

Modernisering og risiko

Beretninger om fisket i Lofoten ca.1814-1884

Jan Grande

NTNU
1996

Forord

Dette arbeidet begynte med at jeg hadde en samtale med Håkon With Andersen, som senere skulle bli min veileder; om min interesse for fisket og fiskerne. Håkon så kjapt hva som kunne ligge i dette stoffet, og han forsøkte å lede meg på sporet. Det forsto jeg ikke så mye av dengang, men det har gått opp for meg siden. Takk skal du ha!

Høsten 1995 fikk jeg en arbeidsplass på *Senter for teknologi og samfunn* her på Dragvoll. Her drev folk stort sett med forskning omkring *hard* teknologi, maskiner og ingeniører, innenfor tidsrommet etter andre verdenskrig og fram til i dag. Jeg må innrømme at jeg til å begynne med følte meg ganske malplassert med mine fiskeriberetninger fra 1800-tallet. I ettertid kan jeg se at dette arbeidet ikke ville blitt det det har blitt, uten de muligheter dette miljøet har gitt meg. Etterhvert som jeg fikk skrevet mer, ga dette meg en anledning til å få prøve ut synspunkter, innfallsvinkler og tekst på personer som sitter inne med kompetanse på svært ulike felt. Her vil jeg spesielt nevne Nora Levold som har hjulpet meg med “å løfte fram” poengene, og Øyvind Thomassen og Per Østby har prøvd å holde meg innenfor “fagets rammer”. Takk Bjørn Olav for at jeg fikk låne kontoret ditt i sommer. Dette gjorde at jeg kunne opprettholde min dårlige “vane”, uten alt for store problemer for miljøet. Men nå *skal* jeg slutte!

Underveis i arbeidet har jeg ofte slitt med tvil i forbindelse mitt “prosjekt”, om det var interessant, om dette var “noe”. Som det moderne menneske jeg er, har jeg forsøkt å beregne risiko ved å forholde meg til en akademisk form (faget) og det nettverk som til syvende og sist skal bedømme dette. Parallelt har jeg forhandlet med min egen interesse og nysgjerrighet, som ikke alltid har vært like disiplinert og “faglig formbar”. Dette håper jeg kommer fram i teksten som foreligger. På mange måter har det etterhvert gått opp for meg at dette er blitt både en historisk fortelling, og en fortelling om meg selv.

Innhold

Forord

Innhold..... iii

Liste over tabeller og diagrammer i oppgaven viii

Forkortelser brukt i fotnoter xii

KAPITTEL 1- UTROR 1

1.1 Generelle problemstillinger og metode 4

1.2 Sentrale begrep i oppgaven..... 6

Modernisering.....7

Modernisering og makt.....8

Modernisering og kunnskap10

Modernisering og styring/kontroll.....12

1.3 Historiefaglige spørsmål 14

Teoretiske perspektiver15

En annen historie?.....20

1.4 Disposisjon..... 25

1.5 Kilder 27

KAPITTEL 2 - "MANGE SLAGS MISBRUG OG UORDENER" 32

Beretninger om fisket i ordenslovsperioden

2.1 Loven av 1816 - Ordensloven 32

Prost Colbans beretning om fisket i Lofoten34

Arbeidet fram mot en ny fiskerilov.....39

Lovens bokstav.....41

Interesser og kunnskapen om fisket43

Et reguleringsregime46

Loven i bruk.....50

2.2 "En lettsindighet i omgang med lykkens goder" 53

Amtmannsberetningene - Fra beretning til økonomisk statistikk53

Pålitelige opplysninger om fisket.....56

Normalisering av beretningene59

"Nordlændingenenes kjæreste syssel"61

Normalisering og kontroll med risiko.....66

KAPITTEL 3 - "DET OFFENTLIGES OPPMERKSOMHED"..... 69

Arbeidet fram mot ny Lofotlov

3.1 Fra ny lov for vårsildfisket til Motzfeldtkommisjon.....	70
<i>De første beretningene fra vårsildfisket</i>	74
<i>Det forsterkede oppsyn under lofotfisket</i>	81
<i>Offentlig kontroll og kunnskap</i>	82
3.2 Fra Motzfeldtkommisjon til ny lov om lofotfisket.....	86
<i>Motzfeldtkommisjonens innstilling</i>	86
<i>Stortingsdebatten om ny lov i 1857</i>	91
<i>Konkurransen eller lovløshet?</i>	95

KAPITTEL 4 - "PÅSTANDER OM UEFTERRETTELIGHED"..... 98

Etablering av en ny beretning om fisket i Lofoten

4.1 Fra ordenslov til frilov	98
<i>Det offentlige fiskerioppsyn i lofoten</i>	98
<i>Lofotfiskets rammer</i>	101
<i>Merking av båtene</i>	102
<i>Fiskets indre grenser</i>	104
4.2 De første beretningene om lofotfisket	105
<i>Beretningen om lofotfisket 1859</i>	105
<i>Hvorfor kom beretningene?</i>	107
<i>Lov og beretning som et ledd i endring</i>	110
4.3 Beretningenes statistiske innhold	117
<i>Fiskerne</i>	119
<i>Utbyttet</i>	124
<i>Almuens klager på beretningene</i>	131
<i>Etablering av en ny fortelling om fisket</i>	132

**KAPITTEL 5 - "DET VIKTIGE OG VANSKELIGE SPØRSMÅL
OM DEN FISKENDE ALMUES VIRKELIGE FORTJENESTE AF
SIN BEDRIFT" 135**

Utviklingen av den statistiske beskrivelse av fisket

5.1 Kontroll over fisket.....	135
<i>Fiskernes inntekter.....</i>	<i>137</i>
<i>Fiskets vekslende forhold.....</i>	<i>138</i>
5.2 Statistisk kunnskap	143
<i>Oppsynssjef Juels beretninger om lofotfisket i 1875-1876.....</i>	<i>145</i>
<i>Oppsynssjefens beretninger på slutten av 1870-tallet.....</i>	<i>153</i>
<i>Beretningenes endring.....</i>	<i>164</i>
<i>Beretningenes disposisjon.....</i>	<i>167</i>
<i>Tabellverkets omfang.....</i>	<i>168</i>
5.3 Beretninger om Norges Fiskerier	170
<i>Innledningene.....</i>	<i>170</i>
<i>Kontroll over statistikken.....</i>	<i>172</i>

KAPITTEL 6 - "DET FORNØDNE OPSYN" 175

Fiskerioppsynets organisering og bøtelegging av fiskerne

6.1 Fiskerioppsynet.....	175
<i>Oppsynssjefene.....</i>	<i>175</i>
<i>Oppsynets organisering.....</i>	<i>177</i>
6.2 Bøtelegginga	181
<i>Bøtelegging i perioden 1859-1875.....</i>	<i>181</i>
<i>Bøtelegging og fiskets forhold.....</i>	<i>183</i>
<i>Bøtelegginga fordelt på paragrafer.....</i>	<i>186</i>
<i>Bøtelegging fra 1875 og utover 1880-tallet.....</i>	<i>189</i>
<i>Disiplinering av fiskerne.....</i>	<i>192</i>
<i>Beretning og bøtelegging.....</i>	<i>198</i>

KAPITTEL 7 - "EN FAST VIDENSKABELIG GRUNDVOLD" 200

De praktisk-vitenskapelige undersøkelser

7.1 De praktisk-vitenskapelige undersøkelser.....	202
<i>G.O. Sars' undersøkelser i Lofoten 1864-1870</i>	205
<i>Undersøkelsene på 1870-tallet</i>	209
<i>Fiskerikommisjonen 1865</i>	210
<i>Kontroversen mellom oppsynsjef Olsen og Sars 1870-71</i>	211
<i>Vitenskap og kunnskapen om fisket</i>	213
7.2 Temperaturmålinger og vitenskap	215
<i>Fisket er uavhengig av luftens temperatur</i>	216
<i>Besonderlige strømforhold i lofoten</i>	217
<i>Krav om flere undersøkelser</i>	218
<i>Mellom nytte og vitenskap</i>	221

KAPITTEL 8 - "DET BLINDE TILFÆLDES SPIL" 224

Risiko for liv og helse

8.1 Eilert Sundts undersøkelser om de voldsomme dødsfall på havet.....	226
<i>"Om dødeligheten i Norge - bidrag til kundskap om folket kår"</i>	228
<i>Om de voldsomme dødsfall</i>	230
<i>Om det store antall ulykkestilfeller på havet</i>	232
<i>"Tilrægnelighed"</i>	234
<i>Fra skjebne til risiko</i>	237
8.2 Fiskets risiko for liv og helse i beretningene.....	239
<i>Sunnhetstilstanden under fisket</i>	239
<i>Orkanen 1868</i>	241
<i>Båtforlis og omkommede</i>	243
<i>Ulykkenes tilrægnelighet</i>	245
<i>Fra økonomi til livsvilkår</i>	249

KAPITTEL 9 - MODERNISERING OG RISIKO..... 252

9.1 Fra lokal, privat regulering til sentral, offentlig kontroll	254
<i>Reguleringen av fisket</i>	256
<i>Offentlig kunnskap og statlig makt</i>	259
<i>Sterkere regulering eller offentlig kontroll?</i>	261
9.2 Fra “viten” til “kunnskap”	264
<i>Oppsynssjefens beretninger om lofotfisket</i>	264
<i>Beretningenes statistiske “kunnskap”</i>	266
9.3 Fra “kunnskap” til “vitenskap”	272
<i>Årsakene til “bestandens variasjon”</i>	272
<i>Ulykkene på havet</i>	275
<i>Beretninger og “vitenskap”</i>	277
9.4 Risiko	278
<i>Risiko og kontroll</i>	278
<i>Risiko og mening</i>	282
<i>Hva var fiskernes forståelse av risiko?</i>	284

VEDLEGG..... 286

A. Lovene	
<i>Lov av 1.juli 1816</i>	287
<i>Lov av 23.mai 1857</i>	295
B. Diagrammer	304
C. Forlisberetninger	307
D. Kart over de viktigste fiskeværene i Lofoten.....	311
Kilder.....	312
Litteraturliste	317

Liste over tabeller og diagrammer i oppgaven

Kapittel 4

Tabell 1

Fortegnelse over det i Lofoten den 16de marts 1862 forsamlede antal fiskere, disses hjemsteder og fordeling ved de forskjellige redskaber (fra oppsynssjefens beretning om fisket, i utdrag)..... 121

Tabell 2

Fortegnelse over det i Lofotens forskjellige fiskevær 16de marts 1862 forsamlede antal fiskere samt disses fordeling ved de forskjellige slags redskaber (fra oppsynssjefens beretning om fisket, i utdrag)..... 123

Tabell 3

Fortegnelse over kjøbefartøier og bygdefarsjekter, forsamlede i Lofoten den 16de marts 1862, disses hjemsteder, drægtighed, antal af besætning, osv. (fra oppsynssjefens beretning om fisket, i utdrag)..... 125

Tabell 4

Fortegnelse over antallet af fiskere, baade og fartøier og disses besetning ved lofotfisket i aarene 1856 og 1860-1865 (fra oppsynssjefens beretning om fisket, i utdrag)..... 126

Tabell 5

Tabellariske oversigt over den samlede værdi af lofotfiskets udbytte i aarene 1859-65, beregnet efter gjennomsnittspriserne i Lofoten, fiskernes brutto-udbytte, m.v. (fra oppsynssjefens beretning om fisket, i utdrag)..... 130

Kapittel 5

Tabell 6

Oppfisket kvantum i Lofoten fordelt etter distrikt, redskap og tilvirkning og opplysninger om priser på produktene for året 1871 (fra oppsynssjefens beretning om fisket, i utdrag)..... 144

Tabell 7

Oppgave over oppfisket kvantum fisk, lever og rogn ved hver ukes slutning fra året 1876 (fra oppsynssjefens beretning om fisket, i utdrag)..... 147

Tabell 8

Oversikt over antall dager da været, helt eller delvis, har hindret fisket for året 1866 (fra oppsynssjefens beretning om fisket)..... 148

Tabell 9

Antall dager fra 1.januar til 14.april 1876 hvor været, helt eller delvis, har hindret fiskerne fra å komme på havet (fra oppsynssjefens beretning om fisket) 148

Tabell 10

Oppsynets oppgaver over fisk, rogn og lever ved hver ukes slutning i året 1876 (fra oppsynssjefens beretning om fisket, i utdrag).....150

Tabell 11

De gjennomsnittlige størrelser på lotter som etter oppsynsbetjenes skjønn er falt på de forskjellige redskaper innen hvert oppsynsdistrikt i 1876 (fra oppsynssjefens beretning om fisket, i utdrag).....152

Tabell 12

Økning eller reduksjon i antall fiskere fra året 1876 til 1877 for de forskjellige amter eller fogderier (fra oppsynssjefens beretning om fisket, i utdrag).....154

Tabell 13

I hvilken utstrekning de forskjellige bruk ble benyttet i forhold til hjemsted for året 1878 (fra oppsynssjefens beretning om fisket, i utdrag).....155

Tabell 14

Hvor mange prosent av den mannlige befolkning i alderen mellom 15 og 60 år som i 1878 søkte til Lofoten fra de forskjellige fogderier (fra oppsynssjefens beretning om fisket).....156

Tabell 15

Antall leiekarer i de forskjellige prestegjeld hvor disses tall er over 100, samt hvor mange leiekarer som gjennomsnittlig falt på hvert båtmannskap i året 1878 (fra oppsynssjefens beretning om fisket).....157

Tabell 16

Oppgave over hvor mange prosent av fiskerne som har vært antegnet og hvor mange prosent av utbyttet som har vært oppfisket i Henningsvær og i værene øst- og vestenfor i årene 1871-1878, med unntak av året 1874 som det mangler oppgaver for (fra oppsynssjefens beretning om fisket).....159

Tabell 17

Fordelingen av oppfisket kvantum på de forskjellige fiskevær, angitt i prosent, for årene 1871-1878, med unntak av året 1874 (fra oppsynssjefens beretning om fisket).....160

Tabell 18

Hvor mange prosent av trekningsdagene det har vært godt fiske i de ulike oppsynsdistriktene i månedene januar, februar og mars i 1878 (fra oppsynssjefens beretning om fisket).161

Tabell 19

Antall landliggedager på grunn av været fra 16.januar til 14.april i året 1879 (fra oppsynssjefens beretning om fisket).....162

Diagram 1

Antall tabeller i oppsynssjefens beretninger fra lofotfisket i perioden 1875-1882.169

Kapittel 6

Tabell 20

Oppsynets fordeling på de ulike distrikt i Lofoten i 1859.....178

Tabell 21

Antall bøter ilagt av fiskerioppsynet i Lofoten i årene 1859-1875.....183

Diagram 2

Årlig antall bøter ilagt under lofotfisket i årene 1859-1875 og antall fiskere tilstede etter oppsynets tellinger i samme periode.184

Diagram 3

Antall bøter ilagt under lofotfisket og oppsynets oppgaver over oppfisket kvantum i perioden 1860-1875.....185

Tabell 22

Fiskerioppsynets bøtelegging i perioden 1859-1875 fordelt på paragrafer.187

Tabell 23

Antall bøter ilagt av fiskerioppsynet i Lofoten i årene 1875-1884.....189

Diagram 4

Årlig antall bøter ilagt under lofotfisket i årene 1876-1884 og antall fiskere tilstede etter oppsynets tellinger i samme periode.190

Tabell 24

Fiskerioppsynets bøtelegging i perioden 1876-1884 fordelt på paragrafer.191

Diagram 5

Antall bøter ilagt under lofotfisket og antall fiskere etter oppsynets tellinger i perioden 1860-1884.....194

Diagram 6

Antall bøter i forhold til antall fiskere i Lofoten i perioden 1860-1884.....195

Diagram 7

Antall bøter ilagt under lofotfisket og oppsynets oppgaver over oppfisket kvantum i perioden 1859-1884.....196

Diagram 8

Totalt antall bøter ilagt av oppsynet og antall bøter ilagt etter paragraf 10, "fiske til ulovlig tid" i perioden 1859-1884.....197

Diagram 9

Det årlige antall bøter ilagt av fiskerioppsynet i Lofoten i perioden 1859-1884.....198

Kapittel 7

Tabell 25

Lufttemperaturen i Svolveær målt i grader Celsius i tidsrommet 19.januar-23.april
1877 (fra oppsynssjefens beretning om fisket).....216

Tabell 26

Vannets temperatur i overflaten og på 6 favner (bunnen) målt daglig på Svolveær havn
fra 26.januar til 2.mars 1878 (fra oppsynssjefens beretning om fisket).....217

Tabell 27

Luftens temperatur og vindens styrke målt en en gang daglig ved middagstid i
Svolveær for årene 1877-1883 (fra oppsynssjefens beretning om fisket).....220

Kapittel 8

Tabell 28

Antall behandlede syke under fisket i Lofoten innen hvert legedistrikt i 1876 (fra
oppsynssjefens beretning om fisket).....240

Tabell 29

Antall omkommede ved ulykkestilfeller under lofotfisket fordelt etter sted i perioden
1860-1874 (fra oppsynssjefens beretning om fisket).246

Tabell 30

Antall båtforlis og antall omkommede under fisket i Lofoten med oppgaver over tid,
sted, anledning og tilregnelighet m.v., i perioden 1875-1879 (fra oppsynssjefens
beretning om fisket).247

Vedlegg

Diagram 10

Antall registrerte fiskere og oppfisket kvantum i Lofoten 1859-1884 etter
fiskerioppsynets oppgaver304

Diagram 11

Antall registrerte fiskere og deres fordeling på redskaper 1850-1884 etter
fiskerioppsynets oppgaver305

Diagram 12

Fiskernes fordeling i Lofoten 1860-1884 etter fiskerioppsynets oppgaver.306

Forkortelser brukt i fotnoter

ANB	Beretning fra Amtmannen i Nordland
DT	Departements-Tidende
BNF	1868-1874 Beretninger om Norges fiskerier utgitt av Departementet for det Indre
	1875 Beretninger om Norges fiskerier utgitt av Det Statistiske Centralbureau
	1876-1878 Statistik over Norges fiskerier samt beretninger angaaende deres drift m.v.
	1879- Tabeller vedkommende Norges fiskerier samt beretninger angaaende deres drift m.v.
NOS	Norges Offisielle Statistikk
SF	Stortingsforhandlinger
SSB	Det Statistiske Centralbureau/Statistisk Sentralbyrå
ST	Stortingstidende

Kapittel 1

Utror

Det var endelig den første sjødagen, og lenge før det ble lyst, lå fiskeflåten i en tett stim i munningen ut til rom sjø og venta på at signalflagget skulle gå til værns fra oppsynet. Det knakte i årer som slo mot hverandre, og den ene båten rente sida mot naboen og ble samtidig klemt fra den andre kanten, skjellsord og eder fylte lufta, alle ville komme først av sted. - Så - der går flagget til værns, og var det trengsel før, så ble det spetakkel for alvor nå. Årer ble knekt, det lød hyl og rop, en og annen båtshake fór til værns for å slå. Vil du dra deg unna, din...! - Å hold kjeft!

Johan Bojers beskrivelse av utror i boka *Den siste viking*.¹

Tidlig om morgenen mandag den 19.mars 1861 ble høvedsmann Søren Sylverstensen fra Tromsø og flere med han, tatt av fiskerioppsynet for for tidlig utror utenfor Svolvær.² Sylverstensen nektet å vedta boten, som den eneste av disse fiskerne. Han ble derfor innstevnet for en ekstraordinær dommer i en rett som ble avholdt i handelsmann Bergs hus i Svolvær 5 dager senere. Fiskeren titulerte seg i retten som snekkermester, og rodde fiske med leidd båt og redskap. Foruten snøre, fisket han med dag- og nattline.

Sylverstensen var ikke alene på havet. Tellingen av fiskere dette året, viste at det hadde vært 22.492 fiskere samlet i Lofoten. Av disse ble 14.703 betegnet som garnfiskere, 4.644 som linefiskere og 3.145 som snørefiskere. Oppsynssjef Hjalmar Olsens beretning fra dette årets fiske fortalte at det hadde vært ujevnt. Mange fiskere, spesielt de som kom nordfra, måtte forlate fisket med et meget dårlig utbytte. Totalt sett anslo Olsen årets fangst til omtrent 19,8 millioner skrei, noe som ga et gjennomsnittlig utbytte på 50 spesidaler pr. fisker. Oppsynet ila videre 71 mulkter, de fleste for brudd på

¹ J. Bojer, *Den siste viking*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1967: 73.

² Rettsprotokoll for den ekstraordinære dommer ved lofotfisket, arkivsign. III.A1, Nordlands amts arkiv, Statsarkivet i Trondheim.

fiskeriloven, men hele 25 for brudd på paragraf 10; for "fortidlig utror". En av disse var altså Sylverstensen. Videre rapporterte Olsen at været hadde hindret fiskerne fra å dra på havet 23 dager i Vest-, 16 dager i Øst-Lofoten og at 12 mann hadde omkommet på havet under årets fiske. Fiskerilegene meldte om en difteriepidemi i de østligste fiskeværene, dog uten dødsfall. Dessuten ble 32 pasientene behandlet for nervefeber og lungebetennelse, hvorav det ble rapportert om 23 dødsfall.

Saken mot Søren Sylverstensen kom opp til doms fredag den 23.mars 1861. Den første som fikk forklare seg i retten var oppsynsbetjent på skøyta "Sommersilden", Niels Juel. Juel hadde gitt en av sine menn, kjentmann Morten Hofstad ordre om å dra ut til havløpet ved Svolvær fyr om morgenen for å se om noen forsøkte å lure seg ut før signalet for utror var heist. Hofstad hadde tatt med seg Johan Fredrik Zahl som rorskar. Signalet skulle heises i 6-tida på denne tida av året, men allerede en halv time tidligere begynte de første båtene å sige ut. Hofstad pralet båtene etterhvert som de kom, samtidig som han noterte seg båtenes registreringsnumre. Da Sylverstensen ble tilkalt til oppsynsskøyta senere samme dag nektet han å vedta boten på 2 spesidaler. I retten forsvarte han seg med at han ikke kunne se morgensignalet fra der han var, og at han derfor måtte ro et stykke ut mot fyret for å se. Han hadde tatt husrom i Osan, rett utenfor Svolvær, en tre ukers tid og kjente ikke de lokale forholdene så godt. Tidligere hadde han mest rodd fra Finneset. Både Hofstad og Zahl pekte i forklaringene sine på at de selv hadde vært litt usikker på tida, da de ikke hadde klokker på seg. Så tidlig på morgenen var det dessuten så mørkt at det var svært vanskelig å se noe signalflagg fra der de befant seg. De hadde imidlertid rodd innover mot Lilleøya, der signalet sto, rett etter pågripelsen. Selv om dette var en strekning på mellom 1000 og 2000 alen, var flagget ennå ikke heist da de kom fram. Etter disse vitneforklaringene tok retten pause til dagen etter, for å dra ut til det aktuelle sted på befarung. Den viste ganske klart at hvis fiskerne hadde til hensikt å flytte på seg for å se flagget, så hadde de rodd i feil retning. Søren Sylverstensen ble dømt skyldig og boten hevet til 5 spesidaler.

Denne historien forteller om fiskerliv og fiskerhverdag i Lofoten på 1800-tallet, men den forteller også om de sentrale myndigheters ønske om å skaffe seg tallfestede oversikter/kunnskap om hva som foregikk ute på Lofothavet. Det gjaldt både om antall fiskere, inntektene deres, bruk av

fangstredskaper, om tid for "lovlig" og "ulovlig" fiske, om fiskernes sykdommer og død. Med Lofotloven av 1857 (som ble satt i kraft i 1859) ble dette behovet ivaretatt av *et offentlig fiskerioppsyn*, med ansatte betjenter, oppsynssjef og ekstraordinære dommere som skulle organisere fisket, ilegge bøter og dømme i saker som dukket opp i fiskeperioden. Oppsynssjef Olsen var den andre som fungerte i stillingen som oppsynssjef i Lofoten, den første var Ketil Motzfeldt, mannen bak kommisjonsarbeidet som førte fram til den nye loven.

Etablering av et offentlig fiskerioppsyn, gjorde det ikke bare mulig å skaffe det offentlige innsyn i-, og oversikt over, hva som foregikk på Lofotfisket. Det ga samtidig myndighetene en genuin mulighet til å skaffe seg kontroll over-, og styring med, et helt fiskeri. På mange måter kan vi si at bakgrunnen for fiskerioppsynets etablering var de tidligere offentlige beretninger om at det under den gamle fiskeriloven av 1816 hersket bortimot lovløse tilstander på havet, noe man anså det som helt nødvendig å gjøre noe med.

Min interesse i denne oppgaven er først og fremst hva det kom til å innebære "å gjøre noe med" dette. Jeg skal ikke undersøke tilstanden på Lofothavet på 1800-tallet for å finne ut hvorvidt den var lovløs eller ikke. De generelle vilkårene for fiskerinæringen i nord er heller ikke mitt anliggende. Min interesse er knyttet til hvilken *mening* de offentlige myndigheter forsøkte å skrive inn i "det å være fisker" og "det å drive fiske", og hvordan denne meningen etterhvert forandret seg. Jeg antar at slike "meninger" (forståelser/betydninger) i høy grad avgjorde hva myndighetene til enhver tid betraktet det som nødvendig og/eller hensiktsmessig å styre, regulere og/eller å kontrollere. Mine kilder; dvs. beretninger, lover, administrative tiltak og vitenskapelige beretninger om/for Lofotfisket utover 1800-tallet kan derfor både betraktes som deler av en prosess der bestemte "meninger" fikk gjennomslag - og at disse forandret seg i det tidsrommet jeg studerer.

1.1 Generelle problemstillinger og metode

"Objektet skal bestemme metoden", sier Kjelstadli i sin innføringsbok i historiefaget.³ Det krever en nærmere presisering og konkretisering av studieobjektet mitt, før jeg etterpå skal si noe om metoden, dvs hvordan jeg skal gripe dette an.

Mitt objekt, eller hovedfokus er, som jeg nettopp har nevnt, *ikke* fisket, fiskerne og/eller deres liv. Mellom oss og fiskerne ligger det ulike kilder som antakelig kunne ha fortalt oss mye om dette livet, hva det ga og hva det kostet. Det er imidlertid ikke mitt anliggende. Mitt "objekt", eller det jeg skal forsøke å analysere nærmere, er *fortellingene* om fisket og fiskerne, slik vi kan lese dem i amtmannsberetningene, i offentlige kommisjonsarbeid, i oppsynssjefens årlige beretninger om fisket, i debatten omkring loven av 1857 og i vitenskapsmenns innberetninger og artikler.

Jeg kommer altså ikke til å betrakte disse "fortellingene om fisket" som "rene" beretninger om hvordan fisket faktisk foregikk. Som "fortellinger" sier de oss like mye om hvordan fisket ble forstått: Nærmere bestemt om hvordan personer som selv ikke fisket, forsøkte å skrive *om* fisket, med utgangspunkt i sin egen forståelse. Dermed kan antakelig disse fortellingenes innhold og struktur også si oss noe om samtidige forståelsesformer. Når jeg velger å benytte begrepet "fortelling" i denne sammenhengen er det fordi jeg ønsker å påpeke at disse kildene kan betraktes som språklige og kunnskapsmessige konstruksjoner som forsøkte å tilføre bestemte meninger til det å være "fisker" og å drive "fiske".

Utgangspunktet og kildegrunnet mitt er altså tekster skrevet av personer som ikke selv var fiskere, men som i en eller annen sammenheng hadde interesse av, eller hadde fått i oppdrag og skrive om fisket. Disse forfatterne kan derfor betraktes som formidlere mellom fisket og offentligheten; de formidlet noe de selv mente å ha undersøkt, men ikke bedrevet.

I min analyse av disse kildene har jeg heller ikke tenkt å undersøke hvordan fisket ble en virksomhet med mening for fiskerne, altså de som

³ K. Kjelstadli, *Fortida er ikke lenger hva den var. En innføring i historiefaget*, Universitetsforlaget, Oslo 1992: 113.

faktisk drev fisket. Jeg kommer derfor i svært liten grad inn på om, og eventuelt på hvilken måte, disse bidro til å endre "meningen med fisket" for de som selv drev det.

I tillegg til å analysere hvordan beretningene skrev en mening inn i fisket, en mening som forandret seg over tid, ønsker jeg også å drøfte hva en slik mening kunne brukes til eller inngå i. En annen empirisk målsetting med oppgaven er derfor å finne ut mer om, og eventuelt hvordan, de ulike "små" fortellingene eventuelt kunne inngå i større og mer overordnet fortellinger eller eventuelt endringsprosesser. Siden dette hele tiden er offentlige tekster/skrifter er det antakelig også mulig å følge myndighetenes ønske om styring og styringsformer i disse tekstene. I utgangspunktet kan det se ut som om disse beretningene produserte "mening" ved å være et hjelpemiddel/grunnlag for kontroll, enten ved å stabilisere den gjeldende ordning, eller ved å skape muligheter for endring. Dette vil jeg se nærmere på.

At den liberale loven (av 1857) hadde som intensjon å forsøke å effektivisere fisket er opplagt.⁴ I et komparativt utviklingsperspektiv vil jeg derfor se på ordninga under den gamle Lofotloven av 1816. For meg blir det spesielt interessant å stille spørsmål om i hvilken grad liberaliseringa av fisket var med på å skape ("konstruere") en helt "ny fortelling" om fisket og fiskerne, eller om det kan trekkes tråder fra fortellingene under gammelordninga, over i den nye.

Jeg vil i min studie av fisket i Lofoten gjennomføre en analyse av offentlige beretninger om fisket fra perioden omkring da den såkalte Ordensloven av 1816 ble vedtatt, og framover mot midten av 1880-tallet. Ett trekk er i utgangspunktet slående ved disse beretningene, og det er at de ble mer og mer fylt av tall, eller basert på *statistikk* utover århundret.

Statistikk kan gi et inntrykk av å være eksakt og objektiv kunnskap. Med et kritisk-empirisk utgangspunkt vil historieforskning i forhold til et tallmateriale ofte handle om å fremskaffe det, vurdere materialets holdbarhet i forhold til andre kilder, og å sette materialet inn i en sammenheng som gjør at vi kan avdekke en ny bit av en fortidig virkelighet. Jeg baserer imidlertid

⁴ Trygve Solhaug, *De norske fiskeriers historie 1815-1880*, Universitetsforlaget, Oslo 1983: 134.

min forståelse og mitt utgangspunkt på en antakelse om at statistikk også er i stand til å skape noe "nytt", samtidig som den avdekker. Hva statistikken skaper, avhenger av den konkrete konteksten den brukes i. Statistikk vil imidlertid, som alle andre fortellinger, være preget av flere valg: Hva en teller og måler, og på hvilken måte en sammenligner og/eller setter de ulike kategoriene opp mot hverandre. På den måten er det mulig å "tolke" statistikk, på samme måte som en tolker en hvilken som helst annen tekst.

En stor del av denne oppgaven kommer altså til å omhandle fiskerioppsynssjefens årlige beretninger om lofotfisket. Fiskerioppsynet hadde to hovedoppgaver: Å sørge for lov og orden innen fiskeridistriktet under lofotfisket, og å samle inn og rapportere alt som var "fisket vedkommende". Samlet utgjorde dette et reservoar av informasjon om hvordan fisket foregikk. Omtrent samtidig som oppsynssjefen begynte å skrive sine årlige beretninger om lofotfisket, økte også den offentlige interessen for fisket sterkt. Dette resulterte i en rekke offentlige og private initiativ, hvis mål var å øke kunnskapen om fisket. Jeg har i denne sammenheng valgt å se nærmere på Eilert Sundts artikler i bladet "Folkevennen" fra 1862 om "de voldsomme dødsfall på havet" og Georg Ossian Sars fiskeribiologiske undersøkelser i Lofoten fra og med sesongen 1864.⁵ Jeg ønsker bl.a. å analysere forholdet mellom den kunnskapen disse forskerne utviklet og oppsynets kunnskap om fisket.

1.2 Sentrale begrep i oppgaven

De samfunnsmessige endringene på 1800-tallet karakteriseres ofte som en moderniseringsprosess.⁶ Modernisering og modernitet brukes etterhvert i et utall sammenhenger og er blitt ganske utflytende begrep. Jeg skal derfor først klargjøre mer konkret hva jeg i denne sammenhengen legger i begrepet

⁵ Begrunnelsene for akkurat Sundts og Sars artikler kommer i kapittel 7 og 8 der disse blir analysert.

⁶ F. Sejersted, *Demokratisk kapitalisme*, Universitetsforlaget, Oslo, 1993: 69ff og P. Stearns og H. Chapmann, *European Society in Upheaval, Social History Since 1750*, Macmillan, New York, 1992: 2ff.

modernisering, og forsøke å knytte det opp mot andre sentrale begrep jeg vil bruke som analyseredskap: "makt", "kunnskap", "styring" og "kontroll". Dette er viktige begreper hos diverse samfunnsteoretikere som har skrevet om det "moderne samfunn". Min hensikt her er imidlertid ikke å evaluere eller "fylle" andres bruk av begrepene. Jeg kommer først og fremst til å bruke dem som et hjelpemiddel til å forstå og ordne det jeg skal analysere.

Før jeg i kapittel 2 starter selve analysen skal jeg imidlertid først se litt på hva som vanligvis legges i disse begrepene og knytte dette opp til mitt problemfelt.

Modernisering

Pengeøkonomiens utbredelse, lønnsarbeid og spesialisert vareproduksjon, frigjøring fra gamle privilegier, folkevekst og urbanisering ble del av en stor samfunnsmessig endringsprosess på 1800-tallet. Med dette førte også oppløsning av sosiale bånd knyttet til lokalsamfunn og slekt, sammen med sekularisering, endringer i folks måte å tenke på og hvordan de forholdt seg til hverandre.

Begrepet modernisering brukes ofte for å karakterisere slike endringer, både de som knyttes til industrialisering og framveksten av kapitalistisk markedsøkonomi, og de som knyttes til frigjøring fra gamle politiske, kulturelle og ideologiske bånd som la hindringer i veien for samfunnsmessig forandring og demokratisering.

Selv om er vanskelig å sette et skille mellom et før-moderne og et moderne samfunn, er det vanlig å forestille seg at det moderne er preget av endringer i et langt raskere tempo, og i et større omfang, enn tidligere.⁷

Mens disse forandringssprosessenes mål hovedsakelig ble begrunnet i ønske om framskritt, skapte de samtidig også frykt. De kunne også betraktes som en trussel mot det bestående, og etterhvert også mot enkeltindividet. Det vi kaller modernisering skapte dermed både framskritt og effektivitet, men også problemer som måtte løses gjennom offentlige tiltak og kontroll.

⁷ A. Giddens, *The Consequences of Modernity*, Polity Press, Stanford 1991: 6.

Modernisering og makt

Statsdannelser er avhengig av utøvelse av makt i en eller annen form. Strukturell makt kan deles i politiske, økonomiske og fysiske komponenter, og det er vanlig å skille mellom de som utøver slik makt og de som blir styrt av den. Det betyr at strukturell makt ofte innebærer en eller annen form for konkret og materiell samhandling mellom styrer og de styrte, den er altså "plassert".⁸

Strukturell makt må alltid begrunnes eller legitimeres. Overgangen fra enevelde til demokrati og parlamentarisme i Norge på 1800-tallet resulterte i et skifte i legitimering av makt. Eneveldets paternalistiske styringsform samlet makt på få hender, men rettferdiggjorde dette gjennom "omsorgen" for de styrte. Embetsstaten på 1800-tallet benyttet seg av lignende begrunnelser for sin makt. Men embetsmennene betraktet også seg selv som en elite, "de best skikkede", de som hadde de beste evner og som var innehavere av den nødvendige kunnskap og dannelse som skulle til for å styre nasjonen til fellesskapets beste.⁹

Etter 1814 begynte arbeidet med å konsolidere landets selvstendighet. Dette var dels et politisk og territorielt prosjekt, men også et økonomisk. Problemene landet slet med etter napoleonskrigene, truet også med å gjøre landet avhengig av utenlandsk kapital. Produksjonen i de viktigste næringsgrenene, også fisket, lå på et lavmål og landets eksportinntekter var minimale. Det første overordentlige storting i 1814 nedsatte en "Comittée for det Indre" som skulle vurdere landets økonomiske situasjon. Komitéen leverte året etter en innstilling som sa at statens inntekter skulle økes gjennom utvikling, effektivisering av produksjonsnæringene og en liberalisering av handelen.¹⁰ For å styrke landets selvstendighet ble det altså nødvendig å bygge på en allianse mellom embetsstand og

⁸ Ett eksempel på historie skrevet ut ifra dette perspektivet kan være Tore Pryser, *Norsk historie 1800-1870*, Det Norske Samlaget 1993: 14ff.

⁹ En utlegning om embetsstandens ideologiske basis finnes i J.A. Seip, *Utsikt over Norges historie, bd.1: Tidsrommet 1814-ca.1860*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1993: 98ff.

¹⁰ Solhaug, 1983: 81.

næringsborgerskap.¹¹ Handel og næringsdrift ble liberalisert innenfor visse rammer, med staten som garantist for at reglene ble fulgt.¹²

Fram mot århundreskiftet ble statens interesse også i sterkere grad vendt mot problemene som disse store endringene hadde medført. Dette kan også sees i sammenheng med en endring i folkerepresentasjonen fram mot innføringa av parlamentarismen i 1884. Endringer i maktkonstellasjonene på Stortinget hadde også den konsekvensen at andre befolkningsgrupper og interesser begynte å gjøre seg gjeldende på et nasjonalt plan.¹³ Én konsekvens av de rådende forhold ute i samfunnet og nye maktkonstellasjoner ble overgangen fra "nattvekterstaten" til "avbøttingsstaten".¹⁴ Staten måtte endre sitt legitimeringsgrunnlag gjennom å stå som garantist, ikke bare for en velfungerende indre markedsøkonomi, men også bl.a. for arbeidstakernes liv og helse. Dette var altså en prosess hvor stat og myndigheter måtte utvide sitt interesseområde og sine samfunnsmessige oppgaver. For å kunne løse slike oppgaver bygde staten opp et byråkrati som samlet og bearbeidet kunnskap om forholdene ute i samfunnet, dette byråkratiet skulle også utøve makt på bakgrunn av beslutninger fra den lovgivende myndighet. Modernisering og framveksten av et nøytralt, regelstyrt offentlig byråkrati blir ofte betraktet som nøye knyttet sammen, eller to sider av samme sak.¹⁵

En slik strukturell analyse av makt legger vekt på at det er grupper og aktører i samfunnet som er bærere av politisk og økonomisk makt. Som jeg tidligere har beskrevet, ble makt i stigende grad legitimert og anvendt på bakgrunn av en detaljert kunnskap om samfunnsmessige forhold. I dag er det lite kontroversielt å hevde at også kunnskap kan være et produkt av materielle og/eller ideologiske forhold, og på den måte også representere et maktforhold. Jeg vil i denne analysen av beretningene forsøke å finne ut mer om hvordan makt og kunnskap henger sammen, og fikk betydning for såvel

¹¹ Seip 1993: 69.

¹² Sejersted 1993: 169, og hans begrep om "Den borgelige rettsstat".

¹³ Seip 1993: 87.

¹⁴ Sejersted 1993: 171.

¹⁵ J.A. Hughes, P.J. Martin og W.W. Sharrock, *Understanding Classical Sociology*, Sage, London 1995: 196.

reguleringen av fisket, som forståelsen av hva aktiviteten "fisket" var. Dermed kommer jeg til å legge mindre vekt på hvordan makt ble utøvd politisk og økonomisk. Dette representerer en forståelse av strukturell makt som er inspirert av Michel Foucault. Foucault legger ikke først og fremst vekt på det vertikale forhold mellom undertrykker og undertrykte, men er mer opptatt av hvordan makt etableres gjennom diskurser. I denne sammenhengen blir "kunnskap" meget viktig; diskurser kan sies å avgjøre hvilken kunnskap som til enhver tid skal betraktes som gyldig eller gjeldene.¹⁶

Modernisering og kunnskap

Staten hadde altså et ønske om å skaffe seg kunnskap om fisket. Først og fremst ville de sentrale myndighetene vite noe om hvordan fisket foregikk, om den totale produksjonen innen, og omfanget av, en meget viktig næringsgren. Dessuten skulle kunnskapen/informasjonen om dette gi grunnlag for å vurdere hvordan gjeldende ordning (lov) på Lofothavet fungerte, og dermed åpne for eventuell endring. Endring kunne foregå ved at selve rammefaktorene rundt næringa ble forandret (nytt regelverk/ny lov). Men staten kunne også bruke denne informasjonen til å sette iverk begrensede støttetiltak som i sin tur opprettholdt eksisterende lov. Kunnskap kunne altså være utgangspunkt både for stabilisering og endring av gjeldende ordning.

Men akkumulering av kunnskap om fisket kunne også tilbakeføres til fiskerne selv, slik at de i større grad ble i stand til å foreta disposisjoner i selve næringsutøvelsen som gjorde dem i stand til å øke utbyttet. Tidligere hadde denne typen kunnskapen vært erfarings- eller praksisbasert og blitt formidlet gjennom fiskernes tilhørighet til familie, bygdelag eller fiskevær. Nå ble det åpnet opp for systematisering av kunnskapen ved at den ble samlet, bearbeidet og formidlet tilbake til alle som ville gjøre seg nytte av den.

Oppbygginga av kunnskapen om fisket på 1800-tallet kan dermed studeres som en del av en prosess der det foregikk en kamp om hva som var den "beste" eller "riktigste" kunnskapen om fisket. I boka *The Postmodern*

¹⁶ Se f.eks. Paul Rabinows innledning i *The Foucault Reader*, Pantheon 1984: 14ff.

Condition skiller Francois Lyotard mellom **viten**, **kunnskap** og **vitenskap**.¹⁷ Vitensbegrepet hos Lyotard er bygd opp rundt erfaringer, innsikt og kyndighet som først og fremst manifesterer seg muntlig og gjennom utøvelse. I denne sammenhengen knytter jeg "viten" til fiskernes erfaringer og praksis. Kunnskapsbegrepet reserverer Lyotard til skriftlige "beskrivelser" eller "skildringer", der hensikten er å avgjøre om beskrivelsen er usann eller sann. I denne sammenhengen kan dermed oppsynssjefens fiskeriberetninger betraktes som akkumulering av "kunnskap". Vitenskapelig kunnskap må i tillegg, ifølge Lyotard, tilfredsstillende kriterier som verifiserbarhet og relevans. Den skal kunne si noe om et forhold utover den undersøkte situasjon. Karakteristisk for denne kunnskapen er også at den forvaltes og beskyttes av en snevrere krets av eksperter som må legitimere sin kunnskap ved å henvise til "sannhet" og/eller "nytte". Den vitenskapelige kunnskapen skal kunne tjene en hensikt.¹⁸

¹⁷ Jean-Francois Lyotard, *The Postmodern Condition*, Manchester University Press, Manchester 1994. En kortere utlegning av Lyotards kunnskapbegreper finnes i Espen Schaanning, *Modernitetens oppløsning*, Spartacus, Oslo 1992.

¹⁸ Dette er Lyotards skiller, det finnes flere andre måter å begrepsfeste dette på. F.eks. bruker Bruno Latour et annet kunnskapsbegrep. Han forteller i boka *Science in Action*, Harvard University Press, Cambridge 1987: 219ff, om en halvøy i Asia som ble oppsøkt av en fransk vitenskapelig ekspedisjon på slutten av 1700-tallet. Til forskjell fra de innfødtes lokale og stedbundne viten, som Latour kaller *tro*, utførte franskmennene undersøkelser, tok prøver og kartla området, slik at de (og andre) kunne studere "et bilde" av området i ro og mak hjemme i Frankrike. Latours poeng er at *kunnskap* skapes når informasjon/data/opplysninger skilles fra selve området/objektet som studeres, og at ny kunnskap kan vinnes ved gjentatte undersøkelser. Som vi ser, er det de prosesser kunnskapen inngår i som er det vesentlige for Latour, han foretar ikke noe epistemologisk skille mellom *kunnskap* og *vitenskap*, slik Lyotard gjør. Latour legger altså, i denne sammenheng, mer vekt på skillet mellom *tro* (viten) på den ene siden, og *kunnskap/vitenskap* på den andre. I min sammenheng er imidlertid Lyotards skille mellom *kunnskap* og *vitenskap* fruktbart, fordi det kan synliggjøre forskjellen mellom kunnskap som informasjon/opplysninger og kunnskap som ledd i en akademisk praksis. Jeg skal siden komme tilbake med en nærmere utdyping av dette forholdet.

Gjennom beretningene kunne oppsynssjefen både gi sin framstilling av hva som skjedde under fisket og være med på å bygge opp en kunnskap om fisket som ble formidlet til de sentrale myndigheter. En slik kunnskap kunne både være med på å gi et (mer eller mindre) komplett bilde av situasjonen, og på lengre sikt legge et grunnlag for handling. For myndighetene kunne dette handle om lovmessige endringer, eller andre tiltak, som kunne være med på å styrke eller endre en utvikling. For fiskerne kunne denne kunnskapen bidra til å initiere driftsmessige endringer som f.eks. kunne øke fiskets utbytte. Det er altså mulig at den direkte anvendelse av Lofotloven på havet kunne skape orden og bidra til å kontrollere fiskernes adferd der og da. Mens produksjon og akkumulering av kunnskap om fisket kanskje bidro til en annen form for kontroll og styring, iallfall i den grad den samme kunnskapen ble brukt som argument for driftsmessige forandringer? Dette vil jeg undersøke nærmere. I begge sammenhenger kan vi iallfall forestille oss at både lov og kunnskap kunne bli vesentlige komponenter i et forsøk på å forandre eller effektivisere fisket fra sentralmaktens side.

Modernisering og styring/kontroll

Som jeg har vært inne på tidligere utløste de store endringene på 1800-tallet også et ønske om å kontrollere utviklingen. På den ene siden stimulerte staten til forandring gjennom en liberalisering av lovverket. På den andre siden ble det etterhvert klart at de sterke samfunnsendringene også skapte problemer som måtte bøtes på. Rundt 1850 førte sosiale problemene knyttet til folkevekst, økende urbanisering og økonomisk krise, som bl.a. fikk et uttrykk gjennom Thrane-bevegelsen, til at det ble dannet en fattigkommisjon

Jeg har imidlertid ikke konsekvent gjennomført Lyotards differensiering mellom begrepene viten, kunnskap og vitenskap konsekvent i oppgaven. Ofte bruker jeg de mer generelle betegnelsene kunnskap/opplysninger/informasjon. Der jeg imidlertid har funnet det viktig å legge vekt på ulikheter og kontroverser mellom disse tre kunnskapsformene, har jeg forsøkt å opprettholde/gjenopprette skillet.

(1853) som skulle utarbeide et forslag til ny lovgivning på området.¹⁹ Mot slutten av århundret fikk vi lover som gikk mer direkte på å regulere forholdene i arbeidslivet (et resultat av arbeidet som ble utført av den såkalte Arbeiderkommisjonen av 1885).

Det ideologiske grunnlaget for disse forandringsprosessene ble i embetsstatens storhetstid hentet fra klassisk, økonomisk liberalisme.²⁰ Oppfatningen var at samfunnet var best tjent med å gjøre hver enkelt utøver i stand til å maksimere sitt eget utkomme. Dette betydde også at fiskerne skulle frigjøres fra båndene til omsetningsleddet, slik at de selv kunne selge fisken sin til de oppkjøperne som ga best pris.

Poenget med liberalisering er alltid at det skal føre til visse endringer. I forbindelse med fisket kunne man se for seg endring på flere måter. Enten ved at fiskerne via lovgivningen skulle oppmuntres til "å velge selv" (den klassiske liberale og moderne idé). Men man kunne også se for seg en styreform som fortsatte med å regulere adferd mer og mer i detalj. Jeg vil se nærmere på dette ved å følge debatten i forbindelse med den nye loven av 1857.

Jeg vil også undersøke på hvilken måte oppsynssjefenes fiskeriberetninger fungerte som et slags ledd i myndighetenes arbeid og argumentasjon for den nye loven og dermed som et ledd i styringa og kontrollen av fisket. Spørsmålet blir imidlertid hvordan?

¹⁹ Fattigkommisjonen av 1853 er interessant fordi de to hovedaktørene, T.H. Aschehoug og E. Sundt, i større grad enn tidligere forsøkte å analysere årsakene til fattigdommen på grunnlag av økonomisk analyse og sosialundersøkelser (A.-L. Seip, *Sosialhjelpsstaten blir til. Norsk sosialpolitikk 1740-1920*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1994: 68ff).

²⁰ "Embetsstatens storhetstid" 1840-1870, Seip 1993: 87.

1.3 Historiefaglige spørsmål

Gjennom å fokusere på konstruksjon av mening, mer enn på beskrivelsene av "de faktiske forhold" kommer jeg i denne analysen til å dra nytte av det historiefaglige feltet som kalles "The New Cultural History".²¹ I boka av samme navn, har Lynn Hunt karakterisert kulturhistoriens sentrale oppgave som:

*The deciphering of meaning, then, rather than the inference of casual laws of explanation, is taken to be the central task of cultural history.*²²

Kulturhistorien legger altså vekt på å tyde og forstå mening, og å analysere hvordan mening skapes. Sosial, politisk og økonomisk historie derimot legger større vekt på å årsaksforklare og beskrive faktiske hendelser med utgangspunkt i personers/aktørers intensjoner og materielle og ideologiske strukturer. Kildene blir det filter de ser eller tolker fortida gjennom. Muligheten for å kunne "se" og si noe fruktbart om fortida avgjøres av kildenes kvalitet, pålitelighet, hvem som har laget dem, og når de er laget i forhold til den aktuelle hendelsen. En vellykket forskningsprosess er avhengig av i hvilken grad det er mulig å avdekke sammenhenger mellom aktuelle hendelser i virkeligheten i analyser av kilder. "Meningen" skapes her ved å finne konkrete hendelser eller handlinger som hadde en relevant "virkning" i forhold til de problemstillinger de ønsker å undersøke.

For kulturhistorikeren derimot finnes ikke bare én virkelighet, eller sakt på en annen måte: Virkeligheten har ikke bare én mening. For kulturhistorien er kildene alltid posisjonerte, de representerer flere "stemmer" som hver på sin måte forsøker å konstruere mening og sammenheng sett (opplevd) fra sin posisjon.

I denne oppgaven skal jeg "lese ut" meningen fra en posisjon plassert mellom selve fiskerinæringa og politisk/økonomiske prosesser, nemlig fra "det offentlige" eller myndighetenes posisjon. Det er altså "den offisielle"

²¹ Se f.eks. Lynn Hunt (ed.), *The New Cultural History*, UCLA Press, Berkeley 1989.

²² Hunt 1989: 12.

konstruksjon av fiskets mening jeg er ute etter å avdekke. Mine kilder er derfor offentlige skrifter om fisket i Lofoten, først og fremst oppsynssjefenes årlige beretninger, men også noen få forskeres bidrag.

I utgangspunktet ble beretningene om fisket laget med intensjoner om være faktiske beskrivelse av fisket slik som det hadde foregått. Jeg analyserer dem derimot som fortellinger fra en posisjon. Da er det ikke vanskelig å se at beretningene sterkt var preget av oppsynssjefens holdninger og vurderinger. Jeg antyder til og med at beretningene ble et slags partsinnlegg til støtte for den bestående ordning etter at friloven ble iverksatt. Når jeg velger å karakterisere beretningene som partsinnlegg, kunne jeg endt opp med å vurdere "sannhetsgehalten" i beretningene i forhold til den "virkelighet" de skulle beskrive. Det gjør jeg imidlertid ikke. Jeg velger i stedet å forsøke og beskrive hvordan oppsynssjefens fortelling om fisket konstruerte en mening, et bilde av fisket som ga det en form og en hensikt.

Teoretiske perspektiver

Å være opptatt av "fiskets mening" slik jeg er det, innebærer implisitt en forutsetning om at fisket kan ha ulik mening for de ulike aktørene, slike som f.eks. oppsynssjefer, fiskerne selv, konene deres, væreierne osv.²³ Som jeg har vært inne på flere ganger, er det ikke min hensikt å få tak i bredden eller variasjonen i "meningen med fisket" som sådan. Jeg er opptatt at *én* bestemt gruppes *konstruksjon* av sin versjon av hva som er/burde være "meningen", og denne konstruksjonens forandring over tid. Jeg forsøker å finne ut mer om,- og eventuelt hvordan, "det offentliges" konstruksjon av Lofotfiskets mening, inngikk i statsmaktens ønske om,- og forsøk, på å styre og kontrollere denne næringa på 1800-tallet.

²³ Hadde jeg vært opptatt av forskjeller i den mening fiskerne hadde for disse gruppene vill jeg kommet opp i store kildeproblemer. Alle involverte grupper hadde ikke samme mulighet for å konstruere "gjeldene" meninger, hvilken mening fisket hadde for fiskernes hustruer, er det vanskeligere å finne gode kilder på, nettopp fordi det var en aktørgruppe uten særlig "konstruksjonsmakt".

Siden jeg altså er opptatt av kontroll, makt, styring og moderniseringsaspekter, har det vært naturlig for meg å søke inspirasjon fra i hovedsak tre kilder: Max Webers historisk-sosiologiske arbeid om framveksten av en moderne, kapitalistisk rasjonalitet, Michel Foucaults beskrivelse av ulike disiplineringsstrategier og Anthony Giddens modernitetsteorier. Alle disse sier, på en eller annen måte, noe om hvordan styring, kontroll og makt virker og utøves i det moderne samfunn.

Weber har i sin analyse av den moderne rasjonalitet beskrevet framveksten av et samfunn som i økende grad ble preget av et kalkulerende marked og stat. Handling ble ikke lenger begrunnet ut ifra vane og tradisjon, men av hva som var mest fornuftig. Mens markedet ble styrt av profitt, bygde staten opp et byråkrati som skulle sørge for effektiv styring og utnyttelse av ressurser. En slik rasjonalitet tok ikke hensyn til at idéer og tro i en kulturell kontekst også kunne begrunne handlinger og skape mening.²⁴ Vitenskapen bidro til denne utviklingen ved å *generere* generelle teorier om samfunnsmessige strukturer hvor individet ble underordnet større grupper eller klasser. Mens økonomien skulle tjene og virke i markedet, skulle vitenskapen tjene staten. Vitenskap og byråkrati kunne bidra til legitimering av staten, mente Weber, som produsent av kunnskap om samfunnsmessige forhold. Kunnskap ble nødvendig for å kunne skape forutsigbarhet og en norm som mulige handlinger kunne vurderes opp mot.

Denne weberske beskrivelsen av det moderne, markeds- og vitenskapsbaserte samfunnet var en reaksjon på det gjeldene syn, nemlig at store samfunnsmessige strukturer hadde større betydning for menneskers handlinger, enn kulturelt baserte menings- og handlingskonstruksjoner innenfor mindre grupper eller på individnivå.²⁵ I min sammenheng kan det

²⁴ Dette er i høyeste grad også et historiefaglig problem: forklaring på struktur, eller aktørnivå. Strukturer kan lede til en *determinert* historie, mens utpregede aktørforklaringer kan lede over i *relativisme*. Jeg må understreke at mitt anliggende her ikke er "å teste" ulike teorier (strukturelle forklaringer) mot empiri, men, som Peter Burke sier det: "at teori kan bidra til å formulere nye spørsmål i forhold til det område som skal studeres, eller nye svar på gamle spørsmål" (min oversettelse). P. Burke, *History and Social Theory*, Polity Press, Cambridge 1992: 165.

²⁵ Hughes & al. 1995: 87ff.

være viktig å drøfte om hvorvidt endringer i perspektivet i fortellingene om fisket innebar at mening flyttes fra næringens kulturelle kontekst til et mer strukturelt overordnet perspektiv. Det er også interessant å se på om, og på hvilken måte, kunnskapen om fisket bidro til å skape "fiskets variable" slik at det kunne beregnes et mål for effektivitet som igjen kunne virke tilbake på selve utøvelsen av fisket gjennom valg av ulike handlingsalternativer.

Foucault knytter den nøytrale og uavhengige makt som de moderne institusjoner skulle utøve til bestemte måter å strukturere virkeligheten på. For Foucault var den objektive kunnskap en illusjon; kunnskap kan alltid historiseres. Dermed trer kunnskapens objekt, og forsøket på å tilegne seg denne gjennom empiri, i bakgrunnen, til fordel for en undersøkelse av hvordan riktig kunnskap har endret seg over tid. Kunnskapens objekt, i dette tilfellet mennesket, ble skapt gjennom et offentlig klassifikasjonsarbeid. Menneskene, deres liv og handlinger ble gjenstand for tellinger, målinger og undersøkelser. På samme måte som Weber, hevdet Foucault at dette arbeidet var helt nødvendig hvis en ville skape en kunnskap som kunne brukes til å styre og kontrollere. Klassifisering ga mennesket en "objektiv identitet" som ble legitimert som uangripelig og objektiv vitenskap. Diskursen omkring denne kunnskapen ble fjernet fra de menneskene den gjaldt, og ført videre av forvaltere og eksperter som opererte mer eller mindre autonomt i forhold til sitt objekt.²⁶ Denne prosessen ble fullført når menneskene, som kunnskapens objekter, tok til seg denne forståelsen og handlet ut ifra den - menneskene hadde internalisert kunnskapen om seg selv, de var disiplinert.

²⁶ Foucaults diskursbegrep omfatter dels alt som yttres eller skrives, dels som en betegnelse på sammenhengen mellom det som yttres og skrives og det som faktisk gjøres. Foucault knytter diskurs spesielt opp mot utviklingen av vitenskapene, dvs. til bestemte fagområder eller aktører som utvikler egne diskurser, og hvordan disse diskurser kan inngå i et maktforhold (for en nærmere utlegning, se f.eks Michel Foucault, *Diskursens ordning*, Brutus Østlings Bokforlag Symposion, Stocholm 1993). Jeg kunne vært fristet til å skrive denne historien som historien om ulike offentlige diskurser om fisket i Lofoten på 1800-tallet, og hvordan disse diskursene utviklet seg i forhold til hverandre. Selv om denne terminologien (om diskursene) ikke kommer til uttrykk i teksten, må jeg innrømme at jeg har latt meg "påvirke".

Foucaults makt/kunnskapsbegrep, slik som jeg har utlagt det, kan i denne sammenheng gi meg tre spørsmål: På hvilken måte ble de som drev fiske i Lofoten, gjennom fortellingene, forsøkt konstruert som fiskere, som utøvere av et bestemt yrke? I hvilken grad ble kunnskapen om fisket forvaltet av andre enn av utøverne selv? Og i hvilken grad forsto fiskerne seg selv gjennom den kunnskapen om fisket som ble produsert, eventuelt i hvilken grad benyttet fiskerne seg av kunnskap skapt av andre enn av dem selv? Som jeg tidligere har sagt vil jeg her konsentrere meg om å finne svar på de to første spørsmålene gjennom å analysere beretningene om fisket.

Giddens tar utgangspunkt i den dynamikken, de store endringene, som oppsto med det moderne samfunn. Denne dynamikkens forutsetninger blir av Giddens beskrevet gjennom tre forskjellige, men innbyrdes avhengige prosesser. Den første er menneskenes økende mulighet til å samhandle over et stadig større spenn i tid og rom. Vi er ikke lenger avhengig av å møte hverandre, eller å kjenne hverandre, for å ha noe med hverandre å gjøre. Dette medfører at vi kan møtes på bestemte steder til bestemte tider. Tid og rom defineres og måles slik at de kan forstås uavhengig av en lokal og kulturell kontekst. Dette muliggjør en helt annen organisering av menneskers handlinger f.eks. i forhold til yrkes- og næringsutøvelse. Byråkrati og myndighetenes muligheter for å utøve makt er heller ikke lenger avhengig av tilstedeværelse eller personlig kjennskap.

Det moderne karakteriseres også av at kunnskap og symboler fristilles og standardiseres. Skrift, penger, moderne medier, kunnskap m.m. blir gjort uavhengig av sender og mottaker og kan utveksles over store avstander i tid og rom. Dette forutsetter at aktørene/brukerne har en tillit til at det som utveksles/brukes er "gyldig" eller "korrekt". Tillit til slike symboler eller kunnskap er avhengig av at forvalterne står som garantister for "gyldighet" eller "sannhet/riktighet". Brukerne selv har ofte svært få muligheter til å kontrollere og vurdere kunnskap eller symbolers gyldighet. Menneskene blir dermed nødt til å forholde seg til den risiko som oppstår gjennom manglende oversikt og kontroll.

Risiko i fisket dreide seg dels om en økonomisk risiko, dels om en risiko for liv og helse. I den perioden jeg skal studere utgjorde oppsynssjefens årlige beretninger om fisket og Sars og Sundts vitenskapelige arbeid ulik kunnskap om fisket. Denne kunnskapen ble skrevet ned og formidlet videre til departement og gjort offentlig

tilgjengelig. I dette perspektivet skapte alle disse tre aktørene kunnskap om fiskets risikoforhold, og de kom med løsninger for hvordan dette forholdet skulle håndteres. I tillegg til å produsere kunnskap, måtte produsentene (forfatterne) bygge opp en tillit hos mottakerne om at deres kunnskap var relevant og viktig. På samme måte måtte fiskerioppsynet forsøke å bygge opp en tillit hos fiskere og myndigheter om at kontrollen med fisket i Lofoten var i de beste hender.

Kunnskapen i det moderne samfunn tilegnes, ifølge Giddens, refleksivt. Når kunnskap skapes, vil kunnskapens objekt måtte forholde seg til denne kunnskapen, ta den i bruk, slik at all vunnet kunnskap på en måte blir "gammel kunnskap". Derfor vil "riktig" og relevant kunnskap kunne endres over tid. I mitt tilfelle vil jeg, som sagt, legge mindre vekt på hvordan kunnskapen påvirker utøverne. Jeg ønsker heller å undersøke om oppsynssjefens beretninger endret seg over tid og hvilke forhold som kunne tenke seg å ligge bak slike endringer. Foruten næringsmessige endringer kan en tenke seg at forståelse og kunnskap endret seg etterhvert som det ble skapt ny kunnskap, eller at statens behov for kontroll og styring skapte behov for andre typer kunnskap. Giddens påpeker at behovet for kunnskap konstant er tilstede gjennom et statlig ønske om kontroll. De fagområder og den kunnskap som blir skapt skulle dermed ivareta myndighetens behov for informasjon om ulike risikoforhold for å kunne vise ansvar for sine borgere.

Disse tre prosessene som preger det moderne samfunn, atskillelsen av tid og rom, fristillinga av symboler og kunnskap og den refleksive tilegnelse av kunnskap utgjør ifølge Giddens selve rammeverket i, og legitimeringa av, den moderne nasjonalstaten.

Jeg vil forsøke å analysere fisket i Lofoten i lys av slike prosesser. Var den nye liberale loven (av 1857) bare et uttrykk for et ønske om å fordele verdiene til flest mulig gjennom effektivisering, eller kan den også sees i et slik moderniserings- perspektiv?

En annen historie?

Tidligere historiske arbeid omkring fisket generelt og lofotfisket spesielt, har vært opptatt av å forklare fiskernes handlinger. For å få sagt noe om handling, søker en ofte etter intensjonene som ligger bak handlingen. Da sier en samtidig hva en "fisker" er for noe, at fiskeren driver et "arbeid" (fiske) og at dette arbeidet gir et utkomme i form av en "verdi". Ofte brukes disse begrepene som om de har en "naturgitt" betydning, en betydning som ikke forandres over tid, eller med den sammenheng de brukes i. På den måten kan vi si at nyere historiske arbeider om fisket i en viss utstrekning slutter opp om en forståelse av disse begrepene som ble dannet (skapt/konstruert) allerede i 1800-tallets beretninger om fisket. La oss se litt nærmere på dette.

Tre tidligere arbeid går rett inn i det feltet jeg skal forholde meg til her. Det er Jon Tvinnereims hovedoppgave fra 1961 om *Lofotlova av 23.mai 1857*, Trygve Solhaugs standardverk, *De norske fiskeriers historie 1815-1880*, fra 1976, og Magne Eriksens hovedoppgave, *Fritt hav-fritt fiske-offentlig oppsyn*, fra 1978.²⁷

Tvinnereim setter seg som mål å følge den økonomiske og driftsmessige utviklingen i fiskeriforholdene i Lofoten inntil loven av 1857, samtidig som han vil avdekke det politiske spillet, beskrive kommisjonsarbeidene, innspill fra ulike interessegrupper og stortingsdebatten fram mot vedtaket om den nye lofotloven. Etter Tvinnereims mening er det den økonomiske utviklingen innen næringa, og forståelsen av denne på det politiske plan, som lå til grunn for liberaliseringa av fisket.

Solhaug skriver i et innledningskapittel i fiskerihistoria at han har forsøkt å analysere utviklinga i denne perioden i forhold til stikkord som endringer i ressursgrunnlag, sysselsetting, driftsmessige endringer, utbytte, omsetning og politikk. Fiskerne befant seg, og måtte tilpasse seg, på samme måte som hos Tvinnereim, mellom de materielle betingelser, endringer i

²⁷ Jon Tvinnereim, *Lofotlova av 23.mai 1857*, h.opp. UiB 1961, Trygve Solhaug, *De norske fiskeriers historie 1815-1880*, Universitetsforlaget, Bergen 1983, Magne Eriksen, *Fritt hav-fritt fiske-offentlig oppsyn, En undersøkelse om hvordan hovedprinsippene i Lofotloven av 23.mai 1857 fungerte*, UiT 1978.

ressursgrunnlaget og den handelskapitalistiske utvikling og statens fiskeripolitikk.

Eriksen går mer direkte inn i en beskrivelse av de endringer loven av 1857 medførte for fiskernes arbeidsforhold. Hans hovedinteresse er å avdekke om lovens liberale intensjon om fritt hav, fritt fiske under offentlig oppsyn ble oppfylt i perioden fram mot neste lov i 1897. I Eriksens fremstilling går det fram at det eksisterte en spenning mellom lovens intensjon og praksis ute på feltet. En spenningen som resulterte i ulike strategier fra fiskernes side. Loven medførte store driftsmessige endringer som fiskerne ikke kunne unnlate å ta konsekvensen av, samtidig antyder Eriksen at fiskerne kunne vise motstand mot loven gjennom å la være å forholde seg til den, bl.a. ved å ordne opp seg imellom sjøl, uten å involvere oppsynet. Motstanden kom også til syne ved enkeltstående protesthandlinger, folkemøter og petisjoner til det offentlige. I den første fasen i lovperioden ble disse ofte formidlet, eller kanskje aller helst initiert av lokale væreiere, handelsmenn, stortingsmenn og embetsmenn. Først i den siste fasen, fra 1880-årene og ut, kanaliseres protesten gjennom fiskernes egne representanter og organisasjoner. En slik motstand sammen med endret sammensetning av stortinget og en større lydhørhet fra det offentliges side, resulterte i en ny lovendring i tråd med det som ble oppfattet som fiskernes egne interesser. Som hovedkonklusjon skriver Eriksen at det ikke lå strukturelle endringer bak lovendringen i 1897, men at loven av 1857 simpelthen ikke fungerte etter sin hensikt.

Alle disse tre arbeidene forholder seg til de ulike aktørene; fiskerne, handelsmenn, embetsmenn og politikere. Et felles fokus i disse arbeidene er hvordan fiskerne forholdt seg/tilpasset seg i feltet mellom ressurser, økonomi og politikk slik de var pålagt gjennom offentlige anordninger. Alle disse tre historikerne har en ambisjon om å skrive en fortelling om fisket der det blir mulig å fastslå årsaker og sammenhenger mellom handlinger og strategier hos de ulike aktørene og de samfunnsmessige forholdene rundt dem. De er alle opptatt av å forstå rasjonaliteten i fisket: Hvorfor de ulike aktørgrupper "måtte" handle som de handlet, gitt diverse samfunnsmessige betingelser.

Forutsetningen for å kunne si noe som helst om "det som skjedde" er et mest mulig omfattende kildemateriale. Trygve Solhaug understreker dette når han skriver at:

*Fiskerienes historie trer på en måte ut av skodden og inn i lyset etter midten av 1800-tallet. Vårsildfiskeriet fikk sine årlige beretninger i 1850-årene, og lofotfiskeriet kom med årlige systematiske tellinger fra og med 1860.*²⁸

Når Solhaug skal bedømme fiskerienes betydning eller mening er det i første rekke økonomi han tenker på, "verdi" blir lik økonomisk verdi. Fiskeriene sørget for penger og arbeid for en stor del av befolkninga på 1800-tallet. Betydning/mening i denne sammenhengen er mengder og antall som gjennomgår en varierende utvikling gjennom hele perioden. Betydning/mening kommer også frem gjennom sammenlikninger mellom ulike områder eller mellom ulike næringer. Skal denne sammenlikninga være gjennomførbar, må nødvendigvis "verdi" bety penger eller materielle gjenstander - penger som resultat av omsatt fisk, eller i form av produksjonsmidler. "Arbeid" blir det fiskerne gjorde mens de fisket, enten de forberedte seg, var på havet, eller tok vare på fisken etterpå. Kategoriene "fisker" og "arbeid" forutsetter at en er i stand til å skille mellom "arbeid" og "ikke-arbeid" og "fisker" og "ikke-fisker". I nord-norsk historie er det gjort til et poeng at dette ikke nødvendigvis er enkelt. Fisket var et sesongarbeid og som sådan ofte drevet i kombinasjon med et lite gårdsbruk, derav uttrykket "fiskarbonden".²⁹ Et begrep som blir brukt både til å forklare fiskernes økonomiske adferd i forhold til at de også hadde andre oppgaver/muligheter for å skaffe seg et utkomme innenfor et hushold på land. Fiskeren var både fisker og bonde, og bonden var både bonde og fisker. I den senere tid er denne forståelsen utvidet og man problematiserer nå på hvilken måte en slik ordning forutsatte bestemte kjønns- og aldersmessig arbeidsdelinger innenfor husholdet.³⁰

Begrepet "verdi" har altså vært svært sentralt innenfor tidligere fiskerihistorie som det er det i generell økonomisk historie. Aktørenes arbeid skaper en verdi som enten kan konsumeres utenfor- eller omsettes på et

²⁸ Solhaug 1983: 145.

²⁹ Narve Fulsås, *Husholdsøkonomi og kapitalistisk økonomi i Nordland 1850-1950*, Historisk tidsskrift 1/1987: 29.

³⁰ E.A. Drivenes, *Fiskarbonden og de nordnorske bygdesamfunn*, artikkel i R. Nilsen, J.E. Reiersen, N. Årsæter (red.), *Folkemakt og regional utvikling*, Pax 1982.

marked. Innenfor et kapitalistisk samfunn blir det ansett for å være rasjonelt å maksimere verdi i forhold til andre innsatsfaktorer som arbeid og kapital. Dette kan betraktes som en rimelig "trang" verdiforståelse som baserer seg på bestemte forestillinger om økonomisk rasjonalitet. Det er imidlertid interessant å legge merke til at denne forståelsen akkurat når det gjelder fisket, nettopp kan spores tilbake til de forestillinger om dette som etterhvert fikk gjennomslag i oppsynssjefenes beretninger utover 1800-tallet.

Fiskerihistorikerne har imidlertid også oppdaget at klassisk økonomisk rasjonalitet ikke er tilstrekkelig for å forklare alt ved fiskernes adferd. "Restfaktoren" blir beskrevet som en manglende vilje hos fiskerne til modernisering og effektivisering. En annen måte å gjøre slik adferd "forståelig" på, kunne vært å lete etter mening andre steder enn i det økonomisk rasjonelle. Et tredje alternativ er å gjøre økonomisk rasjonalitet til en bredere kategori. Det er dette f.eks. Narve Fulsås gjør når han bruker begrepet "husholdsøkonomi". Det refererer til en type økonomi som kan forstås som rasjonell hvis en ikke betrakter fiskeren alene, men hele husholdet, familien eller bruket som en økonomisk enhet. En enhet med et stabilt forbruk, og hvor en stor del av nødvendighetsvarene ble skapt ved eget arbeid utenfor et markedssystem. Slik sett skiller husholdsøkonomien seg fra markedsøkonomien ved at den åpnet for et annet kulturelt bestemt verdiforhold mellom arbeidsinnsats og utbytte enn det som den klassiske markedsøkonomi legger opp til.³¹ På den måten gjøres en ikke-ekspansiv økonomi forståelig, men fremdeles i tradisjonelt økonomiske termer.

I en artikkel fra 1976, samme året som fiskerihistoria ble utgitt første gang, forsøker Solhaug å se på sammenhenger mellom kystkultur og økonomisk og sosial utvikling.³² Han ønsker og forstå hvordan fiskerne tenkte økonomisk og hvorfor de handlet slik de gjorde. Solhaug gjør her greie for ulike modeller for økonomisk rasjonalitet og utvikling og drøfter så i hvilken grad disse er anvendbare for å forstå fisket. Som i den norske "hamskiftedebatten" om endringene innen jordbruket, blir det også her et spørsmålet om når og hvordan overgangen til pengehushold og

³¹ Se Fulsås 1987.

³² Trygve Solhaug, *Kulturformer, økonomiske og sosiale mekanismer i det førindustrielle "Fisker-Norge" (1790-1870)*, Heimen XVII/1976 s.201-218.

markedsøkonomi skjedde.³³ I Hamskiftedebatten gikk hovedskillelinjene mellom de som mente at vi fikk en kvalitativ overgang fra "Det gamle samfunn" til pengehushold i bondesamfunnet, og de som hevdet at overgangen var rent kvantitativ; at bonden alltid hadde tenk økonomisk i en viss forstand.³⁴ Generelt sett blir det likevel litt problematisk, iallfall ensidig, når man forsøker å forklare hvordan folk, enten de var fiskere eller bønder, tenkte og handlet bare med referanse til det på ulike måter "økonomisk rasjonelle".

Solhaug kommer riktignok i artikkelen inn på en rekke ikke-økonomiske faktorer som kan ha påvirket fiskerens holdninger og handlinger, og han trekker spesielt fram ulikheter mellom fiskerne på Vestlandet og i Nord-Norge. De nordnorske fiskerne er blitt beskrevet som ødsle, de brukte pengene mens de hadde dem, mens vestlendingene var mer sparsommelige og forsiktige med tanke på framtiden. Men, sier Solhaug så, slike karakteristikker må betraktes som tilhørende "det mer spekulative området av historikerens og samfunnsforskerens arbeidsfelt". Selv tror jeg imidlertid at alle forsøk på "å forstå det førindustrielle økonomiske system", som Solhaug m.fl. ønsker, også bør inkludere leting i/etter fortidige forståelsesformer, meninger og rasjonaler, både i- og utenfor det økonomiske feltet. De ulike modellene, enten de kalles "moral-økonomi", "bondeøkonomi", "dual-økonomi", "naturalhushold" eller "meningskonstruksjon" viser oss at det er flere måter å betrakte dette på. Kanskje forteller nettopp et slikt mangfold av modeller, og diskusjonene rundt dem, at det ikke bare finns én riktig forståelse, én modell, men flere? Avhengig av perspektiv og problemfelt vil imidlertid noen modeller være mer eller mindre fruktbare.

Mitt analysefelt er altså de offentlige beretninger om fisket. De representerer på forskjellige måter beskrivelser fra personer som ikke selv var fiskere, men likevel hadde en form for interesse knyttet til fisket. Fordi

³³ Se f.eks. Trond Nordby, *Det moderne gjennombruddet i bondesamfunnet, Norge 1870-1920*, Universitetsforlaget 1991, s.30ff.

³⁴ De ulike synspunktene representert ved Sverre Steen, *Det gamle samfunn*, Norsk kulturhistorie bd.5, Oslo 1942 og Stein Tveite, *Jord og gjerning, Trekk av norsk landbruk i 150 år*, Oslo 1959.

jeg er opptatt av styrings- og moderniseringsproblematikk, mer enn av økonomiske verdier som sådan, velger jeg altså konsentrere meg om *menings*aspekter i min analyse. De offentlige beretningene, som riktignok selv konsentrerte seg mer og mer om økonomiske forhold utover i den perioden jeg studerer, forteller likevel ikke bare om fiskets utbytte. De er like mye med på å legge en mening inn i det "å fiske" og å "være fisker" - en mening som forandret seg i løpet av den perioden jeg studerer fra ca. 1816 til 1880-årene.

For en historiker kan det være problematisk å skille mellom det å "finne" og det å "skape" mening. Vi kan ha en intensjon om å "finne" noe som "var". Sett fra dagens ståsted vil vi imidlertid alltid stå i fare for å se på eller i italesette fortiden gjennom dagens begreper og forståelser. Som historieforskere står vi alltid i et formidlingsforhold mellom fortid og samtid, på samme måte som jeg hevder at beretningene om fisket sto i et formidlingsforhold mellom selve fisket og forhold utenfor fisket.

Det interessante for meg blir derfor å analysere hvorvidt og hvordan ulike offentlige beretninger om fisket kan si noe om hvordan fiskerne og fisket ble forstått og samtidig gitt mening/betydning i samtiden. Dessuten om, og eventuelt hvordan, denne "meningen" inngikk i andre samfunnsmessige endringsprosesser. Ved en senere anledning kunne det også vært interessant å se på hvordan fiskerne er blitt beskrevet og forstått av historikere, eller i litteraturen, eventuelt i aviser og blader. Det er imidlertid ikke min ambisjon denne gangen.

1.4 Disposisjon

Oppgaven er dels kronologisk og dels tematisk organisert. Den tematisk inndelingen forsøker å følge de ulike aktører og deres "kunnskap", som de kom til uttrykk gjennom beretningene. I store trekk dreier det seg samlet om å følge redegjøre for følgende tre aspekter:

- Etableringen av et **lokalt/privat reguleringsregime** av fisket i Lofoten, basert på utøvernes "**viten**" om fisket, i og med fiskeriloven av 1816, og prosessen fram mot et statlig kontrollregime med et offentlig

fiskerioppsyn og et rapporteringsapparat som skulle formidle opplysninger om fisket til sentrale myndigheter (kapitlene 2 og 3).

- **Det statlige kontrollregimets** etablering gjennom fiskerioppsynets håndhevelse av fiskeriloven av 1857 og utviklingen av en offentlig “**kunnskap om fisket**” gjennom oppsynssjefens årlige beretninger om fisket (kapitlene 4, 5 og 6).
- Utviklingen av “**vitenskapelig kunnskap**” om fiskets forhold, utenfor, men parallelt med oppsynets kunnskap, og en beskrivelse av hvordan de ulike kunnskapene/aktørene påvirket hverandre, eller “forhandlet” om hva som skulle være relevant kunnskap om fisket (kapitlene 7 og 8).³⁵

Historien min begynner med beretninger om fisket i Lofoten omkring vedtaket av Lofotloven av 1816. Her tar jeg ta utgangspunkt i prost Colbans beskrivelse av Lofoten og Vesterålen i en innberetning til Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab. Deretter forsøker jeg å gi jeg et inntrykk av prosessen som ledet fram til vedtaket av Ordensloven av 1816, lovens innhold og hvordan loven kom til å prege styringen av-, og maktforholdene innen, fisket.

Jeg ser deretter på utviklingen av et offentlig rapporteringsapparat rettet mot fisket, hvordan fisket og fiskerne ble beskrevet, og hvilke opplysninger det ble lagt vekt på å skaffe tilveie, gjennom en analyse av amtmannens 5-årsberetninger fra slutten av 1820-årene og fram mot vedtaket av Friloven i 1857.

I denne første delen, som i resten av oppgaven, vil jeg ikke bare legge vekt på beskrivelser av fisket *per se*, men på å analysere fiskets ulike “problem”, hva som var “galt” med fisket, og hvordan beretningene antyder

³⁵ Med uttrykket “forhandling” mener jeg den diskusjon og argumentasjon som utspant seg mellom aktører og aktørgrupper, om hva som var et “problem” og hvordan dette problemet skulle løses. Her har jeg latt meg inspirere av det fagfelt i teknologihistorien som kalles *Science, Technology and Society* (STS). Uten at jeg skal gå nærmere inn på dette her, synes jeg at det er mange likhetstrekk mellom historiske studier av såkalte store teknologiske system, og det statlige prosjekt om kontroll med fisket i Lofoten (se f.eks. Bijker, Hughes & Pinch, *The Social Construction of Technological Systems*, MIT Press, Cambridge 1993).

hvordan disse problemene kunne løses. Derigjennom vil jeg vise hvordan fisket i Lofoten ble definert et styringsproblem, sett fra et offentlig eller statlig perspektiv.

Tredje kapittel vil i stor utstrekning omhandle arbeidet som ble satt i gang av myndighetene for å bedre forholdene under fisket, og for å styrke den statlige kontrollen med fisket. Dette arbeidet omfattet dels ulike lovkommisjoner og undersøkelser omkring lofotfisket, dels et arbeid som ble gjort i forhold til ny lov om vårsildfisket i 1851. Dette forsøker jeg å sette i sammenheng med vedtaket om ny lov for lofotfisket seks år etterpå. Tilsammen utgjør kapitlene to og tre en analyse av det grunnlaget, eller de beskrivelser av fisket, som ledet fram til vedtaket om loven av 1857. Denne kunnskapen ble dels samlet inn og bearbeidet av fiskerioppsynet, dels kom den etterhvert til å bli formet og forvaltet av aktører utenfor oppsynet. I kapittel 7 kommer jeg nærmere inn på hvordan problemet omkring "fiskets vekslende karakter" ble forsøkt løst fra et naturvitenskapelig perspektiv; hvordan kunnskap om torskens biologi, livsløp, klimatiske og oseanografiske forhold kunne innvirke på bestandens variasjoner fra år til år. Her konsentrerer jeg meg om på G.O. Sars praktisk-vitenskapelige undersøkelser i Lofoten fra 1864 av.

I kapittel 8 ønsker jeg å se nærmere på hvordan Eilert Sundts undersøkelser om "de voldsomme dødsfall på havet" bidro til en økende bevissthet om at fiskerlivet innebar en fare for liv og helse.

Kapittel 9 inneholder oppsummeringer og drøftinger. Jeg forsøker å sammenholde de spørsmål jeg stilte innledningsvis med den empiriske analysen, og drøfter så dette i lys av forståelser om modernitet og risiko.

1.5 Kilder

Oppgaven er i hovedsak bygd på en analyse av offentlige, trykte beretninger om fisket i Lofoten fra tiden omkring 1816, da den såkalte Ordensloven ble vedtatt, og fram til midten av 1880-årene. Det har, for meg, betydd at de fleste av kildene har vært greitt tilgjengelig gjennom universitetsbibliotekenes samlinger.

Jeg startet mitt arbeid med en gjennomgang av oppsynssjefens årlige beretninger om fisket i Lofoten fra 1859 av. Her hadde jeg brakt i erfaring at disse ble trykt opp og delt ut i Lofoten under fisket året etter. I ulike sammenhenger/arkiv har jeg kommet over enkeltksemplarer av disse heftene, men siden jeg fort fant ut at beretningene ble trykt *in extenso* i Departements-Tidende og som en del av Beretninger om Norges Fiskerier inntil 1879, fant jeg ut at jeg ikke trengte å bruke tid på å lete meg fram til alle heftene. I Trondheim skal det riktignok finnes en samling hefter som skal inngå i Oppsynssjefens arkiv på Statsarkivet, men disse er ikke på det nåværende tidspunkt pakket ut og gjort tilgjengelig. Fra og med 1879 ble oppsynssjefens beretninger kun gjengitt i utdrag i Beretninger om Norges Fiskerier, etter Statistisk Centralbureaus redigering. Her hadde jeg lykken med meg og fant en samling originale hefter i innbundet form på Statsarkivet her i byen for perioden 1876-1887. En sammenlikning mellom heftene og Beretninger om Norges Fiskerier, viste både at Bureauet hadde forkortet beretningene, og at beretningenes struktur (disposisjon/innholdsfortegnelse) hadde blitt endret. Men Bureauets beretninger inneholdt til gjengjeld meget interessante innledninger som bidro til å belyse det statistiske arbeid, målsettinger og metode.

Neste trinn i prosessen, som etterhvert pekte seg ut, ble en gjennomgang av amtmannsberetningene fra Nordland, fra starten i 1829 og fram til 1860. Disse beretningene omfattet en samlet beskrivelse av amtets økonomiske tilstand. Men siden fisket, i første halvdel av 1800-tallet, så utvilsomt var amtets viktigste næringsvei, ble fisket, og da spesielt lofotfisket, viet stor plass i beretningene. Her fant jeg også mange av amtmannens betraktninger omkring fisket og fiskerne i beretningenes siste del: "Om distriktets tilstand i sin almindelighed". I tillegg finnes det også her, som jeg senere skal komme tilbake til, interessante innledninger og tillegg ("anhang") til amtmennenes beretninger som skulle tjene som en rettleidning eller instruks for det arbeid som ble utført.

Ett av de største problemene jeg sto overfor i dette arbeidet, var beretningenes omfang. Til å begynne med må jeg innrømme at materialet så noe uoverkommelig ut, og at jeg lurte mange ganger på hvilken måte jeg skulle gripe dette an. Svært mye tid i begynnelsen gikk med til å lage oversikter over innhold, lister og kronologier. Selv om jeg i dette arbeidet, slik som det fremkommer i hovedoppgaven, i hovedsak har valgt å begrenset

meg til amtmannsberetningene i perioden 1829-1860, og lofotberetningene i perioden 1859-1884, har jeg sett på begge beretningene fram til ca.1895. Dette gjorde jeg i begynnelsen fordi jeg var usikker på hvilken periode som pekte seg ut som interessant eller fordi jeg simpelthen ikke helt nøyaktig visste hva jeg lette etter. Når det gjaldt amtmannsberetningene kunne jeg skille ut en del stoff som jeg mente ikke var relevant for mitt problemfelt, beretninger om andre næringsgrener osv., men strukturen i amtmannsberetningene er ikke helt klar, slik at en kan finne mange interessante betraktninger om mer generelle forhold innen amtet, spredt utover i beretningene. Her var jeg imidlertid nødt til å foreta et valg, og det som her foreligger, utgjør derfor ikke en fullstendig oversikt.

Etterhvert som jeg begynte å få større oversikt over materialet, merket jeg med to "funn" som ledet interessen videre. Det ene var oppsynets interesse knyttet til målinger av temperaturen i havet, og det andre var beretningenes oversikt over forlis og ulykker. Dette ledet meg på den ene side videre til de praktisk-vitenskapelige undersøkelser omkring saltvannsfiskeriene på 1860-tallet og G.O. Sars, på den andre side til Eilert Sundts artikler i bladet "Folkevennen" om drukningsulykkene på havet i nord. Sars skrev årlige innberetninger til Departementet for Det Indre om sine undersøkelser i Lofoten fram til 1870, mens han årene etter gjennomførte undersøkelser utenfor Vestlandet og på større ekspedisjoner i Nordsjøen og i området rundt Spitsbergen. Alle beretninger for perioden 1864-1878 foreligger samlet i innbundet form. Når det gjelder Sundts artikler har jeg basert meg på et opptrykk av disse fra 1975-76 (se litteraturliste). Sundt skrev jo ikke bare om lofotfisket. Hans interesseområde i forbindelse med ulykkene på havet omfattet i utgangspunktet hele kystnorge, men oppdagelsen av at Tromsø stift (det nåværende Nord-Norge) pekte seg spesielt uheldig ut, gjorde at han rettet mye av arbeidet sitt mot dette området i artiklene sine.³⁶

³⁶ I en artikkel kalt *Det norske arbeide - Nordlandsbåten* (Sundt 1976: 203) fra 1865 beskriver Sundt selve båttypen, hvordan den er bygget, og kommer videre med en hypotese om hvordan han mener at båtens form er et resultat av en langvarig utvikling hvor naturforhold og fiske har spilt sammen. Jeg kommer såvidt til å berøre den offentlige interesse for selve båttypen fiskerne brukte under fisket i Lofoten, men Sundts

Et annet utgangspunkt for arbeidet mitt var at arkivet til oppsynssjefen i Lofoten befant seg på Statsarkivet i Trondheim. Her hadde jeg en forestilling om at jeg skulle være i stand til å studere hvordan rapporteringsapparatet omkring fisket ble bygd opp, organiseringa av oppsynet og hvordan lovutøvelsen foregikk. Imidlertid endret denne målsettinga seg noe underveis. Dette hadde flere grunner. For det første endret mine problemstillinger seg, slik at jeg kom til å befatte meg med offentlige beretninger om og i tilknytning til fisket i Lofoten slik som de foreligger, og hvordan de endret seg over tid, og i mindre grad det apparat ble bygd opp, som gjorde beretningene mulig. For det andre viste det seg at arkivmaterialet var svært tynt og spredt før 1880-1890. Og for det tredje har jeg i hovedsak funnet de opplysninger jeg har vært ute etter i oppsynssjefens beretninger. I noen enkeltstående tilfeller, som når det gjelder bøtelegging, rettssaker o.l. har jeg gått gjennom dommernes rettsprotokoller for å kunne lage en oversikt over hvilke paragrafer som det ble idømt bøter for, hvilke saker som kom opp til doms og hvordan rettssakene foregikk. I alle tilfelle ble jeg ganske tidlig i arbeidet stilt overfor et valg, mellom en tidkrevende og begrenset arkivstudie og et arbeid som tok sikte på å beskrive prosesser over et lengre tidsrom. I begynnelsen brukte jeg mye tid på dette arkivarbeidet, uten at dette ser ut til å ha fått et tilsvarende "uttrykk" i oppgaven, men i ettertid kan jeg se at arbeidet har gitt meg noen erfaringer med å "tyde" håndskrevne protokoller, journaler og brev (delvis vannskadet(!) og gått i oppløsning). Problemet med en leselig håndskrift er såvisst ikke av ny dato.

Helt til slutt ble jeg stilt overfor et valg med hensyn til en offentlig beretning om fisket fra tidsrommet omkring vedtaket av Ordensloven i 1816. Her falt valget på prost Colbans beskrivelse av Lofoten og Vesterålen fra 1814, der lofotfisket hadde en sentral plass. Ett alternativ kunne ha vært

artikkel berører også forestillingen om "den naturlige utvikling", som en forklaringsfaktor. Denne artikkelen og det synet på utvikling den representerer er behandlet i Jon Elster, *Explaining Technical Change*, Universitetsforlaget, Oslo 1983: 135. Dette har jeg på grunn av den avgrensning jeg har gjort ikke gått nærmere inn på i denne sammenheng, men kommenterer dette som et eksempel på én av de mange "løse ender" som dukker opp under arbeidet, som vekker interesse, men som ikke blir fulgt opp i denne omgang.

professor Jens Rathkes “avhandling” om de norske fiskerier, skrevet på bakgrunn av reiser han foretok i perioden 1795-1802. Rathke ble også, i større grad enn Colban, delaktig i arbeidet som førte fram til fiskeriloven av 1816. En annen mulighet kunne også ha vært innstillingen til den såkalte “Comittéen for Det Indre” som kom med forslag til hvordan produksjonen i fiskeriene skulle økes, og der Rathke spilte en sentral rolle. Når jeg så valgte Colban, var det fordi prosten, i sin beskrivelse av distriktet, kunne stå som en representant for et “lokalt engasjement” og interesse, og som trolig betraktet fisket med et “bredere perspektiv”, enn fagmannen fra sør. Det at Colban var utdannet teolog, som Eilert Sundt, og hadde en interesse for mennesket “fiskeren”, synes jeg også kan være med på å gi et bilde av hvordan de ulike interesser knyttet til fisket, fikk sitt uttrykk.

Kildene ovenfor har på en måte utgjort “en stamme” i min historie om fisket i Lofoten. I tillegg har jeg bygd ut kildematerialet med offentlige innstillinger, stortingsdebatter og beretninger, som jeg underveis mente kunne være med på å komplettere historien, enten som en utvikling, eller for å vise det man kan kalle for “historiens ironi”, det motsigelsesfylte og det mangfoldige.

Dette valg av kilder, som jeg har stått overfor og som ovenstående forteller om, kan sikkert diskuteres. Det kan være et spørsmål om det burde vært lagt mindre vekt på enkelte, større vekt på andre, eller at andre beretninger/kilder burde vært tatt med. Det som imidlertid må være ett av siktemålene, er om kildene er utnyttet på en slik måte at jeg har greidd å få fram den historien jeg har satt meg som mål å fortelle. Det kan bare en gjennomlesning av oppgaven fortelle noe om.

Kapittel 2

"Mange slags misbrug og uordener"

Beretninger om fisket i ordenslovsperioden

Kan fiskeriets flor beroe paa den frækhed, hvormed fiskere i Lofoten haane alle foranstaltninger? Sette garn i sjøen saasnart de ankomme fiskeværret, om det saa er først i januar, uden at spørge, om det er tid til at bruge garn eller ikke, eller dertil lade sig udvise rum paa havet? Kaste garn ud strax om morgenen efterat de er optrukne, og det enten andres søredskab ere paa samme sted eller ikke? Tage hvad der følger med, naar de optrække garn, og bekymre sig ikke om, hvo der er eiermand til garn, liiner, fisk, som dermed er indviklet? Reise paa havet ved mørk nat og trække op de garn eller liiner de først forefinde, hvis fangst de det mindste rane, om de for at undgaae paakjendelse, kaste redskabet dyangeviis i søen?¹

Prost Colbans beskrivelse av fisket i Lofoten fra 1814.²

2.1 Loven av 1816 - Ordensloven

Vinterfiskeriene i Lofoten har gjennom tidene vært gjenstand for myndighetenes oppmerksomhet. Utover 16- og 1700-tallet kom det en rekke lover og påbud som tok for seg redskapsbruk, forholdet mellom rorbueier og fisker og om handelen under fisket. Til tross for dette ble det rapportert at både fiskere og rorbueiere i stor grad brøt bestemmelsene når de ønsket det. Tilstanden bedret seg heller ikke da de mer plasskrevende redskapene, line og garn ble tatt i bruk, og da søkningen til Lofoten økte på grunn av en generell folkeveksten i distriktet på slutten av 1700-tallet. Mens torskefiskeriene tidligere kunne være spredt til andre deler av Nordlandskysten, er det indikasjoner på at fisket omkring 1800 også ble

¹ I alle kilder fra 1800-tallet som jeg har gjengitt i oppgaven som sitat, er ortografien beholdt. Konvensjonen med stor forbokstav på alle substantiv har jeg imidlertid ikke fulgt.

² Erik Andres Colban, *Forsøg til en beskrivelse over Lofodens og Vesteraalens fogderie i Nordlands Amt*, Tronhjem 1818, opptrykk Rognan 1995: 15.

mer konsentrert til Lofoten, og da spesielt til de trange farvannene i øst. Beretningene karakteriserte uroen på havet som "forviklinger og vanskeligheter".³ Fiskeredskapene surret seg inn i hverandre og fiskerne skar løs, stjal og ødela uten at de måtte stå tilrette for det, het det.

De som administrerte rorbuene på land fikk etterhvert kontroll over husrom, fiskehjeller og tilliggende sett ute på havet. Med større søkning til Lofoten måtte de nye fiskerne finne seg i å bli stående utenfor, eller nøye seg med mindre attraktive fiskesteder. Rorbuværten og de faste, gamle fiskerne hadde felles interesser i å holde på de gamle privilegiene, samtidig som at rorbuværtene profitterte på at utleieprisene steg i takt med etterspørselen etter husrom på land.⁴

Myndighetene forsøkte først å holde igjen utviklingen på redskapssida. Så seint som i 1753 ble alle andre redskaper enn juksa (dypsagnet) forbudt. I andre halvdel av 1700-tallet ble de nye redskapene, garn og line, tillatt brukt på visse steder og til visse tider. I samme tidsrom ser vi også flere forsøk fra myndighetenes side på å regulere rorbuleia og forholdet mellom antall rorbuer og antall sett.

En årsak til det som ble beskrevet som fiskernes og rorbuværtens manglende respekt for lover og regler, var trolig at fiskerioppsynet ble ivaretatt av den ordinære, landbaserte og meget beskjedne politi- og domsmyndighet. I 1786 ble det avgitt en kommisjonsinnstilling som pekte på "utilstrekkeligheden af de midler, som haves til raadighed til lovens opprettholdelse".⁵ For å bøte på dette, ble det i en forordning fra samme år bestemt at det i hvert fiskevær skulle være fra 3 til 5 oppsynsmenn, bestående av rorbuvært og fiskere valgt "blandt den fiskesøgende almue".

Dette forteller oss noe om hvordan lofotfisket ble beskrevet som et "ordensproblem", og hvordan myndighetene forsøkte å regulere fisket for å komme disse problemene til livs. Jeg skal i dette kapitlet beskrive hvordan fisket kom til å utgjøre et lokalt og statlig styringsproblem fra tiden omkring vedtaket av den såkalte Ordensloven av 1816 og fram mot 1850-årene.

³ Stortingsforhandlinger 1857 (SF 1857), O. no.2, Indstilling af 14de september 1853: 1.

⁴ Solhaug 1983: 108ff.

⁵ SF 1857, O. no.2, Indstilling af 14de september 1853: 2.

Prost Colbans beretning om fisket i Lofoten

En mer utførlig beskrivelse av forholdene i Lofoten finner vi i prost E.A. Colbans beskrivelse av Lofoten og Vesterålen fra 1814.⁶ Som medlem i det Kongelige Norske Videnskabers Selskab i Trondheim, skrev Colban en innberetning fra sitt eget distrikt. I et kapittel om "Indbyggernes næringsveie, industrie og handel" ble det meste av plassen viet fisket, som distriktets viktigste næringsvei. Colban mente at han hadde god dekning for sine uttalelser etter sine 30 år i distriktet.

Prosten hevdet at loven av 1786 ikke hadde endret forholdene under fisket i Lofoten i nevneverdig grad. Dette gjaldt spesielt bestemmelsene om begrensninger i garn- og linebruk før en bestemt dato. Fiskerne satte redskapene sine når fisken kom, uten hensyn til tidsbegrensningene, og dette kunne de stort sett gjøre ustraffet fordi det ikke eksisterte et apparat som kunne påtale fiskere som brøt loven. Dette resulterte i store redskapstap og "idelig kiv og trætte" blant fiskerne.⁷ Dette kunne ikke fortsette, skrev Colban, fordi "Ingen næringsvei kan i en ordentlig stat overlades til egenraadighed". Det var sikkert ingen tilfældighet at dette ble brukt som argument i 1814.

Colban hadde selv tatt et initiativ til et kommisjonsmøte med fiskerne i fiskeværet Kabelvåg allerede i 1801, på bakgrunn av de lovløse forholdene på havet som han hadde ment å observere. Dette møtet endte med at noen representanter blant fiskerne skrev under en protokoll som inneholdt regler for hvordan fisket skulle drives på havet utenfor været. Fiskerne skulle underordne seg valgte oppsynsmenn som skulle bestemme når, hvor og med hvilke redskap det skulle fiskes. Protokollen inneholdt bestemmelser om at fiskerne skulle tildeles bestemte sett, fiskeplasser, på havet, og at de måtte sette og trekke redskapene under oppsynsmannens bevoktning på samme tid om kvelden og morgenen. Om dagen skulle havet være forbeholdt line- og snørefiskerne. Hvis fiskerne overtrådte disse bestemmelsene, skulle de idømmes bøter av en kommisjon bestående av Colban (i egenskap av distriktets forlikskommisær) og oppsynsmennene.

⁶ Colban 1995.

⁷ Ibid.: 11.

Heller ikke dette initiativet til lokal styring av fisket viste seg å skape den nødvendige orden på havet, skrev Colban. Fiskernes gjorde som før, selv om prosten i innberetningen antydte at han prøvde "å lese dem teksten" fra prekestolen.

Prosten mente at det var en åpenbar sammenheng mellom fiskernes manglende respekt for lov og orden og fiskerlivets innflytelse på menneskenes karakter. Livet i fiskebåten og det kalde fuktige værslaget hadde preget befolkningen i nord over tid:

*Mandfolk ere vel i almindelighed mere dorske end fruentimmerne, hvortil aarsagen er, at de fra barndom sidde i fiskebaaden, hvor baade aand og legeme forkues af mangel paa bevægelse, tankeløshed, nattevaagen og væde;...*⁸

Innbyggerne i distriktet, mente Colban, tenkte mest på nuet og ikke på morgendagen. De var som barn når de ble overlatt til seg selv. Lediggang gikk foran arbeid, særlig hvis de hadde mat å fylle magene med.⁹ Ble noen alvorlig syke ønsket alle, både den syke og de pårørende, at døden kom fort, og Colban kunne ikke se at folk sørget i særlig grad over et slikt utfall. Dette var tegn på en allmenn likegyldighet og sløvhet, mente han. Det så ikke ut som om menneskene her oppe brydde seg om noe som ikke resulterte i øyeblikkelig tilfredsstillelse og glede. For Colban var det innlysende at dette hadde sammenheng med fisket og distriktets geografiske forhold:

⁸ Ibid.: 19.

⁹ Prost Colbans moralske imperativ om "plikt" før "nytelse" gir assosiasjoner til Webers *Den protestantiske etikk og kapitalismens ånd* (Weber 1995). Protestantismens vektlegging av hardt arbeid, pengeinntjening, nøysomhet og lydighet har hos Weber vært ansett som en av forutsetningene for kapitalismen. Hvorfor ønsket Colban å endre fiskernes adferd? Folkemøtet i Kabelvåg i 1801 vitner om en interesse for fiskernes "gjøren og laden" som strakk seg langt utover det å dekke religiøse behov. Det ene er, som Weber påpekte, sammenhengen mellom næringsvirksomhet og moral, det andre kan kanskje finnes i embetsmenneskets paternalistiske holdninger og prostens ønske om å være til hjelp for sine "sognebarn". Et tredje forhold, som Colban selv understreket, er hans plikt i forhold til staten. Protestantismen omgjorde kirken til et statlig embetsverk og et ønske om å tjene staten gjennom å regulere forholdene under fisket, kunne i sin tur også være en måte å tjene kirken på. Begge, både kirke og stat, forutsatte at borgerne utviste lydighet, pliktfølelse osv.

Idelig omflakken i fiskerbaaden fra barndommen forkuer sjel og legeme, havets taage fortykker blod og safter, og væden tilintetgjør al aandelig spændkraft, som neppe ytrer sig, førend den forsvinder.¹⁰

Tankeløsheten ga seg også uttrykk i menneskenes forhold til penger. Når ungdommen ble konfirmert skulle de gifte seg så snart som mulig. Da skulle det kjøpes inn til ny husholdning, som oftest på kreditt hos den lokale handelsmannen. Dette ble begynnelsen på et livslangt gjeldsforhold for de fleste. Den uoverkommelige gjelden resulterte i at menneskene ikke bekymret seg om hvor mye varene de kjøpte på kreditt kostet, eller størrelsen på gjelden. De mistet oversikten over sin egen økonomi, og kreditor kunne da alene, uten innblanding, sette størrelsen på det beløp som folk skyldte. Dette gjaldt også kvinnene, for:

...oekonomie kjender hun ikke. Man spiser hvad man har uden besparelse og klog fordeling paa den tilkommende tid.¹¹

Men dette ble oppveid av at kvinnene generelt sett var noe muntre og mer overvåkne enn mennene.

Colban mente at de sentrale myndigheter hadde forsømt sin plikt til å skape orden under fisket. En rekke gode sesonger fram mot århundreskiftet hadde skapt en forestilling både blant fiskerne og myndigheter at nettopp den store friheten, det at fiskerne gjorde som de ville, var årsak til det rike fisket. Dette kunne ikke Colban være enig i. Fiskerne overså glatt alle bestemmelser og satte og trakk redskaper når de måtte finne det for godt. De satte redskapene slik at flere redskaper viklet seg sammen og de ødela hverandres redskaper og stjal fisk og dro like gjerne på havet på søndager som andre dager. Alt dette førte til "trætte, skjænderie, forbandelser, undertiden selvhevn eller selvforsvar".¹²

Ulovlighetene på havet gjorde fisket uforutsigbart, til tross for et rikt fiske, skrev Colban. Hvis redskapene ble bevart gjennom flere sesonger ville fiskerne kunne planlegge mer for fremtiden:

Men aarsagen er uroden ved fiskeriet, som bestemt ved faa, men overholdte regler, ville konservere garn og øvrige redskaber i flere

¹⁰ Colban 1995: 24.

¹¹ Ibid.: 25.

¹² Ibid.: 15.

*aar efter hinanden, beskytte enhvers rett og eiendom i hans lovlige næringsvei, og opmuntre hans flid ved uforstyrret frugt af hans arbeide.*¹³

Denne uforutsigbarheten gjorde at fiskerne tok sjanser. De fisket med garn fra begynnelsen av fisket, selv om de kunne forstyrre skreien i innsiget og de brydde seg heller ikke om å ta skikkelig vare på redskapene.

Colban mente også at fiskerne burde prøve nye metoder, redskaper og utstyr for å se om de kunne øke fangstene. De få forsøkene som alt hadde vært gjort, ble raskt fordømt av fiskerne som uredelig konkurranse. Colban hadde, i likhet med fiskerne, sett at fisken søkte inn til land samtidig som det oppsto et fenomen kalt "fiskelys". Prosten antok at dette skyldtes insekter i havet som fisken søkte, og mente at det kunne være verdt et forsøk å tenne lys på land for å lokke fisken nærmere kysten. Båtene som ble brukt var heller ikke skikket til havfiske. Her burde fiskerne forsøke seg med typer som var vanlig lenger sør i landet. Dette ville gjøre det mulig å fiske lenger fra land og skape en større spredning av fiskerne over hele området.

Noen fiskere fra Bergen hadde forsøkt å fiske med agn rundt århundreskiftet i Lofoten, kunne Colban erindre. Dette hadde skapt en slik forbitrelse blant fiskerne at de hadde ønsket å forby bruk av agn. Dette kunne prosten ikke forstå, fordi ingen hadde noe å tape på slike forsøk. Han mente riktignok at det burde settes begrensninger på garnbruk i begynnelsen av sesongen, men at:

*...nodt, liiner og snøre være de til alle aarets tider tilladelige fiskeredskaber, og alle muelige opmuntringer skee til fiskens fremløkkelse, og fangst ved forsøg med madding [agn], og sammes tilberedning og brug baade ved nodt og med krog.*¹⁴

Prost Erik Andreas Colban var i 1814, da han skrev dette, embetsmann i den nye norske stat. Som embetsmann anså han at han hadde plikt til å sørge for at lover og regler ble fulgt og at alle anstrengelser ble gjort for å øke utbyttet av fisket "der bør ansees for landets, ja rigets herlighed". Selv om frihet var et gode, skulle ikke friheten føre til lovløshet.

¹³ Ibid.: 16.

¹⁴ Ibid.: 18.

Siden Colban også var prest, hadde respekt for lover og regler også noe med moral og gjøre. Tyveri var ikke bare et brudd på statens regler, det var også et klart brudd på "kirkens lover". Slik Colban beskriver det, sto det generelt sett dårlig til med nordlendingenes moralske standard. De var sanselige, vellystige og ødsle. Nytelsen gikk foran arbeidet og plikten, de tenkte mest i nuet og lite på fremtiden.

I denne sammenheng er Colban interessant fordi han så tydelig så sammenhengener mellom moral, økonomi, lov og stat. Skulle staten bestå, måtte den etablere respekt for lov og orden. I dette lå det også en respekt for privat eiendomsrett. Legal orden skulle skape muligheter for å planlegge og ikke bare leve i nuet, som Colban beskrev nordlendingen. En viss grad av forutsigbarhet var nødvendig for at fiskerne skulle kunne se seg tjent med å investere i nytt utstyr og ta vare på redskaper. Fiskerne holdninger derimot, fremmet en uønsket stabilitet ved at de passet på hverandre slik at ingen skulle kunne ta i bruk nye metoder som økte utbyttet. Dette sier oss noe om at fisket ikke foregikk helt uten styring, men at reguleringen var intern og lokal og først og fremst rettet mot ny teknologi, mens adferd i mindre grad ble regulert.

Egennyttens, som Colban kalte det, måtte altså temmes. Den hemningsløse og lovløse konkurransen der fiskerne forsynte seg av hverandres redskaper og fangst måtte forhindres. Colban satte opp et regnskap der han regnet sammen fiskernes utgifter under fisket. Et torskegarn kostet på denne tiden mellom 50 og 60 riksdaler. Hvis fiskeren mistet eller fikk ødelagt garnet, måtte han fiske for vel 100 riksdaler før han kunne regne med et overskudd.

Colban hadde i 1811 hatt besøk av departementets utsendte ekspert på fiskerier, professor Rathke. Rathke hadde da ved selvsyn kunne iaktta den store "uorden ved fiskeriet". Colban hadde fått formidlet videre de forslag til hvordan fisket kunne ordnes som ble protokollført under møtet i 1801. Rathke hadde lovt Colban at dette skulle føre til "den hastigste foranstaltning" fra departementets side, men saken hadde dessverre blitt utsatt på grunn av krigen, skrev Colban.¹⁵

¹⁵ I en artikkel kalt *Max Weber og det europeiske mirakelet*, har Rune Åkvik Nilsen (1995) sett på hvordan kapitalismens utvikling ble hemmet av en intern etikk. Dette etikken baserte seg på en strengt regulert næringsvirksomhet, både teknologisk og

Arbeidet fram mot en ny fiskerilov

I nasjonal målestokk hadde produksjonen innen kystfiskeriene gått kraftig tilbake etter århundreskiftet, særlig under krigen. Til tross for dette sto fiskeriene for en vesentlig del av landets totale eksportinntekter. Stortinget nedsatte i 1814 en "Comitté for det Indre" som skulle gjennomgå landets økonomi.¹⁶ "Comittéen" leverte i 1815 en innstilling som la vekt på muligheten for å øke statens inntekter av fiskeriene. Dette skulle gjøres ved å effektivisere selve fisket og liberalisere fiskehandelen.¹⁷ Liberaliseringen hadde som mål å svekke den økonomiske bindinga som hadde oppstått mellom fiskerne og bergenske kjøpmenn, gjennom tørrfiskhandelen. Økt konkurranse i fiskevareomsetningen ville også øke interessen for å produsere mer, mente man. Det var også et stort problem at inntektene fra fisket varierte med tilgangen på ressurser i havet. Dette kunne avhjelpes med større, og mer effektive havgående fartøyer som sørget for en jevnere tilgang på fisk. De små nordlandsbåtene var kun egnet til det meget skiftende kystfiske. Dette resulterte i at kystbefolkningen ble avhengig av å

økonomisk, basert på laugssystemet. Næringsutøvelsen var her underlagt en lokal kontroll som utøverne selv sto for. Kapitalistisk virksomhet forutsatte at denne strenge kontrollen ble løst opp og at det ble større frihet til å drive konkurranse (ekstern etikk) innen et fritt marked. Denne konkurransen måtte imidlertid tøyles. I dette tilfellet måtte fiskernes kamp om fisken reguleres, hvis det skulle være mulig for fiskerne å planlegge økonomisk med tanke på framtida. Prost Colban forsøkte, ser det ut til her, å balansere mellom mindre regulering, det at fiskerne skulle ta nye metoder i bruk, og sterkere regulering, kontroll med fiskernes adferd på havet. Slik sett kunne reguleringen av fisket skape en svært viktig forutsetning for at fiskerne så seg tjent med å forlate en livsform som inkorporerte det uforutsigbare, til en annen som la større vekt på nøysomhet, plikt, stabilt arbeid.

¹⁶ Solhaug 1983: 81.

¹⁷ "Comittéen for det Indre" leverte hele 5 betenkninger som angikk fisket:

- angående havfiskeriene ved Norges kyster
- angående Nordlands handelsforhold med de bergenske kjøpmenn
- angående et kjøpstadsanlegg i Nordland
- angående premier til oppmuntring av fiske med dekkfartøy
- angående bevilgninger til havfiskeriets oppkomst

Kilde: J. Cappelen, *Hovedregister til Stortingsforhandlinger 1814-1879*, Kristiania 1885.

leve av en kombinasjon mellom fiske og jordbruk. Dette var til stor ulempe for begge næringene, het det i innstillingen fra "Comittéen".¹⁸

I det første ordentlige Storting, som satt samlet i 1815/16, ble det vedtatt en ny lov om fiskeriene i Lofoten, etter et forslag som ble satt fram av representantene fra Nordland og Finnmarkens amter.

Trygve Solhaug peker ut tre menn som kjempet for den nye ordninga på Lofothavet: professor Jens Rathke og prost Erik Andreas Colban, som vi har møtt tidligere, og biskop Mathias Bonsach Krogh.¹⁹ Colban hadde etterfulgt Krogh som prost i Vågan, da Krogh ble utnevnt til den første biskop i Nordland. Krogh tok initiativ til å forfatte det første utkast til ny lov, i egenskap av stortingsrepresentant for Nordland og medlem av Stortingets næringskomité.²⁰ Både Krogh og Colban hadde utmerket seg som landsdelens og spesielt fiskernes talsmann, bl.a. i forhold til lokale og bergenske kapitalinteresser.

Solhaug karakteriserer Krogh og Colban som sterkt sosialt interesserte, med en spesiell omsorg for fiskerbefolkninga.²¹ Disse to prestene ble ansett som tolkere og formidlere av fiskernes ønske om et friere redskapsbruk og en liberalisering av fiskehandelen.²² Jens Rathke, som arbeidet på oppdrag fra sentraladministrasjonen, hadde helt andre perspektiver i forhold til fisket. Som medlem av "Comittéen for det Indre" tenkte han først og fremst nasjonaløkonomisk, ikke lokalt, og vurderte næringens lønnsomhet i forhold til fiskets effektivitet og kvaliteten på produktene.²³

¹⁸ Solhaug skriver her at den holdninga som kommer fram her er at en kun var interessert i å øke statens og samfunnets inntekter. En var mindre interessert i å bedre forholdene for fiskerne (Solhaug 1983: 81).

¹⁹ Solhaug 1983: 93.

²⁰ Krogh kom også med et forslag til lovgivning for sildefiskeriet i Nordlands og Finnmarkens amter på dette stortinget. Kilde: J. Cappelen, *Hovedregister til Stortingsforhandlingene 1814-1870*, Kristiania 1885

²¹ Solhaug 1983: 93.

²² Ibid.: 94.

²³ Jens Rathke, *Afhandling om de norske Fiskerier og Beretninger om Reiser i Aarene 1795-1802 for at studere fiskeriforhold m.v.*, Bergen 1907. Rathke hadde også oppholdt seg i Lødingen i 1801, der han fikk møte den daværende prost Krogh og samtalt om fisket i Lofoten.

Det opprinnelige lovframlegget til Mathias Bonsach Krogh ble forkastet av Stortingets juridiske komité med den begrunnelse at de ikke ønsket en særlov for fisket i Lofoten og at forslaget liknet for mye på forordningen av 1786. Deretter ble representantene for Nord-Norge anmodet om å komme med et framlegg. Trygve Solhaug antar at Kroghs forslag til lov (som ikke finnes i dag) inneholdt bestemmelser som svekket værvertenes makt over fisket, mens forslaget fra de nordnorske stortingsrepresentantene, som ble vedtatt med små endringer, viste seg å styrke værvertenes makt i Lofoten.²⁴

Lovens bokstav²⁵

Landets dårlige økonomi tillot ikke opprettelsen av et offentlig oppsyn i 1816, het det vel 40 år senere.²⁶ Værverten i det enkelte fiskevær ble nå, etter den nye loven, utnevnt til fast overoppsynsmann og fikk kommandoen over et visst antall oppsynsmenn som skulle stå i forhold til det totale antall fiskere i været (§1). Hver oppsynsmann skulle igjen skulle passe på et bestemt antall båter ute på havet. Alle fiskeredskapene ble tillatt, dog med enkelte begrensninger i garnbruken. I loven ble det foreskrevet én oppsynsmann for hver 10. linebåt og én oppsynsmann for hver 15. garnbåt. Avstanden mellom båtene på havet skulle ikke være mindre enn 25 favner for garnbåtene og 20 favner for linebåtene (§7). Oppsynsmennene skulle velges av høvedsmennene, skipperne, så snart 2/3 av fiskerne i været hadde ankommet for sesongen.

Oppsynsmennene kunne, om de var gunstig plassert, til en viss grad klare å holde oversikten over "sine" båter. Det ble presisert at hver oppsynsmann skulle passe på de samme båtene under hele fisket og at høvedsmennene måtte rette seg etter oppsynsmannens befalinger (§4). Oppsynsmennene hadde også i fellesskap myndighet til å bestemme om været var godt nok til at det kunne fiskes, eller om det ble "landligge" (§12). For dette arbeidet skulle hver båt under oppsyn betale "en sperre eller tvende fiske" til sin oppsynsmann.

²⁴ Solhaug 1983: 95ff.

²⁵ Se vedlegg A.1.

²⁶ SF 1857, O. no.2, Indstilling af 14de september 1853: 2.

Fiskenes fikk ikke dra på havet om morgenen før oppsynsmennene hadde "varslet ved et givet tegn". Da hadde fiskerne 1/2 time på seg til å møte opp til utror. Hvert oppsynslag skulle dra ut på havet i samlet flokk. Det samme skulle gjelde om kvelden (§10). Både ut- og innror burde skje på faste tidspunkt, dog innenfor den delen av dagen det var så lyst at det var mulig å skjelne siktemerkene i land fra havet. Det ble understreket at fiskerne ikke måtte forvirre hverandre ved å bruke signal eller tegn som kunne forveksles med oppsynsmannens (§11).

Hvert fiskevær ble tildelt et bestemt havstykke, der båtene måtte holde seg innenfor bestemte redskapsstrekninger (områder) om dagen, eller sette redskapene line og garn, på bestemte steder (sett) for natten. Om dagen kunne fiskerne stort sett bestemme selv hvor de ville benytte line og dypsagn. Garn skulle ikke brukes om dagen. Grensene mellom de enkelte fiskevær skulle fastlegges etter méd (siktemerker) fra land eller ved kompassretning i visse høve (§6).

Fiskenes ble i praksis tvunget til å leie seg inn i fiskevær for å få tilgang på de beste fiskeplassene.²⁷ Flytting mellom fiskevær og havstrekninger var tillatt, men forutsetningen var at det var ledig plass. Tildeling av nattsett var, som tidligere anført, avhengig av tilhørighet til et fiskevær. I tilfelle konflikter om plassen på havet, skulle de fiskerne som hadde vært lengst i fiskeværet ha en fortrinnsrett foran de andre (§8). Høvedsmannen på hver båt ble pålagt å melde seg for oppsynet og angi hvilket redskap han ville bruke under fisket og hvilket prestegjeld og gård han og mannskapet kom fra (§3). Alt dette skulle føres til protokolls. Fiskenes hadde lov til å prøve seg i et annet fiskevær hvis fisket gikk dårlig, men de var likevel bundet til anviste nattsett og rorbuer på land, underlagt overoppsynsmannens og værvertens reguleringer, hvis de ville fiske med nattline og garn.

Overtredelser av loven skulle meldes til den stedlige politimyndighet, dvs. lensmennene i Lødingen og Vågan og fogden i Lofoten og Vesterålen. For å effektivisere rettsapparatet skulle det settes rett tre steder i Lofoten under fisket: Vågan, Ballstad og Reine. Første rett skulle settes i Vågan første søndag i mars. De andre to stedene skulle så

²⁷ Solhaug 1983: 85.

følge på etterhvert som sakene ble idømt. Fiskerne ville kun havne for retten dersom de nektet å vedta den ilagte bota.²⁸

Interesser og kunnskapen om fisket

Referatet fra fiskermøtet i Kabelvåg i 1801 tyder på at flere av ordenslovens bestemmelser var i tråd med fiskernes ønsker.²⁹ På begynnelsen av 1800-tallet var søkningen til Lofoten ikke større enn at de fleste hadde muligheter til å skaffe seg et sett på havet, om enn ikke alltid der de mest ønsket. Motstanden mot de nye redskapene blant fiskerne var liten, og de så det som betryggende at loven sørget for en sterk inndeling av havet slik at redskapstapet kunne reduseres. Selv om Krogh tok opp det økonomiske avhengighetsforholdet mellom fiskere og værverter, er det lite som tyder på at dette var et forhold som fiskerne trodde kunne endres på. Den stedlige handelsstand, værvertene, fikk sine interesser beskyttet i lovs form, og, som Solhaug antyder, er det sannsynlig at deres innflytelse i Stortinget gjorde at Kroghs første forslag til lov ble avvist. Representantene for sentralmakten, slik som fagmannen Rathke, fikk også sine ønsker oppfylt gjennom loven, gjennom en ordning av fisket som skulle styrke mulighetene for å øke fiskets produksjon og landets eksportinntekter.

Forordninga for lofotfisket i 1786 ble avgitt på grunnlag av en innstilling fra en kommisjon som besto av "12 kyndige fiskere", sammen med amtmannen i Nordland og de to fogdene fra Lofoten/Vesterålen og Helgeland. I 1816 ble loven utformet i tråd med et forslag fra stortingsrepresentantene fra Nord-Norge: amtmann i Nordland, J.E. Berg, sorenskriver J.H. Aas fra Senja og Troms, fiskerbond og båtbygger J.L. Smitseng fra Vefsn i Nordland, handelsmann og væreier L.N. Reener fra Vågan i Lofoten, sogneprest N. Normann og kjøpmann W.H. Klerk fra Finnmark, foruten biskop Krogh.³⁰ Her var det altså 4 embetsmenn, to

²⁸ Ibid.: 86.

²⁹ Et referat finnes i Colban 1995: 12ff.

³⁰ Solhaug 1983: 96.

kjøpmenn med betydelige økonomiske interesser knyttet til fisket - og én fiskerbonde.³¹

Jeg tror det er svært usikkert å innlate seg på spekulasjoner om hvorvidt behandlingen i 1786 var mer "demokratisk", sett fra et fiskersynspunkt. Det kan reises spørsmål om i hvilken grad disse fiskerne var talsmenn for en større "fiskeralmue". Det er også usikkert om i hvilken grad fiskerne ble dominert av kommisjonens tre embetsmenn. Det eneste vi kan si med sikkerhet er at det er en ulikhet med hensyn til hvilke grupper og fagfolk som er med i arbeidet. I 1786, som i 1816, var embetsmennene en betydelig gruppe; kanskje mer betydelig i 1816 enn i 1786. Handelsstanden fikk, gjennom sin representasjon på Stortinget, en betydelig innflytelse i 1816. Solhaug antar også at disse fikk det avgjørende ord, da Kroghs forslag til ny lov ble avvist. Dette hadde sammenheng med at kjøpmannsstanden i nord hadde økt i antall og betydning mellom disse tidsrommene. Jeg vil også legge vekt på at fagmannen, og embetsmannen Rathke fikk en såvidt sentral plass i lovarbeidet i 1816. I denne sammenheng er dette det første tegn på at myndighetene forsøkte å bygge opp en kunnskap om fiskeriene som sto utenfor "de direkte interesser", som det senere het, og som var knyttet direkte opp til sentraladministrasjonen.

I 1816 ble fiskernes interesser forsøkt formidlet av mellommenn, slik som prost Colban i Vågan, eller biskop Krogh. Selv ikke referatet fra fiskermøtet i Vågan i 1801, som Colban organiserte, gjør at vi sitter igjen med et fullstendig bilde av fiskernes syn i denne saken. Også her, som i kommisjonen i 1786, vet vi ikke i hvilken grad Colban selv preget møtets innhold eller form, eller om fiskerne som var tilstede var representative for resten av fiskerne i Lofoten.

De som gjorde seg til talsmenn for fiskernes interesser måtte enten basere seg på en mer direkte kunnskap om, og erfaringer med fisket, eller på en mer indirekte kunnskap basert på uttalelser fra fiskerne selv, fra

³¹ Ved et nærmere ettersyn i Lindstøl (1892) fremkommer noen tilleggsopplysninger. J.E. Berg var på dette tidspunktet konstituert amtmann for Nordland. Da han ble valgt som representant var han ennå fogd i Salten. Amtmannen i Nordland, C. Elster møtte ikke på grunn av sykdom. Handelsmann Reener møtte som suppleant for amtmannen. Smitseng blir av Lindstøl betegnet som gårdbruker, men drev også med båtbygging og fiske.

andre mellommenn eller en lokal "common knowledge". I forsøket på å formidle fiskernes interesser oppstår nye problem. Jeg har alt berørt problemet med representativitet. Siden fiskerne på dette tidspunktet i svært liten grad organiserte seg selv, vil det alltid dukke opp et spørsmål om hvem fiskernes talsmenn representerte, enten det var fiskere selv eller embetsmenn som sto som formidlere. Og i hvilken grad har formidlerne preget det som formidles? Det andre problemet er at fiskerne trolig hadde mange ulike og motstridende interesser, men at det representative (demokratiske) system uvilkårlig vil forsøke å "trekke ut essensen av", eller generalisere de ulike meningene til noe som kan formidles og skape tyngde bak argumentene.³² Dette gjør en interessanalyse i forhold til fiskerne i dette tidsrommet svært komplisert, om mulig.

Tidlig på 1800-tallet er det tydelig at kunnskapen om fisket ennå var bundet opp til distriktet. Reisene til Rathke i Nord-Norge rundt århundreskiftet tyder også på dette. De tre hovedaktørene her, sto utenfor næringa, men mente likevel å kunne si noe om fisket, hver på sin måte. Den offentlige kunnskapen om fisket ble dermed i stor grad bundet til personer som i kraft av sin stilling og erfaring, kunne tilføre sin fortelling om fisket legitimitet. Men den direkte forbindelse mellom talsmann og næring kunne også bli karakterisert som en særinteresse knyttet til lokale aktører eller grupper. Begrunnelsen for at Kroghs første forslag til lov ble forkastet kan tyde på dette.

Rathke hadde i så måte flere fordeler: han hadde ikke tilhørighet til distriktet, han var ikke tilknyttet næringen. Han var fagmann, den første

³² I den, i dette tilfellet, induktive prosessen med å skape "fiskernes mening", skapes også det også en forestilling om "fiskeren". Selv om fiskerne, selv ikke på begynnelsen av 1800-tallet sto helt uten evne, eller mulighet til å formidle sine interesser, ser jeg flere paralleller i Michel Callons beskrivelse av forsøket på å dyrke kamskjell på kysten av Bretagne (Michel Callon: *Some elements of a sociology of translation: domestication of the scallops and the fishermen of St. Brieuc Bay*, artikkel i "Power, Action and Belief - A New Sociology of Knowledge", John Law (ed.), Routledge, London 1986). Callon bruker betegnelsen aktører på forskere, fiskere og kamskjell. I dette tilfellet forsøkte forskerne å innrullere både fiskere og kamskjell i sitt prosjekt. Begge disse grupper av aktører blir tillagt en mening gjennom sine representanter, fiskerne gjennom talsmenn fra sine organisasjoner, kamskjellene gjennom de individer som lot seg dyrke. Callon beskriver dette som at både fiskere og kamskjell innrulleres i forskernes prosjekt. Når så prosjektet mislyktes, var det fordi både fiskere og kamskjell ikke fulgte sine representanter.

professor i naturhistorie ved Universitetet i Kristiania, og et innflytelsesrikt medlem av "Comittéen for det Indre".³³ Med bakgrunn som naturvitenskapsmann er det i dag påfallende at han uttalte seg om fisket i Lofoten fra et nasjonaløkonomisk perspektiv. Det eksisterte på denne tiden ikke et eget næringsspesifikt apparat som hadde til oppgave å samle inn opplysninger om fisket, og selv om Colban tok et initiativ til møtet med fiskerne i Kabelvåg femten år tidligere, var det heller ikke utviklet en offentlig praksis for at næringens egne utøvere skulle komme til orde som gruppe.

Arbeidet med ordensloven for lofotfisket i 1816 forteller oss at myndighetene forsøkte å fatte en beslutning på bakgrunn av undersøkelser og opplysninger fra det distriktet det her gjaldt. Fiskerne ble i hovedsak representert av andre som mer eller mindre frivillig hadde påtatt seg oppgaven som fiskernes og næringens talsmenn. Den fagkunnskapen som ble mobilisert fra sentralt hold var ikke spesielt rettet inn mot fiskerinæringen, men ble representert av vitenskapsmannen Rathke. Rathke hadde samlet inn sine opplysninger bl.a. ved samtaler med andre nøkkelpersoner innen distriktet, og ved selv å studere fiskeriene på reiser langs kysten.

Et reguleringsregime

Loven hadde som hensikt å skape orden på havet ved en streng inndeling av havet om natten, ved å oppnevne et fiskerioppsyn og ved å tillate de nye redskapene, garn og line, ved siden av det gamle dyspagnet. Siden fiskerne var tvunget til å leie seg inn i et fiskevær for å få tilgang på nattsett, kunne flytting mellom de ulike fiskehav reduseres til et minimum. På denne måten oppnådde en å spre fiskerne over et større område, samtidig som en skulle unngå de store konfliktene mellom de forskjellige redskapsbrukerne. Plassen på havet skulle utnyttes best mulig, slik at flest mulig kunne delta i fisket. Hvis fiskernes personlige binding til hver sin oppsynsman, spredninga over et større område og bindingen til bestemte fiskeområder om dagen og sett om natten, fungerte, skulle oversikten over fiskerne bli vesentlig bedre enn tidligere. Siden garn og line var blitt vanligere i bruk

³³ Norsk Biografisk Leksikon

etter århundreskiftet, ville en friere redskapsbruk av redskapsbruken også gjøre det lettere for oppsynet å opprettholde orden fordi det ble et samsvar mellom praksis på havet og lov.

Historikeren Anne-Lise Seip bruker betegnelsen "den merkantilistiske regulerings- eller ordensstat" som et generelt trekk ved regimet i denne perioden.³⁴ Folkeveksten på 1700-tallet hadde skapt et behov for flere arbeidsplasser, samtidig som at staten fikk et behov for å øke sine inntekter. De offentliges ansvar for sine innbyggere økte, statsapparatet var i ekspansjon og krig og uro i Europa medførte økte militærutgifter. Folkevekst og mangel på arbeid kunne true statenes stabilitet, fordi dette resulterte i et økende fattigdomsproblem og at folk begynte å flytte på seg.³⁵ Staten reagerte med å binde arbeidskrafta til eiendomsbesitterne for å skape orden og stabilitet. Statsfinansene måtte styrkes, først og fremst ved å øke eksportinntektene. En stor del av produksjonen i fiskeriene gikk nettopp til eksport, og en produksjonsøkning her ville skape umiddelbare inntekter til landet. Som Solhaug skriver, ble problemene innen fiskeriene rundt århundreskiftet, først og fremst sett på som en produksjonskrise.³⁶ Etter napoleonskrigene var forbindelsen med markedet i Europa gjenopprettet og behovet for matvarer stort. For lofotfiskets del, kunne produksjonen trolig økes ved å sørge for stabilitet og orden under fisket, både under utøvelsen av fisket ute på havet og i fiskevareomsetningen.

Den statlige orden omfattet også et ansvar overfor fiskerne, som gikk utover det å skaffe arbeid. Det offentlige ansvar for folks levekår, ble delegert til lokale og private ordninger. Fattigdomsproblemet på landet ble forsøkt løst ved legdsordningen, administrert av en fattigkommisjon. De "verdige trengende" ble fordelt rundt om på gårdene etter en plan som

³⁴ Anne-Lise Seip, *Sosialhjelpsstaten blir til. Norsk sosialpolitikk 1740-1920*, Gyldendal, Oslo 1994.

³⁵ I den "rene" merkantilistiske stat ble folkemengden betraktet som et aktivum, som en produksjonsressurs. Med Malthus' teorier, ble en ubegrenset folkeøkning sett på som et alvorlig samfunnsproblem. Ett av virkemidlene staten måtte ta i bruk, iflg. Malthus (1766-1834) for å begrense reproduksjonsevnen hos de fattigste, var å forhindre en allmenn velstandsøkning. Fattigdom høynet giftermålsalderen og senket antall barn pr. familie.

³⁶ Solhaug 1983: 80.

kommisjonen satte opp.³⁷ Hovedtrekkene i denne ordninga var lokal binding og et lokalt ansvar, der de som hadde ressurser var forpliktet til å hjelpe de som trengte det. Lofotloven sier også noe om slike kollektive trekk ved at fiskerne ikke fikk lov til å dra på havet hvis oppsynsmennene hadde bestemt at været var for dårlig. Hver fisker kunne da ikke utsette seg og sitt mannskap for fare, selv om kampen for føda var aldri så prekær. Inndelinga i oppsynsgrupper med faste medlemmer og oppsynsmenn måtte resultere i at fiskerne i større grad regulerte hverandre, enn om de hadde muligheten til å flytte på seg til andre fiskevær. Oppsynsmennene, sammen med overoppsynssjefen (værverten) utgjorde selv et oppsynsråd, som tok beslutninger på vegne av fiskerne. Vi ser at noen av de samme prinsippene for styring og regulering innen fattigforsorgen, også ble gjort gjeldende i forsøket på å styre og regulere fisket på havet.

Den lokale styringa av fisket kunne dermed være i tråd med en styringstenkning som var vanlig på denne tida. Foruten den offentlige regulering, ville også den mer private, paternalistiske holdninga, som i dette tilfellet besto i en gjensidig utveksling av komplementære tjenester mellom fisker og væreier, kunne beskrives som en trygghet for begge parter i et fiske med et sterkt varierende utkomme.³⁸ Det kunne også beskrives som en konsekvens av manglende offentlige ressurser. På denne tida var den norske stat mer eller mindre på falllittens rand med store problemer med å stable en selvstendig økonomi på beina igjen. Det viktigste var fiskets produksjon, dets bidrag til nasjonaløkonomien gjennom eksport.³⁹ De rapporterte "uordener" ved fisket kunne senke produktiviteten. Derfor kan denne løsninga sees på som en ren "nødverge", i mangel på ressurser til en sterkere offentlig regulering.

Skulle et oppsyn bestående av fiskere og værvert fungere, måtte begge partene se sine interesser ivaretatt. Slik sett kan Ordenslovens oppsyn ikke bare karakteriseres som en lokal ordning, men også som en privat og personlig ordning mellom værvert og fiskere og fiskerne imellom. Oppsynet hadde heller ikke politimyndighet. Skulle lovbruddene

³⁷ Seip 1994: 44.

³⁸ Om forholdet mellom handelsmann og fisker, se A. Coldevin, *Trekk av lofotfiskets historie*, artikkel i K. Fasting, *Lofotfisket, smådrift og storbruk i nye former*, Trondheim 1946, s.42, eller Fulsås 1987: 30ff.

³⁹ Solhaug 1983: 80ff.

medføre straff, måtte det skje ved at den stedlige politimyndighet fikk overlevert anmeldelsene og siden tok affære. Oppsynstjenesten måtte også inngå som en del av fisket ute på havet. Siden fiskere ble satt til å passe på "sine egne kolleger", dvs. fiskere fra samme fiskevær, som ofte også kunne komme fra samme hjemsted, ble oppsynet basert på at fiskerne kjente til hverandre. Dette kunne bli et poeng hvis det oppsto spørsmål om identifikasjon, eller ved meglinger i konflikter. Dette kunne også sees på som et problem, hvis oppsynets nøytralitet ble dratt i tvil. Skulle oppsynsmennene gripe inn overfor andre fiskere, måtte det nødvendigvis også gå ut over eget fiske. Kompensasjonen i form av to stykker tørrfisk fra hver båt som var under oppsyn gjorde neppe dette til et innbringende verv.

Forsøket på binde fiskerne til bestemte områder eller steder i Lofoten, avhang også at av de fleste fiskerne fikk brukbare fangster og at de dermed ikke så seg tjent med å bryte loven ved å følge fisken. Dette avhenger også av hvilken makt som lå i omsetningsleddet, dvs. i hvilken grad fiskerne var bundet opp til bestemte handelsmenn eller oppkjøpere. Ble fiskerne friere i forhold til værvertene på land, ble det også et spørsmål om hvor lange værverten, i egenskap av overoppsynsmann, kunne styre de valgte oppsynsmennene og fiskerne som hørte til været.

Reguleringa skjedde ved en meget sterk inndeling av havet - en inndeling som kunne minne om eiendomsretten til åker og eng på land. Settet ble den teigen du fikk tildelt av jordeieren. Væreiren ble da også i sin ytterste konsekvens en haveier, mens fiskeren ble havets husmann. Væreieren ble dermed tildelt privilegier som han i stor grad kunne forvalte til beste for seg sjøl. Denne sterke inndelinga ble gjennomført, til tross for at alle visste at fisket kunne variere sterkt innen området og tid. Selv om fiskerne kunne ha et ønske om å flytte etter fisken, ble de i praksis hindret fra å gjøre dette i særlig grad. Det ble også hevdet at fiskets utbytte i sterk grad avhang av lokal kjennskap, og at fiskerne, ved å flytte på seg, ikke fikk tid til å gjøre seg godt kjent noen steder. Tapet som fulgte med det å fiske på ett sted, skulle kompenseres ved at fiskerne visste hvor og når de skulle fiske, med et best mulig resultat.⁴⁰

⁴⁰ Oppsynssjef Hjalmar Olsen skrev i beretningen fra lofotfisket i 1861 at han mente at fiskerne hadde stor evne til å opparbeide seg lokal kunnskap om fisket etterhvert som de

Et annet moment jeg vil trekke fram er en beskjeden grad av byråkratisering. Høvedsmannen var pålagt, gjennom loven, å registrere seg i en protokoll hos overoppsynsmannen i fiskeværet, før fisket kunne ta til. Registreringa av fangstresultat ble i større eller mindre grad foretatt av distriktets lensmenn, enten på fiskernes hjemsted, eller i Lofoten under fisket. Verken væreiere, andre fiskeoppkjøpere eller fiskere var naturlig nok ikke i særlig grad interessert i, eller ikke i stand til, å levere inn eksakte oppgaver over kvantum. Byfogd G.P. Blom skrev i sin "Bemærkninger paa en Reise i Nordlandene [.....]" som han foretok i 1827, at fiskerne oppga så lite som mulig av fangsten, fordi mengdeangivelsene ble brukt som grunnlag for å beregne skatt og avgifter til det offentlige.⁴¹ De offentlige registreringene av fangstkvantum ble formidlet til amtmannen i Nordland, som brukte disse angivelsene, sammen med oppgavene over utført fisk fra tollstedene, for å anslå et utbytte av fisket. Disse opplysningene ble seinere sammenfattet i amtmannens femårsrapporter fra 1830-tallet av. Derfor blir anslagene både over deltakelse og utbytte i fisket ansett som svært usikre og sporadiske i kildene fra første halvdel av 1800-tallet.

Loven i bruk

Da det endelige arbeidet med å utforme neste lofotlov tok til i 1850-årene, ble det hevdet at 1816-loven var virkningsløs. Fiskerne klaget på "misbrug og uordener", som tidligere.⁴² Siden en skulle basere seg på et oppsyn utgått av allmuen "savne de man fremdeles som hidtil de fornødne midler til lovens opprettholdelse blandt den store mengde fiskere".⁴³ Den nye loven av 1816 hadde dessuten styrket værvertenes makt over hav og land. Det skulle gå 10 år (1827) før det ble forsøkt, i lovs form, å redusere værvertenes makt, men heller ikke denne loven ble respektert fordi en samtidig lot være å etablere et statlig apparat som kunne påse at loven ble

flyttet på seg, i motsetning til tidligere antakelser. *Om lofotfiskeriet aar 1861*, DT, no.39 1861: 22.

⁴¹ G.P. Blom, *Bemærkninger paa en Reise i Nordlandene og igjennom Lapland til Stockholm i Aaret 1827*, Kristiania 1830, gjengitt i Tvinnereim 1961: 19.

⁴² SF 1857, O. no.2, Indstilling af 14de september 1853: .2.

⁴³ Ibid.: 2.

fulgt.⁴⁴ Værvertenes stilling ble ytterligere styrket ved at staten solgte unna sine eiendommer i Lofoten etter 1821. Svært mange av værvertene som tidligere hadde bygslet grunn av staten, benyttet nå sjansen til å kjøpe og ble væreiere.⁴⁵

I 1839 ble det vedtatt en lov som skulle frigi handelen i Nordlandene under fiskeriene. Dette var et ledd i myndighetenes bestrebelser på å begrense værvertenes hegemoni. Det viste seg også at problemene mellom væreier og fisker heretter kom til å tre i bakgrunnen i forhold til rettshåndhevelsen på havet, enten det kom av at myndighetene hadde lyktes med å redusere væreiernes makt, eller at fisket hadde gjennomgått ressursmessige eller driftsmessige endringer.⁴⁶

I årene 1839-40 steg antall rapporter om konflikter under lofotfisket. Dette ble satt i sammenheng med en kraftig økning i deltakelsen. Denne gangen sto stridighetene mellom fiskere som fikk gode fangster, skriver Solhaug.⁴⁷ Allerede i 1839 kom det en henvendelse fra sorenskriveren i Vesterålen om at fiskeriloven burde endres.⁴⁸ Myndighetene reagerte med å sette ned en kommisjon som skulle se på forholdene, den såkalte Lofotkommisjonen av 1840.⁴⁹ Kommisjonsinnstillingen ble levert i 1842, men Finans- Handels- og Tolldepartementet bestemte, etter å ha rådført seg med amtmennene og formannskapene i Nordlands og Finnmarks amter, at innstillinga ikke i tilstrekkelig grad regulerte forholdet mellom værvert og fisker og unnlot følgelig å fremme proposisjon for Stortinget i saken.⁵⁰

Denne kommisjonen var den første som gikk inn for å opprette et offentlig fiskerioppsyn i Lofoten. Værvertene burde holdes utenfor oppsynet og erstattes av 11 overoppsynsmenn ansatt av amtmannen i Nordland. Begrunnelsen var at værverten vanskelig kunne håndtere sin

⁴⁴ Solhaug 1983: 108.

⁴⁵ Prosessen der værverter ble væreiere ble påbegynt noe før staten vedtok å selge unna det “benifiserte godset” i 1821. I kildene skjer det en gradvis overgang fra begrepet “værvert” til “væreier” fram mot Friloven av 1857.

⁴⁶ Tvinnereim 1961: 50.

⁴⁷ Solhaug 1983: 108.

⁴⁸ Tvinnereim 1961: 42.

⁴⁹ Kommisjonen besto av: Fogd J.F. Olsen, handelsmann L.N. Reener, lensmann H.A. Henriksen, handelsmann J. Krogh, lemsmann J. Eliassøn, sogneprest N. Jønsberg og handelsmann K. Figenschou. Haffner 1925: 137.

⁵⁰ SF 1857, O. no.2, Indstilling af 14de september 1853: 4.

interesse som handelsmann og oppgaven som overoppsynsmann samtidig.⁵¹ De fiskerne som tjente som oppsynsmenn hadde også økonomisk interesse av fisket og kunne vanskelig skjøtte begge oppgavene tilfredstillende. Det beste, ble det hevdet i innstillingen, var et offentlig ansatt fiskerioppsyn, lønnet av staten, med tilstrekkelig myndighet og uten økonomisk interesse av fiskerivirksomheten. Samtidig var det opplagt, hevdet kommisjonen, at rettsvesenet måtte forsterkes under fisket skulle en greie å ta unna den saksmengden som fisket førte med seg. De offentlige tilsyn under fisket besto for tiden, som sagt, kun av lensmennene i Vågan og Lødingen.

Solhaug ser forslaget om et forsterket oppsyn i Lofoten på bakgrunn av at fisket var inne i en høykonjunktur, og at denne situasjonen resulterte i et økt spenningsforhold mellom de ulike aktørene i distriktet.⁵²

Forslaget om fiskerioppsyn i Lofoten må også sees på bakgrunn av at den første avisdebatt om fisket foregikk på begynnelsen av 1840-tallet. Et forslag om offentlig fiskerioppsyn ble første gang omtalt i et anonymt avisinnlegg i Tromsø Tidende i 1840. Innholdet i dette innlegget var i stor grad overenstemmende med kommisjonsinnstillinga to år senere.⁵³

I 1847 tok amtmannen i Nordland initiativ til en nyvurdering av lovgivningen for lofotfisket ved at en på ny tok opp det arbeidet som forelå ved kommisjonsinnstillinga fra 1842.⁵⁴ Han konsulterte først valgmennene som var samlet i forkant av Stortingets sesjon og ba deretter om tid slik at saken kunne komme inn for amtsformannsskapet i Nordland.⁵⁵ Saken ble på grunn av tidsnød ikke fremmet for det 12. Storting. Deretter ble saken ytterligere utsatt fordi en var startet på arbeidet med en ny vårsildlov som også skulle omfatte et mobilt politioppsyn på fiskefeltet. Meningen var å avvente erfaringene med denne nye ordninga sørpå. Departementet var på dette tidspunkt heller ikke særlig begeistret for et oppsyn, slik som det ble foreslått i innstillinga fra 1842. Dette hadde sammenheng med at en i Lofoten delte havet mellom fiskeværene, i motsetning til vårsildfisket.

⁵¹ Tvinnereim 1961: 43.

⁵² Solhaug 1983: 125.

⁵³ Ibid.: 125.

⁵⁴ Amtmannen i Nordland hadde mottatt et skriv fra presten Lampe om at oppsynet i Lofoten måtte forsterkes med flere politimenn. Tvinnereim 1961: 44.

⁵⁵ SF 1857, O. no.2, Indstilling af 14de september 1853: 4.

Denne ordninga var såvidt konfliktskapende at det "ikke skulde være mulig for nogetsomhelst opsyn at raade bod paa de ikkuns alfor beføiede klagemål over stadige uordener og retskrenkelser".⁵⁶ Her mente departementet at fiskets nåværende organisering var hovedårsaken til ordensproblemene.

I beretningen for femårsperioden 1846-50 tok amtmann Arveshoug i Nordland påny opp dette problemet. Antall fiskere som søkte Lofoten hadde nemlig gjennomgått en betydelig økning de senere år. Dette hadde medført et alvorlig ordensproblem. Antall tyverier av fisk og redskaper hadde økt, og amtmanden mistenkte også fiskerne for å gjøre opp sitt mellomværende seg imellom, for å spare den tid som gikk med til anmeldelse. Dette så amtmanden på som meget uheldig og gjentok forslaget om at det så snart som mulig skulle opprettes et politioppsyn ved fisket, slik at disse sakene raskt kunne påtales og dømmes.

2.2 "En lettsindighet i omgang med lykkens goder"

Amtmannsberetningene - Fra beretning til økonomisk statistikk

Ved en kongelig resolusjon av 11.oktober 1825 ble amtmennene pålagt å sende inn rapporter om distriktenes tilstand "i almindelighed", men da med særlig oppmerksomhet rettet mot fiskeri, hus- og kunstflid, handel og sjøfart. De første rapportene ble lagt fram for kongen i 1828. Året før hadde kongen bestemt at disse rapportene også skulle inneholde beskrivelser av det som "var blevet foretaget til handelens og industriens fremme" sammen med andre opplysninger om antall møller, dampmaskiner, husdyr m.m. Rapportene skulle foreligge hvert femte år, men skulle samtidig inneholde oversikter som gikk 10 år tilbake i tiden. Dermed måtte de rapportene som forelå i 1828 suppleres av amtmennene. Den første "Oversigt over de af amtmennenes afgivne rapporter angaaende Norges oeconomiske tilstand m.m. ved udgangen af aaret 1829" ble dermed først forelagt kongen i 1831. De neste rapportene skulle etter resolusjonen fra 1827 legges fram i 1834. Men etter nærmere overveielse kom departementet fram til at det ville være en betydelig fordel for

⁵⁶ Ibid.: 5.

beretningene om en samkjørte disse med folketellingensperiodene. Neste telling skulle skje i 1835 og derfor ble fullførelsen av amtmennenes beretninger utsatt til året etter. Deretter ble femårsperiodene fulgt.

Rapporten fra 1829 inneholdt beskrivelser av landets ulike næringsveier. Hovedinndelingen ble gjort mellom landdistrikter og byer og ladesteder. For landdistriktet ble jordbruk, fedrift, skogbruk, bergverksdrift, fiskerier, hus- og kunstflid, andre landbonæringer (jakt, losing av fartøyer, fraktfart, sinking av mose, dun og bær) omtalt og til slutt en generell beskrivelse av forholdene i distriktene. Byene ble omtalt med hensyn til folkemengde, sosiale forhold og handel. Beretningen inneholdt også en egen tabelldel som i hovedsak viser inn- og utførsel av de viktigste vareslagene. I tillegg finner vi oversikter over antall næringsdrivende, antall handelsfartøyer, fartøyer som er ekspedert i havnene, industrianlegg, bygdemagasiner, nybrott i jordbruket og antall inngåtte ekteskap, fødte og døde helt siden 1825. Fra og med neste 5-årsberetning ble rapportene fra hvert amt skilt ut fra hverandre. Amtmannsberetningenes disposisjon var nå stort sett fastlagt: en innledning og oppsummering ved departementets tabellkontor, selve amtsrapportene og til slutt en egen tabelldel. Inndelingen mellom land og by ble beholdt innenfor hvert amt.

I beretningen fra 1835 ble det trykt et "anhang" som inneholdt en veiledning for amtmennene om hva disse beretningene skulle inneholde. De rapportene som ble sendt inn fra de ulike amt har nemlig vist seg å være av svært ulik kvalitet. Det ble understreket at det var "distriktenes tilstand i oeconomisk henseende, der er den hovedsagelige gjenstand for beretningene, saa burde beskaffenheten i andre henseender, f.eks. i geografisk, fysisk, osv. lades uberørt, uden forsaavidt sammes mulige indflydelse paa den oeconomiske tilstand angik".⁵⁷ En beskrivelse av fram- eller tilbakegang innen de ulike næringsveier burde i størst mulig grad illustreres av "statistiske tabeller og anstillede sammenligninger".

Den neste beretningen, for perioden 1836-1840, inneholdt et vedlegg i innledningen fra Finants-, Handels- og Told-Departementet som påny tok for seg form og innhold i amtmannsberetningene:

⁵⁷ *Beretninger om den oeconomiske tilstand m.m. i Norge ved udgangen af aaret 1835, underdanigst afgivne af rigets amtmenn med anhang*, Christiania 1836: 342.

...[Departementet er] kommen til den erkjendelse, at de statistiske kjendsgjæringer, hvorved amterne have begrundet deres dom over districternes forfatning, ere saa uensartede, og efterlade saamange huller, at næsten ingen tabellariske oversigter, og forholdsmæssigen saa fælleds og almindelige resultater deraf have ladet sig utlede. Denne ufuldkommenhed ved beretningssystemet i dets nærværende skikkelse antager Departementet tildels kunde afhjælpes ved udfærdigelse af en mere bestemt og i det enkelte gaaende instrux til veiledning for overøvrighederne ved materialets indsamling og rapporternes affattelse.⁵⁸

Daværende amtmann Stabell i Nordland amt strevde åpenbart med å gjøre disse beretningene så fullstendige og nøyaktige som mulig. Dette er vanskelig i et slikt utstrakt amt som Nordland, skrev han, og kunne ikke til fulle adlyde befalingen fordi han måtte:

...herved pligtmæssigen meddele, saavidt muligt, de ved sistmeldte resolution naadigst befalede oplysninger, idet man dog tillader seg at forudskikke den bemærkning, at endeel af disse vanskeligene ville kunne nogenfinde paa betryggende maade tilveiebringes, og at, hvorvel alle vedkommende antages at have efter evne retteligen bestrebt sig for, ved indsamlede data at sætte amtet istand til at kunne affatte beretningen saa fuldstændigt muligt i alle dens details...⁵⁹

Amtmannen mente at han hadde prøvd så godt som han kunne å skaffe tilveie de ønskede opplysninger. Nordland amt var stort og kommunikasjonene var dårlig utbygd:

...districtets vidløftighed, og den mindre fuldkomne saavel som besværlige kommunikation gjør det umuligt at kunne indsamle alle til beretningen nødvendige materialier,...⁶⁰

fortsatte Stabell i beretningen 5 år etter.

⁵⁸ Gjenpart af Finants- Handels- og Told-Departementets underdanigste Foredrag af 26de november 1839, side 1, trykt som vedlegg til *Beretning om Kongerigets Norges oeconomiske Tilstand i Aarene 1836-40*.

⁵⁹ Amtmannen i Nordlands beretning for årene 1836-40 (ANB 1836-40): 223.

⁶⁰ ANB 1840-45: 183.

Pålitelige opplysninger om fisket

Amtmennene ble pålagt å rapportere om fiskets "begyndelse, gang og udfald" i femårsrapportene. Instruksen i vedlegget til beretningene for perioden 1836-1840 viste hvilke opplysninger som skulle skaffes tilveie. Det ble ansett som viktig at disse opplysningene ble samlet inn regelmessig - minst én gang om året. Disposisjonen som ble benyttet i beretningene fra 1835 var videre gjengitt som en rettleiding til amtmennene. Det ble gjentatt at dette var et pålegg i henhold til kongelige resolusjoner av 1825 og 1827. For ytterligere understreke alvorret, var disposisjonen inndelt i paragrafer - den hadde fått lovens form og systematikk. I paragraf 5 ble fiskeriet ganske kort omtalt. Rapportene skulle inneholde opplysninger om det omtrentlige oppfiskede kvantum, fordelt på de ulike fiskeslag og videre oppgaver over hvor mye fisk som ble handelsvare, sett i forhold til et anslag av den mengde fisk som ble konsumert av stedets og naboliktriktens befolkning. Det skulle også anføres om det hadde skjedd forbedringer i "tilvirkningsmaaden og fiskeredskaberne".

Rapporten fra amtmannen i Nordland i 1829 inneholdt en ganske kort beskrivelse av fiskeriene. Det ble vist til at fisket i landet var delt inn i tre større fiskerier: torskefisket, seifisket og sildefisket. De eneste tallangivelsene stammet fra oppgavene over størrelsen av fiskeeksporten. I tabelldelen bak i rapporten var utførselen av tørr og røkt fisk, klippfisk, fisk i tønner (sild), rogn og tran fordelt på de ulike tollsteder i Norge. Oppfisket kvantum ble kun angitt i forhold til tidligere år som "mer" eller "mindre". Lofotfisket var ikke omtalt ved navn, men det ble vist til at det meste av torskefisket foregikk innen Nordlands og Finmarkens amter.

Heller ikke i neste rapportperiode så amtmann Stabell seg i stand til å oppgi størrelsen av det oppfiskede kvantum i Nordlands amt. En viss oversikt eksisterte dog over lofotfisket. Mengden de 5 siste årene "kan man formeentligen antage som medium aarlig 8 1/2 million", eller tilsammen "53.559.420 tal fisk". Antall fiskere som har søkt fisket i samme tidsrom anslås til "cirka 14.083" eller "2347 baade"! Amtmannen hadde funnet det interessant å beregne fiskernes utbytte ved å ta utgangspunkt i omsetningspris i Bergen og i Lofoten. Med et mannskap på 5 mann pr. båt, kom han fram til en gjennomsnittslott på omtrent 8 spd.

I beretningen for perioden 1836-1840 kom amtmannen tilbake til problemene med å anslå hvor mye som var fisket i Nordland, til tross for at dette var "dette districts viktigste erhvervskilde og kjæreste syssel".⁶¹ Store deler av beretningen var viet problemene med å skaffe pålitelige opplysninger. De beste oppgavene kom fra værvertene som var pålagt å sende inn oppgaver over den innbetalte medisinalavgift for utført fisk. Disse oppgavene omfattet kun klippfisk, ikke fisk ført ut til Troms av fiskerne derfra og heller ikke den fisken som ble konsumert innen distriktet, enten av fiskerne selv under fisket, eller av stedets befolkning. Værvertenes oppgaver over fartøyer var også svært mangelfulle, fordi båtene flyttet på seg under fisket. Amtmannen så frem til resultatet av kommisjonsarbeidet (Lofotkommisjonen 1840-1842), som skulle ende i en ny lov for lofotfisket.⁶²

*Med spændt opmærksomhed og forventning imødesees her, hvilke nye lovbestemmelser, der skulle blive gjældende for de saa vigtige vinterfiskerie i Lofoten, hvis særegne interesser, deres majestæt, naadigt har befaleet varetagne af en commission, ..., som har det hverv at formere underdanigst indstilling om og forslag til lov for fiskerierne i almindelighed; de nærmere i denne henseende emanerede lovbestemmelser ville forhaabentligen ogsaa blive af heldbringende indflydelse for dette district.*⁶³

I innledninga til samme beretning, forfattet av Indredepartementets Tabelkontor, var torskefiskeriet omtalt og antall deltakere ble anslått til mellom 15.- og 20.000 fiskere. Antall båter tilstede i Lofoten holdt seg et sted mellom 2.5- til 3.000 og oppfisket kvantum i et normalår var fra 12 til 15 millioner torsk.⁶⁴ Likeledes var det oppfiskede kvantum for perioden 1836-40 angitt omtrentlig, der årene ganske grovt ble sammenliknet med hverandre, mer enn nøyaktige mål på antall fisk. Mens en i 1836 antok at fangsten var 13 millioner fisk, ble 1837 karakterisert som "et bedre år". I 1838 ble det ikke fisket mer enn halvparten av året før, i 1839 ble det fisket

⁶¹ ANB 1836-1840: 226.

⁶² Kommisjonen nedsatt 26.mai 1840 med mandat til å ta under overveielse hvilke forandringer de gjeldende lovbestemmelser om Lofotens vinterfiskeri. Innstilling forelå 3.mars 1842. Proposisjon etter innstilling ikke fremmet. Haffner 1925: 137.

⁶³ ANB 1836-1840: 227.

⁶⁴ *Beretning om kongeriget Norges oeconomiske tilstand i aarene 1836-1840*: 13ff

meget godt, mens mengden i 1840 ble 2/3 av foregående år. Protokollene fra to av de største fiskeværerne manglet på det tidspunkt da beretningen skulle skrives.

Amtmann Stabell mente "at opgive kvantiteten af den fisk, som fanges, er aldeles umuligt". Det nytter heller ikke å spørre fiskerne om dette fordi ingen holdt regnskap med hvor mye de selv spiste eller mengden av solgt fisk. Selv ikke for lofotfisket kunne en forvente å finne ut hvor mye fisk som ble tatt opp av havet. Det var også umulig å holde oversikten over antall båter, og hvor i Lofoten de befant seg. Enkelte av lensmennene i Lofoten hadde dog forsøkt å føre lister over størrelsen av fangstene.

I beretningen for perioden 1851-1855 kom amtmannen tilbake til dette problemet. Amtmann Stabell var nå blitt avløst av P.W. Breder, og Breder anstrengte seg ytterligere for å skaffe opplysninger om fangst og deltakelse. Amtmannen hadde enda en gang forsøkt å skaffe seg en oversikt ved å henvende seg til amtets lensmenn, for å få disse til å lage oversikter over hvilke personer som hadde deltatt i lofotfisket de siste 5 år og, om mulig, hvilke fangster de skulle ha tatt. Amtmannen innså at disse oppgavene nødvendigvis måtte bli svært mangelfulle, men ville likevel bruke disse for å vise utviklingen. Opplysningene fra lensmennene ble tatt inn i tabelloversikten som var lagt ved beretningene. For å kunne bedømme riktigheten av disse tallene foretok amtmannen en sammenlikning mellom lensmennenes oppgaver, medisinalfondets avgiftsregnskap og utførselens størrelse etter tollkasserernes oppgaver. Som hovedkonklusjon satte han produksjonen i et middelsår til 22 millioner fisk, med 4.000 til 4.500 båter og fra 20.000 til 22.000 fiskere tilstede.

Med beretningen for 1856-1860 er vi inne i overgangen til den nye loven for lofotfisket. For årene 1859 og 1860, etter oppsynets etablering, eksisterte det "nøiaktige og fuldstændige oplysninger". Amtmannen kom tilbake til de tidligere oppgavene han hadde innhentet fra lensmennene. Ved nærmere gjennomgåelse har han funnet disse oppgavene så mangelfulle at "de ei egne seg til saadant brug". Amtmann Breder hadde også sørget for å gjennomføre en fullstendig telling av antall båter og mannskap tilstede på en bestemt dato i sesongen 1856, tre år før det

nyetablerte fiskerioppsyn trådte i kraft. Tellingen fant 4.623 båter og 22.535 fiskere i Lofoten.⁶⁵

Normalisering av beretningene

Amtmennenes beretninger om fisket fram til 1860 viser hvor vanskelig det var å samle inn korrekte opplysninger om fisket. Fra departementets side ble det forsøkt å bygge opp et ensartet rapporteringssystem fra hele landet. Inndelingen i amt og næring i beretningene gjorde det mulig å synliggjøre ulikhetene.

Arbeidet med å skaffe til veie gode og ensartede beretninger dreide seg dels om å få amtmennene til å sende inn opplysninger i det hele tatt. I påleggene fra Tabelkontoret ble det angitt hvordan opplysningene skulle skaffes tilveie. Det legges også vekt på at innsamlingen måtte skje regelmessig. Her er det tydelig at departementet forsøkte å påvirke amtmennenes arbeid. Her kan det virke som om at amtmennene hadde et noe selvstendig forhold til slike pålegg og vurderte dem etter om de så det mulig å etterkomme dem. Vi ser av beklagelsene fra amtmannen i Nordland, at han ble stilt overfor et dilemma. Med de ressurser og det apparat han hadde til rådighet hadde han ikke mulighet til å skaffe til veie de forlangte opplysninger.

Samtidig som det ble forsøkt å bygge opp rutiner på innsamling og formidling av opplysninger, ble det lagt føringer på hvilke opplysninger som skulle formidles. Jeg vil anta at da amtmennene ble pålagt å sende inn rapporter om distriktenes tilstand i sin "almindelighed" i 1825, tenkte de seg beretninger av den form som f.eks. Colban skrev i 1814. Offentlige beretninger fra distriktene hadde gjennomgått en endring siden 15- og 1600-tallets historisk-topografiske beskrivelser, til 17- og 1800-tallets topografisk-statistiske beskrivelser med et større innslag av kvantitative data og tabeller.⁶⁶ De fleste av disse verkene ble skrevet på grunnlag av embetsmenns reiser rundt om i landet. Slik sett er det interessant å betrakte

⁶⁵ ANB 1856-1860: 8.

⁶⁶ Eksempler: *Lofodens og Vesteraalens beskrivelse 1551* av Erik Hansen Schønnebøl i *Historisk-topografiske skrifter om Norge og norske landsdele forfattede i det 16de aarhundre*, utgitt av det norske historiske kildeskriftfond ved dr. G. Storm, Chria.1895, og *Topografisk-statistik beskrivelse over kongeriget Norge* av Jens Kraft, sjettede del: *Det nordenfjeldske Norge*, Christiania 1835.

hvorvidt departementet benyttet embetsmenn nært knyttet det sentrale apparat til å samle inn opplysninger, slike som Rathke, eller et lokalt apparat med utgangspunkt i amtmannsadministrasjonene.

Desentraliseringen av rapporteringsapparatet var problematisk fordi departementet måtte forholde seg til mange ulike personer og miljøer, og dermed også ulike oppfatninger av hva en beskrivelse av distriktet "i sin almindelighed" skulle inneholde. Selv om offentlige beretninger fra distriktene hadde gjennomgått en endring fram mot et større innslag av kvantitative opplysninger, inneholdt amtmennenes første produkter beskrivelser av geografiske og fysiske forhold i distriktene som departementet anså beretningene uvedkommende. Beretningenes innhold skulle utformes slik at det ble lagt vekt på kvantitative og økonomiske forhold som skulle gjøre det mulig å sammenlikne og summere opp opplysninger om produksjon, verdier og antall. Slik sett skulle beretningene legges opp til en felles norm som gjorde dette mulig, og de ulike instruksjer og pålegg fra departementet anga disse normene.

I praksis viste amtmannen i Nordlands problemer med å skaffe til veie mål på oppfisket kvantum, at det ikke alltid var like lett å skaffe til veie de forlangte opplysninger. Det apparat som amtmannen måtte støtte seg til, var tynt og sikkert også svært personavhengig. I forbindelse med fisket måtte amtmennene støtte seg til lensmennene rundt om i distriktene. I Lofoten var det kun to lensmenn til stede under fisket, og siden oppgavene over kvantum fra fiskere og væreiery ikke var til å stole på, eksisterte det få muligheter til å bestemme kvantum i løpet av fisket. Mer indirekte var det mulig å få et bilde av størrelsen på kvantumet ved å granske medisinalfondets regnskaper over utførselsen fra tollstedene, men feilkildene var også her store. Amtmannen gikk så til kystens lokale lensmenn for å få dem til å sette opp oversikter over deltakelse og oppfisket kvantum innen sitt eget distrikt. Deltakelsen i fisket kunne nok la seg kartlegge, men feilkildene i forhold til kvantum måtte absolutt også være tilstede her.

Lofotkommisjonen som leverte sin innstilling i 1842 kom for første gang med forslag om å opprette et offentlig fiskerioppsyn under lofotfisket, og amtmannen satte sitt håp til at dette skulle være til hjelp i

arbeidet med å skaffe "pålitelige opplysninger" om fisket.⁶⁷ Et oppsyn ville øke den offentlige tilstedeværelse i distriktet betydelig. Her ser vi at det i tillegg til ordensmotivet bak oppsynet, også kunne ligge en intensjon om å skaffe seg oversikt over hvordan fisket foregikk, hvilke endringer som hadde skjedd og mål på fiskets produksjon. Pålegget om å kartlegge endringer er interessant fordi det forteller oss at interessen var vendt mot slike forhold. Det at departementet ville vite om endringer, sier oss også noe om at endringer var ønskelig.

Det er kan være interessant å stille seg det spørsmål om ønsket om opplysninger om fisket var vel så viktig som det å skape ro og orden på havet. Fra amtmannens side var det helt klart at påleggene fra departementet om å skaffe tilveie disse opplysningene skapte et problem, og et oppsyn kunne være løsningen på dette problemet. Sett i et annet perspektiv kunne pålitelige opplysninger om fisket også være en måte å skaffe seg kontroll over fisket, i alle fall en kontroll med hvor mye fisk som ble fanget og hvor den ble av. Også i et endringsperspektiv kunne opplysninger om fisket være nødvendig for å vite om endring skjedde og om hvordan forholdene kunne legges til rette for at endring skulle skje.

"Nordlændernes kjæreste syssel"

I tillegg til forsøkene på å anslå omfanget av lofotfisket inneholdt amtmannsberetningene i stor grad også betraktninger omkring hvordan fisket ble drevet og om fiskerlivet generelt. Amtmennene var nøye med understreke at de hadde stor respekt for "fiskernes innsikt" i hvordan de skulle fiske, og ikke minst i forhold til de farene de utsatte seg for i de små, åpne båtene på havet. Likevel stilte amtmennene seg ofte spørsmål om det var forhold som burde endres. En meget stor andel av den voksne mannlige befolkning i Nordland og amtene rundt dro til Lofoten i håp om å tjene seg noen kroner og, ifølge amtmannen, sto utbyttet ofte ikke i forhold til den innsats og tid som ble brukt. Svært mange, mente han, måtte reise fra Lofoten med større utgifter enn inntekter. Den tid og kraft som ble brukt til fisket kunne med fordel ha vært brukt på annet arbeid. Fisket var også ustabil i seg selv, det ga et usikkert utkomme, og kun de beste fiskerne

⁶⁷ ANB 1836-1840: 226ff.

kunne ha en forhåpning om at dette ville lønne seg. Selve fiskerlivets karaktér hadde gjort at fiskerne ble mer opptatt av mulighetene til kortsiktig gevinst. Fiskerne var for lite opptatt av framtida, de la for lite penger tilside til de dårlige årene, hevdet amtmannen, og de lånte friskt penger hos handelsmannen hver gang de kom i en knipe. I sum produserte denne ustabiliteten i fisket en motvillighet i forhold til endring.

I den første beretningen fra 1829 anførte amtmannen at fisket nok ble drevet "med iver og innsigt", men at de deler av kystbefolkningen som hadde muligheter for å drive "agerdyrkning" nok burde bruke mer tid på jorda. Dette ville, i det lange løp, gi det sikreste utkomme. I den neste beretningen (1835) omtalte amtmann Stabell igjen fisket i positive ordelag som "nordlændingens kjæreste syssel".⁶⁸ Dessverre anså Stabell at utbyttet ble for lite i forhold til den tida som gikk med. Fisket foregikk stort sett hele året med unntak av den tida som gikk med til såing og høsting. Fangstene de siste årene hadde skrumpet inn, til tross for, som han sier, at fisket ble drevet med "høi grad av innsigt, udholdenhet, kraft og flid".⁶⁹ Til tross for minkende fangster økte deltakelsen, både fra amtets egne fiskere og fra tilreisende oppkjøpsfartøyer. Fiskernes reduserte utbyttet sto ikke i noe rimelig forhold til den risiko de utsatte seg og sin familie for, og Stabell mente at dette:

...kjølnede dog, idetmindste hos en stor deel af districtets indvaanere den brændende iver for at søge vinterfiskeriet, hvorhen mangel familienforsørger, mangel rask yngling er draget, for der at finde sin grav, mangel sund og stærk forladt hjemmet, og seer det igjen med helbredens forlis.⁷⁰

Tida som gikk med til selve fisket og forberedelsene førte til at nordlendingene forsømte andre nødvendige sysler hjemme, fortsatte amtmannen. Han gjentok at "jordens dyrkning [hadde] krav paa al kraftanstrengelse". Stabell kunne derfor ikke forstå fiskerne som "nu absolutt maae til vinterfisket [for] at drage fra havets dyb dets rigdomme, [og] hvis velsignelse dog ei synderlig er at opdage spor etter hos de

⁶⁸ ANB 1835: 299.

⁶⁹ Ibid.: 299.

⁷⁰ Ibid.: 301.

"Mange slags misbrug og uordener"

søgende". Fiskerne måtte selv vurdere om ikke tida kunne brukes bedre og mer effektivt. Det å reise rundt omkring i håp om gode fangster ville nesten alltid bare føre til spilt tid. Dette problemet var vedvarende. Tjuefem år senere måtte en annen amtmann også beklage at så mange fiskere dro langt avsted for å delta i sommerfiskeriene, i stedet for å drive jorda hjemme. Sommerfiskeriene var så usikre at de var "snarere til tab enn til vinding", mente amtmannen, men "tilbøyeligheten for det omflakende liv paa havet er ikke lett at overvinde".⁷¹

Amtmannen kom i hver femårsberetning fram mot 1860 tilbake til nordlendingenes manglende innsats i andre næringer utenom fisket. Amtmann Stabell skrev i beretningen fra 1845 at fisket var "almuens hovednæringskilde, og [som] drives med særdeles forkjælighed, samt med en omhu og kraft, som ikke vises nogen anden af næringsveiene".⁷² I beretningen 10 år etter kom amtmann Breder mer konkret inn på hvilke alternative "næringsveier" som eksisterte:

*Lofotfiskerens liv er ofte haardt og farefuldt, men fordrer ikke den stadige anstrengelse eller det vedholdende slæb, som er nødvendig for daglønneren, husmanden, skovhuggeren og arbeidere i mange andre livsstillinger.*⁷³

Breder antok, som Colban, at det var en sammenheng mellom næring og folkets karakter. Det ustabile fisket "skapte" en mennesketype som ikke holdt ut "den stadige anstrengelse eller det vedholdne slæb" som arbeidet på land krevde. Det stabile, mer langsiktige arbeid, "skapte" en annen type mennesker som arbeidet jevnt og trutt, som var sparsommelige, som tenkte på framtiden og som til slutt ville vise seg å være det som ga størst utbytte. Amtmann Breder trodde nok det ville være vanskelig å bevege fiskerne over i andre næringer. Fisket var "dog nordlændingenes kjæreste syssel, den han først opgiver, naar sygdom eller alderdomssvaghed forbyder ham den".

I samme beretning kom Breder inn på nordlendingenes holdning til penger. Han undret seg sterkt over at så lite av de store verdier som ble tatt opp av havet, havnet hos den vanlige fisker, og "det spøragsmaal ligger da

⁷¹ ANB 1856-1860: 10.

⁷² ANB 1840-1845: 186.

⁷³ ANB 1851-1855: 7.

nær forbunden, hvor bliver det af deres udbytte?"⁷⁴ Dette måtte ha en historisk og kulturell årsak, mente han, og viste til nordlendingenes natur og "næmlig den nordlændingenes mangel paa forsynlighed".

*Denne bedrifts [fiskets] ustøhet og afvexlende held avler i sindet en uro og en jagen efter lykken, som nødvendigvis maa virke skadeligt, fordi den saa let fremkalder letsindighed i omgang med de lykkens goder, som ere erhvervede med lethed.*⁷⁵

I beretningen fra 1860 skrev amtmann Smith at bøndene hadde klaget over at det var svært vanskelig å få fatt i dugelige tjenere til gårds- og husarbeid. I følge amtmannen foretrakk svært mange å leie seg inn som innerst på et gårdsbruk, for så å leve av tilfeldig dagarbeid. Smith mente at "Det frie, utvungne liv, de på denne maade kunne føre, huer dem bedre end den faste aastjeneste med den mer stadige arbeide og tvang".⁷⁶ Slik som amtmannen beskrev det, var motvilligheten til fast arbeid også tydelig utover fiskernes rekker.

En annen forklaring på hvorfor fiskerne tilsynelatende aldri satt igjen med en fortjeneste av fisket, var at de lånte penger til utstyr og fornødenheter før de dro på fiske. Verdien av det de klarte å få opp fra havet gikk i stor grad med til å betale ned på gammel gjeld. Amtmann Smith mente at fiskerne burde være mer sparsommelige med tanke på framtida. Med tiden var det:

*....muligt at tiden vil oplyse det fordærlige herved, og at de talrige eksempler paa forarmelse hos individer, - hvor letsindighed har forledet til altfor uskjønnsom benyttelse af den desværre ei vanskelige udgang til credit ikke alene paa hjemstedet, men og udenfor, - ville aabne øinene paa mangan, der, naar varerne blot er bekomme, tage dem uden at tænke paa betalingstiden.*⁷⁷

Gjeldsforholdet til stedets handelsmenn og bergenske handelsmenn var ett av de største problem for fiskerne i nord, skrev Smith i 1860. Gjelden økte fra år ti år og gjorde fiskerne avhengige av handelsmenn som dikterte lånebetingelsene. Dette er "et system der tidligt qvæler virkelysten

⁷⁴ Ibid.: 11.

⁷⁵ Ibid.: 11.

⁷⁶ ANB 1856-1860: 14.

⁷⁷ Ibid.: 13.

og driftigheden, og bevirker letsindighed, sløvhed og likegyldighed". Dette var årsaken til at fiskerne i så liten grad fikk nyte godt av den velstand de hentet opp fra havet. I følge amtmann Smith burde denne gjelden overføres til "offentlige laaneinnretninger", noe som ville gjøre fiskerne friere til å bestemme hvem de skulle selge fisken til.

I forskriftene som fulgte beretningen i 1827 ble amtmannen pålagt å skrive om driftsmessige endringer. Dette ble ikke kommentert før på 1840- og 50-tallet. I beretningen som forelå i 1845, skrev amtmann Stabell at det ikke hadde skjedd vesentlige endringer i driftsmåten i den siste 5-årsperioden. Derimot hadde det skjedd forbedringer med hensyn til standarden på rorbuene og hjeller. Garnbruket var blitt bedre med årene og enkelte av fiskerne hadde begynt å bruke glasskavler isteden for trefløyt. I beretningen fra 1855 anførte amtmann Breder at fiskerne bodde i enkle, ofte kalde rorbuer i Lofoten, men helsetilstanden var heldigvis ikke var så dårlig en kunne tro. Det paradoksale var at legene i distriktet hadde gjort ham oppmerksom på en større sykelighet blant fiskerne i rorbuer som hadde fått moderne kokeovner med piper installert, i stedet for de gamle gruene med røykhull i taket .

I beretningen fra 1860 kommenterte amtmann Smith bruken av de ulike redskapene. Antall linebrukere var redusert, men antall dypsagn- og garnbrukere var i økning. Han avsto fra å spekulere i om det ene redskap var mer fordelaktig enn det andre, men bruken av dypsagn måtte likevel ansees som fordelaktig, spesielt for den "uformuende fisker". Smith hadde også registrert at fiskerne fra Helgeland i mindre grad søkte Lofoten de siste år. Det samme synes også gjelde "ældre og svagelige folk fra andre districter, der ikke lenger besidde den dyktighed, driftighed og udholdenhed, som de ved den nye lovetablerede forholde udkræver".⁷⁸ Amtmann Smith mente at fiskerne tok bedre vare på redskapene nå enn før, og at "der anvendes i det hele taget større omhu end tidligere for at faae dem saa complete og gode som muligt". Dette gjaldt også båtene. Garnene ble laget av finere tråd og gjort dypere, linene ble laget av bedre materialer og det ble nå også benyttet de beste engelske angler.

⁷⁸ Ibid.: 8.

Normalisering og kontroll med risiko

Amtmenneses beskrivelser av fisket og fiskerne fram mot 1860 skiller seg ikke vesentlig Colbans beskrivelse fra 1814. Bak alle disse beskrivelsene lå det et forsøk på å forstå hvorfor fiskerne tenkte og handlet slik de gjorde. Generelt sett gir disse beskrivelsene et inntrykk av et fiske som burde endres, enten fordi fisket ble preget av uorden eller ulovligheter, eller fordi fisket representerte en sløsing med verdifull arbeidskraft.

Fiskets ustabilitet "skapte" en karakter, i dag ville vi vel ha sagt en mentalitet, eller et tankesett, som preget fiskerne. Colban trakk i tillegg inn naturforholdene som en viktig årsak. Nordlendingene var preget av naturen, de var mer sanselige, mer lettbevegelige, lyst kom foran plikt - de var "naturbarn". Som barn måtte de oppdras til voksne, de måtte styres og ansvaret for dette hadde staten. Amtmenneses beretninger er konsentrert mer om arbeidet; selve fisket og dets karakter. Både Colban og amtmennene trakk fram fiskets ustabilitet som den viktigste årsak til at fiskerne handlet som de gjorde. Muligheten for gode inntekter, hvis fisket slo til, trakk kystbefolkningen til fisket i en langt større grad enn rimelig sett i forhold til det utbytte fiskerne satt igjen med sett i et lengre tidsperspektiv. Denne kortsiktige mulighet for "gevinst" gjorde at fiskerne ikke tenkte lenger enn inneværende sesong. Dette resulterte også i at fiskerne satte seg i bunnløs gjeld til utredere og handelsmenn, og gjelden i seg kvelte alle former for "virkelyst" og tanke på framtiden.

Det fornuftige hadde vært, sett fra embetsmenneses perspektiv, om fiskerne vurderte sitt faktiske utbytte av fisket opp mot det arbeid, slit og den risiko for liv og helse de utsatte seg for. Det sikre burde velges framfor det usikre. Et stødig, om enn mindre fritt arbeid på land burde være å foretrekke for flere av de som heller søkte fisket. Ustøheten i fisket og flyttingen mellom de ulike fiskerier førte til også til en sløsing med tid. Perioder med inaktivitet under fisket eller reising mellom fiskestedene var uproduktiv tid som burde vært utnyttet bedre.

Jeg har til nå i store trekk beskrevet to "ønsker", eller intensjoner i forhold til fisket i Lofoten. Det første er ønsket om større orden under fisket på havet, det andre er ønsket om en større klarhet og nøyaktighet i de offentlige beretninger med hensyn til oppfisket kvantum. Ønsket om å gjøre fisket mer forutsigbart, hang tydeligvis sammen med ønsket om å skape orden på havet. For å kunne oppnå dette, ble det foreslått at lokal

regulering og makt ble begrenset, enten den ble utøvd av fiskere eller væreiere, og at muligheten for offentlig kontroll skulle økes gjennom opprettelsen av et offentlig tilsynsapparat. Amtmennes problemer med å skaffe tilveie pålitelige opplysninger om oppfisket kvantum, hang også sammen med en svært begrenset offentlig tilstedeværelse under fisket. Slik sett ser vi at ønsket om informasjon og kunnskap om fisket, hang sammen med ønsket om å skape orden på havet, og at et offentlig fiskerioppsyn kunne være én måte å tilfredsstille alle disse ønskene på.

Ønsket om orden under fisket kan forstås, både sett fra fiskernes og myndighetenes side. Ønsket om informasjon og kunnskap kan i utgangspunktet forstås som et behov for å ha kontroll med størrelsen av oppfisket kvantum som et grunnlag for offentlige avgifter. Men, som vi så i amtmannsberetningene, omfattet disse opplysninger og beskrivelser av fisket som strakk seg langt utover dette ønsket. Ett vesentlig trekk ved disse beskrivelsene var at fiskets “ustøhet og vexlende hell” var uheldig og at fiskerne burde innta en mer “fremskrittssvennlig” holdning og drive økonomisk planlegging over et lengre tidsrom.⁷⁹

Sett i et større perspektiv, gir beretningene om fisket et bilde av amtmennes forståelse av fisket og hvordan de mente at fisket burde vært forstått, av fiskerne. På samme måte ble amtmannsberetningene underlagt en departemental kontroll som skulle sikre at amtmennene forsto hva de skulle innhente opplysninger om, og hva beretningene skulle inneholde. Slik sett, ble både amtmann og fiskere forsøkt normalisert ved at det ble

⁷⁹ Hvorfor ønsket departementet at disse opplysningene skulle samles inn? Ett perspektiv som Colin Gordon (1991) beskriver i artikkelen *Governmental Rationality*, er statens ønske om å styre og kontrollere samfunnet, karakterisert ved det han kaller kameralisme. Staten legitimerte seg gjennom utøvelsen av en pastoral makt som bygde på kunnskap om samfunnet og de ulike interesser. Den kameralistiske stat (med bakgrunn i merkantillistisk økonomisk politikk) forsøkte derfor å oppnå kontroll ved å gi svært detaljerte regler (lover) for bl.a. økonomisk/næringsmessig virksomhet (som Ordensloven for fisket). Den kameralistiske stat ønsket, på samme måte som den merkantillistiske, å øke statens verdier i form av penger, befolkning og produksjon. I dette oppsto det en byråkratisk praksis hvor “[the] problem of calculating detailed actions appropriate to an infinity of unforeseeable and contingent circumstances is met by the creation of an exhaustively detailed knowledge of the governed reality of the state itself, extending (at least in aspiration) to touch the existences of its individual members” (s.10). Innsamling av kunnskap er statens måte å forholde seg til risiko, dvs. det kontigente/uforutsette på, er påstanden her.

laget en standard for hvordan fiskerne skulle forholde seg til, og tenke om fisket, og ved at amtmannsberetningene ble lagt opp mot en norm som departementet foreskrev.

Kapittel 3

"Det offentliges oppmerksomhet"

Arbeidet fram mot ny Lofotlov

Saalenge nordlændingen under lofot-fiskeriet, som følge af de derom givne forskrifters beskaffenhed, paa den ene side vænner sig til en fordærvelig mangel af aktelse for loven i det hele, og paa den anden side voxer frem i følelse af et vist af det offentlige udøvet formynderskab, som for en stor deel udeslutter concurrence og ikke lader den forskjellige dygtighed og de forskjellige formuesomstændigheder tilfulde øve sin virkning, er der heller ikke synderlig udsigt til, at han skal komme til under andre livets forholde i den grad, som han ellers kunde have anledning til, at tilegne sig en stigende civilisations fordele.

Fra Motzfeldkommisjonens innstilling til ny lov for fiskeriene i Lofoten.¹

I løpet av 1850-årene ble det fra myndighetenes side gjort nye anstrengelser for å bringe fisket i Lofoten under statlig kontroll. Til denne målsettinga ble det knyttet to problemer. Det ene gjaldt avskaffelsen av den gamle hav- og settdelinga, som hadde nedfelt seg som praksis i enkelte av fiskeværene. Det andre gjaldt innføring av et offentlig, statlig fiskerioppsyn som kunne sørge for at fiskeriloven ble overholdt. Dette kapitlet beskriver den prosessen som førte fram mot vedtaket av ny fiskerilov i 1857, Friloven, som skulle løse begge disse problemene.

Tidligere lovarbeid (som Lofotkommisjonen av 1840) hadde trolig vist departementet at en kommisjon som besto av, og ble dominert av, lokale representanter kunne støtte tilstedeværelsen av statlig makt under fisket, men at disse ikke i samme grad ville gå inn for å avskaffe den regulering av havet som hadde vært benyttet i Lofoten. Derfor måtte det, fra sentralt hold, være maktpåliggende også å skaffe seg en viss styring med selve kommisjonsarbeidet som skulle ende opp med et forslag til ny lov for lofotfisket.

¹ Stortingsforhandlinger 1857 (SF 1857), O.no.2: 69.

Overgangen fra gammel til ny ordening under fisket innebar en prosess der endringene måtte begrunnes ut fra en beskrivelse av "de rådende forhold" som ledet opp til hvorfor endring var ønskelig. Her kan det være interessant å se på hvilken type endring det ble lagt opp til, og på hvilke midler som ble ansett som nødvendige for at disse endringene skulle skje. I dette kapitlet vil jeg derfor se nærmere på hvordan statlig makt i fisket ble prøvd ut gjennom etableringa av et fiskerioppsyn under vårsildfisket, og hvordan det ble argumentert for at samme ordening skulle gjelde under lofotfisket.

3.1 Fra ny lov for vårsildfisket til Motzfeldtkommisjon

Initiativet fra amtmannen i Nordland i 1847, om å ta opp igjen det arbeidet med ny lov for lofotfisket som forelå ved kommisjonsinnstillinga av 1842, førte foreløpig ikke fram (se kap.2.1.6). Saken skulle fremmes for det 12. Storting i 1848, men rakk ikke å bli ferdigbehandlet. Da neste Storting skulle tre sammen i 1851, var en alt i gang med å forberede en ny lov for sildefiskeriene på Vestlandet. Loven skulle bl.a. inneholde bestemmelser om et mobilt, havgående fiskerioppsyn, og departementet ønsket å avvente erfaringene herfra, før en vurderte ordningen under lofotfisket påny.

Vårsildfisket foregikk om vinteren på Vestlandet med et svært variabelt innsig langs kysten mellom Stavanger og Sunnmøre. Vanligvis foregikk sildefisket i perioden desember-februar. Under vårsildfisket hadde havdeling aldri vært praktisert, i motsetning til under lofotfisket. Også her framkom det første forslag om et offentlig fiskerioppsyn i en avis. Dette skjedde i Stavanger Amtstidende i 1845, tre år etter Lofotkommisjonen kom med sitt forslag om et offentlig oppsyn under lofotfisket.² Den relativt sterke konsentrasjonen av fangstområdet gjorde et fiskerioppsyn både mulig og ønskelig, ble det hevdet. Samme år kom en komité, oppnevnt av Stavanger Amtsformannsskap, også til den konklusjon at det burde ansettes to oppsynsmenn under sildefisket.³ I 1848 fremmet sogneprest Blom fra Ryfylke, et forslag til lov om fiskerioppsyn

² Solhaug 1983: 441.

³ Ibid.: 442.

under vårsildfiskeriet for Stortinget, men saken ble henlagt i påvente av grundigere behandling.⁴

Under forarbeidet til vårsildloven møter vi for første gang daværende premierløytnant i marinen, Ketil Motzfeldt. Motzfeldt skulle etterhvert bli departementets ekspert på fiskerilovgivning og fiskerioppsyn. Arbeidet med vårsildloven ble riktignok ledet av fyrdirektør Arntzen, som fikk æren av å være den første som fra sentralt hold gikk inn for, og fikk vedtatt, en lov om et offentlig fiskerioppsyn.⁵

Loven ble vedtatt av Stortinget 24. september 1851 og Motzfeldt ble deretter tilsatt som oppsynets første sjef. Etter at sesongen 1851/52 var overstått fikk Motzfeldt i oppdrag av departementet å skrive en "beretning om det seneste vaarsildfiskeriets gang og drift" og samtidig komme med et forslag om det "etablerede opsyns organisation, virksomhed og kostende".⁶

Siden arbeidet med en ny lov for lofotfisket så ut til å trekke i langdrag gjorde amtmann Arveshoug i Nordland en henvendelse til departementet om penger til en forsterkning av politioppsynet i land. Inntil nå hadde dette kun bestått av to lensmenn. I desember 1851 fikk amtmannen i Nordland myndighet til å ansette inntil 7 personer som skulle være på plass den påfølgende sesong.⁷ Ordninga ble begrunnet med:

...at uordener, i særdeleshed tyverier af fiskeredskaber og fisk, har tiltaget i en foruroligende grad ved lofotfiskeriets drift i de senere aar, og at det navnlig ved flere vær er gjængs, at den, der ved tyvehaand mister fiskeredskaber, søger sin erstatning herved ved at bemæktige sig andres redskaber.

Amtmann Arveshoug antok at det var mulig å overføre det nødvendige antall lensmenn fra Helgeland og Salten til å utføre denne tjenesten. Dette kom til å påføre det offentlige utgifter, men dette blir "for intet at regne, naar den overhaandtagende tøilesløshed under fiskeriet i nogen mon kunne hindres".⁸ Selv om bemanninga ikke var tilstrekkelig til å utføre oppsyn på havet, ville landoppsynet bli langt bedre, mente Arveschoug. Og ikke minst var det viktig å vinne erfaringer med et oppsyn

⁴ J. Cappelen, *Hovedregister til Stortingsforhandlinger 1814-1870*, Christiania 1885.

⁵ Solhaug 1983: 441.

⁶ Departements-Tidende 1852 (DT 1852), no.42: 681.

⁷ DT 1852, no.11: 170ff.

⁸ Ibid.: 172.

i forhold til kommende lovrevisjon. Det ble deretter bevilget penger til oppsynet hvert påfølgende år, inntil den nye lofotloven ble satt i verk i 1859.

Etter at Motzfeldt hadde vært tilstede under vårsildfisket i 1851-52 ble han sendt til lofotfisket for å skrive en liknende rapport om dette fiskeriets "gang og drift" til departementet. Motzfeldt kunne i rapporten bekrefte meldingene om uorden og rettskrenkelser under fisket i Lofoten. Departementet uttalte som svar på dette at både lovgivningen og det gamle kommisjonsutkastet var "basert paa en grundvold, der svigtede" og som ikke samsvarte med de aktuelle forhold i Lofoten.⁹ "Grundvolden" som sviktet, var den gamle inndelingen av havet.

På dette tidspunkt satt myndighetene inne med erfaringer fra et mobilt sjøpoliti under vårsildfisket. Samtidig var det, som vi har sett, etablert et forsterket landbasert oppsyn under fisket i Lofoten. Departementet hevdet nå at ingen fiskerilov kunne forventes å bli respektert med mindre det ble opprettet et fiskerioppsyn "udrustet med langt større myndighed og langt sterkere midler, end der var tillagt eller kunde tillegges det af Commisionen [Lofotkommisjonen av 1840] foreslaaede opsyn".¹⁰ En burde i alle fall vurdere muligheten for å supplere oppsynets bemanning av fiskere og væreier med andre som sto utenfor fisket, selv om en ikke i første omgang kunne gå så langt som en hadde gjort under vårsildfisket på Vestlandet. Kommisjonsinnstillinga fra 1842 ble heller ikke lenger ansett som god nok som grunnlag for et nytt lovutkast fordi "der maatte kunne træffes andre og virksommere regler til forebyggelse af de mange af fiskerne førte klagemaal over vilkaarligheden fra væreiernes side, end commissionen havde bragt i forslag".¹¹ Det ble også ansett som en vesentlig mangel ved de tidligere kommisjonsarbeid at det ikke forelå en:

...fuldstændig oversigt over fiskeriets gang, drift og betydenhed ved de forskjellige vær samt en udførlig fremstilling af hvorvidt den gjældende lovgivnings bestemmelser havde været respecterede, og

⁹ SF 1857, O. no.2, Indstilling af 14de september 1853: 6.

¹⁰ Ibid.: 5.

¹¹ Ibid.: 5.

i modsatt fald, hvorledes forholdene gennem tiderne paa de forskjellige steder havde udviklet sig.¹²

En ny fiskerilov for Lofoten skulle altså baseres på en omfattende kunnskap om hvordan tidligere lover hadde fungert, og en beskrivelse av hvordan fisket hadde forløpt. Denne kunnskapen skulle ikke lenger forvaltes/besittes av kommisjoner bestående av lokale “krefter”, men formidles videre til sentrale myndigheter.

Departementet kom deretter med forslag om at det skulle settes ned en ny kommisjon bestående av sakkyndige menn som skulle komme med et helt nytt forslag til lovgivning ved lofotfiskeriet. Dette kommisjonsarbeidet skulle forberedes av personer som ikke hadde interesser i selve fiskeridrifta, men som hadde erfaring fra arbeid med et sjøgående politi. Departementet innstilte deretter premierløytnant i marinen C. T. Nielsen og cand.jur. B.M. Berg til å gjøre disse forarbeidene. Nielsen hadde erfaring fra fyrvesenet, mens Berg hadde fungert som dommer under vårsildfisket på Vestlandet de foregående år.

Rapporten fra Berg og Nielsen forelå høsten 1854. De hevdet at en mindre endring av den gamle loven var så godt som nytteløs. Likevel hadde de utarbeidet et forslag til ny lov som tok sikte på å foreta et strengere utskifte mellom de ulike fiskeværs havstrekninger, for på den måten begrense grensekrangelen.¹³ Departementet mente imidlertid at lovforslaget kom for sent til å bli behandlet under stortings sesjonen samme år. Det ble også hevdet at de undersøkelsene som til nå var blitt foretatt, herunder også Berg/Nielsen-kommisjonens innberetning, "antages endnu ikke være omfattende nok".¹⁴ Solhaug hevder her at dette ble en annen begrunnelse for at departementet ikke hadde fått den innstillinga det hadde ønsket.¹⁵

På ny henvendte departementet seg til ekspedisjonssjef Motzfeldt for å få ham til å lede arbeidet som ventelig skulle føre fram til en ny lov for lofotfisket. På forespørsel fra departementet svarte Motzfeldt at han var usikker på om den nye loven burde basere seg på det gamle hav- og settdelingsprinsipp, eller ikke. Skulle saken vurderes i sin fulle bredde og

¹² Ibid.: 5.

¹³ Haffner 1925: 194.

¹⁴ SF 1857, O. no.2, Indstilling af 29. november 1854: 8.

¹⁵ Solhaug 1983: 140.

på en mest mulig korrekt måte, så var det svært viktig med en "fuldstendig kjendskab til fiskets eiendommeligheder og districtets tarv og sædvaner i det hele", hevdet han.¹⁶ Motzfeldt satte sine betingelser for hvordan han mente arbeidet skulle utføres, og avsluttet med å si at hvis departementet kunne innfri disse, var han villig til å lede kommisjonsarbeidet. Departementet godtok vilkårene, men måtte samtidig utsette utnevnelsen av de øvrige kommisjonsmedlemmer til i mai året etter.

De første beretningene fra vårsildfisket

I 1852 kom den første beretning om vårsildfisket, forfattet av oppsynssjef Ketil Motzfeldt. De årlige beretningene fra vårsildfiskeriet begynte syv år før den første beretningen fra oppsynssjefen ved lofotfisket forelå, også den skrevet av Motzfeldt.

Vårsildloven bestemte at det skulle opprettes "et særskilt opsyn under vårsildfiskeriet i Stavanger, Søndre og Nordre Bergenhuus amter".¹⁷ Hovedoppgaven skulle være å passe på at fiskerne holdt seg til loven, mens de fisket. Departementet hadde ingen tidligere erfaringer med hvordan et slikt oppsyn skulle organiseres, og henstilte derfor til oppsynssjefen om å komme med et forslag til hvordan dette kunne gjøres. Motzfeldt etterkom anmodningen, men ba samtidig om at han måtte få komme med "en samlet oversigt og beretning om det seneste vaarsildfiskeriet gang og drift". Han håpet på at en mer fyldig beretning kunne gjøre det slik at hans "forslag angaaende opsynets fremtidige organisation vil finde sin naturlige begrundelse".¹⁸

Beretningen om vårsildfisket i sesongen 1851/52 startet med en meget detaljert beskrivelse av fiskets gang. Motzfeldt gjennomgikk deretter sine disposisjoner av oppsynets mannskaper og fartøyer og ulike sider rundt oppsynets virksomhet. Oppsynssjefen foretok et overslag over fiskets utbytte, dvs. fiskets verdi der oppfisket kvantum ble satt i forhold til prisen på sild. Motzfeldt kom også med sine vurderinger av den nye fiskeriloven og hvordan både lov og oppsyn kunne forbedres.

¹⁶ SF 1857, O. no.2, Indstilling af 14de september 1853: 5.

¹⁷ DT 1852, no.42: 677.

¹⁸ Ibid.: 681.

Beretningen viste at oppsynet hadde interesse for fiskernes mer generelle vé og vel, bl.a. gjennom sine beskrivelser av helsetilstand, boforhold på land og ulykkene på havet. Det hadde ikke forekommet "sygdomstilfælle af alvorlig beskaffenhed" under fisket, og dette var noe uventet for Motzfeldt etter de mistrøstige beskrivelsene som ble gjengitt under forberedelsen til loven. Oppsynets lege, spesielt innleid for anledningen, hadde imidlertid hatt nok å gjøre. Fem personer hadde forulykket under fisket og oppsynet hadde i den anledning foretatt forhør. Ingen av ulykkene ble betegnet som "tilregnelige".

Motzfeldt brukte denne første beretningen til å argumentere for den nye loven, med bakgrunn i det han nå i sesongen hadde fått vite om forholdene tidligere. Han hadde nå også hatt anledning til å se loven i bruk, og på dette grunnlaget kunne han vurdere og kommentere loven, paragraf for paragraf. Oppsynssjefen mente at beretningen ville vise at:

..loven og de dertil knyttede foranstaltninger efter min [Motzfeldts] mening i det hele have virket heldbringende, og at en lignende opfatning er almindelig hos almuen. Ligesom jeg imidlertid efter de gjorte antydninger er kommen til erkjendelse om, at der bør foretages ikke uvæsentlige forandringer i oppsynets organisasjon.¹⁹

Oppsynet besto dette året av tre skøyter bemannet med to marineløytnanter og et mannskap på 6, foruten Motzfeldt med mannskap i en skonnert og to ekstraordinært oppnevnte dommere på land. I starten var til og med amtmannen i Søndre Bergenhus tilstede for å iaktta hvordan fisket og oppsynet fungerte. Taktisk sett, mente Motzfeldt, ville det nok være klokest for oppsynet å ligge lavt i terrenget til en så hvordan det hele forløp. Oppsynet skulle ha som målsetting å "ikke just at søge den nye lov strax med strengthed gennemført, men at gjøre den fiskende almue bekjend med den".

Fire båter var opplagt for lite til å kunne betjene et så stort distrikt, skrev Motzfeldt. Det hadde vært bedre med flere og mindre fartøyer. Til tross for dette, mente oppsynssjefen at oppsynet hadde god oversikt over det som hendte. Dette kom av at fiskerne selv oppsøkte oppsynet for å få assistanse ved lovbrudd. På bakgrunn av de tidligere rapporterte lovløse forhold og "usikkerhed for person og eiendom" ble det et tankekors for

¹⁹ Ibid.: 703.

Motzfeldt at såvidt få saker havnet hos dommerne i løpet av fisket. Sammenlagt ble det idømt 72 mulkter. Kun 7 justissaker, 13 overtredelser av brennevinslovgivningen og 27 sivile saker havnet hos dommerne. Sett i forhold til de mange tusen som deltok i fisket anså han det for å være et lite antall. Svært få saker ble anket inn for en høyere rett. Denne endringa til det bedre fant Motzfeldt merkelig.²⁰ Forklaringen antok han kan lå i at tilstedeværelsen av politimakt på havet virket disiplinerende på fiskerne. Fiskerioppsynet hadde dessuten vunnet anseelse hos fiskerne gjennom sin vilje til å ordne opp i de lovløse forholdene, mente Motzfeldt, og når såvidt få saker havnet hos dommerne, måtte det bety at fiskerne anså de pålagte bøter for å være rimelige. Anseelsen ble bygd opp ved at oppsynet la stor vekt på "at undersøge saken i ethvert tilfælde" og samtidig "ikke at forelegge mulct, forinden factum, saavidt gjørlig, var constateret, angjældendes forklaring indhentet og sagens samtlige omstændigheder tagne i betragtning".²¹

Motzfeldt garderte seg senere ved å hevde at eventuelle protester og klagemål mot den nye ordninga nettopp ville være et bevis på dens nødvendighet.²² De lovbrudd som forekom hyppigst under fisket viste seg å være tyveri av redskap og fangst, og bestemmelsen om at fiskerne skulle holde seg på land om natta.

Alt i alt hadde fiskerioppsynet ved årets vårsildfiske virket etter sin hensikt, konkluderte Motzfeldt med, selv om han til slutt kom med ulike forslag til organisatoriske endringer. Kontrollen med de enkelte båtlag kunne skjerpes ved at oppsynet førte protokoller over fiskerne og merket båtene. Departementet hadde tidligere hevdet at det ville være umulig å merke båtene og føre disse inn i egne fortegninger. Dette burde likevel la seg gjennomføre, mente Motzfeldt. Oppsynet hadde i påkomne tilfelle behov for å vite:

...en mands navn og hjemsted, som naturligviis ofte bliver feilagtig opgivet. Til sistnævnte hensigt skulde det vistnok være ønskeligt,

²⁰ Ibid.: 699.

²¹ Ibid.: 700.

²² Ibid.: 713.

*om enhver mand ved fisket blev tilpligtet at være forsynet med præsteattest eller anden legitimasjon.*²³

Identifisering av fiskere var også nødvendig for å oppnå sikrere og mer utførlige statistiske opplysninger om fangstresultatet, hevdet Motzfeldt. Dette kunne nemlig gjøre det mulig for oppkjøperne å føre lister over hvilke fiskere som leverte fangst og mengde.

Når lovovretrederne ble brakt inn for domstolen var det svært viktig at sakene ble avgjort raskt. Dessverre hadde det vist seg at de ekstraordinære dommerne under fisket ikke hadde den nødvendige kunnskap om og erfaring fra "fiskeren og hans bedrift". Motzfeldt mente at domstolene måtte forsterkes med et kyndig medlem fra fiskerioppsynet, om ikke "almuen til sin fordærvelse skal give efter for den hos samme i høi grad herskende processyge".²⁴

Skulle det sivile politi eller marinen danne mønster for organiseringa av oppsynstjenesten? Motzfeldt mente at oppgavene som oppsynet skulle løse, var såvidt spesielle at de ikke kunne pålegges marineoffiserer i tjeneste. Arbeidet i fiskerioppsynet burde i prinsippet være en frivillig sak siden oppsynssjefen i ett og alt ikke var i stand til å kontrollere sine ansatte. Likevel, mente Motzfeldt, ville han finne de beste menn til dette oppdraget i marinen, og han antok som en selvfølge at sjøoffiserene ville utgjøre stammen blant de framtidige overordnede oppsynsbetjenter.²⁵

Beretningene inneholdt også kvantitative opplysninger om utbytte og deltakelse. Oppsynssjefen anslo deltakelsen i det søndre distrikts fiske til omtrent 25.000 garnfiskere og 5.000 notfolk. Kvantumet lå rundt 600.000 tønner sild i samme distrikt. Angivelsene ble svært omtrentlige, men Motzfeldt mente at dette ville rette seg etter at oppsynet hadde vært i virksomhet noen år. Dette burde imidlertid vies spesiell oppmerksomhet, fordi "meget [ville] være vundet til erholdelse af de omhandlede statistiske oplysninger".²⁶ For at de statistiske oppgavene skulle bli best mulig, burde oppsynet helst være tilstede i distriktet, før fisket tok til, mente oppsynssjefen.

²³ Ibid.: 709.

²⁴ Ibid.: 702.

²⁵ Ibid.: 723.

²⁶ Ibid.: 709.

Helt til slutt la Motzfeldt fram et regnskap for årets sesong og et budsjett for oppsynet de påfølgende sesonger. Oppsynet hadde dette året ilagt 72 bøter, i størrelsesorden fra 1 til 350 spesidaler. Dette ga en ikke ubetydelig inntekt av 2958 spd. til statskassen. Motzfeldt diskuterte litt lenger ut i beretningen om ikke bøtene for brudd på helgedagsfredningen burde settes opp til 500 spd. Gode kast kunne gi inntekter av denne størrelse, og oppsynssjefen mistenkte fiskerne for å ta sjansen, fordi mulighetene for gevinst var tilstede, selv om en ble tatt av oppsynet.

Til neste sesong ba Motzfeldt departementet om at 7 skøyter skulle stilles til oppsynets rådighet og at oppsynsdistriktet ble utvidet nordover. Departementet fant at "samtlige omhandlede til detaljerte overslag støttede forslage af postexpeditionschefen saa fuldstendigen ere udviklede og med megen sagkundskab begrundede, at departementet som i alt væsentlig tror burde tiltræde dem".²⁷ Utgiftene til dette oppsynet ble mer enn oppveid av at orden og rettssikkerhet ble gjenopprettet under fisket. Motzfeldt ga beskjed om at han måtte tiltre stillingen som ekspedisjonsjef, og at han dessverre ikke kunne være oppsynssjef neste år. Departementet understreket viktigheten av at Motzfeldt fikk permisjon fra stillinga si, i alle fall de månedene fisket pågikk. Dette lot seg ordne, og Motzfeldt fungerte som oppsynssjef ved vårsildfisket til og med sesongen 1854/55.²⁸

Beretningen for vårsildlovens andre sesong, 1852/1853, fulgte i store trekk det mønster Motzfeldt hadde etablert året før. Han begynte med å beskrive fiskets gang, og oppsynssjefen var nå også i stand til å vurdere årets fiske i forhold til året før. Han benyttet anledningen til å si noe om hva han trodde var årsaken til endringer i fangstresultatene. Han antok at værforholdene kunne virke inn på sildas innsig, men ville ikke si noe sikkert om dette før dette var blitt undersøkt "gjennom en rekke aar". Oppsynsskøytenes journaler over været, ville en gang i fremtiden kunne gi viktige opplysninger i så måte.

Heller ikke denne sesongen var Motzfeldt i stand til å oppgi et nøyaktig fangstkvantum. Departementet hadde i sine oversikter oppgitt en utførsel på hele 566.156 tønner sild for året 1852. På grunnlag av dette mente Motzfeldt at det offisielle anslaget over vårsildfiskets kvantum på

²⁷ Ibid.: 732.

²⁸ Tvinnereim 1961: 54.

550.000 tønner, iberegnet de nærmere 80.000-100.000 tønner sild til lokalt konsum, var for lite. Derfor kunne han ikke si noe mer konsist enn at fisket i det søndre distrikt sannsynligvis "var noget mindre end foregående år".²⁹ Derimot har beretningen dette året nøyaktige oversikter over deltakelsen, satt opp i tre tabeller. Tabell 1 viste antall garnlag oppteget i søndre distrikt, fordelt etter antall båter, antall mann og antall garn. Tabellen viste også om de sov på land eller ombord, og fiskernes fordeling etter hjemsted. Tabell 2 viste antall notlag i samme distrikt, også der fordelt etter fiskernes hjemsted. Tabell 3 viste antall sildeførende fartøyer, fordelt etter hjemsted og fartøyets type. Nøyaktigheten som gjenspeiles i tabellene over antall fiskere og båter hadde sin tydelige motsetning i omtrentligheten i kvantumsangivelsene. Motzfeldt mente at det ville by på store vanskeligheter å komme tilbunns i dette forholdet, dels på grunn av "en vis mistænkelighed hos almuen, og deels fordi de stedfundne opgjør ikke altid have været saa ganske overensstemmende med sandheden".³⁰

Motzfeldt gjorde seg betraktninger om to forhold som jeg synes er verdt å merke seg. Den ene betraktningen dreide seg om fiskernes behov for opplysninger om hvor silda befant seg, i løpet av fisket; den andre gjaldt forholdet mellom not- og garnfiskere. Oppsynssjefen hadde ment å se at fiskerne:

*...paa grund af manglende kundskap om forholdene paa endogsaa kuns enkelte miiles afstand, ikke i ønskelig grad benytter den mulige leilighed til fangst.*³¹

Det måtte være mulig å spre opplysninger om fisket, og annen informasjon, ved hjelp av oppsynets "mellemkomst". Noe hadde bedret seg dette året, fordi de enkelte oppsynsbetjenter hadde kommunisert seg imellom ved "særskilte expresser". Dette hadde kostet oppsynet noe, fordi en hadde leidd inn folk. Motzfeldt hevdet, nå som nytilsatt ekspedisjonssjef for postvesenet, at postgangen i distriktet måtte bedres. Spesielt var forbindelsen fra fiskeplassene til byene Bergen og Stavanger dårlig.

²⁹ DT 1853, no.49: 802.

³⁰ Ibid.: 815.

³¹ DT 1852, no.42: 694.

*Det er en selvfølge, at en saa sjelden og indskrenket postgang, bliver af liden eller ingen nytte for fiskeriet, hvis vekslede omstendigheder netop paakrevere hyppige og hurtige efterretninger, og uagtet det under de ekstraordinære forholde, som fisket frembyder, vistnok ikke skulde være rigtigt at bedømme en postroutes nytte og nødvendighed efter antallet af de breve, som hermed befordres...*³²

Motzfeldt henstilte dermed til departementet om at postruten mellom Bergen og Stavanger settes opp med to avganger i uken i fisketiden, med de nødvendige "bipostruter" ut til fiskeplassene.

Forholdet mellom antallet de som drev fiske med garn og not etter vårsilda, var som 5 til en, ifølge opptellinga til oppsynet dette året. Motzfeldt fryktet for at forholdet ville forrykkes til fordel for notbrukerne i fremtida. Notbruket var, ifølge oppsynssjefen, et langt mer usikkert redskap enn garn, og med større sjanse for tap. Kjøp av not var en såvidt betydelig investering at eierne "i regelen enten staar udenfor den egentlige fiskesøgende almuesklasse eller hører til de mægtigere af denne".³³ Avtaleforholdene ved fordelingen av inntektene av fiske med notbruk, var etter oppsynssjefens mening så uklare, at eierne stakk av med det meste av fortjenesten. Motzfeldt ville også imøtegå argumentet fra eierne om at notbruket skaffet arbeid til de fattigste på kysten, for, som han sa, "som medeier at deeltage i garnbruget udfordres ikke megen capital". Motzfeldt stilte spørsmål om det ikke nettopp var notbruket som gjorde at:

*...en mængde mennesker aldrig arbeide sig ud af de elendigste livsvilkaar, derved nemlig at det optage capital og arbeidskraft, som ellers skulde finde anvendelse ved det sikrere og fortjenesten mere fordelende garnfiske.*³⁴

Garnfiskerne hadde dessuten større mulighet til å føre kontroll med delingen av fangst og fortjeneste, enn notmennene. Oppsynssjefen ville derfor gjøre departementet oppmerksom på det betenkelige i notbrukenes økning i antall. Motzfeldt hadde tydeligvis et ønske om å spre verdiene som ble tatt opp av havet, til flest mulig, og han gjør seg her, som

³² Ibid.: 695.

³³ Ibid.: 710.

³⁴ Ibid.: 712.

embetsmennene nordpå tidligere, til talsmann for fiskerne, mot kapitalistene på land.

De små endringene i Motzfeldts beretninger fra vårsildfisket i sesongene 1851/52 og 1852/53, viser at han hadde funnet en form på beretningene som både tilfredsstilte ham, og departementet. Disse beretningene viser i hovedtrekk hva som er ble ansett som viktig i beskrivelsen av fisket. De problemer oppsynssjefen sto overfor når han skulle kvantifisere fisket går også tydelig fram av beretningene.

Det forsterkede oppsyn under lofotfisket

Etter at oppsynet i Lofoten ble forsterket i 1852, ble amtmann Arveshoug i Nordland oppfordret til å komme med en beretning til departementet om hvordan dette hadde fungert, og om hvordan dette burde organiseres for fremtiden.³⁵ Som forutsatt hadde oppsynsbetjentene stort sett vært på land, skrev amtmannen i beretningen. Der hadde de hadde påsett at oppsynslagene ble dannet og at ingen dro ut før utrorssignalet var gitt om morgenen. De hadde tatt imot anmeldelser og sørget for bøtelegging. Dette hadde umiddelbart ført til en bedring av forholdene, sikkert også "indirecte ved deres [oppsynets] blotte nærværelse". Oppsynsbetjentene burde imidlertid synliggjøres med egne tegn. Arveshoug bemerket videre at fiskets vide geografiske omfang vanskeliggjorde kontrollen i betydelig grad. Selve hovedfisket var over i løpet av 3 til 4 uker mens resten tida "bedrives i lediggang" med gode muligheter for "uordener". Selvfølgelig var det også et stort behov for et sjøgående oppsyn med politimyndighet, da det ordinære oppsyn, bemannet av fiskere, ikke hadde den nødvendige autoritet blant fiskerne selv. Det beste hadde vært, skrev amtmannen, om oppsynet hadde bemanning nok til å være tilstede i alle fiskeværene, men at det var små muligheter for at det offentlige skulle kunne ta seg råd til dette.

Helt til slutt ble det understreket at inndelinga i havstrekninger og sett la hindringer i veien for et effektivt fiskerioppsyn og at dette burde framskynde arbeidet med en ny lofotlov. Amtmannen foreslo at det skulle ansettes et fast skyssmannskap for oppsynet, men departementet avslo

³⁵ DT 1853, no.12: 191ff.

bevilgning med henvisning til kostnadene. Dermed ble oppsynet fortsatt stasjonært og landbasert.

Offentlig kontroll og kunnskap

På 1840- og 50-tallet ble ønsket om at staten skulle øke sitt engasjement i forhold til de store kystfiskeriene tydelig sterkere. Selv om myndighetene hadde vedtatt lover for utøvelsen av fisket og fiskehandelen, hadde kontrollen til nå i stor grad vært lokal. Dette ønsket ble næret av rapportene om uro og ulovligheter på havet og en mangel på kunnskap om hvordan fiskeriene foregikk på sentralt hold. Skulle kontrollen skjerpes, måtte myndighetene etablere et apparat som var tilstede i distriktet, mens fisket pågikk. Ønsket om et offentlig fiskerioppsyn framkom allerede i innstillinga til Lofotkommisjonen av 1842, men ble ikke prøvd ut før under vårsildfisket 10 år senere. For lofotfisket skulle det ennå drøye noen år. Hva var så grunnen til at myndighetene ventet såvidt lenge? Den mest nærliggende forklaringen kan være at dette hadde med offentlige ressurser å gjøre. Et fiskerioppsyn ville føre til offentlige utgifter, og i en situasjon hvor det var knapt om midler, var dette et prioriteringsspørsmål. For lofotfiskets del ble det dessuten hevdet at et fiskerioppsyn ville være nytteløst under den gamle ordningen med hav- og settdeling. Derfor måtte også etableringen av et oppsyn settes i sammenheng med en revurdering av hele ordningen i fisket.

Et annet moment, som jeg særlig synes kommer fram i Motzfeldt beretning fra vårsildfisket, er at myndighetene var usikker på hvordan fiskerne ville reagere på en offentlig intervensjon på havet. Motzfeldt selv la meget sterk vekt på at oppsynet skulle utvise forsiktighet i forhold til fiskerne i starten. Hvordan kunne et relativt fåtallig oppsynsmannskap håndtere tusenvis av fiskere som bare var opptatt av å trekke mest mulig fisk opp av havet, uten hensyn til om de i farten brøt alle lover og bestemmelser? Fiskerne selv satt inne med betydelig erfaring om hvordan fisket ble utført og sikkert også om hva som var "rett" eller "galt". Myndighetene kunne selvsagt vedta lover om hvordan fisket skulle utføres, men manglet samtidig kunnskap om praksisen på havet. Ved den såkalte ordensloven i Lofoten, løste myndighetene dette problemet ved å overlate kontrollen på havet til fiskerne selv. Dette hadde etter de beretninger som

senere framkom ikke vist seg å fungere. Da fiskere og væreiere ikke lenger så seg tjent med ordninga, gjorde de heller ikke noe for å opprettholde den, ble det hevdet. Løsningen på dette problemet skulle da være et nøytralt, offentlig oppsyn som skulle stå som garantist for kontinuitet og rettferdighet i avgjørelsene. Rettferdighet skulle etableres gjennom oppsynets praksis på havet. Som Motzfeldt skrev, foretok oppsynet grundige undersøkelser for å klarlegge saksforholdet i påståtte lovbrudd, for på den måte sikre seg at avgjørelsene ble korrekte. Men dette avhang også i hvor stor grad oppsynet klarte å forstå hva som skjedde på havet, slik at det ble skilt mellom relevante og ikke-relevante saksforhold. Motzfeldt hadde erfart at fiskeridommerne, som hadde svært liten erfaring fra fiskerispørsmål, hadde problemer med å forstå hva som hadde skjedd, og foreslo derfor at dommerne skulle suppleres med domsmenn med fiskeribakgrunn. Manglende erfaringsbakgrunn hos dommerne hadde ført til liten effektivitet i domsapparatet og dette kunne på lengre sikt true oppsynsordningen. Også med hensyn til oppsynspersonalet, mente han at marineoffiserer med erfaring fra sjø- og båtliv, hadde bedre forutsetninger for å forstå det som skjedde på havet, enn lensmennene.

En ny lov for vårsildfisket ga en anledning til å prøve ut hvordan offentlig tilstedeværelse under fisket fungerte. Her hadde det ikke vært etablert en tradisjon for hav- og settdeling som i Lofoten. Selve ordningen under fisket ble derfor videreført og det ga derfor en mulighet til å prøve ut et fiskerioppsyn. Under lofotfisket ville det ikke bare være snakk om å etablere respekt for et oppsyn, men også respekt for en ny ordning av fisket som ga fiskerne større frihet. Som det ble sagt av amtmannen i Nordland og departementet, hadde det offentlige ikke mulighet til å gå inn i fisket med en slik styrke at de kunne forvente å kunne kontrollere fiskerne under gammelordninga med delt hav. En avskaffelse av havdelingen ble derfor, som det ble sagt, en av forutsetningene for etableringen av et offentlig fiskerioppsyn. Forsøket med å forsterke det landbaserte oppsynet i Lofoten fra 1852 av, ble derfor delvis en utprøving av hvordan en større offentlig tilstedeværelse under fisket fungerte, og dels ble dette en midlertidig ordning på vei mot en reorganisering av fisket.

Fiskernes respekt for et offentlig fiskeroppsyn avhang, slik som jeg har antydnet ovenfor, ikke bare på de maktmidler oppsynet kunne iverksette overfor fiskerne når de brøt lovene, men også av hvilken kompetanse og

kunnskap dette oppsynet hadde i forhold til utøvelsen av fisket og livet på havet. Rettferdige avgjørelser og effektivitet i domsapparatet berodde i stor grad på oppsynets forståelse av hvordan fisket foregikk.

I uttalelsene fra departementet støter vi gjentatte ganger på ønsket om fullstendige og grundige undersøkelser rundt fisket som et grunnlag for lovutkast. Lovkommisjonene hadde inntil nå vært dominert av representanter for ulike interesser knyttet til fisket og lokale embetsmenn. Berg/Nielsen-kommisjonen fra 1853 representerte i så måte et brudd på denne tradisjonen, da de begge var offentlige tjenestemenn. Men selv da fikk ikke departementet den innstillingen de ønsket og henvendelsen til Ketil Motzfeldt i etterkant kan tolkes dithen at departementet ville være sikrere på at de fikk et lovutkast som avskaffet havdelingen i Lofoten.³⁶ Motzfeldt fikk også i oppdrag å lage en mest mulig fullstendig beskrivelse av hvordan fisket var og hadde vært, og hvordan tidligere lover hadde fungert. Som Motzfeldt åpner den første beretningen fra vårsildfisket med, ville en fullstendig beskrivelse kunne fungere som en "naturlig begrunnelse" for oppsynets fremtidige organisering. Dette kunne være, sett fra mitt ståsted, ikke bare et ønske om en mest mulig "korrekt beskrivelse" av forholdene slik de var og hadde vært, men også et ønske om å etablere en beskrivelse av fisket som ledet fram mot en ny organisering av fisket.

Hvilke oppgaver skulle så fiskerioppsynet utføre? I utgangspunktet skulle oppsynet sørge for at lov og orden ble etablert på havet. Men Motzfeldt så også tidlig at ordningen representerte en mulighet til å bygge opp og spre en offentlig kunnskap om fisket og fiskerne, som hittil vanskelig hadde latt seg gjennomføre. Det var tydelig enklest å skaffe seg kunnskap om fiskerne. Tabellene over deltakelse, hvor fiskerne befant seg innen fiskeridistriktet, fiskernes hjemsted og med hvilket redskap de fisket med, dukket tidlig opp. Motzfeldt mente imidlertid at oversikten over fiskerne kunne bedres ytterligere ved at det ble ført protokoller over fiskerne og at båtene ble merket. Dette ville ikke minst lette oppsynets arbeid med identifisering av eventuelle lovbrytere, men kunne også være viktig for å skaffe seg oversikt over hvor mye fisk fiskene trakk opp av havet. Oppsynets oppgaver over oppfisket kvantum var usikre og

³⁶ Tvinnereim 1861: 3ff.

oppsynssjefen hadde heller ikke fått særlig hjelp fra fiskerne i dette arbeidet.

Ønsket om merking av båtene viser oss hvordan lov og innsamling av informasjon om fisket kunne henge sammen. Et relativt fåtallig fiskerioppsyn kunne ikke gjøre seg forhåpninger om å kunne håndtere den enorme mengde informasjon som ble “produsert” under fisket, enten det gjaldt lovbrudd eller oppfisket kvantum, uten at det skjedde en eller annen form for byråkratisering. Beretningene fra vårsildfisket forteller oss om en svært “bred” interesse for ulike forhold ved fisket som ikke kunne vært samlet inn på annen måte enn ved systematiske opptegnelser. På den måten kunne oppsynet hele tiden vise tilbake til et foreliggende skriftlig materiale. Ett forhold kunne være omstendigheter, vitneavhør og dommer i forbindelse med brudd på fiskeriloven. Andre forhold kunne være mer ubestemte, men potensielt nyttige en gang i fremtiden. Dette fremkommer bl.a. da Motzfeldt henviste til oppsynskøytenes journaler som et datagrunnlag for å undersøke en eventuell sammenheng mellom været og endringer i fangstresultatene.³⁷

Som nytilsatt ekspedisjonssjef for postvesentet var Motzfeldt naturlig nok opptatt av kommunikasjonene innen fiskeriområdet under fisket. Her tenkte han ikke først og fremst på frakt av mennesker, fisk og varer mens fisket pågikk, men på muligheten til å spre opplysninger om fiskets utvikling, mens fisket pågikk. Oppsynssjefen mente at muligheten for gode fangster i stor grad avhang av fiskernes tilgang på informasjon om hvor fisken befant seg.

Motzfeldts beretning om etableringen av et fiskerioppsyn gir meg en anledning til å trekke paralleller til Giddens beskrivelse av dynamikken i

³⁷ Som marineoffiser, var Motzfeldt utdannet til å loggføre kurser, værforhold, vaktlister osv. Dette er en “havets systematikk” som strekker seg langt utover marinens rekker, om enn ikke til fiskerilivet. Loggbøken er kapteinens, dokumentasjon på hva som har hendt og på hvilke avgjørelser som ble tatt. Som kaptein er du avhengig av tillit, og tillit bygges opp på grunnlag av kunnskap og ferdighet i det å føre et skip, dvs. riktige avgjørelser. Skjer det noe uforutsett, kan loggboken være kapteinens eneste “bevis” for at han er verdt rederens eller mannskapets tillit for fremtiden (hvis han overlevde). Motzfeldt var på mange måter en kaptein over vårsildfisket, som på et skip. Ansvar for lov og orden under fisket og den tillit han måtte bygge opp i forhold til fiskere og myndigheter, kunne resultere i en meget omfattende skriftlig dokumentasjonen av fisket. Dette som en assosiasjon som bryter litt med forestillingen av Motzfeldt som et det statlige byråkratis forlengede arm.

det moderne. For første gang skulle myndighetenes representanter kontrollere og eventuelt gripe inn under selve utøvelsen av fisket, ute på havet. Oppsynet skulle bemannes med offentlige tjenestemenn som selv ikke drev fiske, eller hadde direkte interesser knyttet til næringen. Skulle et relativt fåtallig oppsynsmannskap kunne holde oversikten med fiskerne, burde fiskerne identifiseres gjennom protokollføring og merking, skrev Motzfeldt. Kontrasten til ordenslovens inndeling av havet i Lofoten og oppsynsmennenes personlige kjennskap til fiskerne innen sitt oppsynslag er markant.

Oppsynet skulle i utgangspunktet kontrollere fiskernes adferd på havet, men tilstedeværelsen av offentlige tjenestemenn under fisket ga også muligheter for innsamling av kunnskap og informasjon om fiskerne og fisket. Motzfeldt nevnte spesielt merkingen av fiskerne som et viktig skritt i retning i å få kontroll med oppgavene over oppfisket kvantum. Slik sett kunne kunnskapen om fisket i større grad "fristilles" fra utøverne og gjøres offentlig tilgjengelig.

Denne overføringen av kunnskap og autoritet, fra utøvere til oppsyn, skulle skje gjennom etablering av et offentlig apparat, et "ekspertsystem" med Giddens ord, som måtte bygge opp tillit i forhold til fiskerne. Fiskerne bygges opp respekt for oppsynsbetjenes avgjørelser ute på havet og en tillit til at den kunnskap oppsynet samlet inn var korrekt og relevant for utøvelsen av fisket.

3.2 Fra Motzfeldtkommisjon til ny lov om lofotfisket

Motzfeldtkommisjonens innstilling

Innstillinga til Motzfeldtkommisjonen forelå november 1856. Den startet med en kronologisk gjennomgang av lofotfiskets driftsforhold gjennom de to siste hundre år. Det ble lagt stor vekt på å forklare hvorfor hav- og settdeling var blitt vanlig praksis i Lofoten. Holdninga som skinte igjennom i framstillinga var at fisket var underlagt en avlegs ordning som snarest mulig burde avskaffes. Det går tydelig fram at det var kommisjonens "pluralitet", med Motzfeldt i spissen, som førte ordet. Dissensen kom først til uttrykk når det var spørsmål om bruk av ulike fiskeredskaper. Tidligere hadde lovgivningen inneholdt bestemmelser som

begrenset garnfisket i forhold til line- og dypsagnfisket. Denne bestemmelsen burde fjernes fordi "det bør være lovgivningen uredkommende, hvorvidt det for den enkelte lønner sig at bruge et visst redskab eller ei".³⁸ Kommisjonen kunne ikke legge særlig vekt på hva de enkelte fiskere mener skjer på havets bunn, het det. Alle kommisjonsmedlemmene, uansett holdning til havdelingsspørsmålet, gikk inn for et kraftigere oppsyn og en hurtigere rettslig behandling enn det som hadde vært til nå.

Innstillinga la spesiell vekt på å skildre de ulike lover som hadde styrt fisket, og de konsekvenser lovene hadde hatt for fiskerivirksomheten. Videre anså komiteen det som svært viktig å forsøke å bestemme hvor mange fiskere og båter som til ulike tider hadde besøkt Lofoten. Den første tallangivelsen som det ble referert til, ble gitt av fogden i Lofoten i 1771. De neste oppgavene var fra perioden 1831-1850 og ble hentet fra amtmannens femårsberetninger. Den første noenlunde pålitelige telling av fiskere i Lofoten ble foretatt den 16.mars 1856, etter amtmann Breders befaling. Her var fiskerne delt inn etter redskap og om de fisket i Øst- eller Vest-Lofoten, eller på Lofotens ytterside, et område som siden skulle falle utenfor oppsynsdistriktet etter den nye lofotloven. Kommisjonen anførte at "mængden af den almue" var vesentlig for å bestemme "størrelsen af de midler" som ville være nødvendig for å etablere et oppsyn.

Kommisjonsinnstillinga påpekte også at det var meget vanskelig å bestemme oppfisket kvantum. Fra sentralt hold eksisterte, i alle fall fra 1815, pålitelige oppgaver over hvor mye fisk som ble ført ut av landet. Disse oppgavene ga liten, eller ingen pekepinn om hvordan fordelingen hadde vært ved de ulike kystfiskeriene. Skulle en forsøke seg på et anslag av oppfisket kvantum i Lofoten, måtte en basere seg på det "individuelle skjøn", og ikke på faktiske talloppgaver. Medisinalavgiften kunne gi visse indikasjoner på mengde, men kommisjonen ville heller ikke her feste noen spesiell lit til disse tallene, "da saagodtsom ingen control har vært ført med disse opgaver".³⁹ Landvertenes (væreiernes) talloppgaver ble ikke ansett som troverdige i det hele tatt. Kommisjonen endte med å måtte bruke amtmannens omtrentlige oppgaver over lofotfiskets utbytte. Disse

³⁸ SF 1857, O. no.2, Indstilling af 19. november 1856: 30.

³⁹ Ibid.: 27.

oppgavene ble basert på tildels mangelfulle oppgaver fra lensmennene langs kysten, som også her ble vurdert opp mot oppgavene over innbetalt medisinalavgift fra utførselsstedene.

Innstillinga inneholdt to utkast til ny lov om torskefisket. Loven var, etter kommisjonens mandat, tiltenkt å gjelde alt torskefiske innen Nordland amt og Senja og Tromsø fogderi. Det første utkastet var laget etter det gamle prinsippet om havdeling og et oppsyn utgått av væreier og fiskere som i hovedsak var likt loven av 1816.⁴⁰ Parallelt med lovutkastet kommenterte kommisjonen de enkelte paragrafer. Her kom igjen "flerheden av Commisionens medlemmer" til ordet. Ifølge den endelige innstillinga, besto mindretallet av tre av kommisjonens 10 medlemmer.⁴¹ Etter at utkastet som var bygd opp rundt det gamle havdelingsprinsippet var kommentert, gjorde innstillinga greie for den uenighet som hadde vært innen kommisjonen. Helt til slutt fulgte det andre utkastet til ny lov for lofotfisket, kalt "Forslag til ny lov", uten andre kommentarer. Flertallet i kommisjonen gikk inn for dette utkastet.

Argumentene mot et lokalt og fiskerbasert oppsyn var mange, hevdet kommisjonens flertall. Som tidligere anført ville det være vanskelig for fiskere og væreiere å skille mellom sine egne og andres interesser i en konfliktsituasjon. Disse menneskene hadde sannsynligvis heller ikke de personlige egenskapene som en måtte kreve av et oppsynsmannskap. Mindretallet hevdet at det viktigste for oppsynet var en grundig kjennskap til fiskeridriften. Alle var enige om at skulle den gamle ordninga med havdeling beholdes, så var også den gamle måten å organisere oppsyn på mest hensiktsmessig. Den sterke inndelinga som den gamle loven la opp til krevde et langt mer omfattende oppsyn enn en kunne regne med at det offentlige ville bekoste. Som argumenter for et sterkere oppsyn tok flertallet utgangspunkt i kommisjonsinnstillinga fra 1842 som gikk inn for

⁴⁰ Egentlig hadde Motzfeldt forberedt begge lovutkastene til kommisjonens første møte. I alt ble det to møter, høsten 1855 og våren 1856 (Tvinnereim 1961: 56).

⁴¹ Kommisjonens medlemmer var: Ekspedisjonssjef K. Motzfeldt, cand.jur. B.M. Berg (nå fogd i Lofoten og Vesterålen), handelsmann A.C. Wetlesen (Strømmen i Helgeland), kirkesanger J. Augustinussen (Nesna i Helgeland), handelsmennene S.B. Schøning (Grøtøy i Salten), J.H. Wolff (Storvågan i Lofoten), N.G. Tengmann (Ballstad i Lofoten), N. Schøning (Stamsund i Lofoten) og P. Holst (Lavangnes i Ibestad, Senja og Tromsø fogderi) og gårdbruker A.V. Stoltenberg (Aarnes i Trondenes, Senja og Tromsø fogderi). Mindretallet besto av Augustinussen, Wetlesen og Wolff. Haffner 1925: 201.

overoppsynsmenn, uten interesse av fiskeriet. Siden 1851 var det blitt leid inn 7 ekstraordinære oppsynsbetjenter ved lofotfisket uten at "derved er bleven vundet synderligt til opretholdelse af de angaaende fiskeriet givne forskrifter".⁴² Derav måtte en slutte at selve ordninga måtte endres, om et forsterket oppsyn skulle tjene noen hensikt.

Et oppsyn av fiskere hadde ikke myndighet til å ilegge bøter på stedet. I følge loven av 1816 var denne myndigheten forbeholdt overoppsynsmannen og lensmannsetatens fåtallige representanter i fiskeridistriktet. Dette medførte at allmuen tapte respekt for oppsynet og at fiskerne gjorde som de ville, uten hensyn til loven. Oppsynet hadde under de nåværende forhold en andel i bøtegrunnlaget som lønn for arbeidet. Dette ble ansett som en farlig sammenblanding av interesser. En umiddelbar bøtelegging ved forseelser ville hjelpe på den nødvendige respekt, men "det maa imidlertid erkjendes, at det under mange omstendigheder kan give anledning til forskjellige misligheder at overtage en saadan myndighed til individer, for hvis qualificationer man ikke seer sig istand til at opstille nogensomhelst garanti".⁴³

"Minoriteten" holdt fast ved at det beste hadde vært om en baserte lov og orden i Lofoten på en utbygging og forsterking av eksisterende ordning. Elendighetsbeskrivelsen av forholdene var sterkt overdrevet, hevdet de. Det kunne nok eksistere enkelte steder der fiskerne tok lite hensyn til gjeldende lov, men det var også andre steder der alt foregikk slik som det skulle. Med de endringer i lov og rettspleie som var foreslått, hadde mindretallet stor tro på at respekten for lov og orden ville øke. Selv om det skulle vise seg at lovbruddene fortsatte enkelte steder "saa vilde dette efter minoritetens formening være et mindre onde".⁴⁴ Flertallet hevdet derimot at det var lenge siden noen brydde seg om Lofotloven. Når fisket slo til på bestemte, avgrensede områder ville det være umulig å hindre fiskerne i å fiske der fisket var best, uansett størrelse på oppsynet. En slik ordning ville måtte føre til en "mangel af aktelse for loven i det hele". Hav- og settdelinga ga fiskerne "rett" til å stjele fangst og redskap når

⁴² SF 1857, O. no.2, Innstilling av 19. november 1856: 46. I rapporten som ble laget av amtmanden etter at oppsynet ble forsterket, ble derimot oppsynets positive virkning på ordensproblemet framhevet (kap.3.2).

⁴³ SF 1857, O. no.2, Indstilling af 19. november 1856: 48.

⁴⁴ Ibid.: 64.

utenforstående fiskere brøt seg inn på området. Minoriteten hevdet tvert imot at en opphevelse av delinga ville føre til et langt større antall lovbrudd. Motargumentet her ble at havdeling aldri hadde vært praktisert andre steder langs kysten (vårsildfisket) uten at det hadde voldt de store problemer. "Pluraliteten" hevdet at en antok at fiskerne ville bestrebe seg på å unngå kollisjoner, fordi ingen ville tjene på å skade sine egne eller andres redskaper.

Flertallets, og Motzfeldts mer prinsipielle, liberale holdninger og moderniseringsønske kom sterkest til uttrykk når de skriver at den gamle ordninga var "uforenelig med den ønskelige concurrence, der efterhaanden er indtraadt ved de fleste andre næringsveie og navnlig ved de øvrige fiskerier".⁴⁵ Videre het det at "et districts almue fornemmelig fra den tid, da den har søgt til fiskeriet paa de steder, hvor lovgivningens bestemmelser saagodtsom slet ikke ere overholdte, har forbedret sine redskaber og i det hele udviklet en større dygtighet".⁴⁶ Dette kunne ha ødeleggende konsekvenser for nordlendingenes aktelse for lov og orden og de offentlige myndigheters evne til å sette seg i respekt hos de samme.

Det kan være interessant å se på hvordan forståelsen av fisket hadde endret seg over en 40-års periode, fra Colban til Motzfeldt. Colban fryktet for at myndighetene antok at lovløsheten, det at fiskerne gjorde som de ville på havet, var årsaken til det rike fisket (se kap.2). Han hevdet at, fiskernes overskudd av fisket kom til tross for at de led store tap av fangst og redskap. Colban understreket at han ikke så noen sammenheng mellom utvikling og lovløshet. For ham var det viktigst å komme usikkerheten til livs, først og fremst gjennom beskyttelse av eiendomsretten til redskaper og fangst og ønsket derfor en strengere regulering av forholdene på havet. Motzfeldt derimot, mente å ha registrert at fiskere i de distrikter som ikke benyttet fiskeriloven, utviklet større dyktighet og bedre redskaper. Han ønsket at loven i størst mulig grad skulle gjenspeile praksisen på havet, at loven skulle tilpasses fisket. For mange regler skapte lovbrøttere og mangel på respekt for lov og orden. Både Colban og Motzfeldt ønsket å regulere fisket i Lofoten, men gjorde det altså utfra to ulike ståsted.

⁴⁵ Ibid.: 68.

⁴⁶ Ibid.: 68.

Stortingsdebatten om ny lov i 1857

Våren 1857 kom innstillinga inn for Odelstinget. Partene i kommisjonen la fram sine ulike synspunkter. Fra "pluraliteten" var det særlig formannen, Ketil Motzfeldt, gårdbruker A.V. Stoltenberg og lensmann H. Kjelsberg som tok ordet. Fra mindretallet dominerte kirkesanger og lærer J. Augustinussen, sammen med handelsmann A.C Wetlesen. I sak etter sak ser vi at Augustinussen og Motzfeldt var hovedmotstanderne.

Augustinussen startet med å utlegge det han mente var hovedpunktene i uenigheten i kommisjonen.⁴⁷ For ham hadde havet aldri vært helt fritt da kysthavet også hadde vært en del av statens territorium. Det påla staten å sørge for at alle hadde sin plass på havet, som på land. All erfaring viste at et godt fiske kom av orden på havet. Augustinussen så på havet som "ager og eng". Enkelte steder i Lofoten kunne kanskje ennå være et slags "Amerika", der nybyggere kunne finne seg land, men i det store og det hele hadde de fleste sin teig som de tok vare på. Ble havet fritt kunne en risikere at fiskerne ville "skade sig selv ved sin frihed", og her var det statens oppgave å tre inn og ta ansvar. Augustinussen var enig med flertallet i komitéen at det var helt nødvendig med en raskere rettspleie skulle en bevare respekt for lov og orden, men flertallets elendighetsbeskrivelser hadde ikke rot i virkeligheten. På en rekke felt var det helt klart at det hadde skjedd endringer til det bedre i løpet av de siste år. Frihet ville også føre til en sterkere og farlig konkurranse. Ble fisket fritt, ville en se at "enhver ville gjøre fisket saa indbringende saa muligt, om det ogsaa skal skee paa de andres bekostning".⁴⁸ Augustinussen innvendte også at denne saken ikke hadde vært forelagt formannskapene i de områder dette berørte. Han mente også at Stortinget hadde unnlatt å innhente den nødvendige kunnskap om hva fiskerne mente om dette lovforslaget.

Kommisjonsmedlem Stoltenberg fra flertallet i kommisjonen, påberopte seg 20 års "omtanke" for fiskerivirksomheten. Stoltenberg ønsket å skaffe plass på havet til den store mengde fiskere som strømmet til Lofoten. Alle hadde fordel av å innrette seg etter hverandre. Erfaringene fra de deler av Lofoten der fisket hadde vært fritt, viste også at dette førte

⁴⁷ Stortingstidende 1857 (ST 1857): 255.

⁴⁸ Ibid.: 258.

til driftsmessige forbedringer. Friheten skapte "en kappelyst, som har bevirket, at dette fiske har vært drevet med held".⁴⁹ Kommissjonsformann Motzfeldt støttet Stoltenbergs meninger, i det han viste til at "han [Stoltenberg] er den eneste mand her i salen, som er eller har været fisker".⁵⁰ Innvendingene mot denne nye ordninga så han som en del av et mønster der "de samme umuligheter have ladet sig høre, hvergang man har villet bringe tilveie saadanne foranstaltninger i næringsveiene, som have berørt en eller anden samfundsklasses interesse".⁵¹

Odelstinget fortsatte med å gjennomgå lovforslaget, paragraf for paragraf. I det hele var det kun 6-7 paragrafer som blir diskutert av totalt 38. De paragrafer som fikk mest oppmerksomhet var §9 om fiskernes avmelding til oppsynet og båtmerking, §10 om når fiskerne skulle dra på havet, §11 om inndelingen av havstrekninger, §14 om å skade annenmanns redskap, §22 om offentlig bevilgning til oppførelse av rorbu og §33 om skjønn ved tvister. I denne sammenheng velger jeg først å se på diskusjonen rundt §9.

Paragrafen påla høvedsmannen i hver båt å melde seg og sitt mannskap til det oppsyn som rådet i fiskedistriktet, før fiskerne kunne dra på havet. Samtidig skulle høvedsmannen tildeles to båtmerker som viste distriktets nummer og båtens løpenummer. Augustinussen innvendte at en setning som påla oppsynet å føre nummer og båtmannskap inn i en dertil egnet protokoll var falt ut av kommisjonsinnstillinga. Motparten, Motzfeldt, hevdet at en slik binding av oppsynet i lovs form bare ville skape byråkrati og problemer. Hvis det var aktuelt å gjøre en slik protokollinnførsel til vanlig praksis, ville det dessuten være tilstrekkelig å gi oppsynet beskjed om dette i en instruks. Oppsynet kunne ikke være tilstede alle steder i Lofoten der det var fiskere. Her måtte oppsynssjefen prioritere slik at kreftene ble brukt der mengden var forsamlet, og ikke i alle småvær der det knapt var fiskere tilstede. Motzfeldt hevdet at "mærkingen er for opsynet et yderligere middel til at finde de enkelte mænd, som det er opsynet omat gjøre at faa fat paa", men hans mangeårige erfaring i vårsildfiskeriet på Vestlandet hadde gitt ham den erfaring at det

⁴⁹ Ibid.: 259.

⁵⁰ Ibid.: 260.

⁵¹ Ibid.: 260.

ikke hadde vært problemer med å finne de personer en ville ha tak i.⁵² En kunne risikere "at drukne oppsynet i protokoller" og en skulle heller ikke "gjøre disse oppsynchefer, der skulle fare om med skøiterne, til kontorister". Augustinussen kunne ikke være med på det skulle være så vanskelig å føre mannskapene inn i en protokoll, når de likevel skulle melde seg for oppsynet. Han mente at det absolutt kunne by på problemer å finne de riktige personer hvis oppsynet ikke hadde slike opptegetninger. Et par andre representanter tok også ordet og argumenterte for hensiktsmessigheten av å føre protokoller samtidig som merkene ble delt ut. Disse representantene så få problemer forbundet med protokollførselen, i motsetning til Motzfeldt. Representanten Stabell støttet Motzfeldt fordi han ikke ville komplisere "den offentlige administration" unødvendig. Han henviste til postkontorenes unødvendige opptegetninger over mottatte og sendte brev og dampskipenes lister over passasjerer. A.M. Schweigaard forstod nødvendigheten av slike "erindringslister", men understreket samtidig at dette kunne det gis påbud om i et reglement, og ikke i lovs form. Han mente videre at ordet "protokoll" kunne skape praktiske vanskeligheter. En slik fortegnelse burde også kunne føres på egne lister. Augustinussens forslag til egne mannskapsprotokoller, i tillegg til båtmerker, ble nedstemt i Odelstinget.

I diskusjonen rundt §10 om fiskets start og avslutning, var Augustinussen bekymret for brukskollisjoner mellom dag- og nattlinebrukere. Under §11 om muligheten for havdeling, gikk Augustinussen inn for at loven skulle skjerpes med hensyn til når det skulle gis anledning til skille mellom de ulike redskap på havet. Motzfeldt var selvfølgelig prinsipielt betenkt over redsskapsskiller på havet. Dette ville skape vanskeligheter både for fiskere og oppsyn: "Jeg tror den tid vil komme, da almuen vil si: Lader os være fri for alt dette, lader os være fri for alle disse indelinger", hevdet han.⁵³ Augustinussens endringsforslag fikk heller ikke flertall i Odelstinget. Representanten Ueland ville skjerpe §14 som forbyr skade på annenmanns redskap. Augustinussen støttet selvfølgelig forslaget og dette ble faktisk ett av de få punkter som ble endret på i lovutkastet. Under §21 om rorbuforholdene foreslo

⁵² Ibid.: 274.

⁵³ Ibid.: 280.

Augustinussen å stoppe statens salg av eiendommer til private i Lofoten. Her ønsket Motzfeldt å begrense statens oppgaver og ansvar ved å gå inn for at staten burde kvitte seg med alle eiendommer i Lofoten.

Den siste diskusjonen dreide seg om hvem som skulle få bøtepengene. Motzfeldt ville la pengene gå til distriktets fattigkasser, mens Augustinussen ville la de gå til statskassen. Motzfeldt modererte forslaget sitt i løpet av diskusjonen, men led likevel nederlag ved avstemmingen. Totalt sett gikk Motzfeldts lovforslag likevel relativt uskadd gjennom debatten i Odelstinget. De endringer som ble foretatt var relativt kosmetiske og rokket ikke på hovedprinsippene i loven.

Under lagtingsdebatten senere samme år ble det lagt frem petisjoner underskrevet av fiskere fra Lofoten som støttet det nye lovframlegget. Representanten Breder, som ble utnevnt til amtmann i Nordland tre år tidligere, ble lovforslagets talsmann i Lagtinget. Han kunne bekrefte Motzfeldts beskrivelse av de miserable forholdene under fisket i Lofoten og han var sikker på at loven ville endre på dette. Breder ønsket, og trodde, at "nordlendingen ville tilegne seg den grunnsetning, der er uttalt i loven, og drage den fordel derav".⁵⁴ Representanten Rygh var motstander av loven og hevdet at den nåværende påstått lovløse tilstand ikke ville bli endret, og "om den tilstand, som ved den nye lov ville framkomme, ikke ogsaa vilde blive noget lovløs; naar tusinder og atter tusinder kom sammen, kunde da noget opsyn holde orden?".⁵⁵ Breder repliserte at loven innbød til et langt sterkere virkemiddel enn selve oppsynet, nemlig "kontrollen fiskerne innbyrdes".

Ryghs forslag ble forkastet i Lagtinget mot 5 stemmer. Den 23. mai 1857 ble loven sanksjonert av Stortinget, mens den skulle tre i kraft først fra 1. januar 1859. Dette ga myndighetene én sesong til å planlegge oppsynet. Påny gikk henvendelsen til generalpostdirektør Motzfeldt, som ble anmodet til å komme med sin "formening om, hvad der til denne sags ordning burde foranstaltes, og spesielt udtale sig om, hvilke fartøier der for øiemedet antoges at burde anskaffes".⁵⁶

⁵⁴ Ibid.: 313.

⁵⁵ Ibid.: 314.

⁵⁶ DT 1858, no.49: 781.

Konkurransen eller lovløshet?

Diskusjonen omkring den nye fiskeriloven gir oss et bilde av ulike forståelser og oppfatninger av fisket, fiskerne og statens ansvar blant motstandere og tilhengere av friloven. Som i 1816 eksisterte det en felles oppfatning av at det offentlige burde foreta seg noe i forhold til fisket, mens uenigheten besto i hva som ville være den beste løsningen.

Som det gikk fram av Colbans beskrivelse av fisket fra 1814 var ordensproblemet under fisket på havet det mest sentrale i dette tidsrommet. Fisket hadde utviklet seg til "en alles kamp mot alle", der ingen regler ble fulgt. Fiskerne lot seg styre av egen nytten og forsynte seg av andres redskaper og fangst så snart de hadde anledning til det. Colban beskrev fiskerne som "naturbarn" som var preget av fiskets vekslende karakter. De tenkte mest på øyeblikkets tilfredsstillelse, mindre på det langsiktige og jevne arbeid med tanke på fremtiden. Løsningen på dette problemet skulle være en sterkere inndeling av havet for å holde redskapene fra hverandre og et sterkere oppsyn. Her, mente Colban, hadde staten et opplagt ansvar for å etablere en akseptabel orden. Mangel på respekt for lover og regler, førte også til manglende respekt for staten og dens representanter. I hovedsak var det dette synet som ble ført videre av motstanderne av friloven.

Tilhengerne av friloven, vel 40 år senere, hadde et noe annet syn på fiskernes egen nytte. Tanken på egen fortjeneste og et fritt fiske var nå det som skulle føre til fiskets framgang. Mens Colban var mest opptatt av å bevare fiskets stabilitet, basert på fiskernes egenkontroll, var denne stabiliteten nå blitt til en trussel mot fiskets modernisering. Motstanderne av friloven derimot fryktet friheten på havet, og mente at den kunne føre til et anarki som kunne ødelegge fisket og fiskernes fortjeneste. Derfor ville den beste løsningen være å innskjerpe den gamle ordninga og forsterke kontrollen med fiskerne gjennom å etablere et offentlig fiskerioppsyn. Staten hadde et ansvar for å regulere forholdene på havet som den ikke kunne løpe fra. Tilhengerne av loven mente at staten hadde et begrenset ansvar for selve utøvelsen av fisket og at det meste av ansvaret her måtte ligge på fiskerne selv.

Friheten ville gjøre fiskerne mer ansvarsbevisste, de ville tilpasse seg friheten på havet fordi ingen ville være tjent med å ødelegge for hverandre, sa frilovens forkjempere. Konkurransen på havet ville gjøre

fiskerne mer bevisst på sine egne valg i forhold til utøvelsen av fisket, og bare gjennom disse valgene ville fisket kunne utvikle seg. Staten skulle minst mulig legge seg bort i hvilke redskaper fiskerne skulle bruke, eller når og hvor de skulle fiske. Et offentlig fiskerioppsyn ville i alle tilfelle være så fåtallig, og området som skulle kontrolleres så stort, at en ikke kunne gjøre seg opp noen forhåpninger om at oppsynet til enhver tid skulle kunne klare å styre fiskerne. Ved å gjøre reglene så få og enkle som mulig og mest mulig tråd med fiskernes praksis ute på havet, kunne fiskernes respekt for lov og orden økes. En deling av havet mellom de ulike redskapene ville under de rådende forhold skape lovbrøtere og dermed også en manglende respekt for oppsynet.

For å understreke nødvendigheten av et offentlig oppsyn la Motzfeldt vekt på en argumentasjon som bygde på en beskrivelse av et fiske som gjennom historien hadde vært nærmest lovløst og der respekten for den private eiendomsrett var minimal. I tillegg ble det lagt vekt på å dokumentere fiskets betydning i nasjonal målestokk gjennom opplysninger om deltakelse, oppfisket kvantum og verdier i omløp. Derfor kunne kontrollen med fiskerne og fisket dels gjøres til et spørsmål om å forsvare et av de mest sentrale prinsipper som staten bygde på, og til et spørsmål om økonomi, der statlige utlegg til oppsyn, på sikt kunne forventes å bli utlignet av forventede inntekter fra bøter, skatt av inntekt og avgifter på fiskeprodukter. Slik sett var beskrivelsen av de lovløse forholdene under fisket “nødvendig” for at noe måtte gjøres.

Motzfeldt og hans meningsfeller mente at rettferdighet og utvikling ble skapt gjennom større frihet og et personlig ansvar. Ved å øke konkurransen om fisken på havet ville fiskernes konservatisme kunne bekjempes. Både prost Colban og Motzfeldt kan stå som representanter for de som ønsket endringer i fisket. Mens Colban så på fiskernes adferd som et produkt av fisket ustabilitet og naturforhold, så Motzfeldt på fisket som et resultat av en avlegs regulering og manglende konkurranse. På mange måter ble dette interessen for fiskeren versus interesse for næringen, eller moral vs. økonomi. Det ustabile ble hos Motzfeldt nettopp det som skulle fremme utvikling og fremskritt. Ved å legge rammer rundt fisket som ga fiskerne samme rett og mulighet til å høste av havet, ville de beste vinne. Dette i seg selv ville være det som kunne tvinge fram et mer effektivt fiske og en mer fremskrittvennlig fisker. I holdningene til Colban og Motzfeldt

ligger det ulike menneskesyn, og syn på utvikling, styring og kontroll.⁵⁷ Litt forenklet kan det sies at mens Colban så på fiskeren som et “barn” som måtte styres og tøyles, så Motzfeldt på “barnets” muligheter til å vokse og utvikle seg innenfor et større handlingsrom. Det er dette rommet jeg nå ønsker å gå inn i for å undersøke hvordan denne “friheten” artet seg, hvordan den ble beskrevet og forstått.

⁵⁷ I Gordons (1991) artikkel, *Governmental Rationality*, som jeg tidligere har referert til, beskriver han overgangen fra “katedralisme” til liberalisme (“Real liberalism”). Den liberalistiske stat gir individene et større handlingsrom (Friloven), men der: “the ruler is in a position to permit economic subjects freedom of action just because, through the Table, the sovereign can still know what is happening in the economy, and how” (s.15). Nettopp fordi staten skaffer seg informasjon om hva som skjer i samfunnet, kan den (tilsynelatende?) være tilbaketrasket.

Kapittel 4

"Påstander om uefterrettelighed"

Etablering av en ny beretning om fisket i Lofoten

Naar uheld ramme er almuen som oftest tilbøielig til at give menneskelige indretninger skyld derfor, og fornæmmelig hvad der af disse ikke har lange tiders sædvane for sig. Det har saaledes ikke været ualmindeligt at høre misligheden af denne vinters lofotfiske forklaret som følge dels af de nye lovbestemmelser, dels af dampskibsfarten og endelig endogsaa som følge af telegrafien. Denne sidste antagelse er vel især et betegnende eksempel paa hvilke urimeligheder der kan faa indpas hos almuen, naar mismod først er overkommet den.

Fra oppsynssjefens beretning *Om lofotfiskeriet aar 1862*.¹

4.1 Fra ordenslov til frilov

Det offentlige fiskerioppsyn i lofoten

Etter vedtaket av Lofotloven i 1857 ble Motzfeldt gitt et oppdrag av departementet der han skulle gi en innberetning om fiskerioppsynets etablering og organisering. Denne ble levert året etter.

I innberetningen ba Motzfeldt om at oppsynet ble forsterket i forhold til det som tidligere var forutsatt i kommisjonsutkastet. Han foreslo at antall fartøyer ble økt med 2, og han anbefalte å ansette 3 ekstraordinære dommere, i stedet for 2. Dette ga en overskridelse på budsjettet med 6.700 spd., og totalsummen måtte derfor økes fra det antatte 21.000 spd. til 27.700 spd. Motzfeldt begrunnet denne økningen med den "ængstelighed for at den lov, der gjør saa gjennomgribende forandring i den hidtil bestaaende tingenes orden, ved anvendelse af utilstrækkelige midler i de første aar maaske paa en mindre tilfredstillende maade skulde la sig gjennomføre".² Og videre het det "at jo kraftigere oppsynet optræder de

¹ DT 1862, no.40: 18.

² DT 1858, no.49: 786.

første aar, desto tidligere vil den tid intræde, da man vil see sig i stand til at indskrænke omfanget af de i den nye lov paaregnede extraordinære foranstaltninger".³

Departementet kommenterte den foreslåtte utgiftsøkningen med at denne loven innebar en helt ny ordning av det svært viktige fisket i Lofoten. En kunne forvente at oppsynet ville kunne støte på betydelige vanskeligheter. Loven måtte institueres med "kyndighed og kraft" skulle den få en "gjennemgripende og heldbringende indflytelse" for fisket. Av den grunn mente departementet at det var påkrevet at lovens skaper, Ketil Motzfeldt, også påtok seg jobben som oppsynssjef den første sesongen.

Motzfeldt foreslo et oppsyn med minst 4 skøyter og 3 dekksbåter.⁴ Disse båtene var allerede anskaffet på det tidspunkt innberetningen ble offentliggjort. Skøytene skulle utgjøre oppsynets mobile og havgående del, mens dekksbåtene skulle stasjoneres i fiskevær. I tillegg var det fabrikkert 21.000 båtmerker i sink. Motzfeldt gikk inn for at det ble ansatt 4 marineløytnanter som oppsynsbetjenter ombord på skøytene, og 3 stasjonære oppsynsbetjenter, hver med en dekksbåt til disposisjon. Disse oppsynsbetjentene burde kunne finnes blant de lensmannsbetjentene som hadde tjenestegjort i Lofoten siden 1852.

Departementet ba premiérløytnant Hjamar Olsen om å overvære sesongen 1858 i Lofoten, for å forberede seg på å overta jobben som sjef for oppsynet etter Motzfeldt. Olsen hadde også tilbrakt deler av sommeren i 1858 i Lofoten sammen med fogden i Lofoten og Vesterålen som et ledd i forberedelsene til eventuelle inndelinger i redskapsstrekninger.

Med dette godtok departementet, Motzfeldts forslag til organisering og budsjett for oppsynet for sesongen 1859.

Det var altså en viss engstelighet for hvordan loven og oppsynet ville bli mottatt av fiskerne. Den gamle Ordenloven fastsatte en oppsynsmann pr. 10. garnbåt og en for hver 15. linebåt. Med eksempel i fiskertellinga fra 1856 (22.535 fiskere totalt, 11.123 garnfiskere og 9.828 linefiskere) skulle det etter loven være omlag 1700 oppsynsmenn i distriktet, i tillegg til at væreierne skulle stå for oppsynet i land.⁵ Nå ble det riktignok hevdet i Odelstingsdebatten i 1857 at oppsynsordninga forlengst

³ DT 1858, no.49: 786 og 787.

⁴ Ibid.: 781ff.

⁵ Tabell 18, Solhaug 1983: 309.

hadde sluttet å fungere etter intensjonen, og at de færreste fiskevær hadde noe oppsyn på havet i det hele tatt. Det offentlige oppsynet som skulle tre i funksjon i 1859, besto av 7 betjenter, der kun 4 av disse skulle være ute på havet mens fisket pågikk. Området langs kysten av Lofoten som skulle kontrolleres var hele 14 mil langt og 1/2 mil bredt.⁶ Hvordan kunne Motzfeldt tro at dette relativt fåtallige oppsynet skulle kunne klare å kontrollere vel 20.000 fiskere spredt utover et stort område? Nå kunne riktignok oppsynsskøytene flytte på seg etter hvor hovedmengden av fiskerne plasserte seg, og til forskjell fra tidligere kunne de gripe inn med politimyndighet, men likevel ville alltid store deler av havet stå uten direkte tilsyn. For oppsynet kunne også fiskernes mobilitet by på problemer. For det første kunne dette resultere i at fiskerne konsentrerte seg innenfor et begrenset område. Her kunne en frykte at akutte ordensproblem ville oppstå mellom de ulike redskapsbrukerne på grunn av plassmangel. For det andre kunne en spredning av fiskerne over et større område også vanskeliggjøre kontrollen med fiskerne med en såvidt begrenset oppsynsstyrke.

Forkjemperne for Friloven mente at den gamle eiendomsretten til bestemte sett på havet "legaliserte" tyveri og hærverk på redskaper, siden det hadde oppstått et motsetningsforhold mellom fiskere med og uten sett. Når denne retten til bestemte fiskeplasser ble fjernet, forventet Motzfeldt og hans meningsfeller at fiskerne på sikt ville utvise større ansvar for egne og andres redskaper. Hele iverksettelsen av Friloven og oppsynets muligheter til å kontrollere fisket avhang av at denne antagelsen stemte.

Hvis det gamle fiskerioppsynet av fiskere ikke hadde fungert slik det skulle etter Ordensloven, og hvis fiskerne stort sett hadde fisket der de ville, kunne iverksettelsen av friloven representere en langt mindre endring av forholdene på havet, enn hva fiskerilovene skulle tilsi. Et relativt fåtallig offentlig fiskerioppsyn ville da i alle tilfelle være bedre enn ikke noe oppsyn i det hele tatt. Likevel ser vi at Motzfeldt ba om ekstra bevilgninger for at loven skulle gjennomføres med "kraft". Når da også loven representerte en "gjennemgribende forandring i den hidtil bestaaende tings orden", så forteller det oss noe om at den "ængstelighet" som ble

⁶ Iflg. oppsynssjef Brodtkorbs angivelser i beretningen fra 1883.

tillagt fiskerne, også i høy grad ble følt av de som skulle påse at loven ble fulgt.

Lofotfiskets rammer

Friloven omfattet torskefiskeriene i hele Nordlands amt og de nærmeste fogderiene i nord. Fiskerioppsynet skulle etableres i Lofoten hvert år, fra 16. januar til 14. april, med et ansvarsområde fra Lofotodden i vest til Brettesnes i øst. Loven ga også anledning til å etablere fiskerioppsyn andre steder utenfor Lofoten, hvis et lokalt torskefiske ble så stort at den stedlige politimyndighet ikke var i stand til å holde orden. Den gamle loven, ordensloven, fastsatte ikke noen dato for oppsynets etablering. Valget av oppsynsmenn skulle skje "når almuen [var] forsamlet, eller såsnart 2/3 dele af dem, der eie eller have leiet rorboder, [var] ankomne til fiskeværret...".⁷ Hvert fiskevær skulle da holde oppsyn på sitt hav, mens det nye, offentlige oppsynet fikk tildelt hele området mellom to geografisk bestemte ytterpunkter som sitt ansvarsområde. Samtidig som friloven la opp til en oppløsning av fiskets indre grenser, forsøkte en altså samtidig å definere fiskets ytterpunkter med hensyn til tid og område. Dette hadde sammenheng med at et offentlig fiskerioppsyn hadde behov for et avgrenset mandat. Jeg vil også hevde at selve fisket fikk en fastere ramme; at også lofotfisket ble forsøkt avgrenset i tid og etter område.

Denne avgrensningen av fisket berører flere interessante forhold. Skillet mellom lofotfisket, og det som senere skulle bli betraktet som nabofiskeri, var uklare, og kvantumsangivelser fra den tiden omfattet områder som lå helt eller delvis utenfor det området som senere skulle bli omfattet av oppsynet. Dette ble bl.a. et problem for den som skulle forsøke å beskrive lofotfisket som et kontinuum, der tallene fra tiden før 1859 skal gjøres sammenlignbare med tallene fra før denne tida. I 1862 ble oppsynsområdet også utvidet østover, slik at Raftsundet kom til å ligge innenfor området.

Oppsynet skulle etter den nye loven avslutte sin virksomhet 14. april. Etter en tid viste det seg at det enkelte sesonger kunne forekomme et betydelig "etterfiske" etter denne datoen, lengst vest i Lofoten. For det

⁷ Paragraf 1 i loven av 1816.

første kunne dette skape et ordensproblem, hvis dette førte til en ansamling av fiskere på et begrenset område. For det andre ble det et spørsmål om dette fisket "hørte til" det egentlige lofotfiske, og dermed kunne inngå i de årlige kvantumsangivelsene. I beretningene ser vi at oppsynssjefen ofte la dette etterfisket til de andre kvantumsangivelsene, for dermed å oppnå et større årlig totalutbytte.

Merking av båtene

I stedet for værskiller ble området delt inn i oppsynsdistrikter der fiskerne skulle kunne ta kontakt med oppsynet på bestemte steder på land (§8).⁸ Fiskerne ble pålagt å melde seg for oppsynet, innen det distrikt de skulle fiske (§9). Før de kunne begynne fisket måtte de feste et distriktsmerke og nummer på båten som kunne lette identifiseringen ute på havet. Byttet de distrikt i løpet av sesongen, måtte de først melde seg for oppsynet for å få tildelt et nytt merke. Også redskapene som sto ute om natten skulle merkes (§12). Oppsynssjefen hadde også, i følge loven, anledning til å skille de enkelte redskapsbrukerne fra hverandre ved å definere garn- og nattlinehav (§11).

Både ordens- og friloven påla høvedsmannen å melde seg for oppsynet før fisket kunne begynne. Ordenloven påla at opplysninger om fiskeredskap, høvedsmannens navn og hjemsted skulle føres inn i en "hertil innrettet bog" (§3). Friloven påla høvedsmannen også å gi opplysninger om "antallet af hans medhavende mandskab" (§9). Registreringa av høvedsmenn under ordenloven ga myndighetene kun en oppgave over antall båter, og ikke antall fiskere totalt. Et overslag over antall fiskere i Lofoten i denne perioden (med unntak av tellinga i 1856) måtte basere seg på en antagelse over et gjennomsnittlig antall fiskere i hver båt innenfor de ulike brukskategorier.

Etter 1859 ble det mulig, ved å gå inn i merkeprotokollene på én bestemt dato (16. mars), å finne ut hvor mange fiskere som var tilstede innenfor merkedistriktet. Dette forutsetter at fiskerne meldte fra om når de byttet distrikt. Friloven sa at merkene "efter afbenyttelsen bliver at levere tilbage", men der er usikkert om praksisen var at fiskerne alltid leverte fra

⁸ Se vedlegg A.2.

seg merkene, når de flyttet mellom områdene, eller om de gjorde det før de forlot Lofoten. Hvis fiskerne ikke meldte fra om flytting når de forlot et område, måtte oppsynet gå igjennom alle merkeprotokollene for å finne dobbelttoppføringer, eller støtte seg til en manuell telling i alle fiskeværene.

Merking av båter skulle lette oppsynets identifisering av fiskere. Registrering av antall fiskere pr. båt, hjemsted og redskap ga også muligheter for å samle inn opplysninger om de som drev fiske. Disse opplysningene var ment å gi "et bilde av en situasjon" som enten fiskere eller myndigheter måtte forholde seg til. Vi ser at samtidig som at fisket liberaliseres, så kunne loven bidra til at myndighetenes informasjon om fisket ble økt. Denne informasjonen ble innhentet, dels ved at forholdene ble lagt til rette for at opplysningene ble skrevet ned, dels ved at det foregikk en prosess der det skulle avgjøres hva som var relevant informasjon, og hvordan denne skulle systematiseres.

Båtmerkingen gjorde det mulig å samle inn opplysninger knyttet til kategoriene antall fiskere, hjemsted, redskap, fiskevær. Noen av disse kategoriene innebar, som ved definisjonen av fiskets grenser, at mer et flytende og sammensatt fiske, ble forsøkt innordnet i faste rammer. Antall fiskere var vanskelig å bestemme, både fordi dette innebar en fullstendig oversikt over et stort fiskeriområde, og fordi antallet varierte sterkt over tid. For å få et anvendbart tall, ble tellingen av fiskere på en bestemt dato valgt i første omgang. Friloven påla registrering av høvedsmannens hjemsted, ikke mannskapets. Dette baserte seg på antagelsen om at båtmannskapene ble dannet innenfor hvert bygdelag.⁹ Båtens redskap ble bestemt som "båtens hovedredskap", det som var viktigst for båtens inntjening. Dette underslo det faktum at båtene ofte var utstyrt med flere redskaper, some enten ble brukt samtidig, eller i perioder der det så ut som at ett redskap var mer fordelaktig enn andre. Denne individuelle tilpasninga til de rådende forhold går også fram av de første talloppgavene over fiskernes redskapsbruk. Her var det tatt med kombinasjonskategoriene garnbåter med liner og dypsagnbåter med line.

Mitt poeng her er ikke at de brukte kategoriene ikke "stemmer" eller ga et uriktig bilde av fisket, men at informasjon basert på slike kategorier

⁹ I beretningen for 1861 skrev Olsen at kun høvedsmannens hjemsted ble registrert. Leiefolk og lottekarer ble ført opp som hjemmehørende i samme prestegjeld som høvedsmannens.

måtte basere seg på et valg. Avgrensninger introduserte problemene med "gråsoner" eller grensetilfeller der en måtte bestemme seg om den informasjonsverdi som lå i dette området var av betydning eller ikke.

Fiskets indre grenser

Fiskernes tilstedeværelse på havet ble under friloven avgrenset til tidsrommet mellom et gitt klokkeslett om morgenen og om kvelden. Under ordensloven ble fiskerne pålagt å følge sin oppsynsmann ut på havet og inn på ettermiddagen/kvelden. Her skulle oppsynsmannen også underrettes om en båt ikke dro ut og det var heller ikke tillatt å dra etter de andre ved et senere tidspunkt (§10). Friloven overlot bestemmelsen om når og om en båt skulle dra på havet til fiskerne selv, mellom de kunngjorte klokkeslett. Mens ordenloven i en egen paragraf fastslo at det ikke skulle fiskes i "storm og uroligt veir" (§12), hadde friloven ingen slike begrensninger. Dette gjorde at det ble overlatt til hvert enkelt mannskap, eventuelt høvedsmann, å bestemme om fisket innebar en fare for liv og helse. Her er det lett å tenke seg en situasjon der risikoen ble målt opp mot forventet fortjeneste eller et tidligere dårlig utbytte.

Hele 5 paragrafer i friloven omhandlet brukskollisjoner på havet. I den gamle loven ble dette forholdet berørt i en enkelt paragraf. Til gjengjeld hadde ordensloven flere paragrafer som tok sikte på å dele havet mellom redskapstypene. To paragrafer i friloven tok for seg skade på annenmanns redskap med forsett (§14 og 15). I tilfelle av sammenviklede redskaper ble fiskerne pålagt å trekke redskapene sammen, om partene var tilstede (§16). Hvis de ikke var det, skulle alle sammenviklede redskaper og tilhørende fangst bringes til land og overleveres sine rettmessige eiere. Hvis en ble nødt til å skjære av liner og redskap for å løse på flokene, skulle alt knyttes sammen igjen etterpå. Berget redskap skulle bringes til land og kunngjøres ved oppslag (§17). Oppsynet ble også pålagt å oppbevare berget redskap og fisk en viss tid (§18)

Mens rettshåndhevelsen under ordensloven ble ivaretatt av distriktets fogd og sorenskriver, skulle det nå ansettes ekstraordinære fiskeridommere som skulle dømme i saker som gjaldt brudd på Lofotloven, avholde skjønn i forbindelse med deling av fangst, brudd på brennevins-

og handelslovgivningen og i private saker. I saker som gjaldt brudd på kriminallovgivningen skulle dommerne kun oppta forhør (§27-36). Med denne ordninga skulle effektiviteten i rettssystemet økes. Under ordensloven hendte det at saker ble liggende over fra ett år til et annet, fordi tiden ikke strakk til. Fiskerne var også tilstede i området i ett begrenset tidsrom. Det samme gjaldt dommerne som også hadde sin ordnære rettspraksis å ivareta før og etter fisket. Saker som ble liggende over fra ett år til et annet, skapte usikkerhet i forbindelse med å klarlegge sakens fakta og lokalisering av de berørte parter og eventuelle vitner. Nødvendigheten av en effektiv og rask pådømming ble understreket av at friloven sa at offentlig påtale måtte skje innen 30. april etter fisket (§29). Dette satte en effektiv stopper for at saker ble liggende over fra ett år til et annet.

4.2 De første beretningene om lofotfisket

Beretningen om lofotfisket 1859

Etter sesongen 1859 ble oppsynssjefen, Ketil Motzfeldt, pålagt å avgi en betenkning om "størrelsen af det beløb, der for den næste budgettermin bør bevilges til opsyn og ekstraordinær rettspeleie ved lofotfiskeriet".¹⁰ Motzfeldt utførte oppdraget, men han tillot seg også å komme med en begrunnelse for det oppførte beløp i form av en beskrivelse av "afvigte vinters lofotfiskes gang og drift".

Beretningen fra 1859 tok en form som vi kan kjenne igjen fra Motzfeldts beretninger fra vårsildfisket på Vestlandet. Oppsynssjefens beretning fra årets fiske startet med en generell beskrivelse av fiskets gang fra begynnelse til slutt. Han fortalte hvordan fisket var - hvor fisken ble tatt, hvordan været var og hvor fiskere og båter befant seg til ulike tider. Den nye lofotloven ga fiskerne frie hender til å flytte etter fisken og det ble derfor lagt spesiell akt på forholdet mellom fiskere og husrom på land. Som i amtmannsberetningene ble det lagt forholdsvis stor vekt på å beregne utbyttet av fisket. Oppsynssjefen antok at årets samlede kvantum

¹⁰ *Om lofotfiskeriet aar 1859*, DT 1859, no.43: 1.

var 19 millioner fisk, fordelt på rundfisk og klippfisk.¹¹ I tillegg ble det omsatt et kvantum tran og rogn. Dette ble av oppsynssjefen betraktet som et middels-fiske, men tatt i betraktning av at prisen på fisk dette året lå nesten dobbelt så høyt som året før, ble fiskernes inntekter meget gode.

Været ble viet en spesiell oppmerksomhet. Dårlig vær kunne føre til landligge, eller i verste fall ulykker. Dårlig vær førte også til tap av, eller sammenviklede redskaper. Heldigvis, sa oppsynssjefen, foregikk det beste fiske dette året i Østnesfjorden, under mer beskyttede forhold. Den 9. mars ble fiskerne overfalt av en "overhændig storm", mens de var ute på havet. Mellom 300-400 båter søkte tilflukt på øya Skrova utenfor Svolvær og lå værfaste der i flere dager. Enkelte båter ble også drevet over Vestfjorden av den sterke vinden. Fiskerne som rak av hadde ingen muligheter til å underrette omverdenen om hvor de var, og det "vaktet derved megen uro". Under hele fisket hadde det, etter de opplysninger Motzfeldt satt inne med, omkommet 10 fiskere, mens 4 båter hadde forlist på reisen til Lofoten.

Motzfeldt kommenterte også sunnhetstilstanden under fisket. Oppsynet omfattet også spesielt tilsatte fiskerileger som skulle forsterke distriktets eksisterende legetjeneste.¹² Dette året hadde legene behandlet 42 pasienter med nervefeber og 15 med lungebetennelse. Av disse hadde 13 dødd.

Deretter kom Motzfeldt til fiskerioppsynets egentlige virksomhet, dets bemanning og plassering av båtene innen distriktet. En vesentlig del av oppsynets oppgaver var å ilegge bøter for brudd på den nylig iverksatte fiskerloven. Beretningene inneholdt derfor alltid en fortegnelse av antall bøter, fordelt på de ulike paragrafene. Et visst antall fiskere ble også brakt inn til forhør hos fiskeridommerne av ulike årsaker. Enkelte av disse forhørene endte i saker som ble idømt. Noen saker gjaldt straffbare forhold begått andre steder, eller private tvister mellom fiskere og handelsmenn.

¹¹ Regnet etter de såkalt "storhundre", dvs. at 120 virkelige fisk telles som 100. Dette var en gammel tellemåte som var ment å skulle kompensere for et eventuelt svinn. I beretningen for 1870 skrev oppsynssjef Olsen at han for fremtiden kom til å holde seg til ordinær tellingsmåte (der 100 var 100, og ikke 120) i sine oppgaver over kvantum, fordi tellemåten hadde ledet til misforståelser.

¹² Legene var stasjonert i fiskeværene Kabelvåg, Henningsvær, Stamsund, Buksnes og Reine.

Lofotsesongen 1859 var den første under den nye fiskeriloven og Motzfeldt, som lovens skaper, fant det på sin plass å kommentere gjennomføringa. Han beskrev hvordan loven var blitt mottatt og anvendt i de ulike distriktene. Motzfeldt måtte innrømme at den nye ordninga var blitt møtt med motstand enkelte steder, en kunne ikke vente noe annet med så store og gjennomgripende forandringer. Motstanden var spesielt sterk hos "landværter og forhenværende saakalte eiere af faste sæt" i Østlofoten. Men i det store og det hele var Motzfeldt ikke i tvil om at fiskernes "overveiende fleerhed [var] kommen til overbeviisning om, at loven af 23de mai 1857 [var] et stort fremskridt til det bedre".¹³

Nå var loven vedtatt og satt i kraft, og Motzfeldt klarte ikke å motstå fristelsen til å tilbakevise motargumentene fra odelstingsdebatten om loven, der han selv deltok to år tidligere. Frykten for at friheten skulle gå ut over redskapene ble motbevist av at han hadde registrert at fiskerne behandlet sammenviklede redskaper med større varsomhet etterhvert som fisket foregikk. Det rike fisket i Østnesfjorden ble også, på grunn av friheten, gjort tilgjengelig for alle. Motzfeldt påpekte også at når det ble overlatt til fiskerne selv å vurdere værforholdene, dro fiskerne på havet oftere enn tidligere.

Helt til slutt kom Motzfeldt til en departemental forespørsel om et forslag til et budsjett for oppsynet det påfølgende år. Oppsynets totale utgifter i 1859 beløp seg til 19.200 spesidaler. I dette lå det en rekke nyanskaffelser av utstyr. For ettertiden år regnet Motzfeldt med at det skulle rekke med en årlig bevilgning på 8.000 spd.

Hvorfor kom beretningene?

Den første beretningen fra lofotfisket i 1859 var i sin form ikke vesensforskjellig fra Motzfeldts første beretning fra vårsildfisket på Vestlandet syv år tidligere. I begge tilfellene kom beretningen som et resultat av at det ble opprettet et offentlig fiskerioppsyn, forfattet av oppsynssjefene. Hvorfor ble så beretningene til? Vi vet at Motzfeldt ble pålagt av departementet å lage et budsjett for lofotoppsynet i 1859. Motzfeldt svarte med et begrunnet budsjett som omfattet en beskrivelse av

¹³ *Om lofotfiskeriet aar 1859*, DT 1859, no.43: 12.

oppsynets virksomhet og fiskets gang og drift, som han kalte det. Den årlige utgiften på omkring 8000 spd. måtte tydeligvis forsvares gjennom en dokumentasjon av behovet for et fiskerioppsyn utifra fiskets praksis, samtidig som Motzfeldt understreket lofotfiskets omfang og økonomiske betydning for landet som helhet. Motzfeldt var også den nye fiskerilovens skaper og forkjemper, og han forventet strid når-loven skulle iverksettes. Det samme skjedde ved opprettelsen av oppsyn ved vårsildfisket i 1852. Motzfeldt ble, etter å ha fungert som oppsynssjef første sesongen, anmodet "om efter fiskeriets tilendebringelse at indkomme med fornødent forslag i omhandlende henseende", dvs. om oppsynets framtidige organisering.¹⁴ Motzfeldt håndterte anmodningen også denne gang ved å forfatte en oversikt over, og beretning om, vårsildfiskets gang og drift. Og som han skrev, han håpet på at denne beretningen ville gi organiseringen av oppsynet sin "naturlige begrunnelse".

Beretningen fikk, som den eneste offentlige fortelling om fisket på dette tidspunktet, en nøkkelposisjon i forhold til ulike aktører og interessenter i fisket. Dels var beretningene rettet mot fiskerne og lokale handelsmenn som et ledd i etableringen av friloven i Lofoten, dels ble beretningene rettet mot sentrale myndigheter, som en begrunnelse for utgiftene, som vi ser, og som et "bevis" for lovens fortreffelighet. I tillegg til at de årlige beretningene ble offentliggjort i Departements-Tidende, og fra og med 1868 en del av den statistiske publikasjonen, Beretning om Norges Fiskerier, ble de også trykket opp som hefte og delt ut til fiskerne i Lofoten sesongen etter. Beretningen, med oppsynet som forutsetning, ble altså myndighetenes, og fiskernes, tilgang på trykt informasjon om fisket. Beretningens innhold kan sees i forlengelsen av amtmannens beskrivelser av fisket i 5-årsrapportene, spesielt med hensyn til forsøket på å fastslå fiskets økonomiske betydning. Opprettelsen av et offentlig fiskerioppsyn ble et gjennombrudd i arbeidet med å skaffe seg pålitelige opplysninger om fisket. Behovet for disse opplysningene hadde amtmannen, i forlengelsen av departementets pålegg, eksponert langt tidligere, og vi så også et behov for en mer omfattende informasjon om fisket i forbindelse med lovkommissjonene.

¹⁴ DT 1852, no.42: 680.

I en instruks fra departementet fra 1858 ble oppsynssjefene ved lofotfisket pålagt å sende inn årlige beretninger om fisket:

Det påligger oppsynssjefen:

...

g) *at innsende så jevnlig, som leilighet dertil gives indberetninger betreffende fiskeriet til Departementet for det Indre og til vedkommende overøvrighed, medens oppsynet er i virksomhet.*

...

m) *at indgive sitt regnskab saavel som rapport angaaende oppsynets virksomhed og de under fiskeriet gjorte iakttagelser innen utgangen af juni maaned.*¹⁵

Denne instruksjonen forelå alstå før oppsynet ble etablert i Lofoten. Så Motzfeldts ønske om å forfatte en samlet oversikt over "fiskets gang og drift", ser vi, kom ikke bare fordi han ville begrunne oppsynets budsjett. Det er også interessant å legge merke til at departementet ville ha opplysninger om fisket, mens fisket pågikk. Beretningene om fisket ble altså ikke alene skapt gjennom oppsynssjefens iherdige forsøk på å etablere nyordningen i Lofoten. På den annen side kan det diskuteres i hvilken grad beretningenes form avhang av den enkelte person.

Utgangspunktet for innsamling av informasjon om fisket, enten det gjaldt fiskeriberetninger eller amtberetninger, ser vi, er departementale pålegg. Hvorfor framkom dette så dette ønsket om informasjon? I forbindelse med utformingen og iverksettelse av fiskerilovene, så vi at informasjon om fisket ble ansett som vesentlig for å komme frem til "den beste ordning". Videre er det sannsynlig at det ble lagt vekt på å vurdere lovenes virkning på fisket (særlig sett på bakgrunn av departementets engstelse før Friloven ble satt i kraft), og om det ble behov for endringer av loven. Fisket var dessuten en vesentlig sysselsettingsfaktor i kystområdene, spesielt i de nordligste amtene. Som det gikk fram av de tidligste amtmannsberetningene, var oppmerksomheten vendt mot hvor

¹⁵ Instruks for oppsynssjefen, datert Kristiania 13.11.1858, Oppsynssjefen ved lofotfiskets arkiv, Statsarkivet i Trondheim, pakkesak nr.23.

mange som drev fiske i forhold til andre næringer. Her ble muligheten og lysten til å drive fiske framstilt som uheldig, dels fordi fiskerne ble sittende i et "bunnløst" gjeldsforhold til handelsmennene, og dels fordi fiskerne viste en manglende vilje til å søke arbeid på land. Fisket ble i dette perspektivet sett på som et problem, og som en vesentlig årsak til den fattigdom som i perioder rammet fiskerne, og landsdelen. Jeg vil først bare antyde her at informasjon og kunnskap om fisket kunne, fra sentralt hold, ha vært med på å skape muligheter for en offentlig planlegging og styring som hadde som mål å redusere denne risikoen.

Lov og beretning som et ledd i endring

Innholdet i de første beretningene fra vårsild- og lofotfisket, viser tydelig hvordan oppsynssjefene, som i dette tilfellet var samme person, strevde med å "fange" ulike sider av fiskerivirksomheten. I de første amtmannsberetningene ble oppmerksomheten konsentrert om fiskets "ytre mål", oppfisket kvantum og antall fiskere. Fiskerioppsynets sjef hadde langt større ambisjoner om, og muligheter til, å "fange" fiskets totale virksomhet ved å gå inn på enkeltfaktorer som kunne ansees ha betydning for fisket. Slik sett kan det være interessant å betrakte beretningene som et resultat av en prosess, der ønsket kunne være å realisere bestemte mål for fisket, manifestert gjennom beretningenes form, samtidig som det, for oppsynssjefen, ble et mål å komme fram til en så fullstendig og objektiv kunnskap om fisket, som mulig.

Oppsynssjefen ble dels departementets tjenestemann, som på beste måte skulle iversette gjeldende lover og regler. Dels ser vi at oppsynssjefen ble en vurderingsinstans som på et mer eller mindre selvstendig grunnlag kom med egne meninger om driftsmessige og lovmessige endringer. Sett utenfra, og i ettertid, er det lett å se at oppsynssjefen i beretningene argumenterte for lovens fortrefelighet, og at fiskernes, og fiskets, eneste mulighet, lå i en tilpasning til den nye ordningen.

Motzfeldt fikk anledningen til å iverksette loven i 1859. Som tidligere skrevet anså han loven som "et stort fremskridt til det bedre" (se 4.2.2). Friloven hadde gjort fisket mer mobilt. Fiskernes plassering innen fiskeområdet ble styrt av hvordan fisket utviklet seg, dvs. hvor fisken

befant seg, men også av fiskernes erfaring fra tidligere år. Hadde det beste fisket pågått i Øst-Lofoten de siste årene, søkte fiskerne også dette området først. Motzfeldt så tidlig problemet fiskerne hadde i forhold til det å vite noe om hvor det beste fisket var, under fisket, på samme måte som han tidligere hadde bemerket i beretningen fra vårsildfisket. Løsningen kunne være opprettelse av en telegrafforbindelse mellom de største og viktigste fiskeværene, mente Motzfeldt. Slik som fisket hadde vært "vilde fiskets udbytte blevet mindst en fjerdepart større, ifald kundskab om fisket paa de forskjellige steder stadig kunde været udbredt pr. telegraf".¹⁶

Også Hjalmar Olsen, som overtok etter Motzfeldt, understreket "fordelene ved den nye tingenes orden", på bakgrunn av at redskapstapet ikke ble større, til tross for friheten på havet.¹⁷ Han var mer bekymret over at en så stor del av fiskerne forlot Lofoten og dro til fisket i Finnmark. Disse fiskerne hadde på grunn av sterk motvind og "mangel paa efterretninger om fiskets omstændigheder" vært lite heldig med utbyttet. Olsen mente at fiskerne måtte bestemme seg for ett av disse fiskeriene, og holde seg der. Men også fiskerne i Lofoten hadde fått et svært så variabelt utbytte. Dette, mente Olsen skyldtes "fiskets tilfældigheder", som alltid ville spille inn, men "som medvirkende aarsager kan vistnok endnu fortiden føies mangel paa evne eller villie til at indrette sig efter de nye forholde".¹⁸ Også Olsen hadde registrert at fisket hadde blitt mer mobilt, og:

*Nødvendigheden af for fiskeren at indrette sig saaledes, at han med større lethed end hidtil kan iværksette en saadan flytning og bringe sig tilgode fiskeriet paa andre fiskepladse end dem, til hvilken han fra fiskeriets begyndelse har søgt hen, viste sig især tilfulde, thi mange hentede den væsentligste deel af deres udbytte andetstedsfra end der, hvor de oprindelig vare betemte til at drive fiskeri.*¹⁹

Fiskerne hadde under Ordensloven en lokal kunnskap om hvordan fisket skulle drives. Flyttingen mellom fiskeplassene representerte imidlertid ikke noe problem for den driftige fisker, mente Olsen. Noen fiskere hadde endog innrettet seg slik at de brukte én båt som hus- og redskapsbåt, en

¹⁶ Om Lofotfiskeriet aar 1859, DT 1859, no.43: 12.

¹⁷ Om Lofotfiskeriet aar 1861, DT 1861, no.39: 2.

¹⁸ Ibid.: 16.

¹⁹ Ibid.: 21.

annen til fiske. Kjøpefartøyene fulgte også etter fiskerne, slik at det ble avsetning på fisken etterhvert. Nå var også arbeidet med å strekke en telegraflinje mellom de største fiskeværene i gang, slik at fiskerne kunne "erhverve [seg] paalidelige efterretninger om hvordan forholdene med hensyn til fisket hadde stillet sig paa andre steder i distriktet".²⁰ Olsen ønsket også at postverkets damskip skulle anløpe fiskeværene Henningsvær, Ørsvåg og Svolvær under fisket.

I beretningen for 1862 kunne Olsen skrive at telegrafene hadde kommet i bruk. Fiskeområdet hadde imidlertid vært mer samlet dette året, slik at bruken hadde vært mindre enn ventet. Likevel mente Olsen at de "Fiskere [som] indrettede sig efter de pr. telegraf erholdt efterretninger...opnaaede et taaleligt aarsubytte".²¹ Fisket hadde totalt sett vært svært dårlig denne sesongen. Olsen mente at dette i hovedsak skyldtes at skreien kom svært tidlig oppunder land dette året, mens noen av fiskerne forsøkte å legge skylden på de "menneskelige indretninger": den nye fiskeriloven, damskipstrafikken og telegrafene.

Under fisket hadde det oppstått et rykte om at store mengder død fisk lå langs land i Østnesfjorden. Noen fiskerne mente at dette hadde sin årsak i den nylagte telegrafkabel. Oppsynssjefen undersøkte forholdene, fordi "at ingen om nok saa urimelig fordom bør oversees, men saavidt muligt mødes med fakta".²² Det ble påvist enkelte døde fisk, men også at disse fiskene "havde været i menneskehaand". Fiskerne mente at også at damskipet skremte fisken med "larm og støi". Olsen henviste til forholdene under vårsildfisket, der damskip i flere år hadde vært i bruk. Han kunne også henvise til erfaringer med damskip under skreifisket i Finnmark og på Sundmøre. På alle disse stedene hadde damskipene vært benyttet under fisket, på et grunnere og trangere farvann enn i Lofoten, uten at det hadde vært registrert at fisken hadde latt seg påvirke.

Olsen tok også opp påstanden om at friloven hadde påvirket fiskets utfall. De ivrigste motstanderne, mente Olsen, befant seg blant de tidligere

²⁰ Ibid.: 22.

²¹ *Om Lofotfiskeriet aar 1862*, DT 1862, no.40: 17.

²² Ibid.: 18ff.

priviligerte "landværter og eiere af saakalte faste sæt".²³ Klagene hadde konsentrert seg om tre punkter i friloven:

- at flyteredskap ble tillatt
- at garn kunne brukes fra fiskets begynnelse
- at alle kunne sette redskapene der de ville

Motforestillingene mot bruk av flyteredskaper på garn og line ble avvist med en henvisning til at også ordenloven tillot bruk av slike på line og garn. Flyteredskaper ble også tillatt brukt ved andre fiskerier langs kysten.

Ordensloven hadde tidligere ikke tillatt garnbruk før fisken hadde stanset sitt innsig til kysten. Garnbruk fra fiskets begynnelse under friloven ble begrunnet med et sitat fra Motzfeldtkommisjonen, der det sto at det ikke var mulig å vite noe om "hvad der foregaaer paa havets bund". Diskusjoner om garnbruken hadde endt med "modsatte sider[s] erfaringer stillede imod erfaringer", uten at kommisjonen hadde kunnet avgjøre hva som var riktig. Og også her ble det vist til at garnbruken hadde vært fri "ved de store fiskerier paa Søndmøre".

Den gamle ordningen med havdeling og faste sett hadde utspilt sin rolle, mente Olsen. Denne inndelinga av havet hadde vist seg vanskelig å overholde, og var dessuten i direkte motsetning til prinsippet om retten til å ferdes på havet. Paragraf 11 i friloven ga oppsynet et mulighet til å dele havet mellom line og garn, men denne bestemmelsen skulle bare benyttes i sjeldne tilfelle og skulle etterhvert falle bort. Selv om dette, i en overgangsperiode, førte med seg et større redskapstap, ville dette bli oppveid av "fordelene ved den frie benyttelse af havet". Skulle havdelinga praktiseres i stor utstrekning, ville dette dessuten kreve store oppsynsressurser. Oppsynet hadde i år erfart at fiskerne ikke respekterte havdeling ved to anledninger. Hele 77 bøter var da blitt ilagt garnfiskere som hadde fisket på line- og dypsagshav. Olsen mente derfor, til slutt, at innvendingene ikke ga noen grunn til å endre friloven.

²³ Ibid.: 20ff.

Året etter (1863) fortsatte Olsen sin argumentasjon for friloven. Han hadde blitt underrettet om at fiskere som kom fra Moksnesøy, lengst vest i Lofoten, hadde deltatt i fisket i Østnesfjorden i øst. Dette var et sikkert tegn på at fiskerne hadde blitt mer mobile. Likeså hadde bruken av flyteredskaper vist seg å gi større fangster siden skreien sto høyt i havet dette året.²⁴

Heretter virker det som at Olsen kunne la dette spørsmålet ligge i beretningene. I beretningen for 1865 henviste han til at det hadde blitt nedsatt en offentlig kommisjon som skulle vurdere behovet for endringer i friloven. Olsen var selv medlem av denne kommisjonen, og forventet at han ville kunne hevde sine meninger om loven og dens hensiktsmessighet i den anledning.

Kommisjonen som ble nedsatt i mai 1865, leverte sin innstilling allerede i september samme år. I januar året etter ble det bestemt at det ikke skulle fremmes en proposisjon på grunnlag av innstillinga. Foruten oppsynssjef Olsen, deltok amtmannen i Nordland, 2 handelsmenn, 2 gårdbrukere, én med tittel gårdbruker og fisker i tillegg til cand.philos. G.O. Sars, som hadde utført praktisk-vitenskapelige undersøkelser i Lofoten for departementet siden 1864.²⁵ Jeg vil siden komme tilbake til Sars rolle som ekspert og vitenskapsmann (kapittel 7). Kommisjonen kom i stand på bakgrunn av et lokalt press. Som tidligere ble dette presset formidlet av sterke økonomiske handelsinteresser som ønsket å gjeninnføre ordenslovens havdeling mellom fiskeværene. Enkelte fiskere som ønsket en sterkere deling mellom de ulike redskapstypene ble også brukt som alibi for dette kravet. Solhaug hevder at kommisjonsinnstillinga ble et partsinnlegg til fordel for oppsynssjefen som ønsket å svekke kravet om endringer i loven.²⁶

Det er mulig å se motstanden mot loven i lys av fiskets produksjonsmessige utvikling. Fra frilovens begynnelse og fram til 1865 hadde fisket vært gjennom flere dårlige sesonger. Omkring 1865 begynte et eventyrlig sildefiske på nordlandskysten. Dette fisket var så betydelig at det med all sannsynlighet trakk fiskerne bort fra Lofoten. Samtidig skapte

²⁴ *Om Lofotfiskeriet aar 1863*, DT 1863, no.37: 5.

²⁵ Haffner 1925: 255. Sars står faktisk oppført med tittelen Cand.philos.

²⁶ Solhaug 1983: 150.

dette fisket en økomisk oppblomstring, både for handelsinteresser og fiskere, at presset på endringer i friloven stilnet for en stund. Samtidig som at oppsynssjefen fikk kommisjonens støtte til å opprettholde ordninga i Lofoten, skjedde det altså et ressursmessig oppsving som bidro i samme retning.

I beretningene fra 1865 fram mot 1868 kommenterte Olsen i større grad andre produksjonsmessige og teknologiske endringer innen fisket. I 1865 kommenterte oppsynssjefen tilstedværelsen av 5 fartøyer utrustet for produksjon av medisntran. Til tross for gode priser på lever, ble ikke produksjonsbehovet dekket. Olsen hadde også merket seg at fiskerne hengte skreien på hjell, i stedet for å selge den til oppkjøpere som ga bedre priser enn det som ble gitt for tørrfisk. Dette måtte endre seg, mente Olsen, og:

Det er dog at haabe, at den tid ikke er saa fjern, at fiskeren i Lofoten kommer til erkjendelse af, at det svarer bedst regning for ham ikke at befatte sig med tilvirkning.²⁷

Oppsynet hadde anskaffet seg en listerbåt som skulle benyttes til "expresse- og reisebaad". Denne båten hadde også blitt benyttet til garnfiske, som den første av sitt slag i Lofoten. Listerbåten hadde vakt oppsikt, og etter endt fiske i 1865 ble den sendt til Helgeland for å bli brukt som modell av båtbyggere i distriktet. Oppsynet fikk laget seg en større og mer hensiktsmessig listerbåt til fisket i 1866. Denne sesongen ble båten utlånt til et mannskap som skulle drive vanlig kommersielt fiske. Men, som Olsen skrev, "For at faa folk til at drive en for dem som nordlændinger ukjendt baat, var det nødvendigt at garantere dem en vis sum for vinteren".²⁸ Fisket med båten hadde gått bra, og oppsynet hadde blitt spart for den utgiften. Olsen forventet at det ville bli bygd lignende båter lokalt, til bruk under lofotfisket for ettertiden.

Året etter ble hele 7 listerbåter brukt til fiske i Lofoten.²⁹ 4 var innkjøpt fra Vestlandet, 3 var bygd på Helgeland etter mønster av oppsynets første båt. Olsen anså de lokale båtene som dårlige etterligninger, brukt av ukyndige mannskaper. Fisket med båtene var ikke

²⁷ *Om Lofotfiskeriet aar 1865*, DT 1865, no. 31: 18.

²⁸ *Om Lofotfiskeriet aar 1866*, DT 1866, no.40: 15.

²⁹ *Om Lofotfiskeriet aar 1867*, DT 1867, no.32: 21.

vellykket. På grunn av båtenes størrelse og tyngde ble de mest brukt når været var dårlig. Da kunne de trekke fordeler av sin lasteevne og bergelighet.³⁰ Beretningen refererte også til at departementet hadde tatt initiativ til at båtbyggere fra Lister skulle sendes til Nordland og det nærmeste fogderiet nordenfor for å lære opp lokale båtbyggere. Forbedringer i konstruksjonen og større erfaring med håndteringen av disse båtene på havet, burde gjøre dem mer populære i Lofoten, mente Olsen. I samme beretning kommenterte oppsynssjefen et forsøk som hadde blitt gjort med å utstyre en nordlandsbåt med korkputer. Denne hadde vist seg mer hensiktsmessig enn andre tilsvarende båter. Under en prøveseiling som oppsynet arrangerte viste det seg imidlertid at den tapte stort i forhold til listerbåten i seiling mot vinden, mens fordelene under medvind ikke var så stor at dette kunne veie opp.³¹

Beretningene fra lofotfisket kom ikke bare, ser vi, til å omfatte en beskrivelse av oppsynsvirksomheten og hvordan fisket hadde foregått. Da nyordninga var etablert og det fryktede anarkiet på havet ikke inntrådte, ble oppsynssjefens oppmerksomhet i større grad vendt mot faktorer som kunne øke fiskets utbytte og redusere risikoen for fiskerne. Skulle fisket endres måtte fiskerne tilegne seg denne kunnskapen og gjøre sine disposisjoner i forhold til denne. Gode kommunikasjoner innen fiskedistriktet ble tidlig framhevet som viktig for fiskernes mulighet til å få gode fangster. Dette forholdet ble berørt allerede i Motzfeldts første beretning fra vårsildfisket. Målet var at fiskerne skulle være mest mulig mobile, basert på kontinuerlig informasjon om hvor de beste fangstene ble tatt. Mobile fiskere kunne gi et mer effektivt og kontinuerlig fiske, der leddiggang og tidsspille ble redusert. Derfor ønsket oppsynssjefen også at

³⁰ Bergelighet: båtene berget seg bedre i dårlig vær, de var sjøsterke.

³¹ Ønsket om å få fiskerne til å endre båttypen under fisket ble bl.a. inspirert av internasjonale fiskeriutstillinger der andre båttyper og driftsformer ble demonstrert. I 1861 var Herm. Baars, som representant for handelsmennene i Bergen, tilstede på en utstilling i Amsterdam. I beretningen fra utstillingen stilles det spørsmål om: "de aabne baade, som nordlendingen nu benytte ved lofotfisket, ere de hensiktsmessigste, og om ikke anvendelsen af deksbaade med sneseilrigg vilde sætte nordlæendingen istand til at komme paa havet, naar han nu med sine aabne baade med raaseil ikke tør eller bør vove sig ud" (Baars 1862: 56).

fiskerne skulle utnytte lofotfisket maksimalt, så lenge det pågikk, i stedet for å søke andre kystfiskerier i håp om bedre fangster.

Oppsynssjefen la vekt på undersøkelser og fakta i sin beretning om fisket. Et godt eksempel i så måte ser vi i forsøkene på å innføre listerbåten i Lofoten. Denne båttypen var større og tyngre enn nordlandsbåten. Målet var også her å gjøre fiskerne i stand til å fiske kontinuerlig og med større sikkerhet for liv og helse. Friloven ga, i motsetning til ordensloven, fiskerne selv rett til å bestemme om været var godt nok til å dra på havet og oppsynssjefen skrev også i en av de første beretningene at fiskerne nå dro på havet i dårligere vær enn tidligere. Da de praktiske forsøkene med listerbåten på havet ikke så ut til å være særlig vellykkede ble det altså arrangert en regatta mellom nordlandsbåten og listerbåten for å vise hvilken båt som var best. Dette var starten på en prosess som har foregått inntil våre dager der ulike båttyper er blitt sammenliknet, ofte med regattaer, for å finne "den beste båttypen". Her valgte en altså å fokusere på en bestemt egenskap ved båtene.³²

4.3 Beretningenes statistiske innhold

I tallsettinga av fisket søkte beretningene i første omgang mot hovedaktørene på havet - fiskerne og fisken. Oppsynsjefens ønske om å bestemme fiskets kvantitative omfang kom tydelig til uttrykk i beklagelsene som ble framført i beretningene. Som i de tidligere amtmannsberetningene, var det først og fremst målinga av et årlig

³² Et relativt nåtidig forsøk på å "måle" nordlandsbåtens egenskaper mot andre båttyper finnes i *Nordlandsbåten - analyseret og prøvesejlet af Vikingeskibshallens Bådelaug*, København 1980. De første større offentlige regattaene med kystens båttyper ble arrangert i forbindelse med fiskeritustillinger. Dette skjedde bl.a. i Bergen i 1865 og i Stavanger i 1868. Så sent som i 1855 skrev amtmann Breder i 5-årsberetningen at nordlandsbåten måtte "ansees som meget hensiktsmessig". 10 år senere skrev amtmann Smith at oppmerksomheten var vakt for "indførelsen af en forbedret baadform". Asbjørn Klepp skriver i boken *Nordlandsbåter og båter fra Trøndelag, Norske båter bind IV*, Oslo 1983 at Eilert Sundts artikler i bladet *Folkevennen* fra 1862 (se kap.6) om drukningsulykkene på havet, gjorde at en samlet embetsstand endret holdning til nordlandsbåten. I stedet for å være en "rask og våken fisker" ble nordlendingen omtalt som "overmåte treg". Fiskeritustillingene og forsøket på å utvikle og innføre nye båttyper er et interessant tema som jeg dessverre ikke ser meg i stand til å forfølge her.

oppfisket kvantum som skapte problemer. Fiskerne ble registreret ved ankomsten til Lofoten og hver båt fikk tildelt merker som anga båtens registreringsnummer og merkedistrikt. Fiskere og båter kunne dermed identifiseres og telles, enten gjennom merkelistene eller i fiskeværene om kvelden etter innror. Fiskere og båter var dessuten synlige for alle og enhver, i motsetning til fisken. Muligheten for at det skjedde underrapporteringer og frakt av fisk ut av distriktet uten av dette ble registrert, var alltid tilstede. Oppsynssjef og amtmann uttrykte en mistanke om at så skjedde i beretningene.

Fisken hadde alltid flyttet på seg fra år til år og i løpet av fisketiden. Under ordensloven var fiskerne i større grad bundet opp til å fiske fra ett bestemt fiskevær og besatt naturlig nok på en betydelig lokal kunnskap om når, og hvor, fisken kunne befinne seg. Fiskere fra ulike bygder langs kysten søkte ofte de samme fiskevær, år etter år, og fisket på de samme havstrekningene. Forlydene om gode fangster andre steder hadde derfor begrenset interesse for fiskere som så seg bundet opp til bestemte fiskesteder. Under Friloven kunne beretningene bli oppsynssjefens redskap til å skape en felles kunnskap om hvor fisken befant seg, eller hvor det beste fisket var, på et mer objektivt grunnlag enn de rykter blant fiskerne som kunne spre seg, under og etter en sesong.

I begynnelsen hadde "beskrivelsen av fiskets gang" en sentral plass i oppsynssjefens beretninger. Dette var en beskrivelse av hvordan fisket hadde forløpt, i generelle vendinger. Oppsynssjefen la vekt på å holde fiskets kronologi, uten for store sidespill med hensyn til de enkelte forhold. Antall fiskere og mengde fisk ble angitt i forhold til det som var vanlig eller i runde tall. Fortellinga om fisket begynte når fisk og fiskere kom til Lofoten. Skreiens innsig langs innersida av Lofoten kunne variere noe i tid fra år til år. Fiskernes ankomst til Lofoten ble ofte bestemt av forventninger til årets fiske, været, eller andre gjøremål. Utover februar og mars tok fisket form. Ulike fangstmengder på ulike steder i Lofoten gjorde at fiskerne flyttet på seg. Enkelte steder strømmet det mengder av fiskere til, når ryktet om godt fiske spredte seg, f.eks. i Austenesfjorden rett innafor Svolvevær. Andre steder var det gode fangster, men langt færre fiskere. Oppsynssjefen kommenterte også ulike fangster i forhold til de forskjellige redskaper. Været endret seg også stadig og kunne føre til

landligge og at redskaper ble stående ute i havet, uten at fiskerne kunne komme ut og trekke.

Alt i alt var "beskrivelsen av fiskets gang" en sammensatt fortelling, der fisket besto av mange mer avgrensede delefiskerier, der fisket ble utført under helt bestemte forhold, med fiskere som forsøkte å tilpasse seg en konkret og aktuell situasjon. Jeg vil hevde at beretningen om fiskets gang etterhvert mistet sin betydning i beretningene nettopp ved sin beskrivelse av fisket som noe mer sammensatt, motsetningsfullt og komplekst enn det andre mer kvantitative og statistiske framstillingsformer kunne tilby. Ved å bruke statistikk i beretningene ble det mulig å gi fisket en klarere retning, eller et mål, som en hittil bare hadde kunnet skimte i "skodden".

Fiskerne

Tre år før friloven ble satt i verk, ble den første kontrollerte, synkroniserte tellinga av fiskere foretatt i Lofoten etter et initiativ fra amtmann Breder.³³ Tellinga ble gjort på én bestemt dato og fastslo at det var 4.623 båter tilstede, med 22.535 mann. 11.123 av disse drev med garn, 9.828 drev med line og 1.584 drev med snøre (dypsagn).³⁴

Fiskerioppsynet trådte i funksjon i Lofoten i 1859 uten at det ble foretatt en samlet telling av fiskere og båter. Motzfeldt, som skrev årets beretning, anga antall båter i enkelte av de største fiskeværene i runde tall. Oppsynssjefen var spesielt oppmerksom på problemene som kunne oppstå i forhold til tilgangen på husrom i land under friheten som fiskeriloven la opp til. I Øst-Lofoten var det fullt belegg i alle rorbodene, og fiskerne tok også i bruk alt tilgjengelig husrom, og i enkelte tilfeller større fartøy, for å skaffe seg nattely. For første gang på 16 år hadde vært et betydelig fiske i Østnesfjorden og mange fiskere søkte naturlig nok dit. Det lå ingen rorboder langs land i fjorden og dette, skrev Motzfeldt, "maatte øve en meget hemmende indflydelse paa fisket".³⁵ Men til forskjell fra tidligere,

³³ Solhaug 1983: 101.

³⁴ Solhaug 1983: 309.

³⁵ *Om Lofotfiskeriet aar 1859*, DT 1859, no.43: 4.

kunne alle som fikk husrom, enten hos lokale bumenn, på fartøyer, eller i nærliggende fiskevær, delta i fisket.

Året etter kom de årlige tellingene av fiskere og båter i stand. Tellingene ble foretatt den 16. mars hvert år. Etter sedvane skulle de fleste fiskerne være ankommet til Lofoten da. Omkring midten av mars skulle også skreien ha avsluttet sitt "innsig" fra fjorden og gytingen kunne ta til. I begynnelsen ga tellingene et bilde av situasjonen i Lofoten akkurat da. Etterhvert ble det også lagt vekt på å få fram variasjonen i deltakelsen i fisket, i løpet av fisketiden; hvordan antall fiskere i Lofoten kunne variere over tid og hvordan fiskerne flyttet på seg, etterhvert som fisket utviklet seg. Resultatet av tellingene ble lagt fram som tabeller. Inntil 1865 utgjorde tellingene av fiskere, båter og fartøy det eneste tabellmaterialet i beretningene.

De første tabellene viste antall fiskere og båter i forhold til det redskap de brukte, fiskernes hjemsted og tilholdssted i Lofoten. Dette ser vi samstemmer med de opplysninger fiskerne, og da spesielt høvedsmennene, var forpliktet til å gi ved tildeling av båtmerker (§9). Forholdet ble angitt i to tabeller, som gikk igjen i beretningene hvert år framover.

Den første tabellen viste antall fiskere og båter fordelt etter redskap og hjemsted (Se Tabell 1, side 121). Fiskernes hjemsted strakk seg de første årene fra Trondheim i sør, til Skjervøy i nord. På slutten av 1860-, og begynnelsen av 1870-årene, ser vi at området fiskerne kom fra ble utvidet både sør- og nordover.

Tabellen la inn muligheten for at en båt kunne være utrustet med flere redskaper. Enkelte garn- og dypsagnsbåter kunne også være utrustet med liner. Det er her gjort et valg av fremstillingsmåte i tabellen som vil angi et minstetall for antall linebåter, mens for garn- og dypsagnsbåter, ville tabellen gi et maksimumstall.³⁶ Det er mulig at denne fordelingen mellom fiskere og deres redskaper ble basert på hvilke båttypen som ble brukt. Garnbåtene var størst, dypsagnsbåtene minst. Jeg vil likevel åpne for

³⁶ I beretningene forekommer betegnelsene dypsagn og snøre. Sannsynligvis omfattet begge betegnelsene det vi i dag kaller for juksa. Se beskrivelse i M.O. Kristensens artikkel *Redskapene i K.Fasting, Lofotfisket, smådrift eller storbruk i nye former*, Trondheim 1946: 79ff.

Tabell I
Kapittel 4

Fortegnelse
over det i Lofoten den 16de marts 1862 forsamlede antal fiskere, disses hjemsteder og fordeling ved de forskjellige redskaber.

Fra hvilket præstegjeld	Garn					Line			Dybsagn			Samlet antal		
	Mand	Baad- mandskaber	Baade	Antall garn pr. mand	Garnbaade udrustede med liner	Mand	Baad- mandskaber	Baade	Mand	Baade		Fiskere	Baad- mandskaber	
										med liner	uden liner			
Stadsbygden	100	20	26	8,7	—	—	—	—	16	—	6	116	26	32
... Kolvereid	99	17	18	12,6	1	3	1	1	214	18	87	316	123	124
... Alstahoug	1578	280	304	11,3	127	219	50	52	114	1	45	1911	376	402
... Trondenæs	886	149	230	10,3	35	74	21	27	20	9	3	980	182	269

Som eksempel er tallene fra fire prestegjeld fra hvert av amtene Søndre og Nordre Trondhjem, Nordland og Finnmarken satt inn.

Kilde: Om lofotfiskeriet aar 1862, Departements-Tidende No. 40, 1862, s. 6ff.

muligheten av at denne fordelingen mellom fiskere og redskaper ble basert på et valg som måtte gjøres, hvis det skulle være mulig å lage en slik tabell. Når Solhaug i sin fiskerihistorie lager sin tabell over deltakelse og fordeling av redskap, deler han klart mellom garn-, line- og dypsagnsfiskere, basert på disse tabellene, uten å ta hensyn til at båtene ofte brukte flere redskaper etter forholdene.³⁷

Tabellen skilte mellom antall båter og antall båtmannskaper. I de tilfellene der disse tallene skiller seg fra hverandre, er antall båter alltid større enn antall båtmannskap. Dette må bero på det forholdet som oppsynsjefen antydte i beretningen, at noen fiskere benyttet én båt til å fiske, en annen til "lossement", til å sove i eller som lager for redskaper. På reise til og fra Lofoten kunne mannskapet fordele seg mellom båtene, mens de under fisket drev fiske fra én båt.

Den andre tabellen var til forveksling lik den første, men viste tilholdssted i Lofoten, i stedet for fiskernes (høvedsmannens) hjemsted (Se Tabell 2, side 123). Tabell 2 ble, inntil videre, det beste oppsynet kunne få til. Å skaffe seg en oversikt over fiskernes flytninger innen Lofoten, i løpet av fisketiden, var forløpig en uoverkommelig oppgave. På begynnelsen av 1860-tallet inneholdt tabellen antall fiskere fordelt på 23-26 steder i Lofoten, fra Brettesnes og Raftsundet i øst, til fiskeværet Å i vest. Hvert av disse stedene kunne bestå av ett større fiskevær, eller flere mindre. Dette ga et relativt finmasket oversikt over hvor fiskerne, i alle fall på ett tidspunkt, befant seg i Lofoten.

Begge disse tabellene ble laget med visse tillempinger, forenklinger eller basert på antakelser. Begge tabellene forsøkte åpenbart å vise et "øyeblikksbilde", basert på en telling foretatt på én bestemt dato. Hensikten bak friloven var at fiskets karakter skulle endre seg i retning av et mer dynamisk fiske, der fiskerne i større grad forholdt seg til en svært variabel ressurstilgang i løpet av fisketiden. De første tabellene som viste utviklingen av fisket, både med hensyn til fiskernes fordeling og fangstmengde, kom ikke før med beretningen i 1876. Inntil da ble oppsynsjefens beretning om fiskets gang den eneste måten å beskrive denne utviklingen på.

³⁷ Tabell 18, Solhaug 1983: 309.

Tabell 2
Kapittel 4

Fortegnelse
over det i Lofotens forskjellige fiskevær 16de marts 1862 forsamlede antal fiskere samt disses fordeling ved de forskjellige slags redskaber.

Fra hvilket præstegjeld	Garn				Line			Dybsagn			Samlet antall		
	Mand	Baad- mandskaber	Baade	Garnbaade udrustede med liner	Mand	Baad- mandskaber	Baade	Mand	Baade		Fiskere	Baad- mandskaber	Baade
									med liner	uden liner			
Svolvær med Osan	1333	229	348	70	502	140	164	286	43	77	2121	489	632
... Henningsvær, Festvaag og Guldvigen	2408	420	427	–	784	172	174	457	–	165	3649	757	766
... Reine, Olenilsø og Havnø	474	85	116	85	31	7	12	3	1	–	508	93	129
...													

Tallene fra tre fiskevær fra hvert av områdene Øst-, Midt- og Vestlofoten er satt inn i tabellen som eksempel.

Den tredje tabellen som forekom hvert år i beretningene var en oversikt over antall større fartøy i Lofoten (Se Tabell 3, side 125). Disse fleste av disse fartøyene kjøpte opp råfisk direkte fra fiskerne til klippfiskproduksjon. Noen av disse drev også handel med fiskerne. Fartøyene stammet fra kystbyene Bergen, Haugesund, Ålesund, Molde, Kristiansund og Trondheim og fogderiene Innherred, Fosen, Namdalen, Helgeland, Salten, Lofoten og Vesterålen og Senja og Tromsø.

Denne tabellen viste først og fremst tilstedeværelsen av et alternativ til den stedlige handelsstand og væreierne. Den viste dermed også til en mulighet for konkurranse i handelen med fisk og andre varer. Som vi tidligere har sett, ble Friloven sett på det som skulle frigjøre fiskerne fra den økonomiske bindinga til væreierne, gjennom å oppheve ordninga med havdeling og egne sett. Skulle denne frigjøringa bli reell, måtte det også eksistere et valg mellom flere fiskeoppkjøpere. Som vi så i beretningen, ønsket oppsynssjefen at fiskerne skulle slutte med å foredle fisken selv. Salg av råfisk til oppkjøpere svarte seg best økonomisk, og sparte fiskerne for arbeidet med tørking og frakt til handelsmennene i Bergen.

I beretningen for 1865 kom den første tabellen som viste en utvikling over år i antall fiskere, deres redskaper og fartøy i Lofoten (Se Tabell 4, side 126). Denne tabellen hadde samlet tallmaterialet fra de tidligere beretningene og gjort det mulig å beskrive en utvikling i deltakelsen i fisket, i bruken av redskaper og tilstedeværelsen av større fartøy. Tabellen fikk stå ukommentert i beretningen og noe skyldes nok at den ikke på noe punkt viste en entydig utvikling. Til tross for noen meget dårlige sesonger i 1862 og 1864 hadde deltakelsen i fisket stabilisert seg på omkring 22.000 fiskere. Antall garn- og dypsagnfiskere hadde vist en liten nedgang, kompensert av en økning i antall linefiskere. Den mest fremtredende forskjellen kom frem i økningen av antall kjøpefartøy fra året 1856 til 1860. Ellers kunne sammenlikningen med sesongen i 1856 ikke vise til store forskjeller.

Utbyttet

I tråd med de gamle amtmannsberetningene var det viktig for myndighetene å anslå et utbytte av fisket. Ordet utbytte ble i denne sammenheng brukt på flere måter. For det første var det snakk om et

Tabell 3
Kapittel 4

Fortegnelse
over kjøbefartøier og bygdefarsjægter, forsamlede i Lofoten den 16de marts 1862,
disses hjemsteder, drægtighed, antal af besætning, o.s.v.

Hjemsted	Skonnert eller galeas	Slup	Jagdgaleas eller jægt		Skjøite	Samtlige fartøiers		Samlet antall drægtighed i tønner	Besætning pr. fartøi	Drægtighed i tønnder
			Jægt	Kjøber		Antall	Besætning			
Bergen	1	5	17	—	—	23	121	10770	5,3	470
... Trondhjem	2	4	24	64	—	94	515	41000	5,5	436
... Salten	4	5	41	19	10	79	350	35960	4,4	468

Som eksempel er tallene fra fire steder satt inn.

Kilde: Om loffiskeriet aar 1862, Departements-Tidende No.40, 6.10.1862, s.13.

Tabell 4
Kapittel 4

Fortegnelse

over antallet af fiskere, baade, fartøier og disses besæning ved lofofiskeri i aarene 1856 og 1860-65.

Aar	Garn		Line		Dyppsagn		Fartøier		Samlet antal af		
	Fiskere	Baade	Fiskere	Baade	Fiskere	Baade	Antal	Besæning	Baade	Fartøier	Deelagere i fisket
1856	11123	—	9828	—	1584	—	265	1200	4623	265	23735
1860	13038	2320	7775	1926	3453	1429	501	2342	5675	501	26608
...											
1865	10465	1814	7756	1946	2597	1062	423	1958	4822	423	22776

Tallene for årene 1856, 1860 og 1865 ført inn i tabellen som eksempel.

Kilde: Om lofofiskeriet aar 1865, Departements-Tidende, No.31, 1865, s.16.

totalutbytte i form av oppfisket kvantum innenfor oppsynsdistriktet under hele fisket. For det andre var det snakk om et utbytte i verdi, der en forholdt kvantum til markedspris. Et mindre fangstutbytte kunne kompenseres ved at prisene på produktene var høye. For det tredje møter vi i beretningene også forsøk på å fastslå fiskernes utbytte. Som beregning kunne dette gjøres på enkleste måte ved å dele fiskets totalkvantum på antall fiskere. I beretningen for 1865 ble det beregnet et brutto-utbytte pr. fisker for hver sesong siden 1859. Oppsynssjefen tok utgangspunkt i de tidligere mengdeangivelsene, jamførte disse med en gjennomsnittspris for hvert fiskeprodukt, enten det var fisk, lever eller rogn, og delte dette tallet på antall deltakere. I beretningene møter vi også oppsynssjefens forsøk på å beregne fiskernes nettoutbytte ved at det tas hensyn til utgifter til opphold, redskaper og drift av fiske. Oppsynet gjorde også konkrete undersøkelser i enkelte fiskevær om hvor stort utbyttet hadde vært innen de forskjellige redskapskategorier.

Ønsket om å fastslå hvor mye fisk som var tatt opp av havet hadde sin bakgrunn i flere forhold. Ett forhold var at fisken representerte verdier som kunne skatte- og avgiftsbelegges av det offentlige, enten lokalt eller som eksportprodukt. Et annet var fiskeriets andel av landets totale produksjon. Lofotfisket ble sammenliknet med andre kystfiskerier, og fikk betydning gjennom sitt nasjonaløkonomiske bidrag av verdier som ble hentet opp av havet. Ett argument i diskusjonen omkring friloven, var at den ville føre til framskritt for fisket som næring. Motstanderene hevdet at loven ville føre til tap for fiskerne. Mengden fisk som ble tatt opp av havet kunne dermed bli selve beviset for at loven virket som den skulle. Et annet viktig moment var at oppfisket kvantum sett i forhold til variable som sted, tid og redskap kunne bidra til effektiviseringen av fisket. I beskrivelsen av fiskets gang kommenterte oppsynssjefen fangstenes størrelse i forhold til antall fiskere, stedet og de redskaper som ble brukt. Denne beskrivelsen kunne i svært liten grad avgjøre om hvordan det for framtida ville være mest tjenlig å forholde seg til fisket, om ett redskap lønte seg i forhold til andre og om noen steder ga et større utbytte enn andre. Den mest optimale tilpasningen til fisket skiftet med de spesielle forholdene som gjaldt i den aktuelle situasjon. Oppsynssjefens forsøk på å binde kvantum, tid, sted og redskap sammen kunne gjøre det mulig å bekjempe antagelser og fordommer som la hindringer i veien for endringen av fisket.

Utbyttet som verdi hang ikke bare sammen med mengden fisk som ble tatt opp av havet. Skreien ble også foredlet til flere produkter - tørrfisk, klippfisk, tran, lever og rogn - som kunne omsettes til ulik pris og med ulik etterspørsel. Produksjonen av tørr- og klippfisk ble omfattet av spesiell interesse. Tørrfisken ble tradisjonelt produsert av fiskerne selv, og fraktet til Bergen og solgt til handelsmennene der. Etterhvert kom handelsmenn og væreierne i nord til å overta mye av denne handelen ved at de tok betaling for varer og tjenester i tørrfisk. Fiskerne fikk etterhvert muligheten til å selge skreien direkte til oppkjøpere i Lofoten, mot kontant betaling. Mange fiskere foretrakk denne omsetningskanalen, fordi det ga penger i hånden og sparte dem for bryderiet med å tørke fisk og eventuelt sørge for frakt til Bergen. Dette gjorde at fiskerne i økende grad trakk seg ut av foredlingsprosessen og tilbake til selve fisket på havet. Som vi så i beretningen fra 1865, mente oppsynssjefen at det ikke var lønnsomt for fiskerne å drive med tilvirkning av fisken, men at det til tross for dette var en betydelig produksjon av tørrfisk i distriktet. Fordelingen mellom tørrfisk og klippfisk ble dermed også viktig for endringen av fisket.

I forhold til antall fiskere, båter og fartøy hadde oppsynet langt større problemer med å fastslå det årlige oppfiskede kvantum. I 1861 ble mengden fisk til salting (klippfisk) oppgitt til 6.980.000 i Øst-Lofoten og 2.640.000 i Vest-Lofoten. Antall fisk som gikk til henging ble anslått til 9.600.000. Samlet skulle dette gi 19.220.000 fisk. Oppsynssjefen fant det nødvendig, for å vise et mest mulig korrekt resultat, å legge til den mengden han antok gikk med "til fortæring under fisket" og kom dermed fram til et totalkvantum på 19.800.000 fisk. I 1868 ble kvantumet som gikk til klippfisk anslått til 12.600.000, mens 7.200.000 gikk til henging. Her anså oppsynssjefen det som nødvendig å ta med et parti fisk som ble fisket etter 14. april, dvs. etter oppsynsperioden, og det som ble spist i Lofoten i løpet av fisket. Tilsammen var utbyttet av dette års fiske omtrent 21,5 millioner fisk. Det ser altså ut til at det ikke har skjedd vesentlige endringer med hensyn til nøyaktigheten av de tall oppsynssjefen la til grunn for å beregne et totalutbytte for fisket i denne perioden.

Oppsynssjefen var fullstendig klar over at de beregninger han gjorde av oppfisket kvantum ikke kunne gi pålitelige tall. I 1862 anførte oppsynssjefen at "nogen optælling af raafiskpartiet blev i aar ikke foretaget" fordi kjøpefartøyene flyttet på seg innen oppsynsdistriktet.

Denne sesongen ble den dårligste på lenge i Lofoten og motstanderne av den nye fiskeloven mente at dette bl.a. skyldtes nyordninga.

I 1865 inneholdt beretningen for første gang en oversikt over utbyttet av fisket, både i forhold til et totalkvantum og en beregnet totalverdi etter den gjennomsnittlige priser på produktene i Lofoten for hvert år. (Se Tabell 5, side 130). Årene 1862 og 1864 ga et magert resultat for fiskerne på henholdsvis 35 og 33 spd pr. mann, mens de andre årene ga et gjennomsnittlig utbytte på omkring 60 spd., før utgiftene var trukket fra. Heller ikke denne beregningen ga et bilde av framgang siden iverksettelsen av friloven. De tall for fiskernes brutto-utbytte som oppsynssjefen kom fram til tok altså ikke hensyn til de store variasjoner i utbyttets størrelse som måtte forekomme mellom fiskerne. Tabellen forsøkte altså å gi et bilde av hver enkelt fiskers gjennomsnittlige utbytte av lofotfisket, i motsetning til de årlige kvantums- og verdiangivelsene som unnlot å ta hensyn til antall fiskere tilstede i Lofoten. Dermed ble dette i alle fall starten på en prosess der oppsynssjefen ønsket å gjøre tilpasningen til fisket til en individuell beslutningsprosess. Nå ga ikke denne tabellen noe råd om hvilket redskap som kunne lønne seg, eller hvilke steder som ga et best utbytte. Tallene anga heller en forventet brutto-inntekt av fisket som kunne sammenliknes med alternative inntektskilder på land.

Kvantumsoppgavene var i det hele tatt så usikre at oppsynssjefen fant det nødvendig å sammenlikne sine kvantumsoppgaver med den mengde fisk som det var betalt medisinalavgift for. I en tabell satte oppsynssjefen opp beretningenes oppgaver over kvantum ved siden av det kvantum som det var betalt avgift for, siden oppsynets start i 1859. I tillegg hadde oppsynssjefen oppgaver over mengden fisk som var ført ut av landet i samme periode. Her forelå det tildels store forskjeller. Oppsynets oppgaver lå i de fleste tilfellene høyere enn det det var betalt medisinalavgift for. Oppsynssjefen kommenterte dette med:

...at der ved indkrævningen af denne saagodt som ingen kontrol kan føres, ligesom der ved opsynets optælling af fiskepartierne i Lofoten lettelig kan indløbe fejl derved, at mange fartøyer paa den tid optællingen foregaaer flytter fra sted til andet, hvorved de samme partier kunne komme til at blive talte flere gange.³⁸

³⁸ Om Lofotfiskeriet aar 1865, DT 1865, no.31: 22.

Tabell 5
Kapittel 4

Tabellariske oversigt
over den samlede værdi af lofofiskets udbytte i årene 1859-65, beregnet efter gennemsnitspriserne
i Løfofen, fiskernes brutto-udbytte, m.v.

Aar	Antallet af fiskere	Opfisket kvantum regnet efter store millioner	Udbytte i tønder		Antal fisk regnet efter store hundreder		Antal tønder		Gennemsnitspris i Løfofen af			Samlet værdi af de optiskede kvanta, beregnet efter producerens gennemsnitlige salgspris i Løfofen.	Gennemsnitlig bruttoudbytte for hver fisker i Løfofen	
			Lever	Rogn	pr. mand	pr. tønde lever	pr. tønde rogn	lever pr. mand	rogn pr. mand	et stort hundrede fisk Spd.	en tønde lever Spd.			en tønde rogn Spd.
1859	—	19000000	60000	20	—	317	950	—	—	4 4/5	5 2/3	4 2/3	1,345,000	—
1860	24,266	20000000	80000	16000	824	250	1250	3,3	0,66	5	5 1/4	4	1484000	61
...														
1865	20818	15500000	40000	16000	745	378	969	1,02	0,77	6 1/4	6 1/2	5	1309000	63

Tallene fra årene 1856, 1860 og 1865 ført inn i tabellen som eksempel.

Kilde: Om lofofiskeriet aar 1865, Departements-Tidende No.31, 1865, s.19.

Almuens klager på beretningene

I lofotberetningen for året 1867 kom oppsynssjefen tilbake til problemet med å fastslå hvor mye fisk som ble trukket opp av havet i Lofoten. Oppsynssjef Olsen refererte til at "forsaauidt angaar fiskets udbytte, har vært gjenstand for gjentagen omtale med med paastand om dets uefterrettelighed".³⁹ Oppsynssjefen vedgikk at amtmannen i sine 5-årsberetninger kunne sitte inne med bedre data over kvantum og for at dette skulle bli "bli bragt til almindelig kundskap hos almuen" siterte han deretter ordrett 8 sider fra amtmannsberetningen fra 1865.

Amtmannen hadde registrert de "klager, som fremførte med suffisance, og stadigt gjentagne have vundet tiltro blandt almuen".⁴⁰ Dette hadde sin bakgrunn i at etter innføringa av den nye lofotloven, hadde fangstresultatene vært dårligere enn på lenge. Spesielt hadde årene 1862 og 1864 vært elendige. Amtmannen mente at motstanderne av "den frie og uindskrenkede benyttelse af fiskehavet" benyttet denne nedgangen som et argument mot nyordninga. Oppsynssjefen hadde bl.a. måtte tåle mye kritikk, fordi fiskerne mente at anslagene over fangstutbytte og deltakelse til og med hadde vært for store i den hensikt å gi et annet bilde av nyordninga enn det den fortjente.

Amtmannen drøftet talloppgavene i beretningene siden starten i 1859. Med hensyn til deltakelsen fant amtmannen at "disse tallstørrelser grunde sig paa optegnelser, hvis rigtighed ikke i nogen maade kan drages i tvivl".⁴¹ Derimot var det en del usikkerhet forbundet til oppgavene over oppfisket kvantum. I perioden 1861-1865 kunne en ved å sammenlikne oppsynets oppgaver med medisinalfondets regnskaper finne en stor grad av samsvar. De forskjeller som eksisterte hadde sin årsak i en "mangel af midler til at kontrollere medicinalafgiftens og fornæmmelig raafiskafgiftens rigtige erlæggelse".⁴² Av disse forskjellene kunne en også slutte seg til at oppsynets oppgaver nok heller var for små, enn for store, skrev amtmannen. Han påpekte også at de dårlige fangstresultatene strakk seg tilbake til 1857, to år før nyordninga ble iverksatt.

³⁹ *Om Lofotfiskeriet aar 1867*, DT 1867, no.32: 22ff.

⁴⁰ *Om Lofotfiskeriet aar 1866*, DT 1866, no.41: 30.

⁴¹ *Ibid.*: 25.

⁴² *Ibid.*: 29.

Motstanderne hadde også hevdet at redskapstapet hadde økt etter 1859. Dette kunne ikke "bevises ved statistiske data" og ble dermed bare en løs og ubegrunnet påstand, hevdet amtmannen. Årsaken til at skreifisket i Lofoten hadde vært dårlig noen år nå, kunne ikke ligge i nyorninga, men måtte heller "tilskrive[s] saadanne naturlige aarsager, som vi mangle midler til nærmere at utgranske", sa amtmannen.⁴³

I beretningen for 1868 kom oppsynssjefen tilbake til forholdet mellom innbetalt medisinalavgift og oppsynets oppgaver over klipp- og tørrfisk. Prosedyren for innkreving av avgift hadde blitt endret ved lov av 12.mai 1866. Dette gjorde at størrelsesforholdet mellom avgiftsmengde og oppsynets oppgaver snudde. Nå viste medisinalavgiften til langt større kvanta enn tidligere, og oppsynssjefen mente at dette hadde sin årsak i den "større kontrol, som nu kan føres med hensyn til afgiftens rigtige erleggelse".⁴⁴ Oppsynets oppgaver baserte seg i stor grad på opplysninger fra tilvirkerne. Den fisken som gikk til klippfisk kunne bestemmes med ganske stor nøyaktighet, mens det som gikk til tørrfisk "hovedsagelig bestemmes ved skjøn". Dermed ble oppgavene over innbetalt avgift mer pålitelige, enn den mengden fisk oppsynet kunne anslå gjennom sine tellinger i Lofoten.

Etablering av en ny fortelling om fisket

Fiskerioppsynet skulle påse at friloven ble satt i verk i Lofoten. Rent konkret betød dette at oppsynet skulle være en stedlig politimyndighet som kontrollerte, påtalte og pådømte overtredelser av loven. Oppsynet gjorde det også mulig å samle inn informasjon om hvordan fisket hadde pågått og om fiskets omfang, i langt større grad enn tidligere. En vesentlig del av denne informasjonen ble bearbeidet og formidlet gjennom oppsynssjefens årlige innberetninger om fisket. Beretningene ble, i tillegg til oppsynets politiarbeid, et forsøk på å etablere en ny ordening i Lofoten, gjennom en mest mulig "korrekt og objektiv beskrivelse" av fiskets forløp. Mens den gamle ordensloven skapte et begrenset og lokalt fiske, skulle friloven fremme mobilitet og endring. Beretningen kunne bli et nødvendig medium for oppsynssjefen i arbeidet med å skape en større og felles kunnskap om

⁴³ Ibid.: 31.

⁴⁴ *Om Lofotfiskeriet aar 1868*, DT 1868, no.27: 18.

fisket, både i forhold til myndigheter og fiskere. Mens ordensloven skapte et lofotfiske som besto av flere, avgrensede og lokale fiskerier, skulle lofotfisket bli ett stort felles fiskeri der alle fiskerne skulle ha muligheten til å oppsøke det område som ga et best utbytte. Denne muligheten skulle skapes, dels gjennom å bedre kommunikasjonene innen Lofoten, som vi ser, dels ved, gjennom beretningene, å tilføre fiskerne en best mulig kunnskap om hvordan fisket hadde vært.

Samtidig som at beretningene skulle skape en felles kunnskap, eller en felles fortelling om fisket, ble fiskerne frigjort fra det gamle lokale fisket og individualisert gjennom båtmerkinga. Den felles kunnskapen skulle også gjøre hvert enkelt båtlag i stand til å foreta egne vurderinger i forhold til egeninnsats, redskap, tid og sted. Fiskerne fikk også overlatt ansvaret for eget liv og helse gjennom at oppsynet ikke satte grenser for fiskets utøvelse med hensyn til værforhold. Fiskerne fikk dermed et totalansvar for egen risiko i langt større grad enn tidligere. Også for myndighetene sentralt, og oppsynet lokalt, skapte friloven en risiko som måtte kontrolleres og overvåkes. Friloven ga muligheter for en større dynamikk i fisket som dels kunne styres gjennom ytre rammer slik som lov, men som også måtte styres i forhold til ønsket om en utvikling av fisket.

Oppsynssjefens beretninger inneholdt også et forsvar for friloven og for endring. Dette forsvaret ble utført på flere felt, eller ved ulike argumentasjonsrekker. Det enkleste forsvaret ble ført gjennom selve beskrivelsene av forholdene på havet; redskapstapet ble ikke så stort som fryktet, fiskerne ble mer mobile, den driftsmessige tilpassninga hadde begynt osv. Forkjemperne for friloven, herunder oppsynssjefen, aksepterte at liberaliseringa kunne føre til ulemper for enkelte, men hevdet at dette var et nødvendig og forbigående stadium i endringsprosessen.

Arbeidet med å bestemme lofotfiskets omfang ble også et ledd dette forsvaret. Dette arbeidet hadde også en nasjonaløkonomisk betydning, som inntektskilde og sysselsetting, men som argumentasjonsgrunnlag for friloven ble spørsmålet om fiskets omfang også viktig for å fastslå om fisket faktisk gjennomgikk en utvikling til det bedre eller ikke.

Et mer indirekte forsvar for friloven ble utført gjennom arbeidet med å skape en objektiv kunnskap om fisket. Oppsynssjefen bekjempet fordommer, rykter og antagelser ved å utvikle et apparat som skulle samle

inn sikker informasjon. Han ble dermed i stand til å beskrive og bedømme årets fiske på basis av et faktagrunnlag som ingen andre (fiskerne) kunne, med unntak av amtmannen i visse høve. Da det oppsto et rykte om fiskedød på grunn av telegrafkabelen som gikk langs land, undersøkte han forholdene og fant dem grunnløse. Når det ble påstått at dampskipene skremte fisken, kunne han henvise til erfaringer fra andre steder i landet. Sikker kunnskap skulle baseres på undersøkelser og erfaringer, ikke på antagelser og spekulasjoner. Men også kunnskapen hadde sine grenser. I forhold til garnbruken visste ikke oppsynsjefen hva "som skjedde under havflaten", og ville derfor heller ikke gå inn for å gjenninnføre forbudet under ordensloven. Når han ikke visste sikkert, ble prinsippet om fritt fiske avgjørende.

Den årlige beskrivelsen av fiskets gang i beretningene ble oppsynsjefens forsøk på å skape en sammenhengende fortelling om fisket. Denne fortellingen forholdt seg i stor grad til kronologi og sted. På denne måten ble lofotfisket beskrevet som en serie parallelle, og serielle, mindre fiskerier, alle underlagt de spesielle forhold som gjaldt på stedet. Selv om beskrivelsen av fiskets gang kunne inneholde konklusjoner og vurderinger av fiskets utvikling og resultat, ga den form beskrivelsen hadde, et sammensatt og komplisert inntrykk som kunne tolkes på forskjellige måter. Alternativet, og supplementet, til beskrivelsen av fiskets gang, ble statistikken. Tabellmaterialet ga entydige og lettforståelige svar på hvordan fisket hadde vært som få, eller ingen, kunne motbevise. Fiskerne kunne bestride om opplysningene var korrekte, men besatte ikke noe annet administrativt eller organisasjonsmessig apparat som kunne framskaffe alternativ informasjon.

Da amtmannen i hovedsak kunne støtte oppsynssjefens oppgaver over deltakelse og kvantum, ble diskusjonen om tallenes riktighet, i alle fall i beretningene, skrinlagt. Beretningene beskrev og argumenterte for en endringsprosess som skulle fremmes av innsamling av informasjon og kunnskapsdannelse, basert på tellinger, målinger, eksperimenter, forsøk, bevisføring og konkurranse. Prosessen var ennå bare i starten, men metoden og midlene var allerede formet.

Kapittel 5

"Det viktige og vanskelige spørsmål om den fiskende almues virkelige fortjeneste af sin bedrift"

Utviklingen av den statistiske beskrivelse av fisket

At opgaverne ikke ere nøiaktige i den forstand, at tallene absolut svare til virkeligheden, vil enhver, der kjender til den i arbeidet behandlede gjenstand, forsa, og det vil erkjendes, at det ikke kan være anderledes. Man bevæger sig paa et felt, hvor det for dem, der skulde tilveiebringe oplysningerne, ofte er vanskeligt at overskue forholdene, og for statistiskeren at kontrollere opgavernes rigtighed. Man er dog overbevist om, at de forsaavidt træffe sandheden, som i de væsentlige trækk i udbyttets bevægelse fra aar til andet eller i dets fordeling komme sikkert nok frem. I den henseende kan bemærkes, at fiskeristatistikken deri besidder et fortrin fremfor andre grene af den indenlandske produktionstatistik, saasom industrien, at forholdene selv kunne siges at foregaa lige i dagen, ialfald for den opmærksomme iagttager. Man feiler neppe heller, naar man antager, at den statistiske praxis, saavel paa indsamlingens som paa bearbejdelsens omraade, efterhaanden har gjort oplysningerne mere paalidelige og navnlig mere fuldstændige.

Fra innledningen til *Beretninger om Norges Fiskerier i aaret 1874.*

5.1 Kontroll over fisket

Beretningene om lofotfisket skulle være en "rapport angaaende oppsynets virksomhet og de under fiskeriet gjorde iakttagelser".¹ Det viste seg at rapporten om oppsynets virksomhet kun kom til å utgjøre en mindre del av beretningene og at hovedvekten ble lagt på beskrivelsen av fisket. Denne beskrivelsen endret seg, som vi ser, over tid. Til å begynne med var

¹ Se omtale av oppsynssjefens instruks kap.4.2.

hovedproblemet å fastslå fiskets omfang; antall deltakere og oppfisket kvantum. Etterhvert ble det lagt større vekt på å bestemme andre forhold som kunne være med på å utvide "fortellingen om fisket". Dette resulterte ikke nødvendigvis, som vi skal se, at omfanget av beretningene økte, men at det ble lagt større vekt på beretningenes kvantitative og statistiske innhold.

Etter at oppsynet, og beretningene, hadde samlet opp ulike opplysninger om fisket gjennom flere sesonger, framkom et svært varierende og skiftende fiske. Fiskets usikre karakter ble av myndighetene ansett som uheldig, både for fiskerne og for alle som på én eller annen måte ble preget og influert av variasjonene.² Fiskets karakter fortalte om at det eksisterte forhold, både ressurs- og driftsmessig, som skapte disse variasjonene. I tillegg ser vi fra tidligere at det eksisterte et ønske om å effektivisere fisket. Dette skulle både skje innenfor eksisterende rammer og ved en utvikling av driftsmessige forhold ved fisket. Beretningen om fisket ble dermed ikke bare en fortelling om et fiske som hadde skjedd, men også en fortelling om et fiske der det eksisterte ulike valg og tilpasningsformer. Effekten av de ulike valgene lå innebygd i beskrivelsen av fisket, som det hadde vært.

Fiskets hovedresultat, det som ga fisket mening, ser ut til å ha vært den verdien fisket hadde skapt; for hele fisket totalt og for den enkelte fisker. Målet på fiskernes utbytte, ble et mål på fiskets suksess. Men utbyttet kunne være svært godt ett år, og dårlig det neste. Hvorfor skiftet fisket så voldsomt fra ett år til et annet? Ett svar kunne være at det ressursmessige grunnlag faktisk var svært skiftende. Hvorfor det var slik visste myndighetene svært lite om før sammenhengen mellom fangst og fiskebestand ble oppdaget på begynnelsen av 1900-tallet.³ Et annet svar kunne være at det ressursgrunnlaget som eksisterte, ikke ble godt nok utnyttet. Årsaken til dette kunne være at fiskerne ikke i stor nok grad tilpasset seg de aktuelle forhold, både i løpet av fisketiden og mellom

² Problemet omkring de skiftende kystfiskerier ble omtalt i innberetningen til "Comitéen for det Indre" i 1815 (se Solhaug 1983: 81).

³ Publisert i Johan Hjort, *Vekslingen i de store fiskerier*, Aschehoug, Kristiania 1914. Hjort tilhørte det såkalte "bergensmiljøet" innen havforskning, knyttet til Fiskeristyrelsen (dannet 1900). Se omtale bl.a. i Vera Schwach, *Fisk og forskning til sjøs*, Forskningspolitikk 4/1994.

sesongene. I alle fall kunne de store svingningene i utbytte reduseres hvis fiskerne hadde kunnskap om hva de kunne gjøre for å fiske mer. Dette gjaldt i særlig grad valg av sted, tid og redskap. Jeg skal her se beretningene som et forsøk på å styre og kontrollere fiskets forhold - det jeg har valgt å kalle “fiskets ulike variable”.

Fiskernes inntekter

I kapittel 4 så vi hvordan oppsynssjefen arbeidet med å fastslå fiskets omfang og fiskernes utbytte. Antall fiskere ble bestemt på grunnlag av en telling foretatt omtrent midt i fisketiden, den 16. mars. Med grunnlag i den pålagte merkeregistreringen kunne oppsynet bestemme antall fiskere, hvor de befant seg i Lofoten, hvor de kom fra, hvilke redskap de benyttet og antall båter (Tabellene 1 og 2, kap.4). Vanskeligere var det, som vi har sett, å komme fram til et tall for det årlige oppfiskede kvantum.

Den fisken som ble dratt opp av havet representerte en verdi, både for fiskere, for distriktet, for handel og stat. Oppsynssjefen var også interessert i å få vite hvor mye fiskerne satt igjen med, i rene penger, etter at de hadde solgt fisken. I 1865 forsøkte oppsynssjef Olsen, som vi har vært inne på i kapittel 4, å beregne et gjennomsnittlig bruttoutbytte pr. fisker for årene 1860-65, ved å ta hensyn til antall fiskere og fiskeprisene i Lofoten. Regnestykket viste et gjennomsnittlig utbytte på omkring 60 spd., i gode år.⁴ To år etterpå hadde han forhørt seg om fiskernes lotter i værene i Vest-Lofoten. I Stamsund varierte lottene hos garnfiskerne mellom 13 og 90 spd., hos linefiskerne mellom 22 og 110 spd., så Hjalmar Olsens beregninger fra 1865 kunne ikke være helt misvisende.⁵

Fiskernes utbytte av fisket var, når utgiftene var trukket fra, den lønna de satt igjen med etter å ha vært borte hjemmefra 2-3 måneder. I sin ytterste konsekvens kunne lønna deles på antall arbeidstimer for å komme fram til en relativt beskjeden timelønn. Amtmannsberetningene stilte tidlig spørsmålet om hvorvidt fisket lønte seg for fiskerne, og om det ikke hadde vært mer profitabelt for enkelte å ta, eller utføre, annet arbeid på land. Dette ligger også bak oppsynssjefens beregninger og undersøkelser. Hvor

⁴ Om lofotfiskeriet aar 1865, DT 1865, no.31: 19 og tabell 5, kap.4.

⁵ Om lofotfiskeriet aar 1867, DT 1867, no.32: 17.

mye tjente fiskerne? Ble de rike av fisket? Og ikke minst, sto fortjenesten i forhold til innsatsen i tid og den risiko fiskerne utsatte seg for?

I debatten om Friloven i 1857 ble det lagt vekt på av de som ønsket å fjerne inndelingen av havet at dette ville skape nye og bedre muligheter for fiskerne til å flytte seg etter fisken. Økningen i deltakelsen i fisket hadde dessuten skapt et motsetningsforhold mellom fiskere med plass, og de som ikke hadde plass på havet. "Fritt hav" ville gi alle de samme muligheter til å fiske der de så at de fikk best utbytte av arbeidet sitt. Ønsket om å bestemme fiskernes individuelle utbytte gjennom den verdi de satt igjen med etter at fisken var omsatt på markedet, gir, for meg, et inntrykk av at fiskerne selv måtte vurdere om det var lønnsomt å drive fiske i forhold til andre inntekts- og arbeidsmuligheter. En slik vurdering kunne igjen, hvis fiskerne tok konsekvensen av en slik vurdering, resultere i at noen fiskere så det mest tjenlig å trekke seg ut av fisket og finne noe annet å gjøre. Slik sett kunne motivet om "å skaffe plass til alle" på havet, inneholde et mer grunnleggende ønske om å effektivisere fisket gjennom å "raffinere" fiskerne (slik som vi tidligere så i amtmannsberetningene). På et mer overordnet plan er det klart et mål på fiskernes utbytte i rede penger, kunne gi et bilde av i hvilken retning fisket utviklet seg, om fisket ble mer eller mindre effektivt i forhold til den arbeidskraft som ble investert.

Begge disse perspektivene, enten en tenkte på fiskernes eller næringens beste, betraktet fiskets "verdi" som penger og derigjennom som noe som kan måles og beregnes. Implisitt er det nærliggende å foreta en kobling mellom "verdi" og "mening", nemlig at hensikten med fisket var å maksimere den enkeltes og næringens utbytte. Ved å beregne og undersøke fiskernes utbytte i penger ble også dette forholdet gjort offentlig tilgjengelig. Inntekt ble ikke lenger en privatsak og noe som kunne håndteres innenfor et båtlag eller fiskevær/lokalsamfunn.

Fiskets vekslende forhold

De årlige oppgavene over et oppfisket kvantum kunne si noe om ett år i forhold til tidligere år som en hadde oppgaver over. Som Tabell 5 fra 1865, kunne disse tallene fortelle noe om en utvikling, om hvordan fisket varierte fra år til år. Både oppsynssjef og amtmann var klar over at oppgavene over

kvantum og deltakelse kunne trekkes inn i debatten omkring friloven. Loven liberaliserte fisket, liberaliseringa av fisket skulle igjen føre til modernisering, og tegnet på modernisering i denne sammenheng skulle være et ekspanderende fiske, både med hensyn til deltakelse og oppfisket kvantum.⁶

Det ville alltid være vanskelig å vise til framgang i et sterkt varierende sesongfiske som i Lofoten. På grunn av forskjellige "naturlige årsaker", som oppsynssjefen sa, kunne fisken utebli fra Lofoten enkelte år.⁷ Fiskets omfang kunne variere, og dermed også gå tilbake, på grunn av faktorer som lå helt utenfor de forhold som loven regulerte. Dette forholdet var det imidlertid knyttet en rekke usikkerhetsfaktorer til; en visste rett og slett for lite om skreiens vandringer og fysisk-biologiske forhold som kunne influere på fisket fra år til år. I det usikkerhetsrom som her eksisterte, hadde fiskerne og andre, en mulighet til å argumentere mot loven ved å komme med påstander som ingen, også fiskerioppsynet, konkret kunne tilbakevise. På denne bakgrunn er det forståelig at departementet opprettet to stipendiatstillinger, den ene knyttet til sildefisket på Vestlandet, den andre til Lofoten, for å bygge opp en sikker og vitenskapelig kunnskap om årsakene til fiskerienes svingninger fra år til år. I Lofoten begynte undersøkelsene i 1864, fem år etter at friloven ble satt i kraft, og etter to år med et meget dårlig mengdeutbytte.⁸

Fiskets utbytte ble, naturlig nok, antatt å være knyttet til en rekke faktorer, eller variable, som kunne registreres og kartlegges statistisk. Fiskets totale omfang, enten det var deltakelse eller kvantum, kunne benyttes til å sammenlikne årene med hverandre, men sa lite om hvordan selve utøvelsen av fisket hadde foregått. Liberaliseringa skulle gi fiskerne større mulighet til å velge tilpasningsform til fisket; velge redskap, tid og sted. Disse valgene fiskerne ideelt sett skulle stå ovenfor, avhang av den kunnskap de hadde om disse variablenes effekt.

Som jeg tidligere har antydnet, var fiskernes kunnskap under ordensloven mer lokal, begrenset til områder de tradisjonelt hadde søkt i Lofoten. Oppsynssjefens beretninger kunne i større grad fange inn, og beskrive, på en mest mulig objektiv måte, hvordan fisket hadde foregått i

⁶ Se diskusjonen omkring beretningenes kvantitative opplysninger i kap.4.3.

⁷ Om lofotfiskeriet aar 1862, DT 1862, no.40: 18.

⁸ DT 1864, no.1. Se også kapittel 7.

hele Lofoten foregående sesong. I den grad fiskerne kunne nyttiggjøre seg denne kunnskapen, skulle de også bli i stand til velge hvordan, når, og hvor de ville fiske. Også i forhold til departementet ville en best mulig og omfattende beskrivelse av fiskets ulike forhold kunne tjene som en legitimering av friloven og som et grunnlag for eventuelle endringer eller tiltak fra det offentlige side. Jeg skal her beskrive hvordan beretningenes statistiske materiale ble et slik forsøk, fra oppsynets side, på bygge opp en ny kunnskap om fisket.

Da diskusjonen rundt beretningenes oppgaver over det årlige oppfiskede kvantum var (i alle fall tilsynelatende) bilagt og avgjort, kunne oppsynet konsentrere seg om å bygge ut det statistiske materiale. I 1868 ble beretningene om lofotfisket innlemmet i den årlige publikasjonen Beretninger om Norges Fiskerier (NF), som omfattet alle de største kystfiskeriene i Norge. Boka ble utgitt av Tabelkontoret, underlagt Departementet for det Indre, det som senere skulle bli skilt ut fra departementet som Statistisk Centralbureau i 1876. I 1869 ble oppsynssjefens egen beretning utelatt fra Beretninger om Norges Fiskerier og i stedet kom en sterkt bearbeidet versjon, forfattet av Tabelkontorets sekretær J.N. Mohn. Mohns beretning, tydeligvis basert på oppsynets egne oppgaver, inneholdt langt flere tabeller enn oppsynssjefens beretninger, både før og etter, og beskrev i langt større grad lofotfiskets "indre" utvikling siden etableringen av oppsynet.

Beretninger om Norges Fiskerier's lofotberetning inneholdt tabeller som viste:

- forholdet mellom fiskens vekt, dens fethet og den pris som ble gitt for fisken i Lofoten
- forholdet mellom deltakelsen fra de ulike fogderier uttrykt i prosent
- forholdet mellom antall brukere av de ulike redskap uttrykt i absolutte tall og prosent
- forholdet mellom garn- og linefiskere og deres hjemsted uttrykt i prosent

- forholdet mellom antall fiskere i Øst- og Vestlofoten i absolutte tall og prosent
- forholdet mellom antall fiskere i ulike vær i Øst- og Vestlofoten uttrykt i prosent
- forholdet mellom kjøpefartøyenes størrelse (drekthet) og deres hjemsted
- fiskets gjennomsnittlige varighet for de enkelte fiskere

Alle disse tabellene beskrev utviklingen fra årene 1859-60 til og med 1869. Foruten tabellenes evne til å få fram utviklingen over tid, er det mest slående at de absolutte tall i noen tilfeller ble erstattet av prosent. Jeg vil tro at dette ble gjort for å tydeliggjøre utviklingstrekk som ellers kunne ha "forsvunnet" i de absolutte tall. De fleste av disse tabellene fremkom ved å bearbeide det materiale som allerede forelå med oppsynssjefens beretninger, f.eks. oversiktene over fiskernes hjemsted, over redskapsbruk og kjøpefartøy.

To tabeller inneholdt noe helt nytt. Den ene viste forholdet mellom pris og fiskens kvalitet, den andre fiskets gjennomsnittlige varighet. Dette er forhold som oppsynssjefen kom tilbake til i senere beretninger, flere år etter. Det skillet mellom Øst- og Vestlofoten som gjøres her med hensyn til fiskernes plassering har lagt "latent" i oppsynssjefens beretninger. Den årvisse Tabell II viste fiskernes antall fordelt på de ulike fiskevær, fra øst mot vest, uten at det hadde vært foretatt en områdemessig summering. Årsaken til at denne inndeling var blitt foretatt kommer nok fram i Mohns uttalelser om at fisket "under de nye fiskeriforholde kræver en anden og større duelighed end tidligere". Dette hadde resultert i at fiskere fra Helgeland i stor grad hadde trukket seg ut av fisket og viet seg til jordbruket.⁹ Det gikk fram av tabellene at en større andel av fiskerne hadde fisket i Vestlofoten enn tidligere. Dette hadde ført til at:

...udrustningens og navnlig baadens gradvise forbedring, der muligens tildels er en følge af den nyere lofotlovgivning og dens

⁹ Beretninger om Norges Fiskerier 1869 (BNF 1869), *Lofotfisket i oppsynsdistriktet*: 16.

større fordringer til fiskerne, har sat disse i stand til i høiere grad end før at trodse Vestlofotens aabne havstrekninger.¹⁰

Her ble det trukket en sammenheng mellom modernisering og fiske i vest. De beste fiskerne og de beste båtene ble brukt i vest. Dette ble sett på som en mulig konsekvens av at friloven ga fiskerne en mulighet til dette.

Utbyggingen av beretningenes statistiske materiale utover å bestemme fiskets totale omfang, ble et forsøk på å finne ut hvordan oppfisket kvantum varierte i forhold til når fisken ble tatt, hvor den ble tatt og med hvilket redskap den ble tatt. Fiskernes utbytte i rede penger avhang igjen av hvilken pris som ble gitt for fisken, noe som igjen avhang av fiskens kvalitet og den mengde som ble fisket. Den kunnskapen denne statistikken representerte, representerte et alternativ og et supplement til fiskernes kunnskap som var erhvervet gjennom erfaringer og formidlet muntlig. Oppsynssjefen kunne nok betrakte statistiken som et "opplysningsprosjekt" som skulle gi fiskerne en ny og bedre anledning til å gjøre riktige valg i forhold til fiskets utøvelse. Valget skulle gjøres på et grunnlag av nøytrale og korrekte opplysninger om fiskets faktiske forhold, og ikke på "fordommer og antagelser". Samholder vi statistikken med den "fortelling om fisket" som ble skapt i samme periode av oppsynssjef, amtmann og Tabelkontoret, ser vi at det lå et program om å modernisere fisket i bakgrunnen. Beretningene skulle ikke bare være en beskrivelse av forholdene slik de hadde vært, det skulle også være et redskap for å endre.

Det kommer tydelig fram at forfatterne av de offentlige hadde et mer eller mindre tydelig bilde av hva et moderne fiske var for noe, og hvordan det gamle, tradisjonelle fisket burde endres. Tidlig i amtmannsberetningene møter vi ønsket om spesialisering. De beste fiskerne burde konsentrere seg mer om fisket, og ikke bruke tid og krefter på annet arbeid. De som hadde et godt økonomisk og ressursmessig grunnlag for å drive med jordbruk burde kanskje heller trekke seg ut av sesongfisket. Fiskerne burde også holde seg til ett fiske, framfor å reise lange strekninger langs kysten i håp om gode fangster andre steder. Og, som oppsynssjefen skrev, fiskerne burde også trekke seg ut av foredlingsvirksomheten og overlate den til oppkjøperne. Ønsket om spesialisering hang sammen med en effektivisering av tidsbruk.

¹⁰ Ibid.: 20.

Sesongfiskeriene førte også med seg at store deler av kystens arbeidskraft var borte hjemmefra i måneder om gangen. Dette reduserte arbeidsinnsatsen hjemme eller tok arbeidskraft vekk fra annet lønnsarbeid. Fisket var i sin natur svært variabelt, delvis på grunn av værforhold, men også på grunn av ulik ressurstilgang. Men fiskerne i perioder kunne jobbe døgnet rundt, kunne innimellom være lite å gjøre. Dette ble betraktet som "lediggang", og utsatte fiskerne for alle slags fristelser i form av forbruk og skapte muligheter for konflikter fiskerne mellom. Som amtmannen skrev, hadde fisket formet nordlendingenes karakter. Bedriftens vekslende forhold skapte "en uro og jagen efter lykken" som fremkalte en "letsindighed i omgang med...lykkens goder" (se kap.2.2.4).¹¹ Som helhet var det nettopp disse vekslende forhold som nå skulle kontrolleres gjennom det statistiske arbeid.

5.2 Statistisk kunnskap

Tabellmaterialet i beretningene ble konkretiseringen av ønsket om å forbinde fiskets ulike variable med hverandre, slik at fiskets skiftende karakter kunne utjevnes, og fiskernes og fiskets utkomme kunne økes. Arbeidet med å bygge ut denne statistikken krevde store ressurser i forhold til bearbeiding, men også i forhold til det å innhente de nødvendige opplysninger.

I beretningen for 1871 finner vi den første tabellen som samholdt kvantum med redskap og sted (Se Tabell 6, side 144).¹² Tabellen anga antall fisk i runde tall, mens lever og rogn ble angitt i tønner. For hver av kategoriene garn-, line- og dypsagnfisk, lever og rogn var det i tabellen angitt en gjennomsnittspris. I rubrikken "Tilsammen" var antall garn-, line og dypsagnfisk summert. Fisken som var tatt opp av havet med ett av de

¹¹ I 1879, 10 år etter Mohns beretning, skrev oppsynssjef Juel at han var bekymret for "det ikke ubetydelige antall spiseværter og folk uden fast arbeide" i Lofoten under fisket. Spisevertene omfattet "fruentimmer", "mandfolk" og "tjenestepiger" som ga "anledning til megen uorden", mens folk uten arbeide besto av "lediggjængere, drukkenbolte, løsslupne arrestanter osv." Det burde vært anledning til å sende slike folk til et arbeidshus, fordi vanlig straff ikke så ut til å nytte. BNF 1879, 3. *Skreifisket i Lofotens opsynsdistrikt*: 78.

¹² BNF 1871, 2. Beretning om lofotfiskeriet i opsynsdistriktet: 22.

Tabell 6
Kapittel 5

Ver eller samling av vær	Garnfisk	Gjen-nem-snitts- pris Ort	Linefisk	Gjen-nem-snitts- pris Ort	Dypsagn-fisk	Gjen-nem-snitts- pris Ort	Saltet	Hjæld-hængt	Forbrugt	Tilsammen	Lever Tdr.	Gjen-nem-snitts- pris Ort	Rogn Tdr.	Gjen-nem-snitts- pris Ort	Fiske-hoveder	Gjennem-snittspris pr. 120 Stk. Skill
Brettesnes-Svolvær	620000	36	130000	32,5	130000	31	725000	275000	20000	1020000	3000	34	1000	32,5	150000	12
Høpen-Henningsvær	2500000	36	2000000	34,5	280000	33,5	2520000	2090000	170000	4780000	11600	34	4500	35	900000	13
Sund-Lofotodden	450000	35	770000	32,5	—	—	310000	860000	50000	1220000	3000	30	900	35	200000	12

Oppfisket kvantum i Lofoten i 1871 fordelt etter distrikt, redskap og tilvirkning og opplysninger om priser på produktene. Tallene fra tre distrikter i henholdsvis Øst-, Midt- og Vestlofoten er tatt med i tabellen som eksempler.

Kilde: Beregninger om Norges Fiskerier i aaret 1871, 2. Beregning om Lofotfiskeriet i opsynsdistriktet (afgjeven av opsynschefen), s.22.

tre redskapene ble fordelt etter tilvirkning og antatt forbruk utenom markedet. Fordelingen mellom "Vær eller samling av vær" ga et bilde av hvordan kvantumet fordelte seg i distriktet og etter redskap. Tabellen ga også et bilde av hvordan prisene kunne variere fra sted til sted, og kvantumsforholdet mellom tørr- og klippfisk ("Hjældhængt" og "Saltet"). Tabellen ga ikke noe inntrykk av hvordan forholdet kunne endre seg i løpet av fisketiden. Den ga heller ikke noe inntrykk av forholdet mellom samlet utbytte og antall fiskere i distriktet og dermed ikke noe bilde av det gjennomsnittlige fangstkvantum pr. fisker.

Oppsynssjef Juels beretninger om lofotfisket i 1875-1876

Sammen med tabell 5 fra 1865, som beregnet et gjennomsnittlig verdiutbytte for hver fisker, var denne tabell 6 fra 1871, det lengste oppsynssjef Olsen kom i arbeidet med å kartlegge sammenhengen mellom redskap, sted, pris og fiskernes utbytte. I 1875 overtok premiérløytnant i marinen, Nils Juel, jobben som oppsynssjef.¹³ Juels første beretning ble basert på Olsens opptegnelser fra samme år, og fulgte i store trekk den form oppsynssjefen hadde etablert gjennom 15 sesonger. Omtrent samtidig som Juel overtok jobben som oppsynssjef, ble Tabelkontoret i Kristiania omdannet til Statistisk Centralbureau. Beretningen om lofotfisket gjennomgikk en sterk endring fra og med 1876. Jeg skal siden komme tilbake til mulige sammenhenger mellom personen Juel, dannelsen av Statistisk Centralbureau og endringer i beretningenes innhold.

Beretningen fra 1876 representerte et stort skritt i retning av en mer fullstendig kartlegging av lofotfiskets forhold. De innarbeidete tabellene fra tidlig på 1860-tallet forelå som tidligere:

Tabell I Fortegnelse over antegnede båtmannskaper og fiskere, disses hjemsteder og fordeling ved de forskjellige slags redskaper den 16. mars

¹³ Olsens siste sesong som oppsynssjef var i 1875. I 1874 vikarierte én av hans betjenter, Didrik Rye, i stillingen. Ryes beretning om lofotfisket ble ganske kortfattet og ble helt og holdent basert på Olsens skjema.

- Tabell II Fortegnelse over antallet i de forskjellige vær antegnede båtmannskaper og fiskere samt deres fordeling ved de forskjellige slags redskaper
- Tabell III Fortegnelse over antallet av kjøpefartøyer og bygdefarsjekter samlet i Lofoten den 16. mars, disses hjemsteder, art, drektighet og besetningens størrelse
- Tabell IV Kjøpefartøyenes fordeling i fiskedistriktet den 16. mars 1876

I tillegg inneholdt beretningen en rekke tabeller uten nummer. Tabell II ble supplert av en oversikt over "antall båter som ved hver ukes slutning var tilstede i de forskjellige oppsynsdistrikter". Også Tabell IV fikk et tillegg med en oversikt over "antall fartøyer som ved hver ukes slutning var tilstede i de forskjellige oppsynsdistrikter". Oppgavene over oppfisket kvantum forelå nå som en "oppgave av fisk, rogn og lever ved hver ukes slutning". Slik fulgte også tabeller over utviklingen av pris og fiskens kvalitet i løpet av fisketiden. Mens tabellene I-IV og Tabell V over fiskets utbytte fra beretningen i 1865, beskrev årets fiske som en sluttsum, eller et øyeblikksbilde, gikk altså flere av tabellene fra denne beretningen i 1876 inn på hvordan fiskets forhold kunne endre seg i løpet av sesongen.

Tabellen som viste hvordan båtene fordelte seg i Lofoten ga også et bilde av hvordan fisket forløp (Se Tabell 7, side 147). Fiskerne innfant seg i Lofoten i slutten av januar, mens maksimum ble nådd siste uke i mars. I værene fra og med Henningsvær og østover var det flest fiskere i slutten av februar, første halvdel av mars måned.¹⁴ Fra og med Stamsund og vestover var det fleste fiskere i begynnelsen av april måned. Dette ga et tydelig bilde av et fiske som begynte i øst og som flyttet seg lenger vestover etterhvert som tiden gikk. Dette var ikke noe nytt for fiskerne og oppsynet, men det var første gang dette konkret ble vist gjennom et statistisk materiale.

Statistikkens forsøk på å skille mellom øst og vest i Lofoten kom tydelig fram i Mohns bearbejdede beretning fra 1869. Her forsøkte han å framstille utviklingen i fiskernes plassering den 16. mars mellom Øst- og

¹⁴ Med ett unntak: Skrova. Der holdt fiskerne stand til slutten av mars.

Tabell 7
Kapittel 5

Ugen, som endte den	Antal fartøier tilstede i opsynsdistriktet										Ialt
	Raftsundet	Skroven	Svolvær	Vaagene	Hopen	Henningsvær	Stamsund	Balstad	Sund		
Januar 29.	—	1	—	6	15	14	5	7	—	48	
... Marts 18.	8	53	81	74	36	79	49	40	35	455	
... April 8.	—	26	—	24	—	81	59	38	—	—	

Oppgave over oppfisket kvantum fisk, lever og rogn ved hver ukes slutning for året 1876. Tallene fra tre uker er ført inn i tabellen som eksempel.

Kilde: Tabellen er hentet fra Statistikk over Norges Fiskerier i aaret 1876 samt beretninger angaaende deres drift m.v., udgivet av Det Statistiske Centralburau, Kristiania 1879, s.22

Vestlofoten siden 1860. Denne delinga kom ikke tydelig fram i tabellen ovenfor og i oppsynssjefens tidligere beretninger, men den lå "latent" i framstillingens geografiske systematikk. Det første forsøk på å skille mellom øst og vest i tabellene møter vi i oversikten over antall "landliggedager" i 1866:

Tabell 8

Maaned	Almindelige liggedage		Dage, paa hvilke veiret delvis har hindret bedriften	
	Østlofoten	Vestlofoten	Østlofoten	Vestlofoten
Januar, sidste halvdeel	5	5	2	2
Februar	–	5	1	9
Marts	3	7	2	8
April, første halvdeel	1	1	–	–
	9	18	5	19

Oversikt over antall dager da været helt eller delvis har hindret fisket i Lofoten i 1866.¹⁵

Denne tabellen kom neste gang i beretningen i 1876, men da med en litt annen inndeling:

Tabell 9

Maaned	Østlofoten		Vestlofoten		Anm.
	Hele uveirs-dage	Tildels- uveirs-dage	Hele	Tildels	
Januar	13*)	2	16*)	2	*) hvoraf 11 fra 1ste til 16de J.
Februar	3	8	6	6	
Marts	3	5	5	3	
April	7	2	7	2	
Ialt	26	17	34	13	

Antall dager fra 1. januar til 14. april 1876 som været helt eller delvis hindret fiskerne fra å komme på havet.¹⁶

¹⁵ Om Lofotfiskeriet aar 1866, DT 1866, no.41: 13.

¹⁶ BNF 1876, I. Beretning om torskefiskeriet i Lofotens opsynsdistrikt: 21.

Her ble antall dager i begge rubrikker summert for henholdsvis Øst- og Vest-Lofoten. Antall dager i øst ble 43, i vest 47. I tabellen fra 1866 ville samme summering gitt tallene 14 i øst og 37 i vest. Mellom disse årene hadde fisket totalt sett vært nede i en bølgedal, spesielt med hensyn til deltakelse. Dette har jeg antydnet tidligere kunne ha sammenheng med et stort sildefiske på kysten av Nordland. I samme periode hadde fiskernes plassering gått gjennom et skifte fra øst til vest, og tilbake til Øst-Lofoten etter tellinga som oppsynet gjorde 16. mars.¹⁷ Det bemerkelsesverdige i tabellenes angivelser er at tabellen fra 1866 nettopp viste at været var hardere i vest enn i øst, mens fiskerene i samme periode, eller rett etterpå, flyttet seg mot vest (Se diagram 12 i Vedlegg B). Tabellen i 1876 viste langt mindre forskjeller mellom været i øst og i vest, samtidig som fisket var i ferd med å flytte seg østover igjen.

Jeg skal ikke spekulere i om det lå en intensjon bak tabellene, eller om tabellene var et ledd i et forsøk på å påvirke alminnelige oppfatninger blant fiskerne. Men, som oppsynssjefen påpekte i beretningene, ga friloven fiskerne anledning til selv å avgjøre om de skulle dra på havet eller ikke i forhold til været. Skulle tabellene gi et noenlunde korrekt bilde av de faktiske forhold, måtte det bety at selv om loven ga muligheter for en individuell bestemmelse, så ble resultatet i de fleste tilfeller en kollektiv praksis. Hvis ikke, ga tabellene et uriktig bilde av situasjonen slik den hadde vært.

Oppgavene over fisk, rogn og lever "ved hver ukes slutning" ble satt opp slik i 1876:

¹⁷ Tabell 20, Solhaug 1983: 310.

Tabell 10

Ugen, som endte den	Ialt opfisket i smaa hundreder	Deraf saltet	Ugens opfiskede kvantum	Rogn	Lever	Anm.
Januar 29.	200 000	–	–	–	–	
...						
Marts 18.	11 750 000	7 750 000	2 750 000	19 500	27 500	
...						
April 15.	22 000 000	16 000 000	750 000	–	50 000	

Oppsynets oppgaver over fisk, rogn og lever ved hver ukes slutning i året 1876. Tallene fra tre uker i begynnelsen, midten og på slutten av fisket er ført opp som eksempel.¹⁸

Antall fisk er gitt i svært runde tall, ofte i hele 100.000, og bærer preg av å være et overslag mer enn nøyaktige oppgaver. Kolonnen "I alt oppfisket" anga et kumulativt kvantum fisk etter hver uke, dvs. "Ukens opfiskede kvantum" summert opp fra fiskets begynnelse. Som tidligere ser vi at kvantumet som gikk til salting, dvs. det som ble kjøpt opp av oppkjøpere og tilvirket til klippfisk var mulig å angi, mens kvantumet som gikk til tørking ikke forekommer i tabellen. Tidligere hadde oppsynssjefen forsøkt å beregne tørrfiskmengden ved å trekke antall klippfisk fra samlet kvantum, og samtidig gjort et overslag over det kvantum som gikk til eget konsum (Se Tabell 6, kap.5). Dette ble ikke gjort her, trolig fordi oppsynets oppgaver enten var for dårlige, eller fordi kravene til tallenes "gyldighet" var blitt strengere.

Juels første beretning fra 1875 inneholdt et forsøk på å bestemme fiskernes nettofortjeneste. Utgiftene forbundet med drift av fiske hadde økt betraktelig de siste år. Det var "nødvendig at tage hensyn til, at saavel leiekarlshyrene og udrustningen nu [kostet] betydeligt mere end for nogle faa aar tilbage".¹⁹ Juel satte opp et regnestykke over det det kostet å lønne

¹⁸ BNF 1876, I. Beretning om torskefiskeriet i Lofotens opsynsdistrikt: 22.

¹⁹ BNF 1875, I. Beretning om lofotfisket: 12ff.

og drive en "leiekarl" (i motsetning til en lottekar som drev med andel i utbyttet):

<i>Leiekarlshyre almindelig omkring</i>	20 Spd.	0 Sk.
<i>Slitage paa garnene</i>	12	0
<i>do. torskegarnliner og kavlen</i>	2	0
<i>do. skindklæderne</i>	1	24
<i>do. søstøvlerne</i>	1	60
<i>Kosten</i>	<u>14</u>	<u>70</u>
<i>Tilsammen</i>	51 Spd.	34 Sk.

Bruttoutbyttet minus disse utgiftene ville utgjøre garnfiskernes nettofortjeneste. Juel hadde oppgaver over at garnfiskernes bruttofortjeneste i Øst-Lofoten dette året var omkring 100 Spd., slik at eieren av båt og redskap i dette tilfelle ville sitte igjen med et overskudd i omtrent samme størrelsesorden som det det kostet å lønne og drive en leiekar. Regnestykket ovenfor tar utgangspunkt i et arbeidsforhold, der i alle fall deler av mannskapet ble hyrt inn for sesongen med fast lønn. Tidligere hadde det vært mer vanlig med fiske på part, eller lott, der hver fikk en andel av overskuddet etter erfaring/plikter og eierskap til båt og redskap. Overskuddet beregnet etter regnestykket ovenfor, ble en arbeidsgivers overskudd, som det ville ha vært i en bedrift på land, og ikke en deling av overskuddet mellom de enkelte fiskerne som hadde utgjort et båtlag.

Juel fortsatte med at:

Blandt den almue, der fra den hele kyststrækning, ligefra Thronhjems-kanten til Skjervø, søger til lofotfisket, er det selvfølgelig betydelig forskjell saavel paa individernes som muligens ogsaa de forskjellige distrikters almuers dygtighed, ihærdighed og driftighed under udøvelsen af bedriften, ligesom

*ogsaa paa fuldkommenheden af den udrustning, hvormed de fremmøde.*²⁰

Det statistiske kontor hadde tatt et initiativ til at det skulle samles inn opplysninger sammenhengen mellom fiskernes hjemsteder og oppfisket kvantum. Det hadde ikke lyktes oppsynet å innhente slike opplysninger, selv om dette var svært ønsket. Oppsynssjefens hadde imidlertid gjort enkelte forespørslers og blant fiskerne i værene i Øst-Lofoten hadde han ikke kunnet konstantere en sammenheng mellom hjemsted og "driftighet". Forskjellene i fiskernes utbytte kunne nemlig tilskrives helt andre årsaker som bl.a. hvor lenge de oppholdt seg i Lofoten. I andre fiskevær, i vest, hadde imidlertid oppsynssjefen funnet en oppfatning om at fiskerne fra Søndre Helgeland og Fosen i Trøndelag var "driftigere" enn andre. Dette kunne ha sin årsak i at fiskerne fra disse distriktene ikke besto av "gamle folk eller drenge i 14 á 16 aars alderen". Fiskerne fra Salten og Skjærstad ble av flere betegnet som "mindre iherdig og dygtig".

I beretningen fra 1876 ble oppgavene over fiskerenes bruttolotter basert på undersøkelser som hadde vært gjort i Lofoten framlagt i følgende tabell:

Tabell 11

Opsynsdistrikt	Bruttolodder		
	Garnfiskere	Linefiskere	Dypsagnfiskere
	Spd.	Spd.	Spd.
Svolvær	90	48	28
...			
Henningsvær	85	65	25
...			
Reine	120	100	—

*De gjennomsnittlige lotter som etter oppsynsbetjentenes skjønn antagelig er falt på de forskjellige redskaper innen hvert oppsynsdistrikt i 1876.*²¹

²⁰ Ibid.: 12.

²¹ BNF 1876, I. Beretning om torskefiskeriet i Lofotens opsynsdistrikt: 23.

Her ble det heller ikke oppgitt variasjonene i fiskernes utbytte med annet enn at de høyeste lottene for garn- og linebrukere hadde lagt på omkring 200-220 Spd.; og dette var de "lodder, som efter opsynsbetjentenes skjøn antagelig er som regel falden paa de forskjellige redskabsbrugere". Men materialet som oppsynet besatt kunne fortsatt utnyttes bedre:

Ved at multiplisere lodderene for de forskjellige brug i de forskjellige vær med antallet af de derværende respektive fiskere fra de forskjellige præstegjeld, vil erholdes det gjennemsnittsudbytte, hvert enkelt herred har havt af lofotfisket. Materialerne er samlet af opsynet og vil blive tilstillet det statistiske kontor, der har forlangt saadan oplysning, da utarbeidelsen formenes at være et statistisk kontorarbeide.²²

Utbyttets skulle ikke bare knyttes til tid og sted i Lofoten, men også til fiskernes hjemsted. Mer indirekte kunne det ligge et grunnlag for argumenter for spesialisering og en "verdisetting" av fiskere i en slik tabell. Hvis det var slik, som oppsynssjefen hadde antydnet, at fiskerne hadde ulik "driftighet" etter hjemsted, ville denne ulikheten kunne synliggjøres. Interessant er det også å legge merke til at det statistiske kontor hadde forlangt disse opplysningene, og at utarbeidelsen av tabellen ble ansett for å være et "statistisk kontorarbeide" utover de ressurser oppsynet disponerte.

Oppsynssjefens beretninger på slutten av 1870-tallet

Året etter, i 1877, skrev oppsynssjef Juel at arbeidet med innsamling og bearbeiding av statistiske opplysninger hadde ekspandert i en slik grad at oppsynet hadde problemer med å rekke over alt arbeidet.²³ Arbeidet i forbindelse med telegrafanlegget, økende krav til oppsynet på havet og stigende fordringer til lønn gjorde det nødvendig med større offentlige bevilgninger og økt bemanning. Dette kravet kom i en periode der fisket hadde ekspandert. Bølgedalen fisket hadde vært gjennom, hadde nådd sitt

²² Ibid.: 22.

²³ BNF 1877, 1. Beretning om torskefiskeriet i Lofotens opsynsdistrikt: 20.

bunnivå omkring årene 1871-72. I 1872 var deltakelsen nede i 16.773, mens den i 1877 var tilbake på nivået på begynnelsen av 1860-tallet, omkring 21.000 fiskere. Oppsynets politiarbeid hadde også blitt mer omfattende, hvis en skal gå utifra antall bøtelegginger. Parallelt med økningen i deltakelsen, hadde også antall ilagt bøter økt kraftig. Året før, i 1876, passerte antall ilagte bøter 300, et tall som tidligere høyst hadde lagt rundt 150. I 1877 sank antall bøter til litt under 200, som likevel representerte en relativt stor økning. Uten å ta stilling til arbeidet med telegrafene, er det klart at det kan synes som om oppsynets arbeid hadde blitt mer krevende.²⁴

Fiskerne og hjemstedet

I 1878 utarbeidet oppsynssjefen 5 tabeller som skulle fortelle om hvilke fiskere som kom til Lofoten, sett i forhold til hjemsted, redskap, alder og leiekarer.

Tabell 12

Amt eller fogderi	Forøgelse eller formindskelse Mand.	Heraf		
		Garnmænd	Linemænd	Dypsagsmænd
Søndre Trondhjems amt	166	106	7	53
... Nordre Helgelands fogderi	-73	798	-868	-3
... Lofotens og Vesteraalens fogderi	359	444	-388	303
...				
Ialt	1455	2542	-1504	417

Økning eller reduksjon (-) i antall fiskere fra 1876 til 1877 for de forskjellige amter eller fogderier. Tallene for tre distrikt er tatt med som eksempel.²⁵

²⁴ I beretningen fra 1878 ble det gjengitt to tabeller som viste antall avsendte og mottatte telegrammer fordelt på tid og de 12 stasjonene. Alt i alt var det avsendt og mottatt omlag 30.000 telegrammer i løpet av oppsynsperioden.

²⁵ BNF 1878, I. Beretning om torskefiskeriet i Lofotens opsynsdistrikt: 25.

Den første tabellen viste hvordan antallet fiskere innen de tre redskapskategoriene hadde endret seg i forhold til året før. Dette ble fordelt over de geografiske områdene Søndre Trondhjems amt, Nordre Trondhjems amt og fogderiene Søndre Helgeland, Nordre Helgeland, Salten, Lofotens og Vesterålen og Senja og Tromsø. Her viste tabellen at det hadde skjedd en reduksjon i antall linemenn til fordel for garnbrukere og en viss økning i antall dypsagnsbrukere. Antall fiskere som tilhørte kategorien dypsagnsbrukere, lå alltid, totalt sett, langt under antall garn- og linebrukere. Mens størrelsesforholdet mellom antall line- og garnbrukere hadde skiftet flere ganger etter at friloven var satt i kraft (se diagram 11, vedlegg B). Akkurat nå var antall garnbrukere 13.168, mens antall linebrukere ble angitt til 7.258.²⁶ Bare to år tilbake hadde antallet vært omtrent likt, og ti år tilbake hadde forholdet vært akkurat motsatt. Oppsynssjefen skrev at "Overgangen fra linebrug til garnbrug alene [kunne] tilskrives sidtse aars heldige garnfiske..."²⁷

Sammenhengen mellom hjemsted og valgt redskap i Lofoten kom fram i denne tabellen:

Tabell 13

Amt eller fogderi	pCt. af almuen		
	Garn- brugere	Line- brugere	Dypsagn- brugere
Søndre Trondhjems amt	52	1	47
...			
Nordre Helgelands fogderi	88	3	9
...			
Lofoten og Vesteraalens fogderi	44	55,5	0,5
...			

*I hvilken utstrekning de forskjellige bruk ble benyttet i forhold til hjemsted for året 1878. Tallene fra tre distrikt er ført inn i tabellen som eksempel.*²⁸

²⁶ Tabell 18, Solhaug 1983: 309.

²⁷ BNF 1878, 1. Beretning om torskefiskeriet i Lofotens opsynsdistrikt: 25.

²⁸ Ibid.: 25.

Tabellen viste tildels store forskjeller mellom de ulike distriktene med hensyn til hvilke redskap de benyttet. Fiskerne fra trondhjemsamtene benyttet nesten utelukkende garn og dypsagn, men områdene i nord holdt seg til garn og line. Oppsynssjefen beskrev også her utviklingen som hadde skjedd siden 1860. I de sørlige distriktene hadde det skjedd en kraftig økning i antall garnbrukere i forhold til antall dypsagnbrukere, mens garn og line alltid hadde vært de mest benyttede redskapene av fiskerne fra de nordlige distrikter. Dette forteller oss at fiskerne fra de sørlige områder deltok i fisket med redskap som krevde større kapital enn tidligere. Det kan dermed se ut som om at de fiskerne som investerte minst i redskaper og som hadde lengst vei til Lofoten, hadde investert i dyrere redskap, eller trukket seg ut av fisket i løpet av de 19 år Friloven hadde fungert.

Oppsynssjefen så fiskernes "driftighet" i forhold til fiskernes alder. På en eller annen måte hadde Juel klart å samle inn opplysninger om fiskernes alder i 1866 og 1877. Hjemstedets aldersammensetning og folketall hadde han funnet i folketellingene:

Tabell 14

Fogderi	pCt., af mandkjøn mellem 15-60 aar, som søgte til Lofotfisket		pCt. forøgelse i tiaaret	Anm.
	1866	1867		
Søndre Helgelands fogderi	62,4	49,3	17,5	I beregningen er undtaget de præstegjæld som ikke er repræsenterede under Lofotfisket
Nordre Helgelands fogderi	54,1	39,8	11	
Saltens fogderi	70,8	60,9	15,2	
Lofotens og Vesteraalens fogderi	57	58,6	26,8	
Senjen og Tromsø fogderi	42,4	36,1	24	

*Hvor mange prosent av den mannlige befolkning i alderen mellom 15 og 60 år som i 1878 søkte til lofotfisket fra de forskjellige fogderier.*²⁹

Andelen av den hjemlige befolkning i aldersgruppen 15-60 år som søkte lofotfisket hadde synket i alle områdene, mens det hadde økt i

²⁹ Ibid.: 25.

absolutte tall (kolonne “pCt. forøgelse i tiaaret”). Dette måtte bety at det hadde skjedd en betydelig folkeøkning i de samme områdene. Og oppsynssjefen forklarte dette med:

*Befolkningens stigen skyldtes fornemmelig indvandring..... Skovdrift, baadbyggeri, bergverksdrift og veiarbeider have været hovedaarsagerne til indvandringen.*³⁰

På samme måte hadde beretningen en oversikt over antall leiekarer etter hjemsted, hvor stor andel av hjemstedets befolkning som tok hyre som leiekar. I de prestegjeld hvor det deltok over 100 leiekarer, hadde oppsynssjefen gjort mer omfattende undersøkelser:

Tabell 15

Fogderi	Præstegjeld	Antal	Paa hvert baadmand- skab	Antall mand i hvert baadmand- skab
Søndre Helgeland	Vegø	112	1,4	5
	Alstahaug	234	1,6	5,5
	Tjøttø	265	1,5	5
	Vefsen	134	1,8	6,2
Nordre Helgeland	Hemnes	154	1,9	6,1
	Næsne	280	1,7	5,7
Salten	Gildeskaal	104	1,1	5,2
Lofoten og Vesteraalen	Flakstad	272	1,9	5
	Buksnes	469	2	5,2
	Vaagen	209	0,9	4,1
	Hadsel	171	0,8	4,8

*Antall leiekarer i de forskjellige prestegjeld hvor disses tall var over 100, samt hvor mange leiekarer som i gjennomsnitt falt på hvert båtmannskap i året 1878.*³¹

Antall leiekarer pr. mannskap var gjennomsnittlig fra 0,8 til 2,0, mens mannskapets størrelse var fra 4,1 mann til 6,2 mann. 3/4 av

³⁰ Ibid.: 26.

³¹ Ibid.: 26.

leiekarene kom fra Helgeland, Salten og Lofoten og Vesterålen. Oppsynsmannen så nå at antakelsen om at leiekarene kom fra samme sted som båten eller høvedsmannen, ikke stemte i alle høve. Men likevel, fortsatte Juel:

Disse tilfælde ere imidlertid mindre hyppige, og de have ingen væsentlig indflydelse paa opgavernes rigtighed. Vil man derimod betragte dem [tabellene over antall fiskerne etter hjemsted] som som en angivelse af vedkommende præstegjelds interesser i lofotfisket, da kunde de i sin helhed betragtes som paalidelige.³²

Oppsynets oppgaver over antall fiskere etter hjemsted viste "hjemstedets interesser". Slik sett var leiekarene, gjennom oppsynets oppgaver, i et arbeidforhold der produktet av deres arbeid ble knyttet til arbeidsgiverens hjemsted, og ikke deres eget.

Fiskerne i lofoten

Litt lenger ut i samme beretning finner vi en meget interessant tabell over hvordan fiskerne hadde fordelt seg i Lofoten helt siden 1860. Her er andelen fiskere innen hvert distrikt angitt i prosent av den totale søkningen dette året. Oppsynssjefen hadde deretter gått tilbake til opplysningene over fangstresultat og sammenliknet forholdet mellom fiskere og utbytte mellom Øst-, Midt- og Vestlofoten siden 1871. Her må oppsynssjefen ha hatt tilgang på et langt mer omfattende materiale enn det som tidligere hadde kommet fram i fiskeriberetningene:

³² Ibid.: 26.

Tabell 16

Aar	Østenfor		Henningsvær		Vestenfor	
	pCt. af					
	Almuen	Udbyttet	Almuen	Udbyttet	Almuen	Udbyttet
1871	35	17,5	22	27,5	43	55
1872	34	15	22	15,5	44	69,5
1873	22	18,5	19	16,5	58	65
1875	38,5	50,5	23	17	39	32,5
1876	56,5	49	18	15,5	25,5	35,5
1877	43,5	47	18	18	36,5	34
1878	52	42	18	22	30	36

Oppgave over hvor mange prosent av fiskerne (“Almuen”) som har vært antegnet og hvor mange prosent av utbyttet som har vært oppfisket i Henningsvær og i værene øst- og vestenfor i årene 1871-1878, med unntak for 1874 som det manglet oppgaver for.³³

Både almue og utbytte ble angitt i prosent av det hele, slik at sammenlikningen mellom de tre områdene skulle være mulig. Forholdet mellom fiskere og utbytte, dvs. oppfisket kvantum, skulle gjøre det mulig å se om ett av områdene pekte seg mer fordelaktig ut enn andre. Det er også verdt å merke seg at Henningsvær ble skilt ut som eget område. Ser en på tallene, viste de ganske entydig at forholdet mellom utbytte og fiskere, dvs. det gjennomsnittlige utbytte pr. fisker, var dårligst i øst, og at det beste forholdet mellom utbytte og fiskere var i vest.

Jeg vil påny stille et spørsmål om inndelingen i område hadde til hensikt å bevege fiskerne fra det tradisjonelt mer besøkte øst, til vest i Lofoten. Dermed kunne oppsynet spre fiskerne over et større område, med det resultat at de ble lettere å håndtere. En annen hensikt kunne være at oppsynet så Vest-Lofoten som et underutnyttet område, og at en spredning av fiskerne kunne bidra til å øke fiskets resultat. Denne tabellen forelå i en periode der omtrent halvparten av fiskerne holdt til i øst etter oppsynets tellinger, omtrent 30% holdt til i vest, mens resten, ca. 20% oppholdt seg i området rundt Henningsvær (se diagram 12 i vedlegget).

Utbyttet av fisket endret seg fra sted til sted og fra år til år. Dette hadde oppsynssjefen også laget en tabell over i samme beretning:

³³ Ibid.: 30.

Tabell 17

Distrikt	1871	1872	1873	1875	1876	1877	1878
	pCt. af det samlede fisketall						
Raftsundet	–	–	–	8,5	3	3	–
Brettesnæs til Hopen	17,5	15	18,5	42	46	44	42
Henningsvær	27,5	15,5	16,5	17	15,5	18	22
Øerne til Ure	32	40,5	22	7,5	11	15	16,4
Brandsholmen-Nufsfjord	16	19	19,5	13,5	11	10	9,8
Sund vestover	7	10	23,5	11,5	13,5	9	9,8
Østenfor Henningsvær	17,5	15	18,5	50,5	49	47	42
Vestenfor Henningsvær	55	69,5	65	32,5	35,5	34	36

Det oppfiskede kvantum fordelt på de forskjellige vær i prosent for årene 1871-1878. Oppgaver for året 1874 mangler.³⁴

I de tre siste sesongene hadde fisket i vest sunket fra 50-60% av totalutbyttet, til ca. 35% årlig. Her la imidlertid oppsynssjefen resultatet for værene i Vestlofoten sammen med de nærmeste fiskeværene øst for Henningsvær, og kom til at "Noget afgjort Øst- eller Vestlofotfiske har det ikke været".³⁵

Mens tabellen ovenfor viste kvantum i antall fisk siden 1871 fordelt på de ulike fiskeværene, forelå det dette året også en tabell over oppfisket kvantum for hver uke, innen hver sesong siden 1869.³⁶ Kvantumet ble summert for månedene januar og februar, mars og april. Det generelle bildet som kom fram i denne tabellen var at det ble fisket svært lite før midten av februar. I mars var totalkvantumet desidert størst, i alle fall dobbelt så stort som månedene før og etter. I tillegg inneholdt tabellen opplysninger om oppfisket kvantum etter oppsynets slutt, den 14.april. Her ble det mulig å se om oppsynsperioden faktisk samsvarte med hovedfisket. Disse tabellene ga et inntrykk av at fiskets "tyngepunkt" pendlet mellom øst og vest i Lofoten. Her kunne det være mulig for oppsynssjefen å undersøke om fisket var underlagt en "naturlig lovmessighet", der det eksisterte en periodisk sammenheng mellom tid, sted og fiske.

³⁴ Ibid.: 45.

³⁵ Ibid.: 45.

³⁶ Tabell 7, ibid.: 44.

Beretningen om fiskets gang dette året ble avsluttet med en tabell som skulle vise hvor mange prosent av trekningsdagene det hadde vært "godt fiske" inne de forskjellige oppsynsdistriktene:

Tabell 18

Opsynsdistrikt	pCt. dage med godt fiske							
	Garnbrug			Natlinebrug			Dagbrug	
	Januar	Februar	Marts	Januar	Februar	Marts	Februar	Marts
Skroven	100	50	57	67	62	67	67	65
Svolvær	0	62	39	50	55	41	37	71
Vaagene	100	77	73	0	43	71	67	84
Hopen	100	83	72	83	83	76	100	89
Henningsvær	–	78	100	50	92	95	100	93
Stamsund	–	60	94	60	56	100	–	–
Ure	–	62	82	–	56	95	–	–
Balstad	–	80	7	50	92	86	–	–
Sund	–	60	19	–	60	60	–	–
Sørvaagen	–	50	17	–	67	62	–	–

Hvor mange prosent av trekningsdagene det har vært godt fiske i de ulike oppsynsdistriktene i månedene januar, februar og mars i 1878.³⁷

Tabellen viste at det beste fisket flyttet seg lenger vest jo lenger ut i fiskeperioden en kom. Oppsynssjefen forklarte denne tabellen med at han forsøkte å undersøke om det eksisterte en sammenheng mellom kvantum, sted, tid og de klimatiske forhold. Om dette hadde han ikke kommet fram til noe bestemt resultat, skrev oppsynssjefen. Juel var klar over at det lå et visst subjektivt element i denne måten å bedømme fisket på:

Hvad angaar benævnelsen godt fiske, da henregner jeg dertil de 3 sidste af følgende 5 kategorier, hvormed jeg betegner fisket, nemlig: 1) smaat, 2) ujevnt, mest smaat, 3) ujevnt, mest godt, 4) godt, 5) godt, tildels rigt. Spillerummet er saaledes betydeligt, men midre væsentligt ligeoverfor de spørgsmål, som derved muligt

³⁷ Ibid.: 48.

*kunne løses, da hovedsagen her er: om fisket har været godt eller ikke.*³⁸

Selv om det kunne stilles påliteligheten til denne framstillingen, ville oppsynssjefen ikke la noe være uprøvet i arbeidet med å "avdekke" viktige forhold ved fisket.. Dette viser med all tydelighet at Juel også offentliggjorde tabeller som i første omgang, for ham, ikke ga entydige konklusjoner og at beretningene dermed ble et slags "statistisk laboratorium" hvor ulike sammenhenger kunne testes ut.

Det "gode fiske" ble også i stor grad bestemt av værforholdene. Tidligere har vi sett oversikter over antall landliggedager i Øst- og Vestlofoten. I 1879 ble denne tabellen komplettert med en mer utbygd tabell som viste antall landliggedager fordelt på oppsynsdistrikt og måned:

Tabell 19

Opsynsdistrikt	Januar		Februar		Marts		April		Ialt	
	Hele	Tildels	Hele	Tildels	Hele	Tildels	Hele	Tildels	Hele	Tildels
Skroven	7	–	7	8	10	4	4	3	28	15
Svolvær	2	1	5	8	8	6	2	2	17	17
Vaagene	3	3	6	7	8	6	2	2	19	18
Hopen	5	1	7	7	9	7	2	3	23	18
Henningsvær	5	2	10	5	11	6	4	3	30	16
Stamsund	5	3	9	6	13	5	4	4	31	18
Ure	6	1	9	6	11	6	4	3	30	16
Balstad	7	3	12	4	13	7	4	3	36	17
Sund	5	3	8	8	12	6	4	2	29	19
Sørvaagen	7	1	7	7	12	6	4	3	30	17

*Antall landliggedager på grunn av været fra 16. januar til 14. april i året 1879.*³⁹

Året før (1878) inneholdt beretningen en liknende tabell som i stedet for å skille mellom hele og tildels landliggedager, viste antall landliggdager for garn og nattline. Kun én av månedene, mars, viste forskjeller mellom disse to redskapene. Også her virker det som om

³⁸ Ibid.: 48.

³⁹ BNF 1879, 3. Skreifisket i lofotens opsynsdistrikt: 81.

oppsynssjefen prøvde seg på en oppstilling, og når det ikke virket som om tallmaterialet ikke ga store, eller vesentlige forskjeller, så ble oppstillingen forlatt til fordel for en ny. Begge disse årene ble tabellene ledsaget av en kommentar som berørte fiskernes muligheter til selv å bestemme om de ville dra på havet, eller ikke. En gjeninnføring av den gamle ordninga som overlot bestemmelsen om landligge til oppsynet kunne ikke komme på tale, hevdet Juel.⁴⁰ Hva som var "Søveir [kunne] opfattes forskjelligt af de forskjellige personer" og siden friloven ikke satte grenser mellom værene, kunne det inntre at fiskere fra ulike vær fisket på samme havstykke. Dette kunne resultere i at fiskere fra ett vær fikk dra på havet, mens andre ble sittende på land. Dette gjaldt særlig de såkalte "delvise søveirdage", hvor forhold som:

...baadens og besætningens størrelse, mandskabets duelighed og kjendskab til farvandet, redskapets afstand til land, stedets beliggenhed, strømmen, vindens retning, fiskets beskaffenhed osv.

ville bestemme om en båt ville dra på havet eller ikke. Dette spørsmålet kunne bare avgjøres av mannskapet selv.

I beretningen for 1879 forsøkte oppsynssjefen igjen å regne seg fram til et nettoutbytte ved å trekke fra fiskernes utgifter.⁴¹ Garnfiskerne ble anslått til å ha omtrent 193 kroner hver i utgifter i løpet av fisket, linefiskerne 162 kroner og dypsagnfiskerne 78 kroner. For å utruste seg til fisket måtte en garnfisker ut med 438 kroner, en linefisker 208 kroner og en dypsagnfisker 83 kroner.⁴² Utgiftene til mat ble satt til 48 kroner for hver fisker. For å belegge dette beløpet ble fiskerens kosthold sammenliknet med kostholdet for en soldat ved "Depotavdelingen i Kristiania". Dette året var fiskets bruttoavkastning 6,5 millioner kroner. De totale utgiftene til redskaper ble anslått til 2,55 millioner kroner, fiskernes personlige utgifter kom på 1,9 millioner kr. Igjen til eget forbruk ble altså 1,65 millioner til fordeling på fiskerne. Selv om fisket var meget godt dette året, var prisene lave, så den enkeltes utbytte i kroner ble ikke stort.

⁴⁰ Ibid.: 81.

⁴¹ Ibid.: 94.

⁴² Tabell XXX, ibid.: 92.

Beretningenes endring

I oppsynssjefens beretninger om lofotfisket går det tydelig fram hvordan oppsynet forsøkte å finne fram til fiskets ulike variable. I perioden fra oppsynets start og en 6-7 år framover ser det ut til at en av de mest sentrale oppgavene var å anslå fiskets totale utbytte i antall fisk. Gjennom merkeregistreringen av fiskerne visste oppsynet også noe om fiskerantallet, hvilket redskap de i hovedsak benyttet og fordelingen i oppsynsdistriktet, i alle fall den dagen tellinga ble foretatt den 16.mars. Dette er det statistiske materialets grunnlag. I 1865 får vi den første tabellen som viste den enkelte fiskers bruttoutbytte siden 1860. Hensikten her var tydelig å vise at den nye Lofotloven fungerte og at utbyttet for den enkelte ikke hadde blitt mindre i løpet av de siste årene.

I 1871 forelå den første tabellen som bandt kvantum, sted og redskap sammen. Selv om det her ikke er tatt hensyn til den enkelte fiskers utbytte, kunne denne tabellen i alle fall antyde hvilke fiskeplasser som var best og hvilket redskap som ga størst utbytte. Selvsagt endret utbyttet seg over tid i løpet av sesongen, men dette hadde oppsynssjefen ikke klart å få fram. Fire år senere oppga beretningen bruttolottene for de ulike redskaper og distrikter. Dette kunne gi en meget sterk indikasjon på hvilket redskap og område det lønnte seg å fiske i. Fem år senere (1876) kom de første oppgavene som viste oppfisket kvantum for hver uke. Samtidig oppga oppsynet fiskeprisenes variasjon gjennom sesongen. Året etter kom den første tabellen som viste forholdet mellom utbytte og antall fiskere inndelt i tre hovedområder, henholdsvis i Øst-, Midt- og Vestlofoten. Dette ga igjen en meget sterk illustrasjon på hvor det kunne lønne seg å fiske.

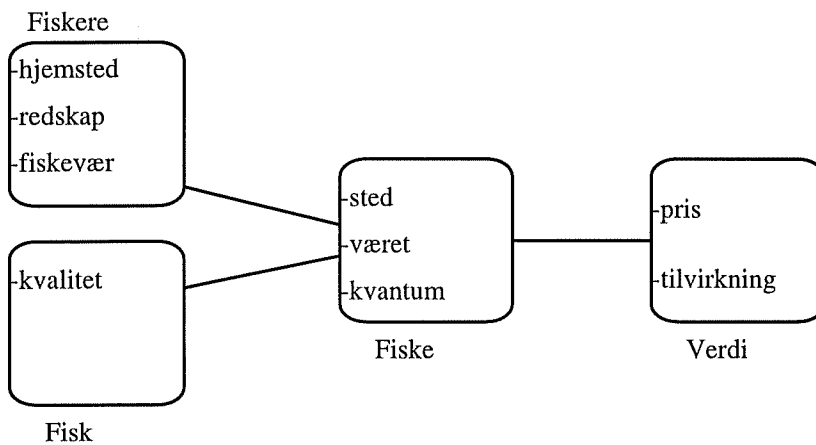
Hvilke spørsmål ble stilt i beretningenes statistiske materiale? Til å begynne med skaffet oppsynet seg en oversikt over hvor fiskerne befant seg i distriktet på én bestemt dato, hvilke redskaper de brukte og hvor de kom fra, mens sammenhengen mellom fiskere og fisk, ganske løselig ble beskrevet i fortellingen om fiskets gang. Denne fortellingen kunne ikke gi eksakte svar på hvilke forhold som ga størst utbytte. Beretningen fra 1859 beskrev f.eks. fisket slik:

Uagtet udsigterne saaledes fra begyndelsen af syntes lige lovende for de forskjellige fiskepladse, havde dog den omstendighed, at fisket de nærmest foregaaende vintre og især vinteren 1857-58 hovedsagelig var slaaet til i Østlofoten, til følge at almuen i

*overveiende mængde søgte til Østlofoten - fra Henningsvær og østefter til og med Kabelvaag og Skraaven.*⁴³

Slik kunne oppsynssjefens beskrivelse av fisket si noe om hvordan fisket hadde vært, samtidig som han forsøkte å forstå hvorfor fiskerne faktisk gjorde som de gjorde.

Fiskets og fiskernes utbytte avhang av en rekke faktorer. For å definere og kartlegge disse faktorene, måtte fiskets ulike forhold skilles ut fra hverandre, samtidig som mulige sammenhenger måtte utforskes. Fiskeriet, som det framkom i beretningene, hadde en kronologi som strakk seg fra fiskens og fiskernes ankomst til Lofoten, til fisken var omsatt som en verdi på markedet. Dette gjør det mulig å beskrive fisket som en prosess, der ulike variable, på ulike tidspunkt, bestemte utkommet. Dette vil jeg beskrive med følgende figur:

Selve fisket på havet ga et oppfisket kvantum som ble omsatt som en verdi på markedet, enten fiskerne valgte å foredle fisken selv eller solgte den direkte til oppkjøpere.

De spørsmål som beretningene først forsøkte å svare på da Friloven skulle etableres, var beskrivende:

- Hvor mange fiskere og båter var i Lofoten?
- Hvor kom fiskerne fra?

⁴³ Om lofotfiskeriet aar 1859, DT 1859, no.43: 1ff.

- Hvor plasserte fiskerne seg i Lofoten?
- Hvor mye fisk ble tatt opp av havet?
- Hvilket redskap brukte fiskerne?

På begynnelsen av 1870-tallet, da deltakelsen i fisket og oppfisket kvantum sank, ble spørsmålet om fiskets effektivitet mer sentralt:

- Hvor var det best å fiske?
- Hvilket redskap var best?
- Når var det beste fiske?

Ingen av spørsmålene om fiskets effektivitet kunne besvares uavhengig av hverandre. Det beste fiske avhang av riktig valgt redskap, riktig tid og godt vær og vice versa. Men i begynnelsen kunne oppsynets beretninger bare svare på enkelte av disse spørsmålene, mens forholdet mellom dem forble uavklart. Tabellen som viste sammenhengen mellom kvantum, sted og redskap fra 1871 er et godt eksempel på at to av disse spørsmålene kunne besvares, mens ett (tid) forble ubesvart.

Den andre veien å tilnærme seg et svar på fiskets utbytte var, som oppsynssjefen gjorde, å beregne, eller undersøke fiskernes reelle utbytte, uten å skjele til hvordan fisket hadde foregått. Her kunne han unngå usikkerheten som var forbundet med i hvor stor grad de enkelte faktorene hadde innvirket på resultatet. Men denne framgangsmåten kunne også introdusere en usikkerhet i forhold til representativitet og riktighet.

Modellen som jeg introduserer ovenfor viser at fisket begynte med tilstedværelsen av fiskets to hovedaktører: fisken og fiskeren. Begge disse hadde forhold knyttet til seg som kunne virke inn på fiskets utbytte. Oppsynssjef Juel hadde nedlagt et stort arbeid i beretningen i 1876 for å finne noe ut om fiskerne, utover de tidligere opplysninger om hjemsted, plassering i Lofoten og valg av redskap. Målet var, slik som det kom fram gjennom Bureauets ønsker, å finne ut hvilke fiskere som fikk det største utbyttet. Dette kunne ha en sammenheng med fiskernes hjemsted. Juel satte seg ned og laget oversikter over hvilke redskaper de brukte, endringer i redskapsbruk, alderssammensetning og antall leiekarer. Oppsynssjefen

gjorde også enkelte forespørslers om sammenhengen mellom hjemsted og fiskernes "driftighet", men kom ikke til noen bestemte konklusjoner og overlot problemet til Bureauet.

Fiskens tilstedeværelse i Lofoten var underlagt naturens luner. Fiskerne hadde erfaringer med hvordan forholdene kunne skifte, men i kontroversen med oppsynssjefen om telegraflinje og damskip, ser vi tydelig hvordan fiskernes "påstander og formodninger" stilles opp mot oppsynssjefens undersøkelser og erfaringer fra andre steder. Med henblikk på problemet omkring utviklingen og ekspansjonen av fisket, var dette et område som var svært lite utnyttet fordi kunnskapen om skreiens vandringer og naturforholdenes innvirkning på ressursgrunnet var så og si ikke-eksisterende. Lofotfisket hadde alltid vært et lokalt sesongfiske, der fiskerne hadde jaktet på den fisken som kom inn til kysten. Både ønsket om og faktisk ekspansjon i fisket kunne lede til spørsmål om fisket kunne utvikles fra det lokale, fra det sesongbetonte og over i noe større, samtidig som en ville vite noe om fiskets "grenser", om forholdet mellom beskatning og bestand.

Beretningenes disposisjon

Beretningenes form og innhold holdt seg stabilt i hele perioden Olsen var oppsynssjef. De endringer som ble gjort, kom i forbindelse med endringer i tabellenes innhold og enkelte nye tabeller. Den kraftigste endringen skjedde med Juels første beretning i 1876.

Beretningen for 1875 måtte Juel skrive på grunnlag av Olsens notater, Olsen døde etter årets sesong, før han fikk gjort beretningen ferdig. Da fulgte Juel det mønster først Motzfeldt, og siden Olsen hadde etablert gjennom 15 sesonger. I 1874 skrev fungerende oppsynssjef, D. Rye beretningen, uten at dette medførte noen endringer. I 1876 ble først og fremst beretningens disposisjon og omfang endret. Beretningenes disposisjon hadde inntil nå i grove trekk vært slik:

- Fiskets gang
- Fiskerne
- Telling av fiskere, båter og fartøyer
- Fiskens mengde

- Fiskets og fiskernes utbytte
- Været
- Ulykkestilfeller
- Sunnhetstilstanden
- Oppsynsvirksomheten
 - Organisering og bemanning
 - Regnskap
 - Bøtelegging

Med Juels beretning ble beskrivelsen om oppsynsvirksomheten flyttet helt fram, mens fortellingen om fiskets gang havnet sist.

Beretningene fikk sin første innholdsfortegnelse i 1879. Denne ble en eneste lang oppramsning av de sakene oppsynssjefen hadde berørt. I beretningen for 1881 ble innholdsfortegnelsen strammet vesentlig inn i enkelte hovedkapittel:

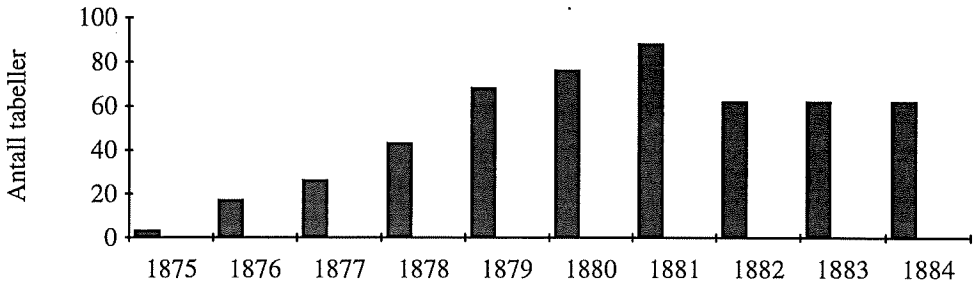
- I. Administrasjon
- II. Fiskerne
- III. Fiskeværene
- IV. Fartøyene
- V. Andre fremmede næringsdrivende
- VI. Været
- VII. Fisket
- VIII. Fiskehandelen
- IX. De praktisk-vitenskapelige undersøkelser

Tabellverkets omfang

Fra de første 3 tabellene tidlig på 1860-tallet, økte antallet til 5-6 midt på 1870-tallet. Selve beretningenes omfang med hensyn til sidetall holdt seg relativt konstant. Med beretningen i 1876 økte antall tabeller til 21, inkludert de tre opprinnelige tabellene med eget nummer. I 1880 steg antall tabeller til 76, alle med eget nummer i beretningen. Året etter kuliminerte beretningenes omfang med hele 88 tabeller. Fra 1882 og utover 1880-tallet

ble antallet redusert til omkring 60. Dette ga et forløp i tabellverket som så slik ut:

Diagram 1

Antall tabeller i oppsynssjefens beretninger fra lofotfisket i perioden 1875-1882.⁴⁴

Denne ekspansjonen i beretningene faller, som tidligere anført, sammen med oppsynssjef Nils Juels periode. Etter at Juel ble avløst av Brodtkorb i 1882, og Knap avløste Brodtkorb i 1884, ble omfanget av beretningene og tabellverket stabilisert. Dette faller sammen med beretningenes klarere struktur fra og med 1881. De årlige *Beretninger om Norges Fiskerier*, fra 1876 av *Statistikk over Norges Fiskerier*, gjenga lofotberetningene kun i utdrag fra 1879 av. Her ble bare en 20-30 av tabellene gjengitt. Beretningenes sidetall steg fra vel 40 i 1876, til over 150 i 1879. Etter 1882 lå beretningenes sidetall på omkring 100. Her ser vi også naturlig nok en sammenheng mellom beretningenes sidetall og antall tabeller.

⁴⁴ Basert på oppsynssjefens årlige beretninger om lofotfisket.

5.3 Beretninger om Norges Fiskerier

Innledningene

Fra 1868 av utgav Indredepartementets Tabelkontor ut boka Beretninger om Norges Fiskerier. Første året inngikk beskrivelser av hele 16 ulike fiskerier i denne beretningen. Dette antallet holdt seg ganske stabilt i denne perioden. Vårsildfisket og lofotfisket ble behandlet spesielt, mens de andre fiskeriene ble behandlet amtsvis, fra sør til nord. Beretningene ble laget på grunnlag av oppgaver fra oppsynssjefer, amtmenn og fogder. For lofotfisket ble oppsynssjefens beretninger, med ett unntak, gjengitt in extenso helt fram til 1879.

Innledningen til de årlige beretninger fra departementet (Tabelkontoret) gir verdifull informasjon om hvordan en vurderte de statistiske opplysninger som kom inn, og på hvilke måter disse burde forbedres. Det var generelt sett vanskelig å få pålitelige opplysninger fra fiskeriene. Lofotfisket var ett av de bedre i så måte. Strategien til å begynne med var å ta for seg ett fiskeri om gangen, for å utarbeide "nogle mere detaillerede oplysninger". Første året ble vårsildfisket viet spesiell oppmerksomhet. Utsagnet i innledningen om at det måtte:

*erkjendes, at det endnu staar endel tilbage, for at fiskeristatistikken kan siges at have naaet det standpunkt, som den efter gjenstandens betydning for vort land formentlig burde og derhos kunde indtage*⁴⁵

ble gjentatt flere år etter hverandre i innledninga, i én eller annen form.

I 1871 uttalte Tabelkontoret at fiskeristatistikken var blitt mer fullstendig i og med at det var samlet opplysninger om flere mindre fiskerier. Men likevel manglet det endel på "at maalet er naaet". Spesielt var en oppmerksom på at materialet tilbake i tid ble for svakt til å kunne brukes til de sammenlikninger som var helt nødvendig "til en sand opfatning af kjendsgjernerne".

I 1872 var tallmaterialet så godt at departementet så seg i stand til å gi opplysninger om oppfisket kvantum, priser og deltakelse for de enkelte fiskeriene i "tabellarisk oversigtsform". Oversikten skulle både gjøre det

⁴⁵ BNF 1869, *Indledning*: 1

mulig å sammenlikne fiskeriene med hverandre, og å vise fiskerienes egen utvikling, fra år til år. Dette ble ansett for å være et betydelig framskritt.

I 1874 hadde departementet greidd å lage en oversikt over utbyttet for de viktigste fiskeriene i perioden 1866-1874. Opplysningene ble i de første årene basert på amtmennenes femårsberetninger. Etter 1868 eksisterte det årlige innberetninger fra hvert enkelt fiskeri. De opplysningene man denne gangen la vekt på var "almuens størrelse" og "udbyttets fordeling paa de forskjellige slags redskaber". Heller ikke denne gangen kunne departementet si seg fornøyd med tallenes nøyaktighet:

At opgaverne ikke ere nøiaktige i den forstand at tallene absolut svare til virkeligheden, vil enhver, der kjender til den i arbeidet behandlede gjenstand, forstaa, og det vil ligeledes erkjendes, at det ikke kan være anderledes. Man beveger sig i et felt, hvor det for dem, der skulde tilveiebringe opplysningerne, ofte er vanskelig aa overskue forholdene, og for statistikeren at kontrollere opgavernes rigtighed.⁴⁶

Men selv om ikke tallmaterialet i alle henseender kunne sies å være nøyaktig, så kunne statistikken gi vesentlige opplysninger om endring over en periode. Siden starten i 1868 var oppgavene blitt langt mer pålitelige fordi innsamlingen, "den statistiske praxis", og bearbeidelsen etterpå, hadde gjennomgått store forbedringer.

I innledningen fra 1875 meldte Tabelkontoret at beretningene ville gjennomgå en større endring til det bedre, fra og med neste år.⁴⁷ Tidligere hadde fiskeristatistikken i hovedsak innskrenket seg til opplysninger om bruttoutbytte, oppfisket kvantum og fiskepriser. Målet var å utvide grunnlaget vesentlig fra 1876 av, selv om det ennå var slik dessverre at statistikken manglet enkelte opplysninger om de tre hovedmål. Dette gjorde at departementet ble henvist til å gjøre "sandsynlighedsberegninger" for å komme til et totalresultat for fisket i Norge.

I 1876 ble Tabelkontoret omdannet til Det Statistiske Centralbureau. Samme år skrev sekretær i Byrået, J.N. Mohn, at fiskeristatistikken "fræmtreder denne gang i en meget fuldstændigere skikkelse".⁴⁸ Dette hadde bl.a. sin årsak i at statistikken i år ble basert på skjemaer utsendt av

⁴⁶ BNF 1874, *Indledning*: 1

⁴⁷ BNF 1875, *Indledning*: 1.

⁴⁸ BNF 1876, *Indledning*: I.

Centralbureauet. Målet hadde vært å kunne gi fullstendige og nøyaktige opplysninger om deltakelse, dvs. antall fiskere, båter og deres fangstområder. Videre skulle det gis opplysninger om hvor mange fiskere, og båter, som brukte de ulike redskaper. Disse opplysningene kunne heller ikke hentes direkte fra fiskeriberetningene. Fangstmengde skulle fordeles på de brukte redskaper, slik at det ble mulig å beregne et "antagelig" pengeutbytte for hver fisker. Fiskernes hjemsteder skulle føres med større nøyaktighet enn tidligere, da det skulle refereres til herred i stedet for fogderi.

Beretningene for Norges fiskerier hadde i 1876 fått et eget tabellverk i tilknytning til innledninga. Tidligere hadde beretningene for enkelte fiskerier vært basert på, og mer eller mindre gjengitt, amtmannsberetningene. Heretter skulle beretningene i større grad skille mellom tabellverk og "de mere beskrivende dele".⁴⁹ Beskrivelsene skulle komplettere tabellverket; ikke fortelle det samme med ord. Heretter skulle beretningene framstå som statistikk, mer enn som en fortelling om fisket. Dette ga seg senere utslag i at tittelen Beretninger om Norges fiskerier, i 1876 først ble endret til Statistikk om Norges fiskerier samt beretninger angående deres drift m.v., og siden i 1879 til Tabeller vedkommende Norges Fiskerier samt beretninger angaaende deres drift m.v.

Selv ikke i 1876 ble statistikken betraktet som ferdigutviklet. Som i oppsynssjefens tidligste beretninger var det et problem at oppgavene over oppfisket kvantum "kun nærme sig virkeligheden". Dette gjaldt også noen av de nye data som statistikken inneholdt. Mohn avsluttet innledningen dette året med at:

*Det maa blive statistikkens sag efterhaanden at samle bidrag til deres kritiske bedømmelse og nærmere berigtigelse.*⁵⁰

Kontroll over statistikken

Sentralmaktens statistiske materiale om fisket og oppsynets lokale beretninger ser ut til å ha utviklet seg i forhold til hverandre. Men samtidig er det en kontinuitet fra amtmannsberetningene til oppsynets beretninger og Beretninger om Norges Fiskerier. Amtmannens ønske om mer pålitelige

⁴⁹ Ibid.: V.

⁵⁰ Ibid.: V.

opplysninger om fisket ser vi framkommer igjen 40 år senere i Beretningenes innledninger. Tabelkontoret delte så dette problemet i to deler. For det første måtte arbeidet med å skaffe tilveie opplysninger intensiveres, og for det andre måtte opplysningene være korrekte, de måtte være rimelig overenstemmende med den faktiske situasjon. Som et mellomstadium kunne imidlertid disse opplysningene si noe om en endring, hvis unøyaktigheten ble holdt konstant.

Oppgavene over oppfisket kvantum, priser på fisk og deltakelse kunne gjøre det mulig å sammenlikne størrelsesforholdet mellom de ulike kystfiskeriene. Tabelkontorets innledninger ble også en sammenfatning av fiskerienes totale utbytte og omfang. Dette var en samlet Beretning om Norges Fiskerier, bestående av mange forskjellige lokale fiskerier, og beretningens nøyaktighet totalt sett ble ikke vesentlig bedre enn oppgavene fra de enkelte fiskerier.

Arbeidet med å samle alle disse fiskeriberetningene i én publikasjon førte også til at det ble skapt en norm for de lokale beretningenes innhold. Tabelkontoret sa klart ifra om hvilke opplysninger som skulle fremskaffes og la i enkelte tilfeller heller ikke skjul på hvilke etater og distrikter som ikke hadde levert tilfredstillende materiale.⁵¹ Først og fremst skulle beretningene inneholde opplysninger som kunne gi et samlet bilde av fiskerinæringens betydning, dvs. antall sysselsatte og produksjonsverdi. Skulle dette være mulig, måtte beretningene “normaliseres”, dvs. de måtte baseres på kvantitative opplysninger som kunne inngå i et totalregnskap for næringen. De lokale beretningene om vårsildfisket og lofotfisket utgjorde store deler av denne samlede beretningen. Begge disse beretningene kom i stand på bakgrunn av at det ble etablert et fast fiskerioppsyn ved fisket.

Sammenlikner en de ønsker som kom fram i innledningene til Beretninger om Norges Fiskerier og lofotberetningene, ser vi at oppsynets beretninger på mange måter ble en “spydspiss” og et eksempel til etterfølgelse i arbeidet for å forbedre det statistiske materiale om fiskeriene i Norge. Dels ser vi at oppsynets beretninger lå noe framfor Tabelkontorets ønsker, dels ser vi at beretningene inneholdt et langt mer omfattende

⁵¹ Se bl.a. innledningen til BNF 1869 der amtmannen i Søndre Bergenhus roses for sine beregninger av vårsildfiskernes nettoutbytte, mens amtmennene i Romsdals og Nordlands amter kritiseres for ikke å ha sendt inn beretningene i tide.

materiale enn det som ble ønsket. Slik som det går fram i oppsynssjef Juels beretninger på midten av 1870-tallet, prøvde Juel ut nye tabeller for å se om det framkom interessante opplysninger. Oppsynssjefens beretninger ble, slik som jeg har beskrevet, et forsøk på å prøve ut om statistikken kunne brukes til å si noe om forhold som var bestemmende for fiskets utbytte. Dette førte til at tabellmaterialet og lofotberetningenes omfang ekspanderte kraftig fram mot slutten av 1870-årene. På én måte virker det som om Juel fascineres av de muligheter og den mulige nytte som her kunne ligge i de statistiske oversikter.⁵² Kan det tolkes som et signal om at materialet ble for omfattende da oppsynssjefens beretninger for ettertiden ble gjengitt i en sterkt redigert og forkortet utgave i Beretninger om Norges Fiskerier, fra og med 1879?

Beretninger om Norges Fiskerier ble, som nevnt, fra og med 1876 basert på opplysninger som ble innhentet ved at det nystartede Statistiske Centralbureau sendte ut skjemaer til kystamtene. For de mindre fiskeriene kunne dette bety at arbeidet med å fremskaffe nøyaktige og relevante opplysninger ble intensivert. For de to store kystfiskeriene hadde disse skjemaene ingen direkte konsekvenser; tallmaterialet forelå allerede. Mer indirekte måtte dette bety at beretningene fra de lokale fiskeriene ble mer like og at materialet fra disse fiskeriene ble større. Dette framkommer også når en ser på innholdet i Beretninger om Norges Fiskerier. De to store lokale beretningene, som tidligere hadde dominert Beretninger om Norges Fiskerier, fikk nå både "konkurransen" om plassen i Beretningene, og i større grad underlagt Bureauets kontroll gjennom redigering.

⁵² Ian Hacking (1991) skriver i artikkelen *How Should We do the history of Statistics?* at statistikerne på de første tiårene av 1800-tallet med stor forbauselse fant ut at fenomener som kunne studeres kvantitativt viste stor regularitet. Dette førte til en voldsom ekspansjon i innsamling av data om alt mulig ("The avalanche of Numbers"). De som drev med dette visste ofte ikke hva de var ute etter, selv om det bakenforliggende ønske var at den informasjonen de kom fram til skulle være til nytte på en eller annen måte: "There arose a certain style of solving practical problems by the collection of data. Nobody argued for this style; they merely found themselves practising it" (s.192).

Kapittel 6

"Det fornødne opsyn"

Fiskerioppsynets organisering og bøtelegging

...istedet for den fortiden bestaaende mængde af detaillerede regler angaaende lofot-fiskeriet, med et alfor utilstrækkeligt opsyn til at sørge for deres gennemførelse, bør søges istandbragt en ny lovgivning for de nordlandske torskefiskerier, indeholdende ikkuns ganske enkelte forskrifter, som maatte ansees uomgjængelig fornødne, for at disse fiskerier kunde drives med fordeel, men derhos baade for Lofoten og andre steder, hvor torskefiskeriet maatte blive af lignende betydenhed, sikrende et opsyn, der kan paasee, at den skikkelighed finder sted mand og mand imellem, som i et ordnet samfund nødvendigvis maa søges opretholdt i alle livets forholde, og hvilket opsyn til den hensigt vil have jevnlig at indfinde sig paa de almindelige fiskepladse, under sin nærværelse dersteds at overholde fiskeri-forskriftene, at undersøge misligheder, passerede under dets fraværelse, og efter omstændighederne foranledige de begaaede forseelser bragte for domstolene.

Fra Motzfeldtkommisjonens innstilling av 19.9.1856.¹

6.1 Fiskerioppsynet

Oppsynssjefene

Ketil Motzfeldt ble altså oppsynets første sjef da loven ble satt i verk i 1859. Han ble etterfulgt av Hjalmar Olsen, som var oppsynets sjef i hele 15 år.² Både Olsen og Motzfeldt hadde fått sin grunnutdannelse i marinen.

¹ SF 1856, O.no2: 70.

² Motzfeldt hadde vært stortingsrepresentant for Kristiania siden 1854. I 1857 fikk han en stilling som generalpostdirektør tilknyttet departementet, og i 1860, etter at han

Olsen tjenestegjorde med offentlig stipendium et par år i den engelske marine på 1840-tallet. Etter hjemkomsten fikk han permisjon og ble da kaptein på Statens Postskip som seilte på strekningen Bergen-Hammerfest. Etter å ha assistert Motzfeldt ved fiskerioppsynet i Lofoten i 1859, overtok han som oppsynssjef året etter til han døde i 1875. I denne perioden deltok han i en rekke offentlige kommisjoner som arbeidet med forhold omkring fiske og sjøfart. I løpet av 1860-årene besøkte Olsen flere flere fiskeriutstillinger i inn og utland i embets medfør, i 1865 var han bl.a. medlem av en jury ved den internasjonale fiskeriutstillingen i Bergen. Olsen var født i Bergen, men hadde bopel i Trondheim så lenge han var oppsynssjef.³

Olsen innehadde stillingen som oppsynssjef inntil han døde 12. juni 1875. Beretningen om fisket i 1874 ble skrevet av fungerende oppsynssjef Diderik Rye. Olsen var denne sesongen utkommandert til tjeneste i marinen. Rye hadde også vært oppsynsbetjent tidligere og var, som Olsen og Motzfeldt, offiser i marinen. Han fungerte også som assistent i fyrvesenet og ble i 1882 fyrdirektør og ble i 1891 Norsk Selskap for Skibbrudnes Rednings (NSSR) første formann.

Etter Olsens død i 1875 overtok premiérløytnant Nils Juel stillingen som oppsynssjef. Lofotberetningen fra 1875 ble skrevet av Juel "efter optegnelser af den afdøde opsynschef, kaptein Olsen, samt efter telegrammer og rapporter fra opsynsbetjentene". Juel forlot oppsynet etter sesongen 1881 for å tiltre en stilling som forretningsfører for det relativt nystartede "Selskap for de norske Fiskeriers Fremme" ved hovedkontoret i Bergen. Juel tjenestegjorde også som kaptein på Postvæsenets dampskip på slutten av 1850-tallet og var innom oppsynet i Lofoten som betjent i sesongen 1860. I årene 1860-1864 var Juel i fransk krigstjeneste, der han bl.a. var innom et opprør i Syria, felttog i Mexico og en ekspedisjon til Indokina. Etter hjemkomsten i 1865 tok han påny tjeneste som oppsynsbetjent i Lofoten en rekke sesonger utover 1860- og 1870-tallet før han overtok som sjef i 1875. Et par sesonger var han også sjef for oppsynet under storsildfisket på Helgeland. Juel reiste også rundt i Europa for å studere fiskerinæringa andre steder. Vinteren 1874-75 dro han, på eget

hadde vært oppsynssjef i Lofoten, ble han trukket inn i regjeringen som sjef for Marine- og Postdepartementet (Norsk Biografisk Leksikon).

³ J.B. Halvorsen, *Norsk Forfatterlexicon 1814-1880*, Kristiania 1885-1908.

initiativ og regning, til Frankrike, England, Belgia og Holland. Ved et par anledninger dro han også utenlands med offentlig stipend for å studere "marinens organisation".

Nils Juel ble avløst av marinekaptein Tobias Severin Brodtkorb i 1881. Brodtkorb døde allerede 1883 og ble etterfulgt av kaptein Carl Johan Knap som sto i stillingen helt til 1897. Fra 1870 tjenestegjorde Knap på DS "Hansteen" som utførte oppmålinger på kysten. Det var på dette skipet G.O. Sars utførte sin første undersøkelser på havbankene i samarbeid med Henrik Mohn fra Meteorologisk Institutt.

Magne Eriksen har i sin hovedoppgave kommentert oppsynssjefenes holdning til bruk av paragraf 11, om havdeling mellom line og garn.⁴ Eriksen karakteriserer Olsen som meget lojal overfor Motzfeldts prinsipp om en sterkt begrenset bruk av havdeling. Likevel ble det stadig oftere foretatt deling av havet mot slutten av Olsens periode, hevder Eriksen. Dette kunne ha sammenheng med at fisket ble dårligere og at garnfiskerne igjen ble i flertall på havet. Etter 1873 begynte fiskerne igjen i større grad å samle seg i Øst-Lofoten, samtidig som at antall fiskere totalt igjen hadde begynt å stige. Dette kunne ha resultert i plassproblemer. Juel, blir av Eriksen, karakterisert som mer restriktiv i forhold til bruk av havdeling. Når en ser på antall ilagte bøter etter paragraf 11 var derimot tendensen synkende henimot slutten av Olsens periode. Samtidig befant fisket i Lofoten seg inne i en bølgedal, både med hensyn til deltakelse og oppfisket kvantum. Da Juel overtok som oppsynssjef i 1875 begynte antall bøter etter paragraf 11 igjen å stige. Nå var også fisket på full fart opp igjen etter stagnasjonsperioden.

Oppsynets organisering

Det første året oppsynet var i funksjon ble oppsynsdistriktet delt inn i fire områder. Hvert område ble tildelt én skøyte under kommando av en marineoffiser og én dekkbåt ledet av en lensmann. Oppsettet for året 1859 så slik ut:

⁴ Eriksen 1978: 48.

Tabell 20⁵

Strekning	Bemanning
Brettesnes-Ørsnes	lt. Olsen - skøyten "Skreien" lensmann Kjelsberg - dekksbåten "Lunnen"
Hopen-Henningsvær	lt. Rye - skøyten "Sommersilden"
Finhavn-Ureberget	lt. Christie - skøyten "Maasen" konst. lensmann Bentzen - dekksbåten "Anden"
Ureberget-Lofotodden	lt. Clasen - skøyten "Havhesten" lensmann Strøm - dekksbåten "Kjelden"

Oppsynets fordeling på de ulike distrikt i Lofoten i 1859.

Marineoffiserene med skøyter utgjorde det mobile oppsyn på havet, mens lensmennene med sine dekksbåter hadde tilhold i fiskeværene som stasjonære betjenter. I 1859 viste det seg at de fleste fiskerne samlet seg i Øst-Lofoten. Motzfeldt ble nødt til å flytte lensmann Bentzen og hans båt lenger inn i fjorden. Oppsynet betraktet Henningsvær som det midterste været, med henholdsvis Øst- og Vest-Lofoten på hver side.

Motzfeldt så det etterhvert nødvendig å styrke oppsynet med fiskeren A. Stoltenberg. Vi kjenner igjen Stoltenberg som ett av de medlemmene fra Motzfeldtkommisjonen som gikk inn for loven. Lensmann Kjelsberg var stortingsrepresentant fra Nordlands amt under sesjonen i 1857/58 og var en av Motzfeldts ivrigste støttespillere i odelstingsdebatten. Litt senere ble også cand.jur. Mathiesen hyret inn som betjent. Mathiesen ble senere en av fiskeridommerne. I dette første året ble hele tre ekstraordinære dommere leid inn. Selv oppholdt Motzfeldt seg i Kabelvåg, da, som han sier "Kabelvaag var midtpunktet for den deel af districtet, hvor den største almue var samlet og det største fisket foregik".⁶

De tre dommerne ble plassert i hvert sitt distrikt. I 1859 skulle fogd Berg betjene Østlofoten, cand.juris Lie skulle ta sakene innenfor

⁵ Om lofotfiskeriet i aar 1859, DT 1859 no.43: 6ff.

⁶ Ibid.: 7.

strekningen Finhavn og Ureberget, mens cand.juris Neergaard ble tildelt området lengst vest. Motzfeldt hadde i sin innstilling fra 1858 gått inn for at det skulle være 3 dommere. Etter den første sesongen ble antallet redusert til 2 og på 1870-tallet var det kun én ekstraordinær dommer tilknyttet oppsynet. Dommernes virksomhet besto i å dømme i de bøtesakene som fiskerne ikke vedtok på stedet. I tillegg dømte dommerne i ulike private tvister som oppsto under fisket. Som et ledd i undersøkelsene rundt disse sakene opptok dommerne forhør av de impliserte parter.⁷ Det ble også tatt opp forhør som angikk brudd på kriminallovgivningen andre steder i landet fordi vitnene befant seg i Lofoten under fisket.

Det ble vanligvis foretatt mellom 10 og 20 forhør hvert år i denne perioden, mens for årene 1865/1866 økte dette tallet til henholdsvis 37 og 32. I 1865 dreide hele 30 av forhørene seg om tyveri, bedrageri og fordølgelse av hittegods, dvs. forsøk på tyveri av annenmanns redskap. I 1866 utgjorde disse hele 29 av totalt 32 forhør. I 1859 ble det fremmet 10 private saker for fiskeridommerne. Tre av sakene dreide seg om beskadigelse av båt eller redskap, én beskadigelse av fortøyning, én sjøforklaring, én påseiling, to saker om legemsfornærmelse, én misligholdelse av kontrakt om fiskekjøp og ett gjeldsforhold. Seinere framgikk det ikke av beretningen hva disse sakene dreide seg om. Utover 1860-tallet steg antallet av disse sakene aldri over 10. Går en inn i rettsprotokollene ser en at forhørene utgjorde det meste av arbeidet til fiskeridommerne. Enkelte av forhørene kunne strekke seg over flere dager.⁸

I 1859 trådte oppsynet i kraft den 22.januar. I Øst-Lofoten opphørte oppsynet 14.april, i Vest-Lofoten 26.april. Loven fastsatte at oppsynet skulle starte 16.januar og slutte 14.april. I praksis viste det seg at det hendte at oppsynet måtte forlenges i Vest-Lofoten.

Besetninga av oppsynet varierte noe utover 1860-tallet. Antall marineoffiserer som skulle betjene det mobile oppsyn var nede i 2 i 1862, mens oppsynet i 1867 var bestykket med hele 5 offiserer. Det totale antall

⁷ Dette kunne være alt fra bedragerier, tyverier og legemsfornærmelser til omstendighetene rundt drukningsulykker på havet.

⁸ Se f.eks. Rettsprotokoll for den ekstraordinære dommer for lofotfisket for året 1865, dommer A. Nielsen, i Nordlands Amts arkiv, Statsarkivet i Trondheim, arkivnr.A1.

oppsynsbetjenter, offiserer, lensmenn og andre, varierte i denne perioden mellom 7 og 9. De fleste som ikke var marineoffiserer var i hovedsak lensmenn. Innimellom forekommer det én og annen med tittel av styrmann. Svært mange av offiserene tjenestegjorde i oppsynet i ett á to år. De av offiserene som tjenestegjorde i oppsynet en årrekke, ble alle oppsynsjefer ved et senere tidspunkt. I 1860-årene gjaldt dette løytnant Diderik Rye, som senere overtok som sjef etter Hjalmar Olsen i 1874, løytnant Nils Juel som var sjef i perioden 1875-1881 og løytnant Carl Johan Knap som overtok som sjef i 1883. Et par av lensmennene, Kjelsberg og Bentzen, var med i oppsynet hvert år fra starten av i 1859 og et godt stykke utover 1870-tallet. Sett bort fra begynnelsen, var det alltid 5-6 stykker av betjentene som hadde hatt tjeneste tidligere år. Fornyelsen lå stort sett på fra 2 til 4 betjenter hver år. Dette ser ut til å ha vært rimelig konstant utover 1860- og 70-tallet. Inntil 1898, til og med Knap, var alle oppsynssjefene offiserer i marinen.

Ett av de mest markante trekk ved endringene innen oppsynet fram mot 1875 er at det mobile oppsyn ble bygd ned. Dette ga seg også et utslag i at antall marineoffiserer sank ned mot 0 i 1875, og at lensmenn og andre overtok jobben som betjenter alene. Totalt sett holdt antall betjenter seg på et høyere nivå etter 1875 (8-9 betjenter årlig).

I budsjettperioden 1860-1863 ble det bevilget 22.000 spd. til oppsynet. De årlige utgiftene holdt seg mellom 7.000-8.000 spd. Oppsynssjefen argumenterte i beretningene for økte bevilgninger, spesielt på slutten av budsjettperioden. Det ble vist til at utgiftene til telegrafering, som alene kunne overstige 1000 spd., gikk tilbake til statskassen og at staten hadde inntekter av bøteleggingen. I neste budsjettperiode på 3 år ble det bevilget 21.000 spd.. til "opsyn og den ekstraordinære retspleie".

På begynnelsen av 1870-tallet ble utgiftene til oppsynet redusert til omkring 6.000 spd. årlig. I beretningen for 1876 anførte oppsynssjef Juel at utgiftene ved det "egentlige oppsyn" var nede i 4.136 spd., og at det resterende beløp på omkring 2.000 spd. på en eller annen måte tilfalt statskassen igjen. I 1877 ble det bevilget 27.200 kr til oppsynsvirksomheten. Juel skrev i beretningen at dette beløpet strakk såvidt til et oppsyn innenfor området Lofotodden-Brettesnes, og at pengene ikke ville strekke til hvis det ble nødvendig med en utvidelse av området. Året etter ba Juel om at det ble tatt hensyn til en nødvendig

lønnsjustering for oppsynsbetjentene. Dette var helt nødvendig, som han skrev, for å opprettholde kvaliteten på personalet.

Da fisket var inne i en stagnasjonsperiode de første årene på 1870-tallet, fikk oppsynet redusert sine bevilgninger. Dette resulterte i at antall større havgående skøyter gikk ned til 0 i 1875. Da Juel overtok oppsynssjefjobben etter sesongen i 1875 var fisket inne i en kraftig ekspansjonsperiode. I beretningene klaget Juel over at oppsynet ikke greidde å holde oversikten over det store fiskedistriktet, samtidig som at oppsynet hadde blitt pålagt å samle inn flere opplysninger som skulle inngå i fiskeristatistikken.⁹ I samme periode var det en generell lønns- og kostnadsvekst som medførte at oppsynet fikk mindre igjen for pengene, selv med samme bevilgningsnivå. Dette må ha hatt konsekvenser for hvordan oppsynsarbeidet ble utført og hvilke oppgaver som ble prioritert.

6.2 Bøtelegginga

Bøtelegging i perioden 1859-1875

Det første året oppsynet var i funksjon ble det ilagt 142 bøter, der hele 140 ble vedtatt på stedet. Dette var vel og merke med mer enn 20.000 fiskere samlet innenfor oppsynsdistriktet. Det ble opptatt 17 forhør, der 2 dreide seg om brudd på fiskeriloven. 10 saker ble idømt av dommerne.

De 142 bøtene som ble ilagt i 1859 fordelte seg slik:

antall		paragraf i fiskeriloven
3	for nedsetning av annenmanns redskap	15
4	for utilbørlig kapping av annenmanns redskap	16
24	for trekking av redskap før morgensignal	10
1	for utsetting av redskap etter kveldssignal	10
4	for overstått redskap til søndagen	19
2	for fiske uten båtmerke	9
71	for bruk av forbudt redskap på delt hav	11

⁹ Beretningen 1877.

3	for brudd på havnebestemmelsene	7
2	for forgåelse mot oppsynsbetjent	3
5	for forstyrrelse av den offentlige rolighet	6
1	for legemsfornærmelse	
5	for ulovlig brennevinssalg eller utsjenking	
17	for ulovlig handel	

Vi ser at det ble ilagt bøter av oppsynet også for forhold utenfor fiskeriloven. I perioden 1859-1875 dreide det seg utelukkende om brudd på brennevins- og handelslovgivninga.

I politiprotokollen for oppsynet fra 1859 ser svært mange av bøtene til å ha blitt ilagt etter at brukere av line har anmeldt garnmenn for å ha satt redskapen sin over den andres. Av 33 saksnummer i protokollen angikk hele 18 slike anmeldelser. Det er også verdt å merke seg ordlyden i disse, der fiskerne identifiseres ved sitt registreringsnummer, og ikke ved navn:¹⁰

*Saksnr.5 Linemand nr.293 har anmeldt garnmand nr.92
for at han utilbørligen hadde nedsatt hans
redskab.*

Dermed kan det også se ut som at de fleste bøtene er blitt ilagt på grunnlag av en anmeldelse fra den berørte fisker, og ikke som et resultat av oppsynets virksomhet ute på havet. Svært mange av disse anmeldelsene endte dessuten i et forlik mellom partene etter oppsynets megling. Dette skjedde som regel fordi garnfiskeren tilbød seg å erstatte ødelagt redskap. Bare i ett tilfelle i denne protokollen går det fram at garnfiskeren både måtte erstatte tap og betale bot til statskassen.

¹⁰Arkivet for fiskerioppsynet. Sjefen for lofotooppsynet, Politiprotokoll 1859-1877, arkivnr.20, Statsarkivet i Trondheim.

Til og med 1875 var det totale antall bøter ilagt hvert år:

Tabell 21¹¹

År 18..	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75
Antall bøter	142	171	71	163	153	63	105	141	88	48	88	43	33	32	57	149	112

Antall bøter ilagt av fiskerioppsynet i Lofoten i perioden 1859-1875.

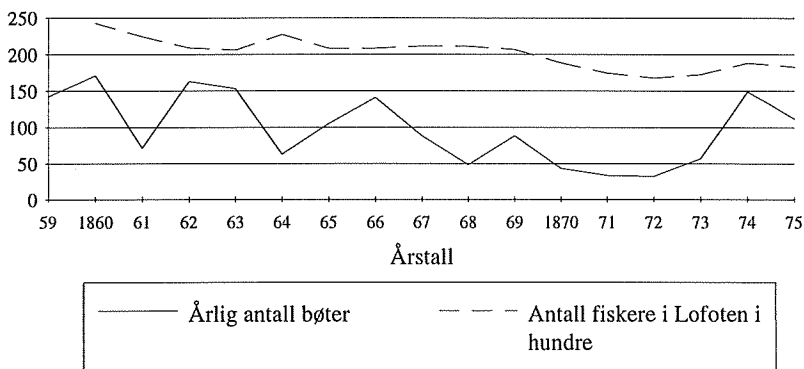
I absolutte tall var bøtelegginga variabel, men med en synkende tendens fram mot begynnelsen av 1870-årene. Bunnpunktet ble nådd i 1872 og fram mot 1875 kom bøtelegginga opp på samme nivå som den var i første halvdel av 1860-årene.

Bøtelegging og fiskets forhold

I denne perioden gikk deltakelsen i fisket gjennom en bølgedal. Som jeg har påpekt tidligere foregikk denne reduksjonen i deltakelse parallelt med et stort sildefiske på kysten av Nordland (1865-1874). Ser vi antall bøter i forhold til deltakelsen fremkommer dette bildet:

¹¹ Kilde: Oppsynssjefens beretninger og fiskerioppsynets arkiv

Diagram 2

Det årlige antall bøter ilagt under lofotfisket i perioden 1859-1875 og antall fiskere tilstede etter oppsynets tellinger i samme periode. Antall fiskere er angitt i 100, dvs. at 200 på vertikal akse tilsvarer 20.000 fiskere.

Diagrammet viser en periode med svært varierende bøtelegging, der antall bøter svingte langt mer enn deltakelsen. Av oppsynssjefens beretninger går det fram at dette kunne ha sammenheng med ressurssmessige forhold, forholdet mellom line- og garnfiskere og hvor fisket foregikk. Foregikk fisket i de mer trange farvannene i øst, resulterte det ofte til flere lovbrudd og ilagte bøter.

Antall bøter i forhold til antall fiskere sank tydelig fram mot 1872. Den høyeste deltakelsen ble registrert i 1860 med 24.266 fiskere, den laveste i 1872 med 17.420 fiskere. I perioden fram mot 1868-69 befant over halvparten av fiskerne seg i Øst-Lofoten den dagen oppsynet foretok telling (se diagram ? i vedlegg). I årene 1870-75 flyttet fiskerne seg lenger vest. Dette var svært påtakelig for sesongene 1871-1873. Forholdet mellom antall line- og garnfiskere skiftet også flere ganger (se diagram 12 i vedlegg B). Dette kunne gi grunnlag for en forklaring på bøtenivået som et resultat av kampen mellom de ulike redskapene. Hvis vi følger de sesongene med relativt sett høyt antall bøter, har vi årene 1862-63 en markant overvekt av garnfiskere, mens linefiskerne i 1866 var i ferd med å komme i flertall. I 1869 var garnfiskerne i klart mindretall, mens de i årene fram mot 1875 var i ferd med å miste overvekten til fordel for linefiskerne. Sett i forhold til deltakelsen er det liten sammenheng mellom et høyt antall

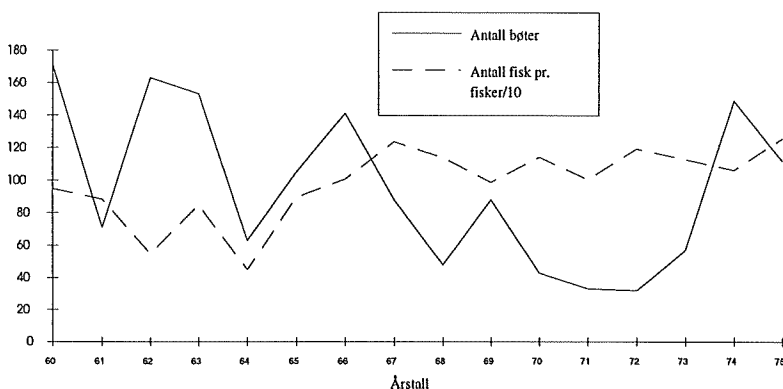
bøter og økning i antall fiskere. Sesongene 1862/63, 1866 og 1869, har alle et relativt høyt antall bøter og synkende eller stabil deltakelse. Unntaket er sesongen 1874 der økt deltakelse hang sammen med flere bøter. Sesongen 1864 er også et tydelig eksempel på det motsatte; økt deltakelse og færre bøter.

I 1869 steg bødelegginga kraftig. Dette var et år med mange fiskere i Lofoten, totalt sett (20.671). Oppfisket kvantum var synkende. Nå steg fangstene i Øst-Lofoten noe, og det var en overvekt av linebrukere. De fleste båtene ble ilagt etter paragraf 10, fiske til ulovlig tid. I 1874, steg bødelegginga igjen til de store høyder. Nå var fiskerne i ferd med å flytte seg fra vest mot øst igjen, og de fleste båtene ble idømt etter samme paragraf 10. Fisket var igjen begynt å ta seg opp, både med hensyn til deltakelse og oppfisket kvantum.

Sammenlagt ser det ut som om at bødelegginga steg når fisket var i endring. Dette gjaldt enten når fiskerne flyttet på seg fra vest til øst, eller omvendt, og når de skiftet redskap. Dette falt sammen med en nedgang eller en oppgang i oppfisket kvantum.

Bødelegginga kan også sees i forhold til ressursituasjonen, hvor mye fisk som ble tatt opp av havet. I utgangspunktet skulle en tro at lite fisk førte til kamp om føda:

Diagram 3

Diagrammet viser antall bøter ilagt under lofotfisket i forhold til oppsynets oppgaver over oppfisket kvantum. Antall fisk er delt på 10, slik at 100 på vertikal akse tilsvare 1.000 fisk i gjennomsnitt pr. fisker.

For å gi et bilde av fangstresultatet har jeg regnet meg til et gjennomsnittlig antall fisk pr. fisker. Dette diagrammet gir heller ikke noe entydig bilde. De årene fisket flyttet seg vestover i Lofoten i første halvdel av 1870-tallet, ser det ut som om at fiskerne fikk relativt gode fangster, samtidig som at bøtenivået sank. Så lenge de fleste fiskerne befant seg i øst fram mot 1869, er bildet mer sammensatt. De to bunnårene fangstmessig, 1862 og 1864, ble direkte motsetninger. I 1862 har vi lite fisk og høy bøtelegging, i 1864 ga lite fisk svært få bøter. Dette kan igjen ha sammenheng med hvor fisken ble tatt. Fra 1864 og fremover mot 1866 steg både fangstresultatet og bøtelegginga sammen.

Sett samlet er denne måten å forsøke å forklare hvorfor bøtelegginga ble slik den ble, et svært sammensatt prosjekt. Ved å gå inn i bøteprotokollene og beretningene kan en finne beskrivelser av enkeltsituasjoner som førte til mange bøter. Dette kunne bl.a. skje i den trange Østnesfjorden innenfor Svolvevør hvor det noen år kunne forekomme et rikt fiske som dro tusener av fiskere til seg. En forklaring til hvorfor bøkene ble ilagt kan dels gjøres på bakgrunn av at fisket gjennomgikk endringer og at det under fisket oppsto enkeltsituasjoner som utløste et stort antall bøter. Dels er det også sannsynlig at andre forklaringer kan finnes i oppsynets bemanning og oppsynssjefenes prioriteringer. Bøtelegginga ga ikke bare et bilde av fisket slik det var, den kan også sees i lys av forhold som lå utenfor selve fisket på havet.

Bøtelegginga fordelt på paragrafer

Hvis vi går inn på hvilke paragrafer det ble ilagt bøter for, ser vi at kun enkelte av paragrafene ble brukt, eller brutt, i særlig grad. Fra fiskerioppsynets start i 1859 til og med 1875 fordelte bøtelegginga seg slik etter paragrafene (Hjalmar Olsen var oppsynssjef 1860-1875):¹²

¹² Kilde: oppsynssjefens beretninger og fiskerioppsynets arkiv.

Tabell 22

§	18...	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75
3 Fornærmelse mot oppsynet	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
6 Forstyrre alm. rolighet	5	8	9	12	4	5	12	1	3	6	5	8	8	6	5	9	9	
7 Brudd på havneforskriftene	3	0	0	0	0	0	0	0	4	1	3	4	1	1	2	1	1	
9 Fiske uten båtmerke	2	6	9	27	7	5	0	6	9	5	5	1	2	1	2	1	10	
10 Fiske til ulovlig tid	25	141	25	17	105	37	57	110	50	13	58	25	13	9	35	118	46	
11 Bruk av forbudt redskap på delt hav	71	0	9	77	19	13	22	18	7	13	2	0	1	2	2	7	13	
12 Manglende merke på ile	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
14																		
15 Utilbørlig behandling av annenmanns redskap	7	5	4	7	9	2	5	2	10	5	5	2	0	2	1	1	2	
17																		
19 Overstått redskap til søndag	4	1	5	4	0	0	1	4	2	0	4	1	2	2	7	5	21	
Brudd på brennevins- og øl/vinlovgivning	5	3	7	6	1	2	1	0	1	2	2	0	1	7	3	4	9	
Brudd på handelslovgivning	17	8	5	13	8	1	7	0	1	2	0	1	0	0	0	0	1	

Bøtekategoriene i beretningene endrer seg i ett henseende. I begynnelsen differensieres det mellom paragrafene 14, 15, 16 og 17. Paragraf 14 dreide seg om å skade annenmanns redskap ved å sette dregg, eller ved å fortøye båten i annenmanns redskap. Paragraf 15 forbød utsetting av redskap som kan trykke annenmanns redskap ned i havet og 16 ulovlig kapping av annenmanns redskap. Disse paragrafene ble i beretningene omtalt som "utilbørlig behandling av andenmands redskap".

Paragrafene 10 og 11 peker seg ut som de mest brukte i denne perioden. Hvis vi går inn på beretningene for de enkelte år, kommer forklaringene til enkelte av de store utslagene.

I beretningen for året 1859 viste oppsynssjefen til paragraf 11 som ga anledning til å dele havet mellom ulike redskap, i dette tilfelle line og garn. Denne delinga skulle ikke skje for ofte og det ble derfor ikke foretatt noen deling "forinden fiskets bedste tid var forbi".¹³ I tidsrommet 13. til den 31.mars ble havet delt mellom line og garn utenfor Kabelvåg og Henningsvær. Etter oppsynssjefens mening viste det seg ganske snart at

¹³ Om lofotfiskeriet i aar 1859, DT 1859, no.43: 10.

denne delingen skapte vanskeligheter, fordi fiskerne ikke klarte å holde plassen sin på havet. En stor del av de 71 bøtene som ble ilagt på grunn av paragraf 11 stammer trolig herfra. Tre år etter (1862) kom oppsynssjefen tilbake til anvendelsen av samme paragraf. Etter hans mening burde det aldri vært gitt anledning til havdeling mellom redskapene fordi det hindret det frie fisket. De 77 bøtene fra dette året hadde sin årsak i en deling av havet som ble foretatt i Øst-Lofoten for å holde garnfiskerne unna linefiskerne. I 1866 var antall bøter for paragraf 11 nede i 18 og oppsynssjefen bemerket at dette skyldtes at det ble foretatt færre delinger av havet nå enn tidligere. På slutten av 1860-tallet var hovedfisket i ferd med å flytte seg til de mer åpne områdene i vest og dette samsvarer bra med reduksjonen i antall bødelegginger.

Den paragrafen som ble mest anvendt i denne perioden forbød fiske før morgen- og etter kveldssignal (paragraf 10). Som vi ser fra saken med Sylvertsen i innledninga kunne det være fristende å dra på havet før de andre for å skaffe seg den beste fiskeplassen. Det samme gjaldt sikkert også i forhold til det å avslutte fisket til rett tid ute på havet. Om morgenen kunne også det stasjonære oppsynet, med sine dekkbåter, påse at fiskerne ikke dro ut på havet ved å plassere seg i utenfor fiskeværene. Dette måtte også bety at det var lettere å påse at denne paragrafen ble overholdt, enn de andre.

Svært få fiskere ble dømt for å ha fornærmet oppsynet. Det samme gjaldt idømmingen etter paragrafene 14, 15, 16 og 17; utilbørlig behandling av annenmanns redskap. Når oppsynssjefene i de første sesongene uttalte at fiskerne behandlet hverandres redskaper med større forsiktighet enn tidligere, trer ikke det klart fram av denne oversikten. Til det er antall bøter rett og slett for få.

Det totale antall bøter som ble ilagt i denne perioden var ikke svært høyt når vi tar med i betraktning antall fiskere som var tilstede i Lofoten. Da kan en heller forbauses over at så få fiskere ble ilagt bot. Tar en også med i betraktning de beskrivelser av "uorden og tøilesløshed" på havet som framkom i debatten rundt friloven før vedtaket i 1857, må denne situasjonen ha endret seg radikalt etter at fiskerioppsynet iverksatt. Enkelte år forekom det nok at fiskerne satte redskapen sin på forbudt område når havet ble delt. Men, som oppsynssjefen skrev i beretningen, ønsket ikke oppsynet å dele havet nettopp fordi dette skapte et merarbeid for oppsynet.

De paragrafene som mer direkte omhandlet overgrep på redskap, fiskere og oppsyn ble svært lite brukt. Dette må bety at enten så oppførte fiskerne seg langt bedre enn tidligere, eller så ble dette ordnet i all minnelighet blant fiskere og oppsyn. Svært mange av de sakene som kom opp for dommeren og som angikk

utilbørlig behandling av annenmanns redskap ble ordnet ved forlik, og det kan antas at slike løsninger også ble valgt av fiskerne selv ute på havet, uten at oppsynet ble involvert.

Bøtelegging fra 1875 og utover 1880-tallet

På slutten av oppsynssjef Olsen periode i Lofoten var deltakelsen i fisket på vei opp igjen og det samme gjaldt bøtelegginger. I den påfølgende oppsynssjef Juels tid, steg deltakelsen fra omlag 21.000 til omkring 27.000 i 1881. I årene etterpå steg deltakelsen ytterligere til vel 31.000 i 1883. I sesongen i 1885 var antall fiskere nede i vel 26.000, før den påny steg til vel 30.000 i 1888. Oppfisket kvantum steg, med enkelte svingninger opp og ned, parallelt med deltakelsen inntil 1882. Fra og med 1883 er fisket svært skiftende, mens deltakelsen holdt seg på et mer jevnt høyt nivå helt fram til andre halvdel av 1890-årene.

Det totale antall bøter ilagt fram til midten av 1880-tallet var:

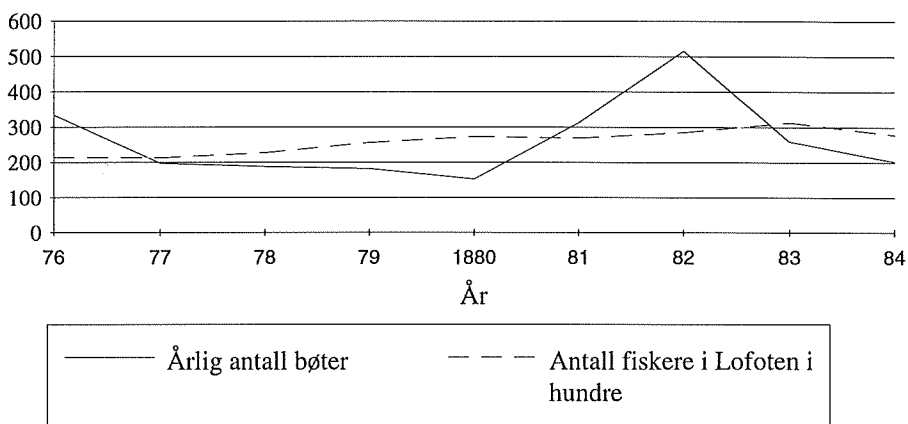
Tabell 23

År	1875	1876	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884
Antall bøter	112	334	197	188	182	152	312	515	259	202

Etter 1884 holdt bøtelegginga seg stort sett mellom 150 og 250 i året. De årene som helt tydelig peker seg ut i oversikten ovenfor, er 1876 og 1882. 1876 var Nils Juels første sesong i Lofoten som oppsynssjef. Han gikk av etter sesongen i 1881 og ble etterfulgt av T.S. Brodtkorb året etter.

For å gi et bilde av sammenhengen mellom deltakelse og bøtelegging vil jeg også her sette opp et diagram:

Diagram 4

Årlig antall bøter og antall fiskere tilstede under fisket i Lofoten etter oppsynets tellinger i perioden 1876-1884.

Første året Juel var oppsynssjef (1876) steg bøtelegginga kraftig. Mens antall bøter i Olsens periode aldri kom over 200, ble de ilagt hele 334 bøter i 1876. Året 1882 peker seg ut med det største antall ilagte bøter, i alle fall frem til 1890. Dette året overtok T.S. Brodtkorb jobben som oppsynssjef og antall bøter steg til hele 515. Året etter sank bøtelegginga til det nivå som ble holdt ut 1880-årene. I motsetning til de andre oppsynssjefene, kom Brodtkorb med en forklaring til hvorfor det ble slik. Hovedgrunnen var at:

det ganske usædvanlige misforhold mellom udbyttet for garn og line forekommen en stærk tendents til at overtrede lovens paragraf 11 ("ulovlig sætning paa delt hav").¹⁴

Antall bøter idømt etter paragraf 10 ("fortidlig udroen") hadde gått ned fra 204 året før, til 166. Dette var, ifølge Brodtkorb, en betydelig reduksjon. Likevel var dette det tredje høyeste tallet siden oppsynet ble startet. Enkelte strekninger ble forbeholdt linebrukerne fordi disse var, iflg.

¹⁴ BNF 1882, 8. 1 Skreifisket i Lofotens oppsynsdistrikt: 56.

Brodtkorb, et svakere redskap enn garn og trengte beskyttelse.¹⁵ Dette til tross for at linebrukerne fikk de beste fangstene dette året. I år med mager fisk, fikk ble det tatt mer fisk på line enn på garn, og i år var fisken magrere enn på lenge. En del fiskere byttet fra garn til line under fisket, uten at de klarte å tjene inn utlegget til redskap på den tida som var igjen. I kampen om fangstene trakk en del garnfiskere inn på linehavet. Dette ble bakgrunnen for det store antall bøter etter havdelingsparagrafen. Oppsynet ble midlertidig forsterket og bøtene forhøyet, uten at det så ut til å hjelpe. Garnmennene betalte sine bøter i håp om at de ville fiske så mye at dette totalt sett ville lønne seg.

Året etter ble bøtelegginga halvert. Dette skyldtes at havet i langt mindre grad ble delt mellom line og garn. Fisket ble ikke så godt i de trange farvannene i Østnesfjorden og Raftsundet. I det hele ble 1883 et dårlig år i Lofoten, fangstmessig.

Idømmingen av bøter fordelt på de enkelte paragrafer endrer seg også noe i forhold til tidligere:

Tabell 24

§	1876	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884
6 Forstyrre alm. rolighet	17	24	36	25	32	22	16	33	36
7 Brudd på havneforskriftene	0	3	5	1	4	6	3	4	6
9 Fiske uten båtmerke	9	1	6	2	3	2	15	8	6
10 Fiske til ulovlig tid	213	104	55	99	65	204	166	180	109
11 Bruk av forbudt redskap på delt hav	10	25	35	25	8	8	292	1	8
14									
15 Utilbørlig behandling	19	8	22	12	9	4	8	14	1
16 av annenmanns redskap									
17									
19 Overstått redskap til søndag	8	3	15	2	1	44	2	0	4
Brudd på brennevins- og øl/vinlovgivning	25	17	8	9	27	22	18	14	
Brudd på handelslovgivning	2	2	5	3	1	0	1	9	9
Andre saker	31	8	1	4	1	0	1	2	

¹⁵ De største problemene forekom inne i den trange Østnesfjorden. Her fikk linebrukerne den innerste delen, mens garnbrukerne måtte holde seg utenfor. Grensen mellom redskapene ble flyttet lenger inn i fjorden, men det hjalp ikke på garnfangstene.

Også i denne perioden peker paragraf 10 (fiske til feil tid) seg ut som den mest brukte. Ellers var det en stigende bruk av paragraf 11 (fiske på delt hav). Her må det foreligge en økning av bruken av havdeling mellom redskapene. For første gang siden starten av oppsynet ble det en økning i "forstyrrelse av den almindelige rolighet". Idømminga etter denne paragrafen hadde vært ubetydelig tidligere. Samtidig ser vi at "utilbørlig behandling av annenmanns redskap" er økende. Her må det foreligge et adferds- og ordensproblem i et større omfang enn tidligere. Dette kan muligens også sees i forbindelse med at antall bøter etter brennevins- og vin/øl-lovgivningen også er stigende. "Andre saker" i 1876 var alle sammen brudd på sunnhetsforskriftene.

Fra 1876 av begynte andelen av garnfiskere i Lofoten å øke betraktelig. Samtidig begynte antall linefiskere å synke. I 1881 var det igjen like mange garn- som linefiskere, og utover 1880-tallet var det hele tida langt flere line- enn garnfiskere. Dette skifte i redskapsbruken falt sammen med økninger i bøtelegginga. I perioden 1873-76 økte andelen av fiskere i øst kraftig. Etter dette ble forholdet mellom fiskere fordelt på øst og vest i Lofoten relativt konstant. Omtrent halvparten av fiskerne holdt seg i øst, omkring 10-20 % utenfor Henningsvær og omkring 30% i Vest-Lofoten. Dette kan sikkert betraktes som en av de viktigste årsakene til at bøtenivået holdt seg såvidt høyt.

Disiplinering av fiskerne

Motzfeldt forventet at innføringa av den nye fiskeriloven kunne møte motstand hos fiskerne. Derfor ble det viktig å ha et så "kraftig" oppsyn som mulig, og ved å satse på at nyordninga respektert og akseptert fra statren av, kunne en på lengre sikt forvente reduksjon av bemanning og omkostninger, mente Motzfeldt. Forventninga om konflikter på grunn av den nye fiskeriloven gjorde også, som vi har sett, at departementet mente det var nødvendig at Motzfeldt selv, som lovskriver og med erfaring som oppsynssjef ved vårsildfisket i årene 1851-1855, måtte ta på seg oppgaven som oppsynssjef den første sesongen. I beretningen fra 1859 skrev Motzfeldt at:

...en saa gjennomgripende forandring i bestaaende forholde som der tilsigtedes ved lov af 23de mai 1857, ikke kunde iværksættes,

*uden at megen modvillighed paa mange forskjellige hold vilde vise sig.*¹⁶

Denne passusen ble gjentatt av Olsen i de påfølgende beretninger. Men det er mye som tyder på at den motvillighet som kom fram i svært liten grad tok form av uro på havet. Selv om oppsynssjefen mente at oppsynet måtte fare varsomt fram mot fiskerne de første årene, er det få indikasjoner i bøtelegginga på at ikke fiskerne, stort sett, respekterte friloven, når den først var vedtatt og satt i verk.

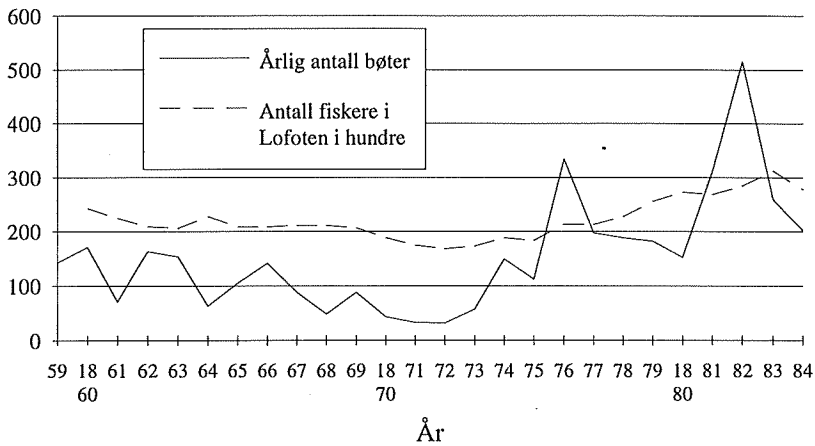
Som Magne Eriksen skriver i sin hovedoppgave om lofotloven, ble aldri oppsynet noen populær institusjon blant fiskerne.¹⁷ Fiskerne overså fiskerioppsynet og gjorde ofte som de hadde gjort tidligere - de ordnet opp seg selv imellom. Med 4 mobile oppsynsfartøy, og 3 mer eller mindre stasjonære betjenter, kunne ikke oppsynet rekke over et område på omkring 14 mil langs innersida av Lofoten. Oppsynets mulighet for å påtale lovbrudd måtte i stor grad være avhengig av at fiskerne selv gikk til oppsynet og meldte hverandre, og som vi ser av politi- og domsprotokollene skjedde dette ved flere anledninger. Muligheten for oppsynet selv å påtale lovbrudd ute på havet måtte også bli sterkt redusert etter 1875 da oppsynsskøytene bemannet med marineoffiserer ble trukket ut.

Setter jeg diagrammene for bøtelegging i begge periodene sammen, framkommer utviklingen tydeligere:

¹⁶ Om lofotfiskeriet i aar 1859, DT 1859 no.43: 9.

¹⁷ Eriksen 1978.

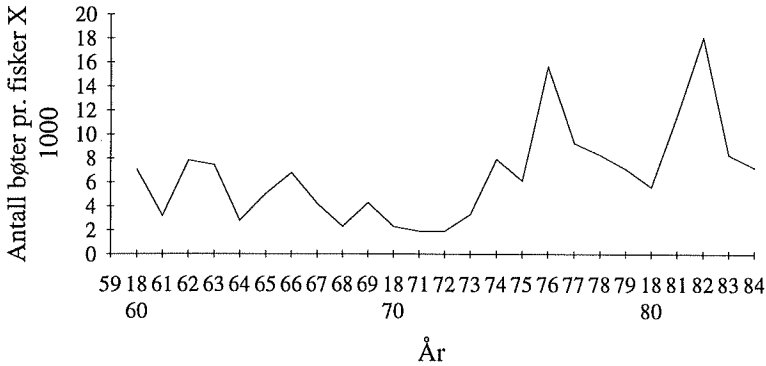
Diagram 5

Antall bøter ilagt av fiskerioppsynet i Lofoten og antall fiskere etter oppsynets tellinger i perioden 1860-1884.

For ytterligere å få fram hvordan bøtelgginga forholdt seg til antall fiskere har jeg regnet ut et forholdstall mellom antall bøter og antall fiskere. Denne kurven er til forveksling lik det årlige antall bøter i diagram 4, men den viser også at selv om deltakelsen i Lofoten steg etter 1873, så steg bøtelegginga pr. fisker mer:

Diagram 6

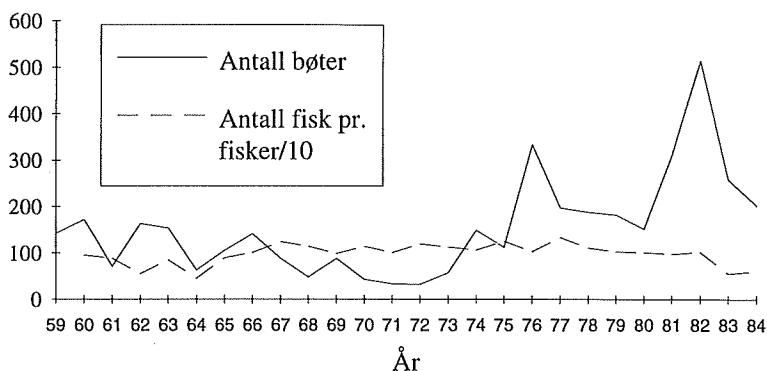

Antall bøter i forhold til antall fiskere i Lofoten i perioden 1860-1884 . Vertikal akse viser antall bøter pr. fisker X 1000.

Hvorfor steg så bôtelegginga fra og med 1873? Som jeg har antydnet ovenfor ble det antatt at bôtelegginga varierte med hvor fiskere og fisk befant seg, med valg av redskap og mengdeforholdet mellom fisk og fiskere. I 1873 oppholdt over halvparten av fiskerne seg i Vest-Lofoten. Etter 1873 svingte fisket østover igjen og fra og med 1876 stabiliserte fisket seg med omkring halvparten i øst, og resten fordelt på Midt- og Vest-Lofoten. Hvis vi ser på redskapsbruken var den en svak overvekt av garnfiskere fram til 1876. I 1876, da det ble ilagt hele 334 bøter, var det omtrent like mange line- og garnfiskere. Etter 1876 og framover mot 1881 var det en klar overvekt av garnfiskere i forhold til linefiskere, og etter 1881 ble forholdet motsatt. Dermed kan det igjen se ut som om at bôtelegginga steg når styrkeforholdet mellom redskapene line og garn var i ferd med å endre seg til fordel for det ene eller andre redskapet.

Hvis vi ser på ressurstilgangen i samme periode og bôtelegging framkommer dette bildet:

Diagram 7

Antall bøter ilagt av fiskerioppsynet i Lofoten og oppsynets oppgaver over oppfisket kvantum pr.fisker i perioden 1859-1884.

Selv om antall fiskere i Lofoten økte sterkt etter 1873 og framover mot 1883 ser det ikke å ha gått nevneverdig ut over fangsten for den enkelte. Det store fallet i kvantum skjedde først i 1883-1884 uten at det ser ut til å gjenspeile seg i bøtelegginga. Hvis vi ser på oppgaver over fiskeprisene i samme periode var det et markant prisfall i siste halvdel av 1870-årene.¹⁸ Samtidig skrev oppsynssjef Juel i beretningen for 1877 at den generelle pris- og lønnsvekst truet oppsynets aktivitetsnivå. Dette må ha betydd at fiskerne fikk mindre igjen for fisken de solgte, selv om de fisket like mye som tidligere. Skifte av oppsynssjef i 1875 ser altså ut til å ha falt sammen med en konjunkturedgang for fisket der kampen om fisken på havet ble intensivert. Dette i seg selv kan ha medført at fiskerne brøt fiskeriloven oftere enn tidligere.

De paragrafer fiskerne ble dømt etter viser at de fleste fiskerne ble tatt for fiske til ulovlig tid eller på delt hav. Hver gang oppsynet tok på seg arbeidet med å dele havet mellom redskapene, måtte oppsynet være tilstede for å påse at delinga ble overholdt. Noen fiskere tok sjansen på å sette redskapen sin på forbudt område, og betalte bøtene i håp om at de kunne fiske så mye at det ville lønne seg. I rekordåret 1882 ble hele 292 fiskere

¹⁸ Axel Coldevins artikkel *Trekk av lofotfiskets historie*, i Fasting 1946: 43, inneholder et diagram over prisbevegelsen på fiskepriser i tidsrommet 1700-1880.

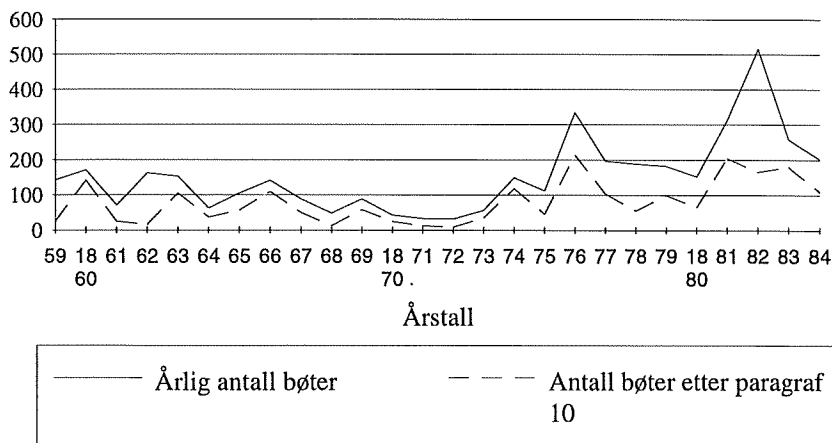
bøtelagt for fiske med ulovlig redskap på delt hav, de fleste tatt under én enkelt episode i Østnesfjorden.

Hvis en ser bort fra slike enkeltepisoder som i Østnesfjorden, tyder bøtelegginga på at oppsynet i hovedsak kom til å påse at fiskerne overholdt paragraf 10; “fiske til ulovlig tid”. Friloven var utformet etter prinsippet om alles rett til havet og dette måtte føre til at det oppsto en kamp om de beste fiskeplassene. Siden ingen kunne dra på havet før oppsynet hadde signalisert utror om morgenen, måtte dette tidspunktet, selve starten, være svært avgjørende for å plassere seg best mulig på havet. En god start og rask seiling eller roing ut på havet ga de dyktigste og sterkeste muligheter som de andre ikke fikk. Ikke å undres over at de yngste og eldste fiskerne kunne falle utenfor og ble betegnet som mindre "driftig" av oppsynssjefen.

Det er lett å se analogien til dagens idrettskonkurranser når fiskerne skulle ut på havet. Utrorrssignalet ga fiskerne startskuddet og fiskeplassen ble mållinja. Hvis jeg antar at fiskerne hadde større interesse av å starte så tidlig som mulig, enn å drøye tida ute på havet om kvelden, så kan en kalle brudd på paragraf 10 for "tyvstart".

Omfanget av idømmingen etter paragraf 10 går fram av diagrammet under:

Diagram 8

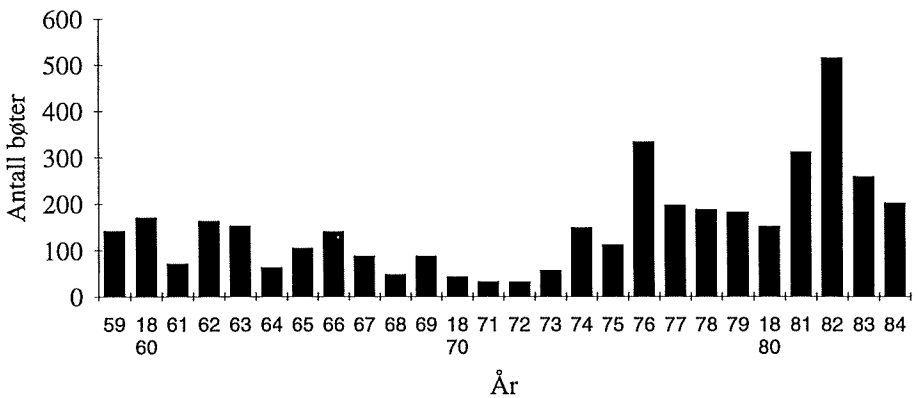
Antall bøter ilagt av fiskerioppsynet og antall bøter ilagt etter paragraf 10, “fiske til ulovlig tid”, i perioden 1859-1884.

Frem mot andre halvdel av 1870-årene går det tydelig fram at bøter etter paragraf 10 dominerer bildet. I den siste delen av den perioden jeg har tatt for meg, kommer andre forhold sterkere inn, som "fiske med forbudt redskap på delt hav" (paragraf 11) og "forstyrrelse av den almindelige ro" (paragraf 6). Likevel går det klart fram av diagrammet at oppsynets vesentligste oppgave, slik det kommer fram gjennom bøtelegginga, var å sørge for at ingen fiskere "tyvstartet", eller kunne være lenger på havet enn de andre. Selve adferden på havet gjenspeiler seg lite i bøtelegginga. Her måtte fiskerne styre seg selv.

Beretning og bøtelegging

Beretningenes omfang fulgte fiskets ekspansjon i andre halvdel av 1870-tallet. Sammenlikner vi diagrammet for beretningenes omfang og det totale antall bøter ilagt av oppsynet i Lofoten ser vi et ganske så parallelt forløp:

Diagram 9

Det årlige antall bøter ilagt under lofotfisket av oppsynet i perioden 1859-1884.¹⁹

¹⁹ Basert på oppsynssjefens årlige beretninger og domsprotokollene til de ekstraordinære dommere under fisket, Fiskerioppsynets arkiv, Statsarkivet, Trondheim.

Etter 1884 stabiliserte antall bøter seg på mellom 150 og 250 frem mot 1890. At antall bøter steg med et økende antall fiskere i Lofoten synes rimelig. I forhold til antall fiskere steg bøtenivået allerede i sesongene 1873-74. Dette nivået ble bibeholdt årene etterpå i den perioden jeg har undersøkt (fram til 1895). Da Juel overtok som oppsynssjef i 1875 økte også omfanget av beretningene, både med hensyn til sidetall og tabellverk. Fra og med 1879 ble beretningene redigert ned av Statisk Centralbureau før de ble gjengitt i *Statistikk over Norges Fiskerier*. Beretningene økte ytterligere i omfang i de tre siste årene Juel satt som oppsynssjef, mens de fra 1882 ser ut til å ha funnet den form som de kom til å beholde en god stund framover. I Juels periode ser det altså ut til å ha vært en samtidig ekspansjon av fisket, av bøtelegginga og av beretningene.

Etter etableringen av Statistisk Centralbureau i 1876 ble det forlangt at visse opplysninger om fisket skulle fremskaffes og sendes inn til Bureauet. Likevel går det fram av beretningene at innholdet ble gjenstand for oppsynssjefens utprøving for å komme fram til ny kunnskap som kunne være av betydning for fisket. Da Brodtkorb overtok etter Juel i 1882 skrev Juel et brev til sin arvtager. Juel var da forretningsfører i "Selskabet for de norske Fiskeriers Fremme" og redaktør i selskapets organ "Norsk Fiskeritidende":²⁰

Min kjære Brodtkorb!

Det glæder mig, at du vil forfatte beretningen i den gamle stil.....

Juel fortsatte med en beskrivelse hvor Brodtkorb kunne finne de nødvendige opplysninger til årets beretning. Dette gir et inntrykk av at den enkelte oppsynssjef, tross alt, bestemte vesentlige deler av lofotberetningene form og innhold.

Denne utprøvingen ser ut til å være over da Juel sluttet som oppsynssjef. Etter Juels periode ble beretningene strammet inn, de fikk en fastere disposisjon og tabellverket ble holdt konstant. Denne stabiliseringen av beretningene inntrådte omtrent samtidig som at det årlige antall bøter oppsynet ilet ble stabilisert.

²⁰ Brevet er datert 7. oktober 1882. Arkivet til oppsynssjefen ved lofotfisket, pakkesak nr.9, Annen korrespondanse, Statsarkivet i Trondheim.

Kapittel 7

"En fast videnskabelig grundvold"

De praktisk-vitenskapelige undersøkelser

Samtlige motionærer gaae ud fra den forudsætning, at det for en fortsat heldig udvikling af vort lands fiskerier er en nødvendighed at have et saavidt muligt nøiaktigt kjendskab til de betingelser, under hvilke de store fiskestimer, der til visse af aarets tider pleie at indfinde sig ved vore kyster, leve og udvikle sig. De anføre, at kundskaben hertil er meget indskrænket og tildels indhyllet i et mørke, som de haabe ved videnskabens hjælp at kunne gjennemtrænge, samt at en uhensigtsmæssig og uforstandig drift af fiskerierne truer med disses tilintetgjørelse.

Fra innstillingen til Næringskomité nr.1 om bevilgninger til undersøkelser omkring saltvannsfiskeriene.¹

I debatten om friloven i 1857 gikk det tydelig fram at motstandere og tilhengere av loven hadde motsatte syn på hvordan liberaliseringa ville virke på fisket. Mostanderne så for seg et framtidig risikabelt fiske, preget av konkurranse og ulykker, mens tilhengerene nettopp ville styrke konkurransen for å fremme utvikling. Selv tilhengerne kunne innrømme at liberaliseringa kunne føre med seg problemer, men så for seg at disse ville være forbigående, inntil at fiskerne hadde tilpasset seg "den nye ordning". De problemene som kunne oppstå, ble akseptert fordi selve målet, modernisering og effektivisering, var viktigere enn alt annet.

De første beretningene bar preg av at det eksisterte en debatt om friloven og endringene i Lofoten. De innvendinger mot telegraf og dampskip som oppsynssjefen kommenterte i 1862, viser at fiskerne forsøkte å knytte en forbindelse mellom de "menneskelige indretninger" og det dårlige utbytte.

¹ SF 1860/7.D.: 403.

Det ble til og med sådd tvil om beretningenes oppgaver over kvantum og deltakelse var riktige. Med den støtten oppsynssjefen kunne få hos amtmann og sine egne undersøkelser, kunne Olsen føre bevis for at disse forestillingene var feilaktige. Mange års erfaringer hadde vist at "nogen uregelmessighed fra aar til andet viser seg stedes ved skreifisket ligesom ved vårsildfisket".² Dette måtte også fiskerne akseptere. Til innvendningene mot garnbruk i Lofoten, henviste oppsynssjefen til Motzfeldtkommisjonens uttalelse om man ikke "burde legge synderlig vægt paa erfaringer, der sluttede sig til formodninger om hvad der foregaaer paa havets bund". Her hadde en ikke sikker kunnskap om effekten av garnbruk, og erfaringer for det ene, kunne oppveies av erfaringer av det motsatte.

Slik som jeg har beskrevet beretningenes forsøk på å bygge opp en kunnskap om hvordan ulike forhold kunne virke inn på fiskets resultat, ble dette begrenset til det som skjedde over havflaten. Spørsmålet om sammenhengen mellom fiskens adferd og mengde i Lofoten og andre forhold som vær, temperatur og skreiens vandringer ble nesten ikke berørt i de første beretningene. Sagt mer poengtert, kunne det virke som at oppsynssjefen mente at den årlige variasjon i kvantum og adferd var underlagt naturlover som det lå utenfor noens makt å gjøre noe med, og som ikke var vesentlig i forhold til å øke fiskets effektivitet. Friloven satte rammer for fisket, og de endringer som skulle til for å øke utbyttet, skulle skje ved 1) å finne fisken, 2) bruke det mest effektive redskap til å fange den, og 3) selge fisken til høyst mulig pris. Hvor fisken var, fant fiskerne fort ut når de begynte å fiske. Her ble løsningen gode kommunikasjoner som sørget for at meldinger om fisket ble spredt utover hele fiskeområdet.

Oppsynssjefen la for dagen en skepsis til det han kalte spekulasjoner om hva som skjedde "paa havets bund". Likevel var det klart at her lå det et ukjent område som fiskerne kunne dra nytte av i diskusjonen omkring friloven. Samtidig var det klart at det kunne ligge et utviklings- og effektiviseringspotensiale i mer kunnskap om hvilke naturforhold som virket inn på fiskets variasjoner, utover de strategiske valg fiskerne gjorde i forhold til tid, redskap og sted i løpet av fisket.

Både med hensyn til kunnskapen om fisket og fiskets risiko ser vi at friloven og oppsynssjefens beretninger om fisket kunne legge opp til grenser

² Om Lofotfiskeriet aar 1862, DT 1862, no.40: 18.

for hva endringen av fisket skulle omfatte. Den næringsmessige endring omfattet en effektivisering gjennom valg av riktig redskap, tid og sted innenfor oppsynsområdet. Videre betraktninger om fiskets biologiske og fysiske forhold og de muligheter for å øke utbyttet av fisket denne kunnskapen kunne representere, ble foreløpig holdt utenfor. Likeledes var fiskets risiko for liv og helse ett av de forhold som nok var av betydning, men som ikke kunne bli gjenstand for reguleringer i den grad det ville gripe inn i fiskernes selvbestemmelsesrett på havet. Hovedmålet var et effektivt og dynamisk fiske og dette kunne bare realiseres gjennom fiskernes frie valg innenfor de rammer som loven skapte. Likevel, parallelt med dette, skjedde det en oppbygging av ny kunnskap om fisket som pekte utover disse rammene, på bakgrunn av ulike initiativ som ble tatt av de sentrale myndigheter.

7.1 De praktisk-vitenskapelige undersøkelser

I 1860 behandlet næringskomité no.1 et forslag fra 6 representanter fra Bergen, Tromsø og Finnmark om å bevilge 4.000 spesidaler til undersøkelser omkring saltvannsfiskeriene.³ Representantenes forslag kom etter henstillinger fra distriktslege Follum, amtmannen i Finnmark og handelsforeningen i Molde. For å innhente sakkyndige uttalelser hadde næringskomitéen selv henvendt seg til *Selskabet for Norges Vels fiskeriklasse* og professor H. Rasch.⁴ Amtmannens og handelsforeningens henvendelser viste til at

...det for fortsatt heldig utvikling af vort lands fiskerier er en nødvendighed at have et saavidt muligt nøiaktigt kjendskab til de

³ Den ene av disse var overlærer D.C. Danielsen, som senere skulle bli en av grunnleggerne av det marinbiologiske miljø ved museet i Bergen. En annen var overlærer J.W.C. Steen, senere statsminister 1891-92 for Venstre. Steen sto bak en henstilling i 1865 om endringer i fiskeriloven i Lofoten. J. Holmboe var også en av forslagstillerne. Han ble Finnmarks første amtmann i 1866.

⁴ SF 1860, Innstilling no.81: 403. H.H. Rasch var en tidligere elev av J. Rathke og nå professor i zoologi ved universitetet i Kristiania. Rasch hadde et grunnleggende arbeid "Om den kunstige fiskeformerelse" (1852), om klekking av ferskvannsfisk (Norsk Biografisk Leksikon).

betingelser, under hvilke de store fiskestimer, der til visse af aarets tider pleier at indfinde sig ved vore kyster, leve og udvikle sig.

Fortsatt var kunnskapen om fiskeriene "innhyllet i et mørke" som bare vitenskapen kunne belyse. Frykten for at fisken skulle forsvinne eller for at fiskeriene skulle ødelegges på grunn av et overfiske var tilstede. Follums henstilling inneholdt også et forslag til endringer i fiskerilovene for vårsild- og lofotfisket fordi at, som han sa, lovene kunne bidra til å ødelegge disse fiskeriene. Næringskomitéen tok ikke disse innvendingene særlig alvorlig, Follums forslag ble karakterisert som "vel dristig". Forslagsstillerne hadde anbefalt at Stortinget bevilget hele 4.000 spd. til dette formålet. Follum ville ansette 4 inspektører, mens stortingsrepresentantene gikk inn for at pengene skulle gå til undersøkelser omkring saltvannsfiskeriene "i naturvidenskabelig retning". Næringskomitéen mente at disse første undersøkelsene ville bli mer vitenskapelige enn praktiske, dvs. direkte anvendbare for næringsutøvelsen, og at de derfor burde bli mindre omfattende enn foreslått. Komitéen endte opp med å foreslå 600 spd. bevilget årlig til disse undersøkelsene og at de ble hentet ut fra de midlene som ble bevilget til reiser og stipendier for naturvitenskapsmenn.

Cand.med Axel Boeck fikk i oppdrag av Stortinget å dra til Vestlandet i sesongen 1861/62 for å begynne undersøkelsene omkring vårsildfisket. Boeck var blitt utpekt av professorene M. Sars og Rasch etter pålegg fra departementet. Cand.med. Boeck kunne ikke gi noen oppskrift på forhånd på hvilke undersøkelser han skulle gjøre. Dette måtte erfaringen vise ham etter å ha oppholdt seg der en stund. Formålet med disse måtte likevel være:

1. å undersøke hvilke fiskesorter som det drives fiske på
2. å finne ut hvorfor fisken flytter på seg fra sesong til sesong
3. å undersøke forholdene omkring fiskenes forplantning

Boeck antok i utgangspunktet at forhold som havstrømmer, vannets temperatur og tilgang på næring spilte en vesentlig rolle i denne sammenheng. Han mente også at disse undersøkelsene måtte foretas over et lengre tidsrom og over større områder, skulle de gi betydningsfulle resultater.⁵

⁵ DT 1862: 183.

Ett år etter ble bevilgningen til de praktisk-vitenskapelige undersøkelser økt til 1500 spd. Stud.med. G.O. Sars ble samtidig ansatt for å gjøre undersøkelser omkring torskefiskeriene i Nordland og Finnmark.⁶ Sars skulle reise til lofotfisket vinteren 1864 og meddele sine iakttagelser i form av en innberetning til departementet i etterkant.⁷ Sars var i Lofoten hvert år til og med 1870. Etter den tid gjorde han noen år undersøkelser utenfor Vestlandet og Finnmark. I årene 1876-78 deltok han i ulike større forskningsekspedisjoner i Nord-Atlanteren. Fra og med 1870 ble Sars knyttet til universitetet i Kristiania som stipendiat i zoologi, der han straks begynte å forelese. I innberetningene ser vi at Sars var utsatt for et dilemma mellom det å ivareta universitetsjobben og undersøkelsene i Lofoten. Samme år ble også Sars oppnevnt som fast konsulent for departementet i fiskerispørsmål. Da Axel Boeck døde i 1873 overtok Sars ledelsen av de praktisk-vitenskapelige undersøkelser.⁸

I 1864, samme år som Sars startet sine undersøkelser i Lofoten, ble den første norske fiskeriutstilling arrangert i Ålesund; året etter fulgte en utstilling i Bergen. Noen år tidligere var det blitt avholdt internasjonale fiskeriutstillinger i Amsterdam og London med norske representanter tilstede.⁹ Dette må bety at den offentlige interesse for fiskerinæringen var økende. I begynnelsen av 1860-tallet fikk vi også to meget dårlige sesonger i Lofoten. Enkelte fiskerne mente at det katastrofale dårlige utbytte i fisket skyldtes de nye lovreglene. Myndighetene, bl.a. representert ved Næringskomité no.1, mente at svingingene i fisket skyldtes andre, naturgitte forhold, som ikke sto i sammenheng med endringene av de ytre rammene for næringsdrifta. Bare den vitenskapelige kunnskap kunne danne en sikker

⁶ DT 1864, no.1.

⁷ G.O. Sars, *Indberetninger til Departementet for det Indre om de af ham i aarene 1864-1878 anstillede undersøgelser angaaende saltvandsfiskeriene*, Christiania 1879.

⁸ En kortfattet oversikt over G.O. Sars vitenskapelige karriere finnes i O. Nordgaard, *Michael og Ossian Sars, Steenske Forlag*, Kristiania 1918. En mer generell fremstilling av norsk havforskning på 1800-tallet, deriblant Sars, har jeg funnet i Egil Sakshaug (red.), *Norsk oseanografi - status og perspektiver*, Norges Almenvitenskapelige forskningsråd, Oslo 1976.

⁹ Se Baars 1862.

grunnvoll som kunne brukes som utgangspunkt for beslutninger omkring næringsdrifta, mente næringskomitéen.¹⁰

G.O. Sars' undersøkelser i Lofoten 1864-1870

G.O. Sars leverte sin første innberetning om sine undersøkelser av saltvannsfiskeriene i 1864. Han hadde selv valgt å dra til Lofoten da fisket begynte i januar. Det meste av tiden ble brukt til reiser omkring i distriktet, mens han iakttok fisket og snakket med "erfarne fiskeres beretninger om fiskeriene":

Mange vigtige oplysninger har jeg ogsaa paa denne maate erholdt, men har ogsaa paa den anden side hørt mange paatageligt falske og modsigende meninger udtale.....Det er just min opgave under nærværende fiske at skaffe mig et saavidt muligt fudstendigt overblik over fiskets gang ialmindelighed, og jeg gjengiver her paa denne maade vundne erfaringer saaledes, som de forekommer mig mest stemmende med naturen, forbeholdende mig ved senere nøiaktige undersøgelser at bekræfte eller berigtige, hvad jeg her ikke vover at opstille som sikre kjendsgjærninger.¹¹

Dette ble Sars metode. Han hørte på hva fiskerne sa, men hadde en kritisk grunnholdning til beskrivelsene, inntil Sars, som vitenskapsmann, hadde undersøkt hva som faktisk var tilfelle. Skulle disse undersøkelsene gi resultater, måtte han gå fram etter en systematisk plan, skrev Sars i innberetningen året etter. Ambisjonene om det fullstendige overblikk fra året før, måtte forlates til fordel for en fokusering på enkelte fenomener, skulle ikke undersøkelsene bli overfladiske.¹²

Sars startet innberetningen fra 1864 med en generell beskrivelse av lofotfiskets gang, før han gikk over til de "fysiske forhold" omkring fisket. Sars mente at skreien sto jevnt fordelt langs kysten fra Stadt og nordover. Lofotfiskets spesielle forutsetninger besto i de spesielle geografiske forhold

¹⁰ SF 1860/7.D.: 403, inneholder innstillingen fra Næringskomité nr.1 om et forslag til bevilgning til "undersøgelser betræffende saltvandsfiskeriene".

¹¹ Sars 1879: 3.

¹² Ibid.: 25.

som gjorde at fiskeriet var "mere beskyttet mot havets umiddelbare indvirkning".

Bunnforholdene var svært viktige, skrev Sars. Undersøkelsene hadde vist at torsken fulgte ulike renner langs med innersida av Lofoten. Sars foreslo at det burde vært foretatt en opplodning av dybdene slik fisket kunne kunne skje mer planmessig etter disse rennene i framtida. Henstillingen må ha blitt hørt fordi det første bunnkartet over Vestfjorden forelå som et bilag til *Beretningen om Norges Fiskerier 1869*, etter at Norges Geografiske Oppmåling hadde gjort en serie dyploddinger året før med dampskipet "Hansteen".

På samme måte som Axel Boeck noen år tidligere, ville Sars også legge stor vekt på å undersøke havets strømmer og temperatur i forhold til fiskets variasjoner. Zoologen Sars utførte undersøkelser utover sitt eget spesielle fagfelt, slik også Axel Boeck gjorde.

G.O. Sars delte, på samme måte som fiskerne, inn fisket i tre faser: innsig, gyting og utsig. Han kommenterer fasene i forhold til tid, og de variasjoner som kunne inntre i fisken adferd på grunn av skiftende fysiske forhold. Sars stilte seg spørsmålet om hvor skreien kom fra. Han refererte til en gammel hypotese om at fisken vandret fra "bortliggende havstrøg". Dette tvilte Sars på. Den seneste forskningen hadde vist at både skrei og sild holdt seg nær kysten, inntil tidspunktet for gytingen var forestående. Antagelsen om at skreien kom nordfra var helt feilaktig, mente Sars i 1864. I innberetningen for årene 1866/67 kom Sars tilbake til dette forholdet. Han kjente ennå ikke skreiens endelige oppholdssted, men anså det nå som sannsynlig at den oppholdt seg på havbankene utenfor kysten, og ikke på dypet imellom. Undersøkelser de siste årene hadde vist at flere fiskesorter oppholdt seg ute på disse grunne havstrekningene, et stykke fra land.

Som zoolog gjorde Sars en epokegjørende oppdagelse da han første året i Lofoten fant "nogle smaa fuldkommen vandklare, i vandet frit svævende, kugleformige legemer".¹³ Tidligere hadde en gått ut ifra at all fisk la rogn på bunnen, eller at rogn sank mot bunnen etter at befruktning hadde skjedd. De kuleformede legemene Sars fant flytende, viste seg å utvikle seg til fiskeunger i løpet av kort tid. Dette måtte også bety at torskerogna var langt mer utsatt for havstrøm enn rogn fra andre fiskeslag. Dette viste seg

¹³ Ibid.: 17.

blant annet ved at store mengder rogn kunne drive i land på strendene i perioder med sterk pålandsvind. Den flytende rogn kunne også bety store muligheter i forhold til "den kunstige fiskeudklækning". Det hell en hadde hatt med ferskvannsfisk, kunne, i så måte, vanskelig reproduseres for saltvannsfisk som gytt på havbunnen. Rogna måtte ligge på så store dybder at dette vanskelig kunne gjøres kunstig.

Året etter dro Sars til Lofoten i begynnelsen av mars måned. Erfaringene fra året før gjorde at han hadde som målsetting å kunne følge skrei yngelen fra gyting og framover et stykke. I innledninga til innberetningen for 1865, som for de andre årene, argumenterte Sars for undersøkelsenes verdi og nytte. Selv skulle han:

...efter bedste evne (at) søge at faa opklaret det mørke, der endnu hviler over de fleste punkter ved torsken levesett, medens den gjæster vore kyster.¹⁴

Undersøkelsene måtte baseres på en fast vitenskapelig grunnvoll, skulle de tjene sin hensikt en gang i framtiden. Det kunne ta tid før myndighetene og næringa kunne høste de mer praktiske resultater av dette arbeidet, men det var ingen vei utenom, mente Sars. Det var nødvendig å samle en svært omfattende kunnskap om torskens natur og levesett, skulle vitenskapen kunne klarlegge de naturlover som gjorde det mulig å forutse fiskens variasjoner i mengde og sted fra år til år. De første undersøkelsene skulle bidra til en generell oversikt over fiskets virksomhet. Deretter måtte Sars gå mer systematisk fram og undersøke enkelte forhold mer i dybden.

Dette året var Sars interesse vendt mot torskeyngelens utvikling. Da han kom fram til Lofoten viste det seg at innsiget hadde skjedd langt senere enn vanlig. Dette hadde sin bakgrunn i et usedvanlig kaldt værlag i den siste tida. Lav lufttemperatur hadde sannsynligvis resultert i at fisken gikk dypere og lengre fra land i påvente av en temperaturstigning under gytinga. Havvannets temperatur måtte spille en meget viktig rolle for fiskets gang, mente Sars. Dette året hadde han satt seg som mål å følge rognas og yngelens utvikling utover etter vinteren, bl.a. klekket han ut yngel i glasskåler. Som et resultat av dette arbeidet ble det presentert en rekke "sterkt forstørrede tegninger af hele den udviklingsrække" på fiskeriutstillingen i Bergen senere samme år. Sars var ennå sterkt opptatt av hvilke resultater en kunne oppnå

¹⁴ Ibid.: 24.

ved menneskelige inngrep i utklekningsprosessen. Mye av rogn gikk til spille, enten ved at den rak i land, eller ved at den endte opp som føde for fisk. En enkelt torsk la like mange egg som hele det oppfiskede kvantum for inneværende år. Dette kunne gi uanede muligheter for fiskeridrifta i framtida. Dette arbeidet la grunnen for dannelsen av Flødevigens klekningsanstalt ved Arendal noe senere (1882).¹⁵

Sars lot seg bevege til å komme med en vurdering av utsiktene for neste års fiske. På bakgrunn av de forholdene han hadde iaktatt i år anså han mulighetene for større fangster i framtida som gode. Den rådende vindretning dette året hadde presset torskerogna inn i fjordarmene. Sars mente at dette ville medføre at et større antall yngel ville leve opp, enn tidligere år. Han forventet også at det synkende fiske i Øst-Lofoten av samme årsak ville ta seg opp igjen etter en stund, og at:

*Dette vilde være til væsentlig fordel for lofotfisket, da havet ved disse vær er langt bekvemmere for fiskeribedriften end de vestenfor liggende.*¹⁶

Også i de to neste årene fulgte Sars torskeyngelens utvikling i Lofoten. I 1866 begynte han sine undersøkelser den 7.mai; året etter dro han fra Kristiania medio juli, slik at han kunne fortsette der han slapp året før. Beretningene fra 1866/67 ble trykt sammen og gitt en felles avslutning. Sars stilte her et spørsmål om den praktiske nytte av de vitenskapelige undersøkelser:

*Dette kan være noksaa morsomt at lese, men af hvad nytte kan det være? Gives det nogenlunde valuta for de penge, staten ofrer til praktisk-videnskabelige undersøgelser af vaare fiskerier.*¹⁷

De praktiske resultater ville først komme om noen år, mente han. Sars hadde forsøkt å gå inn i dette arbeidet uten å lage seg faste forestillinger om hvordan dette skulle gjøres. Han hadde begynt på et sakte og møysommelig arbeid der det vitenskapelige arbeid skulle danne et grunnlag for seinere

¹⁵ Se bl.a. Vera Schwach (1996), *Marin akvakultur mellom politikk og vitenskap*, Forskningspolitikk nr.1.

¹⁶ Sars 1879: 32.

¹⁷ Ibid.: 47.

høsting. Hvis noen hadde forventet viktige praktiske resultater allerede de første år, var arbeidet hans nytteløst:

...de praktiske resultater, man herved haaber at kunne opnaa, først gennem en grundig videnskabelig undersøgelse vil kunne frembyde sig og først da kunne betragtes som virkelige resultater, naar de have en sikker videnskabelig grundvold at støtte sig til.¹⁸

Sars hadde gått inn i dette arbeidet uten å lage seg forhåndshypoteser og gjetninger. Bastante uttalelser om forholdene på dette tidlige tidspunkt kunne nok ta seg godt ut, innrømmet Sars, men for ham var det viktigere "at gaa langsomt, men sikkert frem".

Undersøkelsene på 1870-tallet

I 1870 foretok Sars sine siste undersøkelser i Lofoten, i denne omgang. Året etter forflyttet han seg til bankene utenfor Sundmøre. Ett av problemene som nå dukket opp var at avstanden til kysten satte større krav til organisering og båtstørrelse. Skulle en kunne gjøre et skikkelig og sikkert arbeid langt fra kysten burde myndighetene stille et dampskip til disposisjon, mente Sars. Året etter ble ønsket innfridd i og med at det ble innledet et samarbeid med Den geografiske oppmåling og Meteorologisk Institutt om undersøkelser utført fra DS "Hansteen".

I 1872 foregikk undersøkelsene utenfor Jæren med henblikk på å øke kunnskapen om "sildens natur og vandringer". I årene 1876-78 var Sars deltaker i tre store ekspedisjoner: den første norske Atlanterhavsekspedisjon, den andre norske Nordhavsekspedisjon og den tredje norske Altlanterhavsekspedisjon. Ett av de viktigste resultater herfra var oppdagelsen av store mengder torsk ved Spitsbergen på ekspedisjonen i 1878. Sars mente at det var liten sannsynlighet for at denne torsken formerte seg så langt nord på grunn av klimatiske forhold, og dermed:

...kan ingen tvivl være underkastet, at de forplantingsmessige individer tager veien sydover for tilslut at optræde ved vore kyster som den velkjente skrei eller vintertorsk... Eggen ligger som en slagen landevei ligefra Spitsbergens nordpynt og sydover forbi Beeren

¹⁸ Ibid.: 48.

Eiland til Norge, som den netop træffer i høide med den berømte, langt ud i havet stikkende lofotøgruppe.¹⁹

Sars anså dermed spørsmålet om lofotskreiens opprinnelse som løst, en gang for alle.

Fiskerikommisjonen 1865

Sars måtte gjøre ferdig innberetningen for 1865 en del tidligere enn han hadde beregnet. Han kom i beit for tid da han var utnevnt til medlem i en offentlig kommisjon som skulle vurdere nødvendigheten av å foreta endringer i gjeldende fiskerilovgivning i Lofoten.²⁰ Innstillingen fra kommisjonen forelå året etter, men saken ble ikke lagt fram for Stortinget. Utgangspunktet for dette arbeidet var en rekke henvendelser til Stortinget som uttrykte misnøye med de rådende forhold, spesielt på bakgrunn av de siste års dårlige fiske. Statsråd Bretteville skrev i innledninga til innstillinga at han ikke ville trekke de store konsekvenser av protestene fordi:

De forskjellige klagemaal antages ikke længre at kunne forklares af enkelt aars mislige fiskeri og deraf følgende misstemning og søgen efter en undskyldning for sit uheld.²¹

Av innstillinga går det fram at Sars tydeligst engasjerte seg i forhold til diskusjonen omkring reguleringer av redskapsbruken. Han mente at det kunne være slik at garnfiske tidlig i sesongen kunne ha "skadelig indflydelse paa fiskets gang".²² Overdrevent garnbruk kunne forstyrre fisken under innsiget, slik at dette kunne redusere fisket senere i sesongen. Selv hadde Sars ikke etter to sesonger i Lofoten gjort vitenskapelige undersøkelser som kunne tyde på det ene eller det andre, men etter det han hadde hørt av erfarne fiskere, kunne garnbruk forstyrre innsiget. Sars hadde i 1864 oppdagat at skreiens rogn fløt fritt i havet. Dette måtte bety at skreien ikke var avhengig

¹⁹ Ibid.: 217-218.

²⁰ Kommisjonsmedlemmer: amtmann i Nordland, C. Smith (formann), oppsynssjef H. Olsen, cand.philos G.O. Sars, handelsmennene J. Bordevich og N.A. Walsøe, gårdbruker og fisker E. Greger og gårdbrukerne P.E. Wulff og J.J. Kildal. Haffner 1925: 255.

²¹ SF 1865, O. no.11: 2.

²² Ibid.: 15.

av bestemte gyteplasser nær land, og at en dermed kunne endre fisken adferd gjennom fysiske hindringer i havet. Følsomheten for temperaturvariasjoner hadde også vist at det ikke skulle så mye til før fisken unnlot å komme inn til land. Sars tilla igjen at disse iaktakelsene i hovedsak baserte seg på "erfarne fiskere" og ikke på "videnskabelige undersøgelser". Sars fikk med seg flertallet i komitéen på dette, men ble imøtegått av Olsen og amtmann Smith, der spesielt Olsen mente å sitte inne med like gode opplysninger som Sars etter å ha fungert som sjef for oppsynet i 5-6 sesonger. Dessuten mente Olsen at begrensninger i garnbruken ville føre til et merarbeid og merutgifter for oppsynet som det ikke var dekning for. Olsen og Smith anførte dessuten at:

Allerede nu ankes der hyppigt over at fiskeren i almindelighed ikke er i stand til aa lære eller huske de simpleste regler, som den gjeldende lov indeholder; hvorledes det vil gaa, naar han foruden disse, ogsaa faaer at rette sig efter nye, ikke lidet complicerede regler, behøver neppe at paapeges.²³

Kontroversen mellom oppsynssjef Olsen og Sars 1870-71

Sars avsluttet innberetningen fra 1870 med betraktninger omkring lofotfiskets organisering. Sars var i 1870 ennå av den mening at skreien fordelte seg noenlunde jevnt over store deler av den norske kyst og at det kun var de spesielt gunstige geografiske forhold i Lofoten for fiske nært land som gjorde dette området mer attraktivt enn andre områder lenger fra land. Sannsynligheten for at det eksisterte andre steder med rike bestander av skrei som det ikke ble fisket på, var absolutt tilstede. En av grunnene til at fisket ble såvidt begrenset til Lofoten var:

...den faste vedhengen ved gammel skik og vedtækt, der udgjør et af de mest betegnende træk i nordlendingens karakter.²⁴

Dette fisket kunne endog skje med tap for deltakerne. Sars rettet også en skarp kritikk mot selve ordningen omkring fisket. Skulle såvidt mange

²³ Ibid.: 18.

²⁴ Sars 1879: 93.

fiskere samle seg innenfor et relativt begrenset område, ville alle forsøk på orden og kontroll være dømt til å mislykkes:

...man stadig hører klager over kollisjoner mellem fiskere og derved forarsage tab baade af fisk og redskaber. Den nye fiskelov kan just heller ikke siges at have bidraget til at hæve disse forestillinger, som aar for aar til skade for hele den fiskeribedrift have antaget alt større og større dimensioner, især hvor hovedfisket har forefaldt paa et mere indskrænket rum saaledes som ved fiskeværerne i Østlofoten.

Det burde vært undersøkt om ikke fisket kunne spres på et større område og på flere steder langs kysten. Arbeidet med å finne disse egnede områdene burde skje "ved foranstaltning fra det offentliges side", og ikke overlates fiskerne fordi "den gamle slendrian er dog saa fastgroet hos flerheden av disse". Sars mente at dette arbeidet burde overlates kompetente vitenskapsmenn.

Dette utspillet til Sars ble kommentert av oppsynssjef H. Olsen i Beretning om lofotfiskeriet året etter (1871). Olsen lot seg ikke provosere av Sars påstander om kollisjoner mellom fiskerne, slik ville det alltid være med så mange fiskere samlet innenfor et begrenset område. Da var det tyngre å svelge påstanden om at fiskeriloven hadde gjort tingenes tilstand værre enn før. Sars hadde alt for liten kjennskap til forholdene ved lofotfisket før loven trådte i kraft til å kunne uttale seg om dette med tyngde, mente Olsen. Han hadde, etter oppsynssjefens kjennskap, kun vært tilstede under fisket i sesongene 1864-65. Årene etter hadde Sars vært i Lofoten til andre tider av året. Sars hadde også vært medlem av lovrevideringskommisjonen i 1865, der et flertall av medlemmene hadde gått inn for å holde på nyordninga. Det var helt som forventet, mente oppsynssjefen, at en lov som gjorde slike store endringer og fjernet privilegier, resulterte i protester og klagemål. Etterhvert mente Olsen å ha registrert at motstanden ble svakere for hvert år. Hvis en leste i de foreliggende lofotberetninger ville alle som ville, kunne se bøtelegginga var synkende. Sars' påstand om en "overhaandtagende samenstimling af fiskere ved Lofotens fiskevær" stemte heller ikke med den nåværende tendens til synkende deltakelse.

Vitenskap og kunnskapen om fisket

Da stortinget bevilget penger til praktisk-vitenskapelige undersøkelser av fisket, ble beløpet i det opprinnelige forslaget skåret kraftig ned fordi representantene mente at undersøkelsene ble mer vitenskapelig enn praktisk. Sars begynte alltid de første innberetningene sine med en begrunnelse for sin vitenskapelige tilnærming og at eventuell nytte måtte vurderes i et lengre tidsperspektiv. Dette forteller noe om at den vitenskapelige praksis, som Sars og Boeck sto for, i denne sammenheng ble lavt prioritert. Den kunnskapen de produserte kunne få konsekvenser for fiskeridriften, men ikke nødvendigvis.

Etter to perioder i Lofoten ble Sars oppnevnt som medlem i fiskerikommisjonen som skulle vurdere en eventuell lovendring i friloven i 1865. Her kom han i motsetning til oppsynssjef Olsen i spørsmålet om garnbruk. Sars brukte her fiskernes erfaringer og formodninger som argument for restriksjoner. Dette til tross for at Sars i sin første innberetning tilkjennega sin skepsis til de antagelser om fiskets natur som han kunne høre av fiskerne, fordi disse, som han skrev, ofte var motstridende.

Samme år holdt Sars et foredrag i Vitenskapsselskapet i Kristiania om "Vintertorskens forplantning og utvikling". Han deltok også på fiskeriutstillingen i Bergen samme år med plansjer han hadde tegnet av torskens utvikling fra egg til yngel. Tre år senere utga han den vitenskapelige artikkelen "Nogle bemerkninger om saltvannsfiskernes forplantning og utvikling".

Etter undersøkelsene i 1870 kom altså Sars med de meget kritiske bemerkninger om forholdene under lofotfisket. Her ble oppsynssjef Olsen provosert til å imøtekomme disse uttalelsene i lofotberetningen året etter. I samme tidsrom ble Sars knyttet til universitetet i Kristiania og til departementet, og han startet samarbeidet med Norges Geografiske Oppmåling og Meteorologisk Institutt som bl.a. førte til forskningsekspedisjoner med større dampskip i Nord-Atlanteren.

I 1873 overtok Sars ledelsen av de praktisk-vitenskapelige undersøkelser av saltvannsfiskeriene. Året etter ble han, som departementets ekspert sendt til Finnmark for å undersøke de faktiske forhold omkring hvalfangstens innvirkning på loddetorskefisket. Her måtte Sars avkrefte fiskernes antagelser om at fangsten på hval var årsaken til det dårlige fisket på kysten.

Sars kunnskap om torskens forplantning og utvikling endret seg også i denne perioden. I sin første innberetning tilkjennega Sars en sterk tvil til den alminnelige oppfatning at skreien kom vandrende fra nord. Etter hans mening sto torsken alltid nært land, og langs hele kysten. Noen år senere endret Sars dette til at skreien sannsynligvis holdt til på havbankene et stykke fra land, og ikke på dypet imellom. Undersøkelsene han gjorde under Nordhavsekspedisjonen ved Spitsbergen i 1878 gjorde det klart at fisken store deler av året faktisk befant seg langt nord for Norge og at det eksisterte en forbindelse mellom loddetorsken på finnmarkskysten og skreien i Lofoten. Oppdagelsen av de flytende (pelagiske) torskkeegg gjorde at Sars straks også så muligheten av at menneskene selv kunne gripe inn i torskens gyte- og klekkeprosess med den hensikt å øke bestanden kunstig.

Sars så ordningen der mange titusener av fiskere samlet seg på et begrenset kystområde som svært uheldig. Som vitenskapsmann så han andre muligheter for å utvikle fisket, enn innenfor den ordning som oppsynet var satt til å overholde. Han tilbakevisete ikke kategorisk fiskernes oppfatninger om hva som skjeddde "under havflaten", men ønsket selv også å undersøke disse forholdene før han kom med sine konklusjoner. Sars ønsket å utvide fiskeområdet til andre strøk av kysten, og klarlegginga av skreiens vandringer fra nord til sør kunne gi et potensiale for fiske langs denne vandringsveien.

For å komme fram med sitt syn var det viktig at Sars klarte å etablere seg som en autoritet på fisk og fiskeriforhold, og mye av dette arbeidet ser ut til å ha vært utført i andre halvdel av 1860-tallet. Da Sars ble knyttet til Universitet og departement, hadde han vunnet fram som en av landets fremste eksperter på fiskeriforhold. Kontroversen med oppsynssjef Olsen i 1870 kan i dette perspektivet ikke bare sees på som en saklig uenighet, men også som en kamp om hvem som skulle legge grunnlaget for den fremtidige modernisering av fisket. Olsen forsvarte "den bestående ordning" og kritiserte Sars fordi han hadde et for spinkelt grunnlag for sine meninger. Oppsynssjefen forsvarte fiskernes frie adgang til å følge fisken, og den påfølgende "overhaandtagen sammenstimlen av fiskere" med at friloven sikret "alles lige ret til at deltage i fiskets fordele". Sammenliknet med de tidligere forholdene i Lofoten under ordensloven hadde friloven vært et fremskritt. Olsen berørte overhodet ikke Sars hovedpoeng om en utvidelse av fisket til andre områder langs kysten. Sars var nemlig overbevist om at:

...mange for skreifisket beleilige fiskepladse endnu ligge saagodtsom ubenyttede, noget, der for en væsentlig del har sin grund i den faste vedhengen ved gammel skik og vedtækt, der udgjør et af de mest betegnende træk i nordlændingens karakter.²⁵

Nå hadde Sars ikke lenger behov for å moderere sin omtale av fiskerne samtidig som han kritiserte den ordning lofotfisket foregikk under. Olsen, på sin side, forsvarte ordninga med prinsippet om lik rett til havet. Oppsynsberetningene forteller om en modernisering av fisket som baserte seg på en effektivisering av fisket basert på enkle regler som kunne overholdes, gode kommunikasjoner innen fiskeområdet, valg av riktig redskap og være på rett sted og til rett tid. Som Olsen skrev i beretningen fra 1862 var han fremdeles noe tilbakeholden i forhold til "formodninger om hvad der foregaaer paa havets bund".

Det er godt mulig å se en parallell her til debatten omkring friloven før den ble vedtatt. For det første ble dette, på samme måte som den gang, en kamp om retten til å beskrive forholdene på havet i Lofoten, som igjen var en kamp om kunnskap, kompetanse og erfaring. For det andre ble dette en kamp om hvilken type modernisering som skulle gjennomføres; om hva som ville føre til fiskets videre utvikling.

7.2 Temperaturmålinger og vitenskap

I oppsynssjefens beretninger fra lofotfisket er det mulig å studere hvordan holdningen til kunnskap endret seg over tid. Vi husker hvordan oppsynssjef Olsen i beretningen fra 1862 støttet seg til Motzfeldtkommisjonens uttalelse om at det ikke var mulig å vite noe om "hvad der foregaaer paa havets bund" (se kap.4) og at formodninger i så måte måtte betraktes med skepsis. Men hvilke faktorer var så relevant i forhold til fiskets utbytte? Været hadde alltid vært en viktig faktor, først og fremst fordi det kunne holde fiskerne på land slik at de ikke kom ut på havet. Derfor ble det tidlig laget tabeller som viste hvordan dette artet seg gjennom sesongen innen fiskedistriktet. Men kunne været og temperaturen også påvirke fisken under havflaten?²⁶

²⁵ Ibid.: 93.

²⁶ Under Herm. Baars besøk på den internasjonale fiskeritustillingen i Amsterdam i 1861 (Baars 1862), hadde han blitt oppmerksom på at: "thermometer til at maale vandets

Fisket er uavhengig av luftens temperatur

Fiskerne hadde erfaringer for at været kunne innvirke på fiskens adferd og mengde i Lofoten. Disse oppfatningene hadde også kommet oppsynet i øre, og med beretningen for 1876 forelå den første tabellen med temperaturmålinger. Oppsynssjef Juel hadde fått utført målinger av lufttemperaturen i Svolvær:

Tabell 25²⁷

Tid	Gjennomsnittlig		Temperatur i tidsrummet		Anm.
	Middag	Laveste temperatur	Høieste	Laveste	
Jan. fra 19-31.	2,5	0,8	4,4	-2,8	Intet tegn betyder varmegrader
Febr. fra 1-14.	-0,6	-2,8	3,3	-8,3	
15-28.	-1,1	-6,7	5	-11,1	
Marts fra 1-15.	0,6	-3,7	4,4	-9,4	
16-31.	0,9	-6,4	7,2	-10,5	
April fra 1-14.	2,1	-4,1	8,9	-11,1	
15-23.	6,1	0,6	14,4	-0,6	

Lufttemperaturen i Svolvær målt i grader Celsius i tidsrommet 19. januar-23. april 1877.

Tabellen viste gjennomsnittlig temperatur med 14-dagers intervaller fra 19. januar til 23. april. Oppsynssjef Juel hadde foretatt målingene for å undersøke en "almindelig tro" på at fisken holdt seg i ro i perioder med østlig, kald vind. Målingene hadde vist at påstanden var:

theoretisk uforklarlig paa grund av dybden; min [Juels] tidligere personlige erfaring har heller ikke bekræftet den. Fisket for i aar synes at stadfæste, at kulden ikke har nogen indflydelse paa [fisket].

temperatur paa dybet og nøiaktig gjengive den, naar instrumentet kommer paa overfladen, hvilket nu benyttes paa mange af fiskebuiserne [hollandske fiskebåter], der gjøre observationer af forskjelligt slags, for muligens at komme til resultater med hensyn til de aarsager, der bestemme sildestimernes gang, deres ophold paa større eller mindre dybde osv. - observationer, som vistnok ogsaa burde foretages paa opsynsfartøierne hos os" (s.23).

²⁷ BNF 1877, I. Beretning om torskefiskeriet i Lofotens opsynsdistrikt: 23.

Til tross for lave lufttemperaturer i februar og mars, var fisket i enkelte områder meget godt. Juel hadde også forsøkt å måle vanntemperaturen, til forskjellige tider og steder, som han skrev, men målingene kunne ikke brukes fordi det sannsynligvis forelå en observasjonsfeil.

Tabellen over lufttemperatur målt i Svolvær ble også tatt med året etter (1878). Juel kunne ved å sammenlikne målingene fra dette året med tidligere målinger, ikke se noen sammenheng mellom fisket og luftens temperatur:

*Jeg tror derfor at kunne gjøre den slutning, at fisket er fuldstændigt uafhængigt af luftens temperatur, og naars Hr. professor Sars og andre tro at have iagttaget det modsatte, da maa dette grunde paa, at de have taget en tilfældighed for en regel.*²⁸

Juel skrev videre, med adresse til departementet, at han bestrebet seg på å undersøke alle forhold i tilknytning til fisket i Lofoten "som tiden [tillot] mig at samle og bearbeide". Dette var svært nødvendig fordi almuen tidligere hadde måttet støtte seg til den såkalte "erfaring". Undersøkelser som Juel hadde utført, viste at denne erfaringen ikke alltid stemte med de faktiske forhold. Den beste metoden, mente Juel, var statistikk:

*Mange betragte statistik kun som en kuriositet. Opsynssjefen gjør ingen statistisk iagttagelse, uden han dermed sigter til et bestemt statistisk maal.*²⁹

Besonderlige strømforhold i lofoten

Samme år (1878) forelå den første tabellen over vanntemperaturen målt inne på Svolvær havn:

Tabell 26³⁰

Ugen som endte	Luft		Vand	
	Middag	Minimum	Overfladen	6 favner
Februar 9.	0,2	-2,4	2,05	2,8
16.	-1,2	-3,7	1,86	3,21
23.	1,6	-0,7	1,08	2,42
Marts 2.	-1,7	-4,9	1,7	3,8

Vannets temperatur i overflaten og på 6 favner (på bunnen) målt daglig på Svolvær havn fra 26. januar til 2. mars 1878.

²⁸ BNF 1878, 1. Beretning om torskefiskeriet i Lofotens opsynsdistrikt: 38ff.

²⁹ Ibid.: 39.

³⁰ Ibid.: 39.

Måleperioden hadde vært noe kortere enn året før, fra 9. februar til 2. mars. Vanntemperaturen ble målt i overflaten og på 6 favner, dvs. på bunnen inne på havnen. Til målingene hadde det vært brukt et moderne presisjonsinstrument, et casella-miller termometer, som var utlånt til oppsynet fra det meteorologiske institutt i Kristiania. Alle målingene viste at vannet på bunnen var varmere enn vannet i overflaten. Dette forklarte Juel med at "snøens smelting hadde bestaaet af koldt, fersk vand". Han mente også å kunne se av målingene at det var en sammenheng mellom vanntemperatur og vind, men hvordan kunne han ikke forklare.

1/3 sjømil sør-sørvest av Svolvær fyr var det også blitt foretatt målinger av vanntemperatur på dyp helt ned til 70 favner. Desverre ble disse målingene avbrutt 1. mars fordi termometeret ble knust. Også disse målingene viste at temperaturen steg ned med dybden; noen ganger lå maksimumstemperaturen helt ned mot 70 favner, andre ganger lå høyeste temperatur på mindre dybder, men aldri helt i vannflaten. Oppsynssjefen kunne ikke se noen rimelig grunn til de store variasjoner i måleresultatene, og

...afvigelseerne ere saa betydelige, at der er al grund til at tvivle paa om observationernes rigtighed. Der var rigtignok ingen fejl at opdage ved instrumentet.

De avvikende målingene kunne skyldes at "der virkelig hersker saa høist besynderlige strømforholde" i Vestfjorden, men dette måtte undersøkes nærmere før en kunne komme med noen sikre konklusjoner om dette. Juel avsluttet med et ønske om at målingene av havtemperatur ble fortsatt neste år. Dette avhang imidlertid av at det ikke ble fiske i Østnesfjorden eller i Raftsundet. Dette ville ta såvidt mye av oppsynets ressurser at det ikke ville bli tid til temperaturmålinger.

Krav om flere undersøkelser

Fisket i 1883 ble svært dårlig. Dette hadde vært den dårligste sesongen med hensyn til oppfisket kvantum siden årene 1862/64. Antall fiskere hadde dessuten økt fra vel 20.000 til over 30.000. Oppsynssjef T.S. Brodtkorb gjorde seg noen betraktninger i beretningen for 1883 om hva som kunne være

årsaken til det dårlige fisket.³¹ Brodtkorb hadde registrert at fisken var svært mager dette året. Dette kunne skyldes sykdom hos fisken, men mer sannsynlig var det at dette hadde sammenheng med en mangel på næring i havet. Årsaken til dette igjen måtte finnes i "forandrede temperatur-, strøm- og vindforhold". Det hadde kommet inn meldinger om at torskene hadde vært mager langs hele kysten av Norge dette året. Brodtkorb sluttet av dette at torskene hele tiden oppholdt seg langs, eller rett utenfor kysten, siden fisken ikke søkte etter næring andre steder. Sannsynligvis oppholdt skreien seg ikke langt unna Lofoten resten av året.

Årsaken til at fisken var så fåtallig kunne være at fisken rett og slett hadde sultet i hjel. Hvis ikke, fortsatte Brodtkorb, kunne man anta:

...at den afgang af 20 á 30 millioner, som gennem fiskeriet i de senere aar har fundet sted bladt de til lofotbankerne søgende torskestammer eller stim i nogen grad har medvirket til dens nuværende faatallighed. Den paastand, men hører fremsatt som ubestridelig, at menneskernes ødeleggelsesevne ligeoverfor fisken er intet at regne for mod dens øvrige fienders, er dog formenlig kun en paastand og mangler den fulde støtte i erkjendte kjendsgjærninger.³²

Dette måtte undersøkes nærmere, skulle fisket bestå i fremtiden, mente oppsynssjefen. Fisket var så viktig for landets økonomi at forestillingen om en ubegrenset torskebestand måtte forlates:

Fiskebestanden er da ikke en talløs hjord, men begrændset og lader seg ikke blodskatte over visse grændser.....det bliver da et spørgsmaal om, hvorlangt man kan gaa i at høste paa denne mark.

Fisket hadde ekspandert sterkt i perioden 1875-1882, og oppsynssjefen mente at fisket muligens hadde nådd en grense for sin vekst, både med hensyn til deltakelse og oppfisket kvantum. Brodtkorb kom med et ønske om at det ble bevilget midler til "undersøgelser angaaende torskens naturhistorie", til en "hydrografisk befarung" og til en "opklaring om disses [kystens] bund-, dybde- og temperaturforhold". På samme måte som at staten hadde tatt et initiativ til vitenskapelige undersøkelser omkring sjøfart og landbruk, burde også slike undersøkelser også komme fisket tilgode, avsluttet Brodtkorb med.

³¹ BNF 1883, 8. Beretninger om skreifiskeriene i Nordlands amt: 80ff.

³² Ibid.: 81.

Beretningen fra dette året inneholdt en tabell over luftens middeltemperatur målt i Svolvær:

Tabell 27³³

Tid	Luftens middeltemperatur middag							Vind	Styrke
	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1883	
Januar 19de-31te	2,5	0,3	-0,3	0,9	-6,4	0	0,6	SV	2,2
Februar 1ste-14de	-0,6	-0,9	-5	1,4	-6,5	-0,5	1,5	V	1,4
15de-sidste	-1,1	-0,2	0,4	1,3	-1,1	-3,3	1,5	VSV	2,2
Marts 1ste-15de	0,6	-0,3	0,9	0,1	0,1	1	2,6	NV	2,4
16de-31te	0,9	2,2	2,5	3,3	-1,9	2,25	1,9	NNV	2,1
April 1ste-14de	2,1	4,8	3,8	2,7	2,3	4,5	5,3	SOS	1,3
Middeltemperatur	0,6	1,2	0,5	1,3	-2,2	0,97	2,2		
Laveste middeltemperatu	-3,9	-3	-4	-2,8	-7,2	-5	-2,1		
Høyeste kuldegrad	-11,1	-9,4	-11,7	-8,9	-13,9	-17,5	-11,5		

Oppgave over luftens temperatur og vindens styrke målt 1 gang daglig ved middagstid i Svolvær for årene 1877-1883.

Målingene viste at sesongen 1883 hadde vært noe varmere enn årene tidligere. Vindstyrken hadde også vært moderat dette året, men oppsynssjefen kommenterte ikke disse registreringene i forhold til det dårlige fiske. Året etter ble denne tabellen gjentatt. Da ble også målingene som ble gjort hver morgen, telegrafert til Bergens Børs.

Sesongen 1884 ble også et dårlig år med hensyn til oppfisket kvantum i Lofoten. Oppsynssjef Brodtkorb hadde blitt avløst av Carl Johan Knap, og også Knap gjorde seg betraktninger om hvorfor "fisken strøg fra land ligesaa hurtigt, som den var kommen".³⁴ Heller ikke Knap ville ikke sette det dårlige fiske i sammenheng med temperaturforholdene i Lofoten, men blant fiskerne var denne antakelsen ikke uvanlig:

Det vilde vist være baade interessant og ønskeligt for fiskeribedriften, om man kunde komme under veir hermed, ved at [oppsynet] sættes istand til at tage temperaturmaalinger i havet paa forskjellige steder i langt større udstrækning, end for nærværende er muligt.

³³ Ibid.: 74.

³⁴ BNF 1884, 12. Beretninger om skreifiskeriene i Nordlands amt: 78ff.

Dette ville gjøre det mulig å fastslå om det var en sammenheng mellom temperatur og fiskeriforholdene.

I sin beretning om Nordlands amt i perioden 1881-85 skrev amtmann Aubert at lofotfiskets uregelmessighet og fiskens magerhet de senere sesonger hadde vakt oppmerksomhet. Amtmannen kunne ikke se at det var gitt en tilfredstillende forklaring på disse forholdene og mente derfor at de praktisk-vitenskapelige undersøkelser burde tas opp igjen. Aubert var orientert om at oppsynssjef Juel hadde foretatt målinger av havtemperaturen på slutten av 1870-årene. Dette hadde brakt på det rene at fisken plasserte seg i et temperaturskikt som holdt omkring 5 grader. Oppdagelsen av dette fenomenet hadde også ført til at enkelte fiskere hadde begynt å måle havtemperaturen for å finne ut hvor dypt fisken sto.

Amtmannen mente at det offentlige burde gjøre en innsats for å hjelpe fiskerne med dette, for:

...med smaa midler [kunne] bringe til almindelig kundskab, hvor man vil have lettest for at gjøre den rigeste fangst, vil udbyttet uden forøgede anstrengelser kunne drives betydeligt opp, ligesom mangen fisker vil blive sparet for unyttigt slid og istedet derfor gjøres delaktig i den lønnende fangst.³⁵

Mellom nytte og vitenskap

Hva skjedde under havflaten, og hvilken betydning kunne dette ha for fisket? Allerede i innstillingen til Næringskomité nr.1 fra 1860 ble det pekt på nødvendigheten av vitenskapelige undersøkelser knyttet til fiskeriene. Men da størrelsen på bevilgningen skulle bestemmes i Stortinget, ble beløpe sterkt redusert da det ble antatt at undersøkelsene sannsynligvis kom til å bli mer vitenskapelig enn til praktisk nytte for fiskeriene. Da Sars begynte sine undersøkelser i Lofoten i 1864 går det fram av beretningene hans at myndighetene måtte ha tålmodighet i forhold til den praktiske nytte av de undersøkelsene han gjorde. Slik sett virker det som at Sars på dette tidspunktet måtte kjempe mot en holdning som underkjente betydningen av disse undersøkelsene.

Da sesongen i 1862 ga et meget lavt oppfisket kvantum skrev oppsynssjef Olsen at dette skjedde år om annet ved alle større kystfiskeri.

³⁵ Beretninger om amternes økonomiske tilstand 1881-1885, Nordlands amt, s.29.

Oppsynssjefens problem var her at fiskerne skyldte på "menneskelige indretninger", og da først og fremst fiskeriloven, når de skulle finne en forklaring på det dårlige fisket. På dette tidspunkt fremla han heller ikke noe ønske om at årsakene til det dårlige fiske skulle undersøkes nærmere.

I 1865 gikk Sars inn for begrensninger i garnbruken tidlig i sesongen, mot oppsynssjef Olsen, på bakgrunn av at han mente at dette kunne påvirke fiskens "innsig" mot kysten. Oppdagelsen av de flytende torskeegg hadde også gjort ham oppmerksom på at klimatiske forhold kunne virke inn på torskens bestand.

I utgangspunktet var været et forhold fiskerne måtte ta med i betraktning når de skulle dra på havet. Dårlig vær holdt fiskerne på land og vanskeliggjorde fisket. Da oppsynssjef Juel gjorde sine målinger av lufttemperatur i 1878 konkluderte han med at Sars antagelser om at temperaturen påvirket fisket ikke så ut til å stemme. Likevel ble det fra samme år foretatt en rekke målinger av havtemperaturen. Målingene viste at vannet var kaldest i overflaten og Juel mente at dette ga grunn til å tvile på om målingene var korrekte. Seks år etter opplevde daværende oppsynssjef Brodtkorb at fisken "strøg fra land" kort tid etter fiskets begynnelse. Også han var skeptisk til fiskernes forklaringer om at dette hang sammen med temperaturforholdene i Lofoten, men sa samtidig at dette burde undersøkes nærmere. Omtrent samtidig kunne amtmann Aubert i Nordland fortelle om at enkelte fiskerne selv hadde foretatt temperaturmålinger i havet for å finne ut hvor fisken sto og etterlyste samtidig en offentlig innsats for å komme til klarhet i dette forholdet.

I denne perioden fra begynnelsen av 1860-årene til 1880-tallet ser det ut til å ha skjedd en utvikling i forhold til synet på nytten av vitenskapelige undersøkelser og hva det offentlige hadde ansvar for. Holdningen til oppsynssjefene Olsen og Juel viser at de hadde en kritisk holdning til Sars påstander om hvilke forhold som kunne påvirke fisket. På noe vis virker det som om de anså Sars som en dilettant som utga seg som ekspert på et område han hadde mindre kunnskap om og erfaring fra, enn de hadde. Likevel vitner initiativet fra Næringskomité nr.1 i 1860 om at enkelte foregangsmenn hadde forestillinger om at vitenskapen kunne bidra med vesentlig kunnskap om fiskeriene og at det burde settes i gang undersøkelser så fort som mulig. Oppsynssjef Juel var kritisk til Sars påstander om en sammenheng mellom temperatur og fiske, men setter likevel selv igang undersøkelser omkring

disse forholdene. Også her virker det som om Juel anså seg selv som den som best var i stand til å avgjøre om kunnskapen var relevant eller ikke.

Brodtkorbs og amtmann Auberts innberetninger til myndighetene i 1883 og 1885 markerer en avgrensning i forhold til hva som skal være fiskerioppsynets oppgaver og et ønske rettet mot myndighetene i forhold til ytterligere vitenskapelige undersøkelser. Brodtkorbs ønske om fortsatte undersøkelser omkring torsken "naturhistorie" og bunn-, dybde- og temperaturforhold i Lofoten, kunne ikke lenger utføres av oppsynet med de ressurser og den kunnskap oppsynet besatt. Den kunnskapen de her etterspurte, var ikke lenger knyttet opp til fisket lokalt. Her måtte myndighetene sette sine vitenskapsmenn på oppgaven.

Kapittel 8

"Det blinde tilfældes spil"

Risiko for liv og helse

Forklaring om baadforlis i Henningsvær 1886¹

Tiden: Febr. 7.

Stedet: Ca. 8 km. i syd for Været.

Maaden: Baaden, der var en almindelig otringsbåd bygget i Ranen, kantrede paa toppen af en Bølge. Søgangen ualmindelig høi og vinden sterk, 3 klør var sat. Baaden var ny og godt udrustet samt ordentlig ballastet.

Anledningen: Paa opreise til været efterat man forgjeves havde forsøgt at trekke liner.

Tilregnelighed: Ulykken antages vedkommende utilregnelig. Der udvistes al mulig forsigtighed af baadens besetning, som skal være dygtige søfolk.

Redningsforsøg: Redningen foretages af høvedsmand Teodor Pettersen Brøstad og mandskab alle af Dyrø. Denne styrede samme kurs, som den forulykkede baad og stod et stykke akterud for denne. Saasntart ulykken observeredes gav høvedsmannen ordre til at klargjøre et stykke toug forind i baaden, og befalede at touget, saasntart baaden nærmede sig hvelvet, hvorpaa de forulykkede sad, skulde kastes over til disse. Ved hjælp af touget og aarene blev baaden bragt saa nær indtil hvelvet, at alle de forulykkede ved et raskt spring kom sig over i baaden. Saafremt hjælpen da ikke var kommen vilde samtlige de forulykkede vere omkomne. Redningsmandens mandskab lagde under redningen for dagen stor dygtighed og udsatte sig selvfølgelig ogsaa selv for fare.

Personerne: Høvedsmand Søren Hansen Dalen, 23 aar gl.

Adolf Pedersen indregaard, 21 aar gl.

Peder Johansen Samuelsgaard, 22 aar gl.

Anton Nilsen Dalen, 20 aar gl.

Karl Adriansen Præstbakken, 23 aar gl.

Alle af Ibestad.

Verdi af Tabet: Baaden er igjendundet ubeskadiget, saa vedkommende intet har lidt.

¹ Arkivet for fiskerioppsynet. Sjefen for lofotoppsynet, pakkesak nr.170 - Forlis og ulykker, Statsarkivet i Trondheim.

Fisket i Lofoten hadde alltid medført en mulighet for fare for liv og helse, enten gjennom selve fisket på havet eller under epidemier som kunne ramme hele fiskevær. Tidligere (kap.2.2) har vi sett amtmann Stabells uttalelser (fra 1835) om at fiskernes utbytte ikke sto i forhold til den fare de utsatte seg for, og at i alle fall noen av disse burde finne seg et sikrere utkomme på land.

Hva ble opplevd som farlig ved fisket, og hvordan skulle fiskerne forholde seg til denne faren? Fare handler i stor grad om opplevelse av fare, noe som en må velge å forholde seg til eller ikke. Fare kan også innebære et personlig ansvar, eller noe som gruppen eller samfunnet må ta stilling til. For Giddens (1991) skjer det en overgang fra fare til risiko når menneskene blir bevisst over at de selv har et valg, og foretar valg, i forhold til en mulig fare. Den historien om fisket jeg forteller, dreier seg svært ofte om en forståelse hos amtmenn, oppsynssjefer og vitenskapsmenn, om at fiskerne burde være mer bevisst sine valg i ulike forhold, eller sagt på en annen måte, hvilke risiki de burde forholde seg til og hva de burde gjøre. Fortellingen om det effektive fiske, det lønnsomme fiske, omhandler den økonomiske risiko fiskerne var utsatt for. Vi ser også at det offentlige forsøkte å legge rammer rundt fisket (først og fremst gjennom lov) som skulle fremme konkurransen på havet og i fiskevareomsetningen.

I debatten om friloven i 1857 gikk det tydelig fram at motstandere og tilhengere av loven hadde motsatte syn på hvordan liberaliseringa ville virke på fisket. Mostanderne så for seg et framtidig risikabelt fiske, preget av konkurranse og ulykker, mens tilhengerene nettopp ville styrke konkurransen for å fremme utvikling. Selv tilhengerne kunne innrømme at liberaliseringa kunne føre med seg problemer, men så for seg at disse ville være forbigående, inntil at fiskerne hadde tilpasset seg "den nye ordning". De problemene som kunne oppstå, ble akseptert fordi selve målet, modernisering og effektivisering, var viktigere enn alt annet.

Friloven ga også fiskerne anledning til selv å bestemme hvilken risiko de ville utsette seg for med hensyn til været på havet. Som oppsynssjefen hevdet i beretningene fra 1878-79, kunne ikke oppsynet gå inn å regulere adgangen til å dra på havet, fordi båtlagene hadde vidt forskjellige forutsetninger til å takle dårlig vær. Fiskernes rett til selv å

bestemme hvordan de ville utøve fisket var ett av hovedprinsippene i friloven og den risiko som dette kunne føre med seg måtte aksepteres.

Selv om det ble overlatt til fiskerne selv å forholde seg til den risiko de ville utsette seg for, forhindret det ikke at det ble bygget om kunnskap om ulike risikoforhold. Sars undersøkelser hadde som utgangspunkt problemene knyttet til vekslingen i fiskeriene, den risiko variasjonen i fangstmengde introduserte. Kunnskap om dette hadde som mål å vite noe om hvorfor disse variasjonene inntrådte, og om det var mulig å forutse, eller endre utøvelsen av fisket slik at denne risikoen kunne minimaliseres. Dette kapittelet dreier seg om hvordan det ble bygget opp en kunnskap om risiko for liv og helse, og hvordan fiskerioppsyn og myndigheter forholdt seg til denne risikoen.

8.1 Eilert Sundts undersøkelser om de voldsomme dødsfall på havet

I arbeidet med norsk statistikk på 1800-tallet kan en ikke unngå å støte på Eilert Sundt. Det arbeidet han gjorde omkring midten av hundreåret har vært karakterisert som banebrytende for seinere sosialforskning.

I 1845 var Eilert Sundt lærer på søndagsskolen ved Christiania Tugthus, ett år før han tok teologisk embetseksamen.² På skolen ble Sundts interesse for sigøynerne vakt og han deltok, etter inngående studier av emnet, i utformingen av en lov mot fantvesenet i 1848. Sundt fikk deretter offentlig støtte til videre studier, og i 1850 forelå *Beretning om Fante- eller Landstrygerfolket i Norge*, en bok som vakte internasjonal oppsikt. I 1851 ble han ansatt for å undersøke de lavere klassers kår og seder. Årene etter reiste Sundt rundt om i landet, og studerte innimellom all tilgjengelig litteratur og teori om folketelling og befolkningstatistikk.

Sundts viktigste samarbeidspartnere rundt om i landet var prester, lensmenn og skolelærere. De hadde den nødvendige oversikt og autoritet i lokalsamfunnet til å fremskaffe opplysninger samt den nødvendige

² De biografiske opplysningene er hentet fra Anne-Lise Seip, *Eilert Sundt - fire studier*, Universitetsforlaget. Oslo 1983, og Tore Lindbekk, *Introduksjon til Eilert Sundts sosiologi*, Ad Notam, Oslo 1991.

skrivekunnskap og evne til å utføre skriftlige pålegg. Sundt utarbeidet spørrelistene som ble sendt rundt.

I 1855 forelå undersøkelsen *Om dødeligheten i Norge. Bidrag til Kundskab om Folkets Kaar*. Samme år kom *Om Giftermaal i Norge. Bidrag til Kundskab om Folkets Kaar og Sæder*. Årene deretter kom fortløpende *Om Sædeligheds-Tilstanden i Norge* (1857), *Om Ædrueligheds-Tilstanden i Norge* (1859), *Om Bygnings-Skikken paa Landet i Norge* (1862), *Paa Havet* (1862), *Om Husfliden i Norge* (1867), *Om Rensligheds-Stellet i Norge. Til Opplysning om Flid og Fremskridt i Landet* (1869), *Om Huslivet i Norge. Til Arbeidets Ære og Arbeidssomhedens Pris* (1873), foruten en serie med årbøker om fantefolket og om sedelighetstilstanden. Sundt foretok flere regionale undersøkelser som skulle klarlegge leve- og arbeidsforhold.³ I undersøkelsen om Sedelighetstilstanden sendte Sundt ut spørreskjema til prester og skolelærere og fikk inn opplysninger som omfattet hele 182.468 menn. Dette var et stort materiale og behandlet med den tids metoder må det ha vært et betydelig arbeid. Det tidligste arbeidet til Sundt er lite preget av den statistiske systematikk.⁴ Det meste av tiden brukte han til å reise rundt å prate med folk. Etterhvert kom han fram til at:

...tallene på mange måter ga det beste svar.⁵

I arbeidet med sosiallovgivninga hevdet Sundt at det var viktig at lovarbeidet omfattet innsamling av en mest mulig fullstendig kunnskap om de lag av befolkningen som ble berørt av loven. Myndighetene hadde behov for informasjon som et grunnlag for offentlige tiltak. Samtidig så Sundt på mange av de sosiale problemene som han avdekket ved sine undersøkelser som et resultat av vankunne hos almuen og dårlig utnyttelse av de eksisterende muligheter. For Sundt var det en forbindelse mellom manglende fremskritt og det vi i dag ville kalle kultur. Et folks kultur skulle være preget av høy moral, sedelighet, pliktfølelse, dyd, nøysomhet, forsiktighet og god arbeidsevne.

³ Rorøs (1858), Haram (1858-59), Pibervigen og Ruseløkken i Christiania (1858).

⁴ *Sosialstatistikkens historie i Norge gjennom 100 år (1850-1950)*, utgitt av Statistisk Sentralbyrå, Oslo 1952: 10.

⁵ SSB 1952: 10.

"Om dødeligheden i Norge - bidrag til kundskab om folket kår"

I ett av Sundts sosialstatistiske arbeid *Om dødeligheden - Bidrag til kundskab om folkets kaar*, fra 1855 gjorde han seg noen interessante betraktninger om det statistiske arbeid. I denne sammenhengen er jeg mindre interessert i å si noe om hvilke resultat han kom til. Jeg ønsker her å fokusere på selve metoden og den hensikt Sundt mente arbeidet skulle tjene i en litt større samfunnsmessig sammenheng.

Sundt begynte på sine reiser rundt i landet i 1850 etter at han var sikret myndighetenes årlige økonomiske støtte. Oppgaven han hadde var:

...at gaa omkring med egne Ører og Øjne (for) at overbevise mig om tilstanden blandt Folket.⁶

Departementet hadde i innstillingen i forbindelse med avlønningen gjort klart at:

...den senere Tid vakte Bevægelse mellom Arbeiderne gjør krav paa det Offentliges særdeles Opmærksomhet.⁷

I innledningen til *Om dødeligheden i Norge* kom Sundt med sine egne tanker om forholdet mellom hvorfor ting skjer og Guds vilje. For en teolog kunne det være naturlig å begynne slik. Døden kom naturlig for de som var mett av dage, men erfaringen hadde vist at den også kunne ramme barn og mennesker i sin beste og mest produktive alder. Når døden rammet uventet, kunne det se ut som tilfældighetenes spill. Sundt ønsket å opprettholde troen på at det eksisterte en orden i samfunnet:

...for den stykkevis iagttagelse ser det ofte ud, som om liv og død afhang af et i sig selv betydlingsløst træf, af det blinde tilfældes spil. Men der er intet blindt tilfælde.....når vi have en større mængde af erfaringer og virkelige begivenheder for os, så overraskes vi ved at finde en besynderlig regelmæssighed.....men videnskaben har dog allerede bragt det dertil, at vor forstand må

⁶ Eilert Sundt, *Om dødeligheden i Norge/Om Giftermaal i Norge*, Verker i utvalg b.2, Gyldendal, Oslo 1975, sitert i innledningen av H.O. Christophersen, s.VII, etter etterlatte optegnelser.

⁷ Sundt 1975: VII.

*samtykke med troen og sige, at forholdet mellom liv og død er styret med en orden, som intet blindt tilfælde kan krenke...*⁸

De mest uforståelige av livets tragedier er underordnet en større vilje, en lov. Sundt flyttet perspektivet fra den enkelte hendelse og betraktet summen av de mange hendelser: han var blitt statistiker. Han så dødeligheten i sammenheng med de forhold folk levde under og trodde bestemt at myndighetene burde være i stand til å påvirke disse faktorene i en gunstig retning. Det var dette han ønsket skulle skje ved sine studier av levekårene i ulike deler av landet. Slik som samfunnssynet på den tida var måtte menneskene selv ta ansvar for seg sjøl og sine:

*...ligeledes kan mennesket og bør han til enhver tid og under alle livsforholde stræbe at ordne sine ydre kår og indre tilstande på den for sundhed og liv hensigtsmæssigste måde...*⁹

Men skal det arbeidet han gjorde tjene sin hensikt, var det viktig at myndighetene gjorde seg kjent med leveforholdene i alle lag av samfunnet, skrev Sundt:

*Slig kundskab skal i almindelighed opmuntre og i mange tilfælde veilede den offentlige og private stræben for almen-vellæts befordring.*¹⁰

Litt lenger ut i *Om dødeligheden* kom Sundt påny inn på forskjellen mellom den enkeltes opplevelse og samfunnetsinteressene. Det enkelte menneske som ble rammet av brann eller sykdom var utsatt for en tragedie, men:

*...samfundet, staten, kan ikke længe blive stående ved betragtninger over den enkeltes lidelser; for samfundet gjælder det at komme til kundskab om den forfærdelige sygdoms udbredelse i det hele og store, altså en statistik for denne enkelte sygdom, for således kunne ligesom måle ulykkes-tilstanden i den hele omfang og deretter tage beslutning om at gjøre noget klækkeligt for at utrydde sygdommen eller i alle fall lindre elendigheden.*¹¹

⁸ Ibid.: 5ff.

⁹ Ibid.: 7.

¹⁰ Ibid.: 7.

¹¹ Ibid.: 54.

Selv om Sundt ønsket å utføre et større vitenskapelig arbeid som klarla levekårene, var han opptatt av, som folkeopplysningsforkjemper, at de resultater han kom fram til ble formidlet tilbake til vanlige folk; særlig de mange tusen, som han sa, som hadde vært med på å samle inn disse opplysningene. På den måten håpet han at disse tallene kunne tjene sin hensikt, nemlig å bidra til "forbedring rundt om i landet".¹²

Om de voldsomme dødsfall

Helt til slutt i *Om dødeligheden* skrev Sundt "om de voldsomme dødsfall".¹³ Den statistiske reglemessighet en kunne lese av tallmaterialet om de voldsomme dødsfall, sto i motsetning til enkeltmenneskets syn på dette forholdet. En statistiker ville kunne si at et voldsomt dødsfall gjennomsnittlig "skulle" skje hver tredje dag. Men selv om de voldsomme dødsfall så ut til å være et resultat av et lovmessig forhold, så ikke Sundt bort fra at:

*...de pludselige dødsfald må nærmest tilskrives de ulykkeliges egen uforsigtighed, ja ofte uvorrenhed.*¹⁴

Med utgangspunkt i folketellinger fra 1840-årene kunne Sundt sammenlikne antall voldsomme dødsfall i Norge med flere europeiske land.¹⁵ I forhold til folketallet lå Norge dårlig an i denne sammenlikningen.

¹² Theodore M. Porter (1986) er inne på hvordan perspektivet kunne endre seg gjennom statistisk analyse og hvordan statistikk kunne inngå som "et folkeopplysningsprosjekt" når: "...statistics familiarized the scientific world and educated public with the use of aggregate numbers and mean values for studying an inherently variable object. Statistical writers persuaded their contemporaries that systems consisting of numerous autonomous individuals can be studied at a higher level than that of the diverse atomic constituents" (s.5). Statistikken ble et viktig redskap for reformatorer og byråkrater. Tilhengere av liberalisme kunne også med tilfredshet konstantere at statistikken "førte bevis" for at samfunnsmessige fenomen oppførte seg mer eller mindre uavhengig av styreform. Som Gordon (tidl. referert i kap.3) hevder, ble statlig makt legitimert gjennom styring som var basert kvantitativ kunnskap om samfunnet. Porter kaller dette: "a strategy for consolidating and rationalizing state power" (s.17). Og i likhet med Gordon, påstår han at statistikk på 1800-tallet i første omgang ble et liberalt prosjekt.

¹³ Sundt 1975: 112.

¹⁴ Ibid.: 115.

¹⁵ Frankrike, Danmark, Sverige og England.

Sundt brukte ofte metaforer/analogier når han skulle beskrive. Menneskene i Norge, skrev han, var i konstant kamp med den barske naturen. De som led en voldsom død, var falt i strid - en strid som ble kjempet for hele nasjonen. Tapene på slagmarken berodde ikke bare på motparten, men også av menneskets evne og kunnskap. Hvis et folk sto tilbake legemlig og åndelig ville dette gjøre tapene større, skrev Sundt.

Ulikhetene var også store innen Norge. Av de fire stiftene pekte Tromsø seg ut i særklasse.¹⁶ Sundt beregnet antall voldsomme døde per 400.000 og fant ut at dødstallene i det nordligste stiftet lå tre til fire ganger høyere enn i resten av landet, og nesten alle av disse skjedde ved drukning på havet. Tallene var redde, skrev Sundt, og fortsatte et stykke etter: "Står det ikke i menneskelig makt at formindske denne ulykke?".¹⁷

På en rekke områder kunne en merke framskritt. Det var bygget fyrstårn og sjømerker var satt ut. Det var laget sjøkart som anga grunnene langs kysten, og skipene i seg selv var også blitt forbedret. I perioden 1826-1850 hadde antall døde ved ulykkestilfeller holdt seg konstant for tre av stiftene; for ett stift hadde tallene endog gått ned.¹⁸ Mens for Tromsø stift hadde antall døde i samme periode økt fra 731 til 1250 per år. Hvordan kunne dette forklares, spurte Sundt.

Noe av forklaringen fant han i en beskrivelse av omstendighetene rundt en barnekoppe-epidemi i Finnmarken. Legene ansatte hjelpevaksinatører for å hindre spredning. Dette så ikke ut til å ha noen virkning. Legene mente at årsaken lå i nordlendingenes "bekjente fatalisme - det vil si, den dorske mening, at alt hvad der skede, det skulde ske, og at det altså ikke vilde gjøre noget hverken til eller fra, om menneskene umagede sig og forsøgte på at afvende den truende fare".¹⁹ Menneskene hadde selv et ansvar for å unngå og forebygge de største farer. Ulikhetene som Sundt oppdaget i de ulike stift skyldtes, i alle fall delvis, at det "kan være forskjell på menneskets tanke og stræben i denne henseende".

Sundt pekte ut to forhold som han mente hadde betydning for sikkerheten på havet. Det ene var den utbredte bruken av det gamle råseil, i

¹⁶ Tromsø stift omfattet hele Nord-Norge.

¹⁷ Sundt 1975: 118 og 119.

¹⁸ Christiansands stift.

¹⁹ Sundt 1975: 123.

forhold til det mer moderne spriseil; det andre var at svært få av kystbefolkninga kunne svømme. Dette var vanens makt, hevdet Sundt. At en befolkning stilltiende aksepterte store tap på havet, måtte bero på at folk "var fortrolige med den tilstand, hvorunder slægt etter slægt hadde levet". Denne vanen hadde gjort folk likegyldige. Et tap av samme størrelse ville heller aldri blitt akseptert andre steder i landet. En drukning på havet er glemt "når liget er gjemt", og Sundt fortsatte videre med at:

Jeg vil ikke her bruge ordet slendrian; thi ordet er forhadet....., men denne vanens indflydelse bør modarbeides. Man bør ikke lade noget middel uforsøgt for at anspore almuerne til forhøiet opmærksomhet for hvad der sker, til forhøiet tænksomhed og bestræbelse for at forebygge ulykker.²⁰

Det var viktig at staten påtok seg ansvaret med å samle inn opplysninger om omfanget og omstendighetene rundt ulykkene. Det eksisterte allerede et lokalt apparat som kunne hjelpe til med dette arbeidet. Myndighetene burde ha bestemt at:

...man skulde lade anstille (måske ved lensmanden) en muligst nøiaktig undersøgelse, som skulde gå ud på at udfinde alle de ledsagende væsentlige omstændigheder, hvorefter der kunde gjøres rimelige slutninger om, hvad årsagen var, hvorvidt ulykken kunde være forebygget osv. og årligårs skulde en i simpel, fattelig stil skreven beretning om alle disse tilfælde, om denne sørgelige side af det norske folks kår, offentliggjøres i trykken og på passende måder udbredes blandt den almene mand.²¹

Om det store antall ulykkestilfeller på havet

I årene 1861-1863 skrev Eilert Sundt en rekke artikler i bladet *Folkevennen* der han spesielt tok for seg det store antall ulykker på havet i Nord-Norge. Siden offentliggjørelsen av *Om dødeligheden* i 1855, hadde Sundt utført en undersøkelse i kystbygda Haram på Møre som påviste høyere tapstall enn det som framkom i *Om dødeligheden*. Her spekulerte Sundt på om årsakene til dette kunne bero på at fiskerne egentlig i store

²⁰ Ibid.: 126.

²¹ Ibid.: 126.

deler av året var bønder, og at de dermed ikke fikk den nødvendige dyktighet til å ferdes på havet. I 1861 reiste Sundt ved to anledninger til Vestlandet. Dette ser ut til å ha vært den direkte inspirasjon til artikkelserien i *Folkevennen*. Til Nord-Norge kom ikke Sundt før i 1863 og dette blir beskrevet som et vendepunkt i Sundts forskningsvirksomhet.²²

Etter denne reisen startet Sundt en diskusjon med historikeren P.A Munch, der han imøtegikk den norske historiske skoles hypotese om at Norge ble befolket nordfra. Sundt besøkte også verdensutstillingen i London i 1862 og fikk der med seg etterdønningene av diskusjonen rundt Darwins *Artenes oprinnelse*. Utviklingslæren forsøkte Sundt i ettertid å anvende på utviklingen av de ulike båttypene som ble brukt under fisket langs kysten.

I artikkelen i *Folkevennen* i 1861 om ulykkene på havet begynte Sundt med å fordele de ulike voldsomme dødsfall etter "de forskjellige slag". Han rekapitulerte ulikhetene mellom landets stift og påviste påny at Tromsø hadde et tapstall som lå tre til fem ganger høyere enn de andre. Han hadde også funnet ut at det her dreide seg om menn i sin mest produktive alder og at dette igjen måtte ha en katastrofal virkning på landsdelens økonomiske tilstand. Sundt kom videre med forslag til hva som kunne gjøres. Etter mønster fra utlandet (England) burde det dannes et privat selskap som både skulle arbeide med å forbygge ulykker og som et redningsselskap på havet. Han kom tilbake til viktigheten av svømmeopplæring og foreslo videre at det ble vist spesiell oppmerksomhet til de personer som reddet andre i nød.²³ Disse burde kunne tildeles erstatning for tap i forbindelse med redningen, og eventuelle etterlatte der redningsmenn hadde omkommet, hadde krav på å "nyde sømmelig pensjon". Men han innså også det betenkelige ved å gi pengegaver til redningsmenn, fordi dette kunne lede folk til å ta for store sjanser i slike situasjoner. Sundt var nå helt sikker på at en stor del av disse ulykkene enten var "tilregnelige eller skyldes tankeløshed og uforsiktighet".²⁴

Påny gjentok Sundt at hvert dødsfall på havet måtte bli gjenstand for en offentlig oppmerksomhet. Alle slike dødsfall burde etterforskes av det stedlige politi, slik at det kunne avgjøres om ulykken kunne sies å være

²² Sundt, Eilert, *På havet*, Verker i utvalg bd.7, s.VIII, Gyldendal, Oslo 1976.

²³ I 1862 trykket Sundt i *Folkevennen* en oversikt over belønninger for redningsdåd i perioden 1845-1861 (Sundt 1976).

²⁴ Sundt 1976: 5.

tilregnelig eller ei. Lensmennene måtte rykke ut "ved det første rygte om et ulykkestilfælde" for å klarlegge omstendighetene rundt dette. Dette kunne alene bidra til å "skjærpe tanken om, hvad man skylder sig selv og andre, hver gang man går i båd og heiser seil".²⁵

Sundt satt med omfattende innberetninger fra 52 av totalt 54 sogneprester i Tromsø stift om drukningsulykkene for året 1861, etter at stiftets biskop hadde tatt et initiativ for å undersøke forholdet. Det grep Sundt sterkt å lese disse beretningene om døden på havet og han gjenga noen av dem i en artikkel i Folkevennen i 1862.²⁶ Han satt nå på et langt mer omfattende materiale enn tidligere og kunne nå beskrive mer utførlig hvem, dvs. kjønn og alder på de som druknet, under hvilke omstendigheter ulykken skjedde, og når det skjedde.

Under overskriften "Det lysner dog" skrev Sundt at det var forbedringer å spore i den siste 5-årsperioden, 1856-1860. En av årsakene til dette var at det var gjort store framskritt i bekjempelsen av "fylderiet" innen stiftet. En prest fra tromsødistriktet skrev endog at "det christelige livs væxt på flere steder (som jeg veed, det er tilfælde med Meløværingene) har gjort folket mere forsiktig, idet det går opp for dem, at den kådhed, som så ofte vises under seilads, ikke er af Gud".²⁷

I neste avsnitt, som Sundt kalte "Det bør dog håbes, at det bliver lysere endnu", kom Sundt inn på ulykkenes tilregnelighet og nordlendingenes mentalitet. Han hadde alltid hørt at nordlendingene sa at "det var vel så laget" når de ble rammet av ulykker. Dette er "en tro, som naturligvis overalt, hvor den hersker, virker sløvende og lammende, at den inneslutter den dunkle tanke, at flid og betænksomhed og andre sådanne menneskelige dyder nytte til ingenting".²⁸

"Tilrægnelighed"

I året 1861 var 154 mennesker omkommet på havet i Tromsø stift. Av disse, mente Sundt, hadde 48 mennesker druknet ved tilfeller der utfallet

²⁵ Ibid.: 7.

²⁶ Ibid.: 29.

²⁷ Ibid.: 41.

²⁸ Ibid.: 41.

burde vært forutsett. Han var dypt rystet over beskrivelser av likegyldighet for liv og helse, både hos de forulykkede og for folk som i flere tilfeller ble stående på land uten å hjelpe til. Hvis dette kom av at folk ikke kunne svømme, ville en utbredelse av svømme-kunsten virke til å redusere antall ulykker på havet. Sundt forsto ikke hvorfor folk ikke lærte seg å svømme. Var dette bare "tankeløshet og sløvhed"?

Jeg mener i sandhed, at det skulde være en folkeoplysnings-sag at få rigtig lys i denne sag.²⁹

I et avsnitt kalt "Fortsatt opmærksomhed" henstilte han til prestene i stiftet å lage likelydende oversikter over "de voldsomme dødsfall på havet". Sundt ville også sette pris på om at også redningsaksjonene ble omtalt. Han hadde utarbeidet et forslag til hvordan han mente at disse rapportene skulle se ut:

Jeg tænker meg følgende schema:

1. Tiden: Måned og om muligt dato for hvert enkelt tilfælde. Ved hjælp af datoen vil man, om så skulde være, kunne forfølge en enkelt uveirs-dags hændelser hele kysten langs.

2. Stedet: Elv og innsø eller den salt sø, og her igjen de indre farvande eller det åbne hav, indenfor eller udenfor det præstegjelds grændser, som beretningen omfatter, eller hvor personerne hørte hjemme. dersom f.ex. Nordlands-folk ere forulykkede i Finmarken, og dersom vedkommende præst her, hvad nok er det almindelige, har sendt underretning om dødsfaldet til præsten på hjemstedet, så den statistiske beretning altså bør gives herfra, skulde jeg dog for kontrollens skyld anbefale, at der blev givet nogen underretning om tilfældet i opgaven fra det første sted også.

3. Måden: f.ex. bade sig, falde i vannet fra stranden af eller fra båden, at båden strander eller i rum sø fyldes eller hvæives (herunder: bådens størrelse og art, veirets og farvannets beskafenhed m.m.)

²⁹ Ibid.: 48.

4. Anledningen: (forsåvidt den ikke allerede er givet ved opplysning om måden): kirkereise, byreise, vare-førsel, fiskereise fra hjemmet til fiskeværret, fra land ut på fiskestedet, arbeidet på søen med at trekke fiske-garn o.s.v.

5. Tilrægnelighet: for liden ballast, for høit seil, for ringe båd, lægge ud i betænkeligt veir, eller anden ubetænksomhed m.v.

6. Redningsforsøg: på hvad måde de ere udførte, hvad rask og modig dåd derved er udviist o.s.v.

7. Personerne: a. de forulykkede, b. de reddede, særskilt for hvert tilfælde: kjønn, alder, stand og stilling (om ikke alderen kjendes nøiaktig, så dog en omtrentlig angivelse, efter denne deling: under 15 år, fylt 15, men under 30 år, fylt 30, men under 50 år, endelig over 50 år). Herunder bemærkninger om tilstanden blandt de forulykkedes efterladte i hjemmet.³⁰

I neste beretning om forlis i Tromsø bispedømme fra 1862 kunne Sundt sette opp en oversikt over ulykkenes tilregnelighet.³¹ I de forlisene der menneskeliv hadde gått tapt (tilsammen 163 personer) var forholdet følgende:

utilregnelig	16 tilfeller	29 personer
sannsynligvis tilregnelig	51 tilfeller	119 personer
ubestemt	<u>7 tilfeller</u>	<u>15 personer</u>
	tilsammen 71 tilfeller	163 personer

Av denne oversikten gikk det fram at de fleste ulykkene burde kunne ansees som tilregnelig av de involverte. Det viste seg også at dårlig vær var en viktig (og nødvendig) årsak, og at det i de fleste tilfellene burde vært forutsett av de sjøfarende.

³⁰ Ibid.: 50.

³¹ Ibid.: 85.

Fra skjebne til risiko

Sundts arbeid er preget av hans personlige interesse for å undersøke hvordan vanlige folk hadde det rundt om i landet. Det som vekket denne interessen var oppdagelsen av at det var store ulikheter i levekår, både klassemessig og geografisk, og at mange mennesker faktisk led nød. Dette var ikke noen ny oppdagelse, men Sundts levekårsundersøkelser var ett av de første forsøk på mer konsist å fastslå omfanget og arten av det som han betraktet som sosiale problemer. Hans hensikt var å reformere, å endre forholdene, slik at folk fikk det bedre.

Sundt mente at myndighetene hadde et behov for kunnskap om de sosiale forhold, og ikke bare de rent økonomiske, fordi dette kunne gjøre det mulig å vite noe mer om hvilke tiltak som kunne "lindre elendigheten". Det å redusere elendigheten betød mindre lidelser for enkeltmennesker og kunne på lengre sikt sikre statens stabilitet. Dette problemet ble aktualisert gjennom Thrane-bevegelsens aktiviteter omkring 1850, samme år som Sundt fikk et offentlig oppdrag om å reise rundt for å undersøke tilstanden blant folk.

Til å begynne med anså Sundt at menneskene selv i stor grad var skyld i sin elendighet. Det at enkelte distrikter pekte seg ut mer fordelaktig enn andre, måtte bety at menneskene der hadde utnyttet ressursgrunlaget bedre enn andre, og at de var i besittelse av visse kulturelle eller karaktermessige trekk som ble ansett som positive. Problemområder var preget av holdninger som bygget opp under nødens stabilitet, av håpløshet, av tankeløshet og uforsiktighet. Sundts prosjekt ble dermed et forsøk på å snu disse holdninger, denne tiltroen til at "skjebnen hadde laget det slik", til en større åpenhet i forhold til muligheten til å gjøre noe med sin egen, og andres stitusjon, med henblikk på en bedre og mindre problemfylt framtid.

Sundt hadde tiltro til at en opplysning av forholdene kunne skape denne holdningsendringen. Ved å samle inn kunnskapen om levekår fra de mer utviklede strøk av landet, skulle det være mulig å utjevne forskjellene mellom de ulike distriktene ved å henvise til gode eksempler. Forskjellen mellom gode og dårlige områder kunne finnes ved å studere levekårene statistisk. Også innenfor et område kunne mer avgrensede problemer studeres statistisk med henblikk på å lokalisere årsaker. Når årsakene først

var bestemt, kunne opplysningsarbeidet rettes mer direkte mot en endring av folks holdninger til disse.

Statistikken ga Sundt en mulighet til å studere enkelte fenomener som drukningsulykker innenfor en stor folkemengde. Som han selv skrev, besto menneskenes liv av utallige enkeltskjebner som i seg selv kunne være tragisk nok. Fra det enkelte menneskets perspektiv kunne en ulykke synes uavendelig og bestemt av skjebnen. Det totalperspektiv som statistikken tilbød, kunne også gi et inntrykk av at antall dødsfall, og måten de skjedde på, var determinert gjennom en statistisk regelmessighet. Dette stred mot Sundts menneskesyn som gjorde enkeltmennesket direkte ansvarlig for sitt liv og sine handlinger. Siden undersøkelsene klart viste hvor årsakene til problemene kunne ligge, ville det være umoralsk av menneskene å ikke å ta sine forholdsregler, hvis de først hadde fått kunnskap om hvordan dette kunne gjøres.

Siktemålet med Sundts opplysningsprosjekt ble dermed å få folk, i dette tilfelle fiskerne, til i større grad å forholde seg til sjansen for at de kunne omkomme på havet. Dette kunne de bl.a. gjøre ved å legge inn større sikkerhetsmarginer i forhold til vær og vind, ved å lære seg å svømme eller ved å bruke større og sikrere båter. Bare kunnskapen om at sjansen for å omkomme på havet kunne sammenliknes med sjansen for å omkomme i krig, som Sundt brukte som analogi, skulle gjøre kystbefolkninga mer bevisst den fare de utsatte seg for.

Kystbefolkninga og fiskerne hadde alltid visst at det var farlig å ferdes på havet. Men sjansen for å omkomme kunne alltid tilskrives en tilfeldighet eller en skjebne og dermed noe som lå utenfor den menneskelige makt. Ulykker på havet kunne også forklares med en mangel på dyktighet hos de som ble utsatt for den. Sundt forsøkte med sitt opplysningsprosjekt å bevisstgjøre folk sitt eget ansvar for liv og helse, ved dels å påvise at dette var et stort problem, og dels ved å vise til at det var mulig å ta forholdsregler. Dette var ikke noe som var bestemt av skjebnen; å ferdes på havet innebar å ta kalkulerte risikoer der muligheten for å overleve ble bestemt av hvilke forholdregler som ble tatt.

8.2 Fiskets risiko for liv og helse i beretningene

Alle oppsynsberetningene inneholdt en oversikt over hvor mange fiskere som hadde forulykket og hvordan helsetilstanden hadde vært under fisket. Motzfeldts første beretning fra 1859 inneholdt en kort gjennomgang:

Efter hvad jeg har bragt i erfaring forulykkedes 4 baade under reisen til fisket, og under dette omkom der for Skraaven 2 mand, for Kabelvaag 4, for Henningsvær 4 og for Aa 4 mand.

Med hensyn til sundhetstilstanden under fisket skal jeg tillade mig at anføre, at der af de i Kabelvaag, Henningsvær, Stamsund, Buxnæs og Reine stationerede fiskelæger behandlede patienter havde 42 nærvefeber og 15 lungebetendelse. 13 af patienterne døde.³²

Sunnhetstilstanden under fisket

Hvert år ble det stasjonert fiskeleger i noen av de største fiskeværene. Inntil midten av 1870-årene ser det ut som om det hadde vært utplassert 4-5 leger. De vanligste sykdommene, slik som de framkom i beretningene var nervefeber og lungebetennelse. Omkring 10% av fiskerne og mannskapene på fartøyene hadde vært til behandling hos legene, og hvert år døde fra 10 til vel 20 personer av sykdommer. Enkelte år forekom det epidemier, som difteri (1861), kusma (1865) og vannkopper (1867). For å ta hånd om de syke og for å forhindre smitte ble det da opprettet midlertidige lasaretter og isolasjonslokaler. Flere år er beretningene om sunnhetstilstanden under fisket svært kortfattede. Ofte står den kun beskrevet som tilfredstillende, eller så henviste oppsynssjefen til de amtsvise medisinalberetninger.

I 1869 etterlyste oppsynssjef Olsen forbedringer av helsestellet på bakgrunn av at medisinalfondets midler hadde økt betydelig de siste år. Samme år ble det bevilget penger til bygging av en "sygepleiestue" i Henningsvær, men byggingen ble utsatt fordi det ble reist tvil om dette var den beste løsningen. Olsen skrev i beretningen året etter (1870) at det eksisterte en uenighet om det skulle satses på vårsildfiskets

³² Om lofotfiskeriet 1859, DT 1859 no. 43: 5ff.

"Centralsystem", eller om en skulle bygge flere små enheter. En av distriktslegene i Lofoten hadde fått i oppdrag å utrede dette forholdet ved bl.a. å gjennomføre en undersøkelse av de hygieniske forhold i fiskeværene.

Beretningen til oppsynssjef Juel fra 1876 inneholdt store endringer, også med hensyn til oversikten over helsetilstanden i Lofoten. Dette året var det innleid hele 7 fiskerleger og disse hadde behandlet 2930 pasienter i løpet av fisket. Oversikten over behandlingen ble gitt i en tabell:³³

Tabell 28³⁴

Distrikt	I rorbod	Paa sygehus	Ialt	Døde
Skroven	598	20	618	2
Vaagen	829	87	916	28
Henningsvær	187	61	248	10
Stene	358	82	440	—
Balstad	77	31	108	3
Reine	589	11	600	3
Sum	2638	292	2930	46

Antall behandlede syke under fisket innen hvert legedistrikt i 1876.

Omkring 300 hadde fått behandling på sykehus, resten i fiskernes rorbu. Dette året hadde 48 pasienter dødd. Dette ble ledsaget av en tabell som viste forekomsten av de vanligste sykdommene. De tre som forekom oftest var "katarrh i luftveiene", "kardialgi og kronisk gastrit" og "værkefinger", mens de fleste dødsfall kom av lungebetennelse. Til slutt i beretningen kom en liste over forekomsten av samtlige sykdommer som hadde opptrådt i Lofoten under fisket, fordelt på de 7 distriktene som hadde hver lege hadde ansvaret for. Denne listen liknet tabellen ovenfor, men oppga også forekomsten av sykdommene i vel 40 ulike kategorier.

Året etter (1877) ble tabellen ovenfor utvidet til også å vise antall behandlede i hver måned. Oppsynssjefen hadde blitt gjort oppmerksom på av distriktslegen i Vågan om at fiskerne ble rammet av "særegne sykdomsformer":³⁵

³³ BNF 1876, I. Beretning om torskefiskeriet i Lofotens opsynsdistrikt: 34.

³⁴ Ibid.: 34.

³⁵ BNF 1877, I. Beretning om torskefiskeriet i Lofotens opsynsdistrikt: 40.

1. *Vakrom*, en seneskedebetændelse paa forarmen, der opstaar efter langvarig roning.
2. *Furunculi art. manu*, bylder omkring haandleedet paa grund af trøieærmets gnidning.
3. *Abscessus*, bylder.
4. *Pernio*, forfrysning.

Verkefingre forekom også svært hyppig hos fiskerne, og oppsynssjef Juel mente at rette sakkynndige burde gjøre en utredning omkring denne lidelsen. Verkefingre kom av at fiskerne stakk seg med angler eller fiskeben, og dette kunne ende opp med en svært smertefull betennelse i hele armen. I beretningen året etter (1878) forelå det en rapport om disse undersøkelsene. Hoffapoteker Ditten hadde på oppfordring fra oppsynssjefen laget en "saarfernis" bestående av karbolsyre, alkohol og harpiks. 500 flasker av denne blandingen hadde blitt delt ut gratis til fiskerne mot at de meldte fra om bruk og resultat ved fiskets slutt. Antall verkefingre hadde gått ned for linefiskernes vedkommende i forhold til året før:

Hvorvidt denne formindskelse ligger i en direkte virkning af fernissen eller deri, at opmærksomheden ved den er bleven vakt for en hurtig og omhyggeligere behandling af saar efter angel og fiskebenstik, kan opsynssjefen ikke afgjøre; tiden kan alene paavise, at en forbedring har fundet sted.³⁶

Orkanen 1868

I perioden 1860-1874 hadde det omkommet i alt 440 fiskere under Lofotfisket. Gjennomsnittlig omkom det 28 fiskere årlig.³⁷ De fleste årene lå antall omkommede på mellom 10 og 20, mens enkelte år trakk gjennomsnittet kraftig opp. Det verste året i denne perioden var 1868, der

³⁶ BNF 1878, 1. Beretning om torskefiskeriet i Lofotens opsynsdistrikt: 46.

³⁷ BNF 1879, 1. Beretning om torskefiskeriet i Lofotens opsynsdistrikt, Tabel XVI: 83.

én enkelt orkan tok hele 100 liv, i tillegg til de 13 som omkom før og etter. I forhold til deltakelsen, omkom 1 av 200 fiskere dette året på havet.

Oppsynssjef Olsen gjenga i beretningen for 1868 en "indmelding" som han hadde sendt departementet vel en uke etter orkanen.³⁸ På ettermiddagen, omtrent kl.6, tirsdag den 31. mars hadde vinden plutselig økt på fra nordvest. Allerede kl.10 om kvelden var alt over. Oppsynsssjefen mente at det aldri før hadde vært et slikt tap av menneskeliv og verdier før i Lofotens historie. Fiskerne ute på havet kullseilet i den kraftige vinden, andre rak i land i båtene sine, ihjelfrosset. Større fartøyer slet fortøyningene og gikk på grunn. Det ble rapportert om omfattende skader på flere bygninger.

Verdien av skadene var umulig å bestemme på det nåværende tidspunkt, skrev oppsynssjefen. Noen få av båtene var forsikret, de fleste ikke.

De fleste af de skadelidte [var] ude af stand til at fortsætte sin fiskebedrift....nogen del af den fiskende almue i flere distrikter inden amterne vil komme til at trænge offentlig understøttelse.

Den 4. april hadde oppsynssjefen sendt et telegram til stiftsamtmannen i Trondhjem om forholdene under fisket. Telegrammet fortalte om ukens priser på fisk, lever og rogn. Til slutt kom oppsynssjefen inn på orkanen. På dette tidspunktet oppga Olsen at 29 fiskere hadde omkommet. I Adresseavisen den 12.april, der telegrammet fra oppsynssjefen var gjengitt i sin helhet, begynte omtalen av fisket slik:

Det gunstige veir, som herskede i Lofoten i den med 28de mars forløbne uge gav et meget væsentlig tilæg til den tidligere fangst, og, dersom uveiret i den paafølgende uge ikke havde gjort afbræk i fiskeriet, vilde kvantumet i tal muligens ikke have kommet til at staa videre under et almindeligt aar.

Lenger ned i meldingen ble det referert til "gamle erfarne folk heroppe" som påsto at et slikt uvær ikke hadde herjet i Lofoten siden 1815.

³⁸ BNF 1868, *Om lofotfiskeriet i aaret 1868*: 20ff.

Fredag den 17. april meddelte en liten notis i samme avis at "tabet af båter var cirka 200, og af menneskeliv antages desværre omtrent 100 at være gaaet tabte".

Båtforlis og omkommede

I innledninga til Beretninger om Norges fiskerier i 1870 skrev A. Kiær at rett nok var det viktig å finne de tall som viste fiskets materielle utbytte, men at:

Saa oplysende og nyttige end beretningerne i saa henseende ere, maa det dog erkjendes at være af større betydning at tilveiebringe oplysninger om selve den fiskende befolkning og dens livsvilkaar, og om det vil falde vanskeligere ved hjelp af statistiske opgaver at belyse dette feldt end det økonomiske, saa har dog statistiken formentlig ogsaa her en opgave aa løse.³⁹

Den offentlige beretning om medisinalforholdene inneholdt flere opplysninger om fiskernes levesett, fortsatte Kiær. Fisket på kysten foregikk ofte under meget vanskelige værforhold. Dette reduserte nok fiskets utbytte, men ikke minst førte dette til at mange fiskere fikk en "brat død" på havet. Befolkningstatistikkens hadde talloppgaver over de som hadde druknet på fiske siden 1866. Oppgavene var imidlertid for lave, mente Kiær, fordi oppgavene Tabelkontoret hadde, ofte ikke anga i hvilken sammenheng drukningene hadde skjedd.

Kiær gjenga så de tallene han hadde over antall druknede; de siste 3 årene fordelt på hvert av de store kystfiskeriene. Sett bort fra det spesielle året 1868, da Lofoten ble rammet av en voldsom orkan, døde det omtrent like mange fiskere i Lofoten hvert år, som i de andre kystfiskeriene tilsammen. Kiær ønsket sterkt å gi et bilde av "den fiskende befolknings vel", og:

...ikke alene de store rigdomme, som vort folk øser op af havet, men ogsaa de særegne forholde, hvorunder fiskerne udfører sin ifte møisommelige og farefulde bedrift, indeholde en stærk opfordring til at virke for alt, hvad der kan tjene til denne talrige samfundsklasses bedste, og det skulde ikke være en ufrugtbar

³⁹ BNF 1870, Indledning: VIII.

*gjerning, om statistiken fik anledning til at optegne, hvad i saa henseende udrettes iblandt os.*⁴⁰

Fiskerioppsynssjefens beretninger om ulykkene på havet i de årlige lofotberetningene gjennomgikk en endring over tid. Enkelte år ble spesielle hendelser tatt med. I 1871 omtalte oppsynssjef Olsen hovedsmann Ole Andreas Benjaminsen Synsvold fra Vega som hadde satt sitt eget og båtmannskapets liv i fare for å redde 5 andre fiskere "fra den sikre død".⁴¹ Olsen hadde skrevet inn til departementet og bedt om at Synsvold fikk en offentlig belønning for redningsdåden.

De korte meddelelsene om forlis og forulykkede anga ofte bare antall forlis, sted og antall forulykkede. Enkelte ganger ble det bemerket om forlisene skjedde under utøvelse av fiske, eller på reise til eller fra Lofoten. I beretningen for 1875, tok oppsynssjef Juel med i hvilken måned forliset skjedde. Det ble også for første gang angitt hvor mange fiskere som var blitt reddet.

Året etter inneholdt beretningen en tilsvarende beskrivelse av båtforlis, men med ett tillegg: av de seksten båtforlisene dette året, skrev Juel at "Kun 2 af forlisene [kunne] med sikkerhed siges at være utilregnelige".⁴²

I beretningen fra 1878 er omtalen av båtforlis kraftig utvidet. Som tidligere ble det angitt tid, sted, under fiske eller under reise, omkommede og reddede. Nå ble dette utvidet med båttype og omstendighet:

*Ialt reddedes altsaa 58 og omkom 10. Af forlisene foraarsagedes 5 ved, at baaden fyldtes af en sø, 5 ved kuldseiling, 3 ved paaseiling og 1 derved at den skar sig under. 6 af forlisene, antager jeg [oppsynssjef Juel] har været utilregnelige, 4 skyldtes uagtpaagivenhed, 2 uforsiktig seilads, 1 for liden ballast og 1 daarlig udrustning.*⁴³

Juel anførte også at han hadde skrevet inn til amtmannen i Nordland for å få det offentlige til å påskjønne de som hadde utført redningsdåder i forbindelse med båtforlisene.

⁴⁰ Ibid.: X

⁴¹ BNF 1871, 2. Beretning om lofotfiskeriet i opsynsdistriktet: 24.

⁴² BNF 1876, 1. Beretning om torskefiskeriet i Lofotens opsynsdistrikt: 34.

⁴³ BNF 1878, 1. Beretning om torskefiskeriet i Lofotens opsynsdistrikt: 38.

Neste år (1879) forelå en oversikt over antall omkomne helt siden 1860 (Se Tabell 29, side 246). Tabellen viste et årlig gjennomsnitt og i forhold til 100.000 for hvert av områdene, med og uten orkanen i 1868. Ved å regne seg til et tapstall i forhold til 100.000 fiskere, kunne en sammenlikne antall omkommede fra ett år til et annet i forhold til deltakelsen. De fiskeværene som pekte seg sterkest ut i negativ retning her var fiskeværene Henningsvær og Sund. Færrest fiskere hadde druknet utenfor Svolvær og Skrova. Det generelle bildet samstemte med det som var den alminnelige oppfatningen blant fiskerne: det var mest risikabelt å drive fiske fra værene i vest.

Ulykkenes tilregnelighet

Etter at Juel ble oppsynssjef eksisterte det mer utfyllende oppgaver over omstendighetene rundt ulykkene. Dette ble gjengitt i en egen tabell for perioden 1875-1879 (Se Tabell 30, side 247).

At flest fiskerne omkom i månedene februar og mars overrasker ikke. Heller ikke at de fleste ulykkene skjedde under utøvelse av fiske. Kolonnen om tilregnelighet er mer interessant fordi den viste, etter oppsynssjefens vurdering, at av de 14 som omkom i 1878, kunne hele 8 av disse muligens vært unngått. Av de 22 som omkom i 1879, ble bare 9 betegnet som utilregnelige, mens 2 havnet i kategorien "ubestemt". Videre viste tabellen at svært mange fiskere ble reddet. Flere år ble det reddet langt flere enn de som omkom på havet.

Denne måten å stille opp tabellen på viste at det eksisterte et stort rom for forbedring av forholdene. Når såvidt mange av de omkommede kunne ha vært berget hvis det hadde vært tatt mer hensyn og utvist større forsiktighet, som oppsynssjefen vurderte det, så burde dette kunne endres. At innsatsen for å redde de som hadde forlist hadde vist resultater, kom tydelig fram i tabellen. Og når oppsynssjefen også gikk inn for å honorere de som hadde gjort en redningsinnsats understreket det ytterligere at det faktisk skulle "lønne seg" å redde andre.

I 1880 skrev oppsynssjef Juel i en kommentar til en liknende tabell at kategoriene anledning og tilregnelighet var hentet fra "det schema, afdøde pastor Eilert Sundt i sin tid gav, og hvorefter forklaringer over

Aar	Øsnes-fjorden	Svøl-var	Skroven	Vaagene	Hoppen	Hennings-var	Stam-sund	Ure	Bal-stad	Sund	Sør-vaagen	Ialt	I forhold til 100.000
1860													
1861			4	1	6	1	1		2	1		11	45
1862				2		5			2	4	3	12	53
1863						3			2	1		12	57
1864			1		5	8	11	2	6	1	6	39	189
1865				2		8			2			10	44
1866			3	2		2	7	5	2	2		14	67
1867				4		1		4		3		15	70
1868			2	1	6		4	4	1	3	9	20	95
Orkanen	26					8		26	1	39		13	62
1869	3			5	1	8	5	1	5	12	9	48	232
1870						14	7	1	21			43	229
1871			3			4		8	4	9		30	172
1872	2					4	1		4	3		12	71
1873	1					4	5		2		3	17	98
1874	1	5			5	9	6		1	77	30	24	128
Ialt						72	48	46	51	77		420	
I gj.snit aarlig Orkanen faregnet I forhold til 100.000 fiskere	33	5	13	18	27	4,8	3,2	3,1	3,4	5,1	2	28	139
Orkanen faregnet	2,2	0,3	0,9	1,2	1,8	4,3	3,2	1,3	3,4	2,5		21,4	
I forhold til 100.000 fiskere	0,5	0,3	0,9	1,2	1,8	4,3	3,2	1,3	3,4	2,5		21,4	
Orkanen faregnet	169	19	41	35	68	123	124	500	309	645	164		
Orkanen faregnet	36	19	41	35	68	123	124	233	309	319	164		

Antall omkommede ved ulykkestilfeller under lofotfisket fra 1860 til 1874.

Kilde: *Tabeller vedkommende Norges Fiskerier i aaret 1879, samt beretninger angaaende deres drift m.v., udgivne af Statistisk Centralbureau, Kristiania 1881, 3. Skreifisket i Lofotens opsynsdistrikt, s.83.*

stedfundne baadforlis senere [fra og med 1875] ere optagne".⁴⁴ Siden Juel hadde begynt å føre oversikt over forlisene, hadde hele 75% av fiskerne som var involvert i forlis blitt reddet. De siste 3 årene hadde Juel samlet oppgaver over omstendighetene rundt forlisene. 41% av forlisene skjedde ved kullseiling, 30% på grunn av brottsjø og 18% ved påseiling. Omtrent halvparten av forlisene kunne vært unngått, etter Juels vurdering. De forlisene som kunne vært unngått, ble igjen delt inn i 64% "uopmærksomhed" og 28% "dumdristighed". Linebåtene var mest utsatt for forlis, "hvilket [var] en naturlig følge af bedriften".⁴⁵

⁴⁴ BNF 1880, 3. Skreifiskeriet i Lofotens oppsynsdistrikt: 75.

⁴⁵ Et appendiks:

Samme år (1880) skrev A.P. Knudsen til Fr. Backer i Kabelvåg (bestyrer for guanofabrikken i Lerosen utenfor Svolvær, senere rektor ved Fiskerifagskolen i Bodø) der han ba om et tilskudd på kr.18 til mangfoldiggjøring av en innbydelse av en "selvhjelpsforening" for fiskere. I 1883 sendte N. Mørk Ottosen fra Hadsel et brev til oppsynssjef Brodtkorb der han gjorde oppmerksom på et forslag som han hadde sendt amtmannen i Nordland om opprettelse av en hjelpekasse for fiskere. Ottosen ba oppsynssjefen komme med en uttalelse om en slik kasse hadde noe for seg. To år etter sendte oppsynssjef Knap ut et sirkulære til oppsynsbetjentene der han ba om hjelp til å etablere en selvhjelpskasse "for å kunne skaffe hjelp i ulykkestilfeller til lofotfiskere eller deres etterlatte". Hver fisker som ville være med i kassen, skulle levere én sløyd fisk om året til nærmeste oppsynsbetjent. Fisken skulle betjentene selge og pengene sendes oppsynssjefen. Oppsynssjefen hadde avholdt et møte med fiskerne i Svolvær om saken og oppslutningen om saken var "almindelig". Én fisk pr. mann var det minste de kunne yte, hadde fiskerne uttalt. I 1885 kom det inn kr.764,86; målet var å stifte et grunnfond på kr.12.000, skrev Knap, og fondet skulle bestyres av et råd bestående av oppsynssjefen og representanter blant høvedsmennene fra hvert distrikt det kom fiskere fra. I 1886 skrev Knap: "Jeg gjentager mit oppraab til hver enkelt fisker, væreier og handelsmand i Lofoten: Slutt eder nu enigt og samdrægtigt til denne altfor længe forsømte sag, der i høieste grad gjælder fiskeralmuens vælfærd og kun gjælder denne! Nu tilbydes en anledning til at udrette meget gennem en gjensidig assurance paa utroligt billige vilkaar..." Den første søknaden som ble behandlet av kassen er datert 8.2.1886. Den gjaldt Søren Andreassen Grytting fra Hadsel som søkte om et bidrag fordi han hadde mistet båten sin ved kullseiling. Grunnfondet på kr.12.000 ble ikke nådd før i 1889.

Etableringen av fiskernes selvhjelpsfond er en historie for seg selv, og jeg skal ikke forfølge den nærmere her, men den forteller oss noe om et økende ansvar for fiskerne, og det ansvar fiskerne måtte bære selv. Brevene og oppsynssjefens opprop finnes i Arkiv for fiskeriooppsynet, pakkesak nr.178, Fiskernes selvhjelpskasse, korrespondanse, søknader 1880-1906.

Fem år senere (1885) skrev oppsynssjef Knap at etter hans mening skyldtes de fleste forlis fiskernes uforsiktighet:

Fiskerne bleve i aar...ofte overfaldne af uveir, medens de vare paa søen, jevnligene vare da redskaperne trukne, og baadene kanske vel meget lastede. At der under saadanne forhold, indtreffer forlis, er ikke til at undres over, man maa megetmere forbauses ved, at de fleste kommer uskadte derfra.⁴⁶

Hadde flere av fiskerne kunnet svømme, hadde flere kunne redde seg. Dessverre sto det dårlig til med svømmeferdigheten i nord:

Den i Nordland opvoxende ungdom burde upaatviveligt lægge sig mere efter svømning end hittil; vistnok kan herimod indvendes, at vandet som regel er for koldt til baadning; men erfaring viser dog at enkelte deroppe have drevet det til megen færdighed i svømning, og at de derved have reddet baade sig selv og andre.⁴⁷

Fra økonomi til livsvilkår

Selv om oppsynssjefen flere ganger kom tilbake til å fiskerne selv måtte bære ansvaret for sitt eget liv på havet, var interessen vendt mot dette forholdet. Slik som vi har fulgt beskrivelsen i kapittel 5 var oppmerksomheten i beretningene først og fremst vendt mot økonomiske og driftsmessige forhold som ikke angikk risiko for liv og helse. De første beretningene inneholdt ganske kortfattede beskrivelser av ulykkene på havet og helsetilstanden i fiskeværene. På mange måter virker det som om det eksisterte en oppfatning av at ulykkene på havet var beklagelige, men i stor grad uunngåelige. Da friloven ble vedtatt i 1857, ble mulige negative konsekvenser av at fiskerne selv skulle få bestemme om de skulle dra på havet, sett på som et overgangsfenomen hos lovens tilhengere. Fiskernes ulike forutsetninger til å greie seg på havet i dårlig vær, kunne best avgjøres av fiskerne selv. Oppsynet kunne umulig ta på seg ansvaret med å bestemme når været var godt nok, skrev oppsynssjef Juel. Dette ville legge hindringer i veien for de beste fiskerne, de "driftigste", og ville virke hemmende på konkurransen fiskerne imellom. Den deknningen som

⁴⁶ BNF 1885, 11.1 Skreifisket i Lofotens opsynsdistrikt: 75.

⁴⁷ Ibid.: 76.

orkanen i 1868 oppnår i Adresseavisen på bakgrunn av oppsynssjef Olsens telegram til avisen gir også et inntrykk av det ble lagt større vekt på uværets økonomiske konsekvenser, enn tapet av menneskeliv.

Men Olsen hadde tross alt formidlet sin meget dramatiske beskrivelse av orkanen til departementet og oppsynet kunne etterhvert fastslå med relativ stor nøyaktighet hva som hadde utspilt seg i løpet av disse ettermiddagstimene tirsdag 31.mars. I oppsynssjefens beretning går det fram at et så stort tap av menneskeliv trolig aldri før hadde hendt i Lofoten. I flere kilder blir det referert til en "overhendig" storm i Lofoten i 1848 som krevde hele 500 menneskeliv.⁴⁸ Dette var ikke lenger tilbake i tid enn at flere fiskere skulle kunne være i stand til å sammenlikne stormene disse to årene. Det knyttes imidlertid en usikkerhet til tapstallene fra 1848 som delvis skyldes at de fleste fiskere var tilreisende og hjemmehørende over et stort område langs kysten. Dette tyder på at kunnskapen om hvor mange fiskere som faktisk omkom på havet var vanskelig tilgjengelig omkring 1848, og at den forskrekkelse som rammet Sundt når han undersøkte tapstallene på havet i begynnelsen av 1860-årene, faktisk var reell. Myndighetene visste faktisk svært lite om hvor mange som omkom på havet.

Etter Sundts undersøkelser ser det ut som interessen i større grad ble vendt mot disse forholdene og bemerkningen til Tabelkontorets sjef, Anders N. Kiær, i innledningen til Beretninger om Norges Fiskerier i 1870, tyder på det samme. Ganske umiddelbart ser dette ut til å ha fått konsekvenser for oppsynssjefens beretninger fra lofotfisket.⁴⁹ Beretningene om helsetilstanden og ulykkene på havet i Lofoten utvidet kraftig og oppmerksomheten ble henledet mot forbedringer. I første omgang ble den offentlige kunnskapen om disse forholdene, formidlet tilbake til fiskerne med håp om at de ville nyttiggjøre seg den.

⁴⁸ F.eks. A. Coldevin, *Trekk av lofotfiskets historie* i Fasting 1946: 53 og Bjørnstad 1970: 24.

⁴⁹ I Vedlegg C - Forlisberetninger, har jeg gjengitt tre rapporter fra 1886, funnet i fiskerioppsynssjefens arkiv (pakkesak nr. 170). Den første ser ut til å være en foreløpig innrapportering til oppsynssjefen om omstendighetene omkring et forlis. Den andre rapporten er laget etter den systematikk som Eilert Sundt anbefalte, mens den tredje er et fullt utviklet skjema som beskriver alle båtforlisene i/utenfor Henningsvær samme år. Dessverre inneholdt ikke arkivet rapporter som var eldre enn disse.

Myndighetene satte i den perioden jeg har undersøkt fram mot midten av 1880-årene, ingen begrensninger i forhold til fiskernes muligheter til å risikere liv og helse på havet. Her ble de, som Juel ønsket, overlatt til seg selv. På land, derimot, var det langt enklere å sette i verk tiltak som kunne bedre helsemessige forhold i rorbuene og i fiskeværene.

Kapittel 9

Modernisering og risiko

Det sies at fiskeren er fatalist, og det er vel noe i det. Men denne fatalismen han ofte se ut som nonsjalandse og likegyldighet. For meg er det mang en gang et mysterium hva disse karene kan innlate seg på. For et par dager siden skulle en skøyte gå fra Skrova til Svolvær. Det var en utgammel og pill råttten hålk. Underveis sprang båten lekk og sank i løpet av tre minutter. Det var to mann ombord. Ikke et livbelte, ingen raketter, ingen småbåt - ingenting. Det kom tilfeldigvis en kameratbåt forbi og fikk berget de to. Men det var et mirakel, og mirakler skal ingen fortrøste seg til.¹

H.J. Bjørnstad (1970), oppsynssjef i Lofoten

Denne undringen over fiskernes holdninger er skrevet av en mangeårig oppsynssjef i Lofoten etter 2. verdenskrig.² Fiskerne hadde ikke bare seg selv å tenke på, de hadde også ansvar for koner og barn. Bjørnstad skulle gjerne ha straffet fiskerne for deres dumdristighet. Fiskerne gadd ikke engang lære seg å svømme, forsetter oppsynssjefen. Han hadde hørt fiskere si at havnet de i havet, kom de uansett til å drukne: Da var det like godt at det skjedde fort! Mot dette følte Bjørnstad maktesløshet.

Jeg kan godt forstå Bjørnstad. For min egen del husker jeg at vi kjøpte redningsvest til bestefar når han skulle ut med "liltbåten" for å dra sei, ofte alene. Han var da en gammel mann, over 70 år, og hadde "rodd Lofoten" noen sesonger på begynnelsen av 1900-tallet som ung gutt. Vi påla ham å ta vesten på før han dro fra land, for slik vi vurderte det, ville vi føle oss tryggere. Men sjelden så vi han brukte vesten. Det gjorde forresten ingen av "gammelkara".

¹ Bjørnstad 1970: 32.

² Bjørnstad var oppsynssjef i perioden 1945-1974. I tillegg til sine offisielle beretninger som han var pålagt å skrive, forfattet Bjørnstad også en mer skjønnlitterær og dokumentarisk bok om fiskerne og fisket: H.J. Bjørnstad: Av lofotfiskerens saga. Myten på nært hold, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1970.

Når en leser fortellinger om fisket, det være seg offisielle beretninger eller "sagaer", skaper det respekt for de nesten umenneskelige påkjenninger kystbefolkningen har gjennomgått. Samtidig forundrer vi oss også over en mentalitet og noen holdninger som i dag virker fremmede og uforståelige. Vi er preget en moderne tid, og denne tids forsøk på å skape mening med det vi foretar oss: Bestefar var helt tydelig preget av sin tid og sine erfaringer fra livet på havet. For oss kan fiskernes mentalitet og handlinger ofte fremstå som "et mysterium", som en gåte. Vi oppfatter oss selv som rasjonelle og fornuftige, og f.eks. det å utsette seg for risiko uten å ta de nødvendige forholdsregler blir for oss uforståelig og irrasjonelt. For min egen del, var det nettopp "det jeg ikke forsto" som vakte min interesse.

Som oppsynssjef i Lofoten hadde Bjørnstad møtt fiskeren i sitt daglige virke, og sett "et ganske almindelig menneske", i motsetning til den fiskeren han hadde møtt i litteraturen. I litteraturen fremstår ofte fiskeren som hardfør og traust, som havets helt, men også som bakstrevensk i forhold til utviklingen og uforsiktig i forhold til sitt eget og andres liv og helse. "Fiskeren har hatt den vanskjebne at litteraturen fikk fatt i ham og skapte ham i sitt bilde", skriver Bjørnstad. Litteraturen har skapt en myte om fiskeren, og Bjørnstads prosjekt ble dermed å korrigere og komplettere denne myten med utgangspunkt i sine egne erfaringer med fiskerens og fiskerlivets virkelighet.³

I litterære beretninger om fisket kan vi relativt lett akseptere at forfatteren har hatt "en posisjon" i forhold til sitt materiale, det som skal fortelles eller beskrives. Selve fortellingen skal da være en slags vev av faktiske forhold og forfatterens mer eller mindre kreative bidrag av skapte personer og hendelser. Fagmannens/byråkratens beretninger derimot, skulle stå i et mer direkte forhold til den virkelighet som ble beskrevet. Bruker vi dagens øyne og går tilbake i tid, ser vi lett at mine fiskeriberetninger likevel ble et produkt av person, tid og den forståelsesramme forfatteren/byråkraten selv levde innenfor. Det er derfor langt enklere idag, fra vårt ståsted, å gjenkjenne eller se andre meningskonstruksjoner i disse tekstene, enn dem forfatteren selv opplevde å "legge inn". Og det er kanskje nettopp denne

³ Hvem som produserer "virkelighet" og hvem som produserer myter er ikke enkelt å si, omtrent så vanskelig som å si hva som er virkelighet. Også her "produserer" Bjørnstad "mening"/betydning fra en posisjon, sett et steds fra....

avstand i tid, den historiske dimensjonen, som har gjort denne studien både meningsfull og "meningsløs". På avstand kan vi "se" nye/andre ting enn samtiden - men våre forutsetninger for å "se" er vår egen, basert på den moderne tids forståelsesformer!

9.1 Fra lokal, privat regulering til sentral, offentlig kontroll

Dette har vært en gjennomgang, analyse og drøfting av beretningene om lofotfisket mellom ca. 1814 og 1884. Innenfor dette tidsrommet fikk vi altså to nye lover som omhandlet fisket. På hver sin måte skulle disse lovene organisere og *styre* et lokalt fiskeri. Lovene har betegnende nok blitt kalt Ordensloven av 1816 og Friloven av 1857. I denne oppgaven har jeg sett på og diskutert såvel forutsetningene og forarbeidet, som selve lovtekstene, implementeringene og "virkningene" av dem. Kildene mine har vært diverse offentlige beretninger og tekster om fisket.

Jeg har aldri vært ute etter å redegjøre for disse lovene eller dette fisket i hele sin bredde. Da jeg første gang leste i de offentlige fiskeriberetningene ble jeg imidlertid forundret og nysgjerrig da jeg oppdaget: "Her er det noe som ikke stemmer!" For meg så det ut som om beretningene først og fremst fortalte at lofotfisket var et problem, eller iallfall ble oppfattet som et problem. Implisitt i teksten, eller kanskje mellom linjene, leste jeg videre karakteristikker av fiskerne som "ufornuftige", "uansvarlige" eller "irrasjonelle". Jeg fikk en følelse av at de som drev fisket snarest mulig burde ha forandret seg, og rett og slett tatt til fornuft. Dette vakte min interesse og ble min første inngang til dette arbeidet: Var det slik at disse fiskerne i Lofoten *var* håpløse, eller var det fiskeriberetningene som var håpløse? Eller var det kanskje ikke snakk om håpløshet i det hele tatt, men heller om ulike forståelsesformer og meningskonstruksjoner?

Jeg dukket ned både i kildene og i annen faglitteratur, og skjønnte fort at problemet ikke var "noe som ikke stemte", men kanskje heller at bare *én stemme* kom til orde i beretningene. Hvis kulturhistorien har rett i at det ikke bare finnes *én* "virkelighet" eller *én* "riktig forståelse" av fortidige hendelser, men at det derimot alltid er flere posisjoner/stemmer rundt et saksforhold, ble "det som ikke stemte" egentlig redusert til at bare én parts (aktørgruppes)

virkelighet avtegnet seg i beretningene. Som jeg har redegjort for innledningsvis, bestemte jeg meg derfor for å "lese" beretningene om fisket som en fortelling om "de andre", skrevet av menn med en helt annen bakgrunn og kultur enn fiskerne. I beretningene var det de styrende skrev om de styrte (fiskerne). Det er mulig at det jeg følte som et paradoks ville løst seg opp hvis jeg også hadde hatt tilgang til fiskernes egne fortellinger? Jeg syntes imidlertid, og synes fremdeles, at de styrendes stemme er en interessant stemme - eller en interessant aktør - å studere, nettopp fordi det var/er de som har den *mektige* stemmen.

Å analysere disse beretningene har handlet om å avdekke hvordan "det offentlige" eller "de som styrte" tolket, forsto og ga mening til fiskernes disposisjoner og handlinger gjennom å skrive om dem. Som jeg har påpekt flere ganger, bidro samtidig disse fortellingene til å definere eller bestemme hva "fisket" var, hva "en fisker" var og hva "fiskets problem" besto i. Denne "meningen" eller forståelsen innebar et bilde av fiskeren som høyst ineffektiv, ufornuftig og irrasjonell. Da jeg startet arbeidet med beretningene syntes jeg i tillegg at tekstene var fulle av "oppdragervilje". Etterhvert oppdaget jeg at beretningenes stemme likevel hadde *ett* felles trekk med min egen undring som registrerte bestefars uvilje mot å ta på seg redningsvesten som,- ja: "irrasjonell"!

Når jeg nå er iferd med å avslutte to års arbeid med dette stoffet, ser jeg at stemmen i fiskeriberetningene og min egen stemme på godt og på vondt kan få en felles diagnose: De (vi) er begge det jeg underveis i dette arbeidet begynte å kalle "moderne".

Denne oppgaven har derfor etterhvert blitt en analyse av to historier som på sett og vis løp sammen i en. Den første ambisjonen min: Å følge de offentlige beretningers fortellinger gjennom et helt århundre, for å avdekke hvordan meningen/forståelsen av fisket og fiskeren utviklet/forandret seg, ble på et tidspunkt utilstrekkelig. Da jeg oppdaget den større sammenhengen som fiskets mening ble konstruert innenfor, og måten den forandret seg på utover århundret, forsto jeg at jeg samtidig studerte en del av en samfunnsmessig endringsprosess. Hele tiden riktignok sett med styresmaktens øyne og fortalt med styresmaktens stemme. Dermed fikk jeg nok en ambisjon: Jeg ville undersøke det offentliges forsøk på å styre og å forandre fisket, som betød å effektivisere eller som jeg etterhvert begynte å kalle det: å modernisere fisket. Måten dette ble gjort på var gjennom diverse

offentlige inngrep, men først og fremst lovutøvelse som igjen var både et produkt av-, og basert på innsamling, bearbeiding og bruk av kunnskap.

En viktig konklusjon når det gjelder de offentlige beretningene om lofotfisket er derfor at det nettopp var her kunnskapen befant seg. I disse fortellingene, hvis egentlige hensikt var å beskrive de faktiske forhold, kan vi finne både den viktigste støtten til,- og de viktigste begrunnelsene for, de endringene som fant sted, og som ble nedfelt i de to lovene (styringsverktøyet) for fisket i nord. Vi kan derfor lese beretningene både som en "tilføring av mening" og som legitimering av det jeg her har valgt å kalle en endring fra *ett* styringsprinsipp for fisket, basert på lokal, privat regulering, til et annet, basert på sentral offentlig kontroll. Det er denne overgangen eller prosessen mellom de to styringsformene, eller regimene, jeg her har beskrevet som moderniseringen av fisket. Dette var på den ene siden en prosess hvis hensikt var å gjøre fisket mer effektivt og rasjonelt, på den andre siden mer "forståelig" eller rett og slett: mer moderne!

I denne endringsprosessen, eller som forutsetning for å skifte styringsmåte, kom altså *kunnskap*, og ikke minst kunnskapens organisering, til å spille en viktig, kanskje den viktigste, rollen. Jeg skal i dette avslutningskapittelet oppsummere og drøfte diverse aspekter ved dette nærmere.

Reguleringen av fisket

Fisket og fiskerne som et problem

Min analyse begynte med å se på de beretninger om, og forståelser av, fisket som endte opp med vedtaket om ordensloven i 1816. Fisket i Lofoten var på begynnelsen av 1800-tallet preget av tiltagende "misbrug og uordener", skrev prost Colban, og staten hadde plikt til å sørge for at lov og orden ble gjenopprettet. Prostens beretning om fisket påpekte at fiskerne gjorde som de ville på havet; de stjal fisk og utøvde hærverk på hverandres redskaper. Selve fiskets "ustadighet", bestandens variasjoner og fiskernes evige flakking fra sted til sted i håp om bedre fangster, skapte holdninger hos fiskerne som la for liten vekt på planlegging, nøysomhet og stabilitet. Fiskernes uregulerte egennytte resulterte i en "kollektiv ufornuft" som svekket respekten for statens autoritet, mente Colban. Biskop Krogh, som

forfattet det første lovframlegget, la på sin side større vekt på at staten burde regulere værvertenes økonomiske makt over fiskerne. Mens myndighetene, representert av professor Rathke la, gjennom sitt arbeid i "Committéen for det Indre", først og fremst vekt på å øke produksjonen i fisket for å skaffe staten økte inntekter av fiskeeksport. Selve statens eksistens var på dette tidspunktet truet av manglende inntekter. For å motarbeide de sterke svingningene i fisket, ble det også lagt vekt på å undersøke mulighetene for å drive fiske med større båter, lenger ut på havet. Hver på sitt vis, ønsket disse tre at staten måtte gripe inn i fisket for å regulere adferd, makt og produksjon.

Reguleringsloven

Resultatet ble en lov som skulle fremme fiskets stabilitet og respekt for lov og orden, gjennom en inndeling av havet og et lokalt fisker- og værvertbasert oppsyn. Reguleringen av fisket foregikk gjennom å binde fiskerne til å fiske innenfor avgrensede havområder som ble tillagt hvert enkelt fiskevær. Samtidig skulle det valgte fiskerioppsyn organiseres på en slik måte at hver oppsynsmann fikk ansvaret for ett bestemt antall fiskere, etter hvilket redskap de brukte. Oppsynsmennene hadde også myndighet til å bestemme om været var for dårlig til at det kunne fiskes. Hvis ordninga ble fulgt, og fiskerne holdt seg innenfor området, ble oppsynet basert på en personlig kjennskap mellom oppsynsmenn og fiskere, og mellom fiskere og værvert.

Værvertene ble overoppsynsmenn, ansvarlig for organiseringa av oppsynet på havet i hvert enkelt fiskevær og for at orden ble overholdt land.

I praksis kunne værvertene også bestemme hvilke fiskere som fikk fiske i været, om de fikk leie rorbu og hvilke sett fiskerne fikk tildelt. Etterhvert overtok også værvertene store deler av fiskevarehandelen da fiskerne betalte varer, tjenester og leie med fisk. Da staten, som fra gammelt av satt med betydelige grunneiendommer i Lofoten, solgte unna til værvertene, ble væreierne en dominerende maktfaktor i Lofoten. Det var med andre ord etablert en ordning som baserte seg på en lokal, privat regulering av fisket.

Den lokale reguleringa løses opp, liberalisering av handelen

Oppsynet som ble innstiftet ved loven av 1816, var altså avhengig at fiskere og værverter i fellesskap greide å regulere forholdene i minnelighet på havet i Lofoten. Det var også avhengig av at alle praktiserte den samme ordningen og at den ble omfattet av flest mulig. Omkring 1816 kunne det nok se ut som om dette skulle la seg gjøre, men utviklingen fremover viste seg å "true" med å ødelegge ordningen. Først og fremst ble ikke sett- og havdelingen praktisert likt alle steder i Lofoten. I områder med få fiskere og god plass på havet ble det ikke opprettet noe oppsyn. Dels fordi værvertene ønsket å trekke fiskere til disse områdene, dels fordi større havområder vanskeliggjorde oppsynet, og dels kanskje fordi ikke fiskerne selv ønsket eller så et behov for oppsyn. Tilstrømmingen av fiskere til Lofoten i takt med folkeøkningen resulterte også i at noen fiskere ble stående utenfor de beste fiskeplassene. Disse kunne fiske innen området om dagen, men hadde ingen muligheter til å sette bruk om natten. Samtidig kom fiskeoppkjøpere fra andre steder til Lofoten, og kjøpte opp råfisk til klippfiskproduksjon direkte fra fiskerne, mot kontant betaling eller mot handelsvarer. Dermed kom det også et alternativ til den lokale handelsstand.

Noe av hensikten bak ordensloven var å skape konkurranse innen fiskehandelen ved å løse opp den økonomiske bindinga mellom fiskerne og handelsmennene i Bergen. Slik loven ble praktisert, ble det etablert en ny mellomhandlerstand i Lofoten, mellom fiskerne og Bergen. Værverten var ofte også eneste handelsmann i været og siden fiskerne hadde få kontanter og betalte med fisk, kunne værvertene bli sittende med store deler av årets fangst. Dette bytteforholdet mellom varer, leie og fisk gikk, på grunn av værvertenes maktposisjon, i fiskernes disfavør og fiskerne kom dermed ikke noe bedre ut av denne ordninga enn de hadde gjort tidligere. Etter at Ordensloven hadde fungert noen år kom det derfor nye lokale initiativ for å innføre bestemmelser som skulle regulere forholdet mellom fiskere og værvert ytterligere. Dette kan antakelig betraktes som begynnelsen til oppløsning av det lokale reguleringsregimet. I 1827 ble det vedtatt en tilleggslov til loven av 1816, som regulerte forholdet mellom væreier og fiskere strammere. I 1829 kom en kongelig resolusjon som tillot tilreisende handelsmenn å handle med fiskerne under fisket og i 1839 ble den frie handelen med fiskerne i Nordland slått fast ved lov. Forholdene var dermed

lagt tilrette for økt konkurranse i fiskevareomsetningen. Indirekte medførte dette til at væreiernes makt ble svekket, og deler av det lokale grunnlaget for reguleringsregimet smuldret bort.

Regulering av væreierforholdet, deregulering av handel, økt statlig makt

Fra 1840-tallet tiltok den offentlige interessen for fisket, samtidig som at det ble rapportert om et økende ordensproblem under fisket. Lofotkommisjonen av 1840 ønsket å skjerpe den offentlige kontrollen med væreierne og fisket ved å holde fiskere og væreiere *utenfor* oppsynet. Vi ser altså at starten på en ny type styringsform for fisket så smått begynner å ta form. Ennå skulle riktignok ordningen baseres på en inndeling av havet, men nå kontrolleres av et *offentlig* oppsyn. Løsningen ble imidlertid enda ikke ansett som brukbar av departementet, og forslaget ble deretter lagt på is en stund til.

Det var altså en sammenheng mellom myndighetenes ønske om å redusere væreiernes makt, liberaliseringa av handelen med fiskerne og ønsket om å kontrollere forholdet mellom væreiere (de tidligere værvertene) og fiskere. Disse ønskene ble forsøkt ivaretatt gjennom å økte bruken av *offentlig* makt. Løsningen på fiskets problemer, i denne mellomperioden, skulle derfor være en deregulering av handelen, men en forsterket regulering, denne gangen offentlig, av selve fisket og forholdet fisker-væreier. At departementet imidlertid la vekk innstillinga til Lofotkommisjonen, viser at selv om det nå tydelig eksisterte et *ønske* fra sentralt hold å deregulere fisket, lot det seg enda ikke gjøre fordi motstanden var stor hos kommisjonens lokale representanter; handelsstanden i nord og det lokale embetsverk.

Offentlig kunnskap og statlig makt

Myndighetene startet arbeidet med å bygge opp *Beretninger om Kongeriget Norges oekonomiske tilstand* i 1825, det som etterhvert skulle bli amtmennenes 5-årsberetninger. Amtmannen i Nordland ble dermed stilt overfor kravet om å rapportere om fisket omfang; oppfisket kvantum og antall fiskere. Amtmannen fikk problemer og henviste til et mangelfullt offentlig rapporteringsapparat og dårlig utbygde kommunikasjoner som

begrunnelse for de mangelfulle "pålitelige opplysninger". Likevel var det trolig først gjennom amtmannsberetningene at myndighetene kunne ane konturene av fisket i Lofoten.

Amtmannens beretninger ga et klart inntrykk av et fiske som burde endres. Først og fremst mente amtmannen at fisket ikke ga et godt nok utbytte igjen til fiskerne. Utbyttet sto ikke i forhold til det slit, den tid og risiko fiskerne utsatte seg for. Innsatsen i jordbruket på land led også under "tilbøyeligheten til å drive fiske". Amtmannen mente derfor flere burde bruke mer tid hjemme på gården, framfor å reise langt av sted til et usikkert fiske. I likhet med Colban, mente amtmennene at fiskets usikre natur hadde lagt grunnen for en spesiell folkekaraktér i nord. Folk var uvant med et regelmessig arbeid, de var opptatt av tilfredsstillelse i nuet, og planla lite for framtiden. Dette ga seg bl.a. utslag i at fiskerne sto i håpløse gjeldsforhold til handelsmennene, både lokalt og i Bergen.

Jeg mener å se en tydelig sammenheng mellom amtmannens uttalelser om fiskerlivet generelt og det ønske om å regulere fisket som lå bak loven av 1816. Beretningene gir klar beskjed om hva amtmannen mente var "fornuftig", til forskjell fra fiskernes ofte "ufornuftige" handlinger. Fiskets mening og hensikt, slik amtmannen la det fram, skulle først og fremst ligge i dets utbytte. Usikkerheten i fisket skulle bekjempes ved å avvikle ulønnsomme driftsmåter, dessuten trengtes det en endring i fiskernes holdninger. Amtmannen og myndighetenes problem ble dermed å legge forholdene tilrette for at dette kunne skje.

Lofotkommisjonen av 1840 forslo, som sagt, å løse dette ved å forsterke reguleringen av fisket gjennom et offentlig fiskerioppsyn. Myndighetene hadde prøvd ut denne ordningen i forbindelse med utforminga av en ny lov for vårsildfisket på Vestlandet i 1851. Et offentlig oppsyn ble i den forbindelse vurdert av departementet som et vellykket forsøk. Det ble derfor brukt som et argument for å innføre en liknende ordning under Lofotfisket. Inntil arbeidet med å utforme en ny lov kunne starte, ble dette så og si "forberedt" ved at det ble bygd opp mer og mer offentlig kunnskap om fiskeriene gjennom amtmannsberetningene. Jeg vurderer det altså slik at den innsamlede informasjonen (kunnskapen) i amtmannsberetningene sammen med forsøkene med offentlig oppsyn på Vestlandet var helt nødvendige forutsetninger for overgangen til det nye styringsregimet (nedfelt i den loven som skulle komme) for Lofotfisket.

Eller for å si det på en annen måte: Det var nødvendig å prøve ut det nye "kunnskapsapparatet" for å forberede overgangen. En lokal styringsform kunne basere seg på lokal "viten" (erfaringer og praksis), en sentral styringsform trengte mer systematisert "kunnskap".

Et ønske om statlig kontroll, kunnskap og makt

Det er ikke vanskelig å se at staten hadde økende ambisjoner om å kontrollere fisket, dvs. flytte styringa fra lokalt til sentralt nivå. Nettopp ved å forsøke å etablere et offentlig oppsyn prøvde de å øke den offentlig/statlig maktutøvelse på bekostning av offentlig regulering/lokale kontroll. Samtidig ble den lokale handelsstands makt og dominans over fiskevarehandelen brutt ved at det ble åpnet for større konkurranse om kjøp av fisk fra fiskerne. Det at Lofotkommisjonens innstilling fra 1842 som gikk inn for en sterkere regulering av fisket, likevel ble liggende ueffektuert en stund til, kan betraktes som en indikasjon på at tiden enda ikke var moden for å gjennomføre en ny ordning. Enda ser vi et klart skille mellom sentrale myndigheters ambisjoner og de lokale representantenes forslag til løsninger.

Antakelig trengte myndighetene et sikrere kunnskapsgrunnlag før nyordningen kunne utarbeides og iverksettes. Pålegget til amtmannen om pålitelige opplysninger om fisket betrakter jeg dermed som et forarbeide. De ønsket økt tilstedeværelse og makt under fisket i Lofoten. For å greie dette måtte de imidlertid ha et mest mulig "korrekt bilde" av situasjonen, slik den var og slik den hadde vært. Dessuten trengte de å redusere den lokale makten til væreierne. Departementets ønske om flere, fyldigere og mer eksakte opplysninger om fisket, opptrer i samme tidsrom som staten både liberaliserte handelen og trakk seg ut som grunneier i Lofoten. Den direkte regulering av fisket, gjennom væreiernes makt og det fiskerbaserte oppsynet, ble dermed redusert. Vi kan derfor betrakte amtmannsberetningene om fisket både som et resultat av myndighetenes ønske om å skaffe seg kunnskap til å endre fisket, og som et uttrykk for frykt for hva som kunne skje innen et vekslende fiske i ekspansjon, når maktforholdene i Lofoten var under endring. Selv om myndighetene sannsynligvis hadde en klar intensjon om å skape endringer i fisket, tror jeg det eksisterte et åpent "maktrom" under fisket i denne perioden. Et maktrom som myndighetene ennå ikke hadde

organisert eller besatt, og som fiskerne derfor kunne utfolde seg ganske uhemmet i før Friloven ble satt i verk i 1859.

Sterkere regulering eller offentlig kontroll?

Debatten omkring den nye ordningen; Friloven, både i kommisjonen og i Stortinget, viste motsetningene omkring organiseringen av fisket tydeligere. Alle aktørene i debatten ønsket nå offentlig tilstedeværelse og maktutøvelse under fisket. Partene samlet seg rundt to standpunkt: De som i ønsket å opprettholde Ordenslovens regulering av fisket, og de som ønsket å avskaffe alle begrensninger i forhold til fiskernes mulighet til å flytte på seg og velge redskap.

Den fremste talsmannen for å opprettholde Ordenslovens regulering, Augustinussen, forsvarte i sitt åpningsinnlegg i odelstingsdebatten, inndelinga av havet med at fisket i Lofoten var noe særegent, og derfor ikke kunne sammenliknes med sildefisket på Vestlandet. Han var skeptisk til å slippe konkurransen mellom fiskerne på havet fritt. Oppsynsordninga mente han også ville fungere bedre hvis det offentlige oppsyn og tilstedeværelse i Lofoten ble større. Han bestred videre beskrivelsen av de miserable forholdene under fisket som hadde kommet fram i de offentlige undersøkelser.

Augustinussen forsvarte inndelinga av havet ved å henvise til statens herredømme både til lands og til vanns. Staten kunne ikke slippe havet fritt, like lite som landjorda kunne deles ut til alle og enhver, men påta seg det ansvar, og den belastning det måtte være å si til fiskerne at de skulle fiske på bestemte steder. Havet var for fiskeren det åker og eng var for gårdbrukeren, fortsatte Augustinussen, og det satte begrensninger på hvor mange som kunne drive fiske. Erfaringene hadde vist at et fritt fiske skapte et slett fiske. Et ordnet hav ga derimot et godt fiske, under ellers like forhold. Fiskerne viste heller ikke alltid et like godt skjønn under fisket, mest fordi fisket liknet på en jakt, og jakten ville premiere, ikke bare den "driftigste", men også den som tok seg til rette på bekostning av andre.

Frilovens "skaper" og lovkommisjonens formann, Motzfeldt, ønsket at fiskerilovene på Vestlandet og i Nord-Norge skulle være bygd på det samme prinsipp: et fiske uten deling av havet, under offentlig kontroll. Motzfeldt hevdet videre at motstanden mot opphevelsen av havdelinga kom

fra de som ville miste sine privilegier. Fiskeriloven ville dessuten bli vesentlig enklere å håndheve hvis alle inndelinger ble avskaffet. Ordninga under Ordensloven hadde dessuten vist sin udugelighet gjennom den lovløse tilstanden man nå hadde fått på havet i Lofoten. Motzfeldt hadde stor tiltro til at fiskerne ville innrette seg etter de nye forholdene, bare de fikk tid på seg. Forholdene slik de var nå, skapte manglende respekt for lov og orden blant fiskerne.

Motsetningene mellom Augustinussen og Motzfeldt var sterkest mht. til synet på måten staten burde gripe inn for å skape orden under fisket. Augustinussen ville at staten skulle intervensjonere i fisket gjennom å forsterke inndelingen av havet, dvs. øke den offentlige *reguleringen*. Motzfeldt var mer opptatt av å få fiskerne til å selv handle "rasjonelt" ved å innføre strengere offentlig *kontroll*. Han ville skape økt respekt for lov og orden ved å lage en lov som kunne etterleves av fiskerne, og som kunne la seg administrere av et offentlig oppsyn. Motzfeldt ønsket på sett og vis å innlemme fisket i staten ved å få fiskerne til å respektere statlig lov og kontroll. Han ville regulere adferd uten å gripe for sterkt inn i fiskernes handlefrihet. Augustinussen derimot, ville først og fremst regulere fisket ved å bruke statlig makt på en slik måte at det grep direkte inn i fiskernes næringsutøvelse gjennom tildeling av bestemte fiskeplasser. Motzfeldt så ikke konkurransen som noen fare, snarere tvert i mot. Det ville medføre at de beste og mest egnede fiskerne ville fortsette å drive fiske. Andre måtte sannsynligvis trekke seg ut av fisket og finne seg noe annet å gjøre. Konkurransen ville også drive fram utviklingen mot bedre redskaper, bedre båter og økt kunnskap om fisket, hevdet Motzfeldt.

Denne debatten var, som vi ser, sterkt preget av ulike visjoner og ulike forestillinger om hva som motiverte fiskernes handlinger. I Motzfeldts versjon skaper offentlige og statlige kontroll respekt, den blir høyest hvis den ikke faller sammen med konkrete restriksjoner. Han mente at økt statlig tilstedeværelse, makt og kontroll ville greie å "tvinge fram" eller helst "overbevise" fiskerne om at det lønnte seg å "tilpasse" seg frivillig. Augustinussen derimot, var overbevist om at fiskerne bare kunne styres gjennom ytterligere konkret regulering av adferd. Motzfeldts visjon om å kontrollere adferd i stedet for å regulere i detalj ved lov trengte en form for standardisert kunnskap. Beretningene kunne fungere som et slikt rapporteringsapparat som skulle sørge for informasjon om fisket til sentrale

myndigheter. I tillegg til en overføring av makt og kunnskap fra lokalt nivå og til sentralt, statlig hold, innebar dette også en endring av maktens og kunnskapens grunnlag og innhold.

I “Beretninger om kongerikets økonomiske tilstand” ble det etterhvert gjort store anstrengelser for nettopp å skape en felles form på beretningene: Hvilke opplysninger som skulle betraktes som relevante, hvordan amtmennene skulle gå fram for å skaffe tilveie den informasjon det var behov for (standardisering). Da fiskeriloven ble debattert i Stortinget, ble det lagt stor vekt på at denne loven skulle utformes i tråd med andre lover på dette området. Loven skulle underlegges et felles prinsipp, der fiskernes rett til å fiske hvor de ville og med hvilket redskap de ville, skulle være rettleidende. Den beste garantien for at loven skulle fungere, og at den ble håndhevet med konsekvens og rettferdighet, ble et offentlig fiskerioppsyn, bemannet med offentlige tjenestemenn. I alle disse tre forholdene: offentlig kunnskap, ordningen under fisket og lovutøvelse, ble det altså lagt vekt på å skape en mest mulig lik praksis. Sagt på en annen måte, og fra mitt ståsted: Et vesentlig trekk her var å “normalisere” eller standardisere kunnskapen om fisket, dvs hva fisket var, hvordan fisket skulle foregå og lovutøvelse under fisket. Gjennom denne “normaliseringen”, så sentrale myndigheter, her representert ved Motzfeldt, en mulighet for at den offentlige kontrollen med fisket kunne økes.

9.2 Fra “viten” til “kunnskap”

Oppsynssjefens beretninger om lofotfisket

Fra “ordensproblem” til “kunnskapsproblem”

Frykten for kaotiske tilstander på havet som var knyttet til innføringa av Friloven, opphevelsen av hav/settdelinga og det fiskerbaserte oppsynet, viste seg å ikke bli bekreftet. Verken gjennom bøtelegginga eller i oppsynssjefens beretninger er det mulig å se tegn på at fisket hadde vært nær et “sammenbrudd”. Dette stemmer overens med Motzfeldts første beretninger fra sildefisket på Vestlandet, der han undret seg over fiskernes lovlydighet og begrenset bøtelegging. Den gang mente han at det kunne ha sammenheng

med oppsynets “blotte tilstedeværelse”, fiskernes respekt for offentlig autoritet og et mer effektivt domsapparat. Det som under debatten ble betraktet som et av de største problemene under fisket i Lofoten, ordensproblemet, fikk i etterhvert svært kortfattet omtale i oppsynssjefens omfattende beretninger om fisket. Ordensproblemet ble etterhvert avløst av problemene omkring fiskernes påståtte manglende evne til å omstille seg etter de nye forholdene. Fiskernes “manglende evne” var, etter oppsynssjefens mening, et resultat av at fiskerne var bundet til “vane”, de gjorde som før, uten å vurdere om den “viten” de besatt var riktig eller ikke. I beretningene går det videre fram at oppsynssjefen la stor vekt på å undersøke og å imøtegå fiskernes påstander, formodninger og antagelser om fisket. Vi fikk altså en situasjon der fiskernes “løse antagelser og formodninger” ble stilt ovenfor oppsynssjefens “fornuft”, eller sagt på en annen måte: der fiskernes “irrasjonelle ufornuft” ble forsøkt bekjempet med oppsynssjefens “rasjonelle fornuft”. Sett i dette perspektivet, ble fiskets “ordensproblem” nå avløst av et “kunnskapsproblem”, der det skulle avgjøres hvem som satt inne med den “sanne” og mest “korrekte” kunnskap om fisket.

I oppsynssjef Olsens periode (1860-1875) ble det knyttet usikkerhet til oppsynets fortegnelser over fisk og fiskere, og dette ble et vesentlig poeng i forhold til fiskets utvikling under friloven. Det ble derfor mer og mer viktig å skaffe dokumentasjon på at loven virket etter sin hensikt, f.eks. at variasjonen i fisket ikke skyldtes loven, men “naturens luner”. Fiskernes påstander om at den nylagte telegrafkabelen hadde ført til fiskedød, uroen knyttet til økende dampskipstrafikk under fisketiden i Lofoten, og økende garnbruk ved fiskets begynnelse, ble alt sammen imøtegått av oppsynssjefen. I andre henseender forsøkte også oppsynssjefen å påvirke utøvelsen av fisket mer direkte. Dette gjaldt f.eks fiskernes tilbøyelighet til selv å tilvirke fisken (som tørrfisk), til tross for at oppsynssjefen kunne påvise at fiskerne ville fått høyere pris for fisken ved å selge direkte til tilreisende oppkjøpere. Oppsynssjefen forsøkte også å påvirke fiskerne til å prøve ut en ny, tyngre listerbåt, utrustet med sneseil, til fordel for den lettere og råseilriggede nordlandsbåten. Dette fordi han antok det ville gjøre fiskerne mindre væravhengige under fisket.

Det var altså et vesentlig aspekt ved oppsynssjefens beretninger er at de ofte underkjente fiskernes egen kunnskap, eller det vi med Loytards

begrep kaller "viten". Enten ble fiskernes viten betraktet som usann kunnskap, knyttet til tradisjon og misforståelser. Eller man mente at fiskerne ikke hadde nok kunnskap, dvs. de hadde ikke fiskerioppsynets apparat til å innhente data og muligheter til å undersøke ulike konkrete forhold. Det nye rapporteringsapparatet representerte i første omgang en overgang fra muntlig "viten" til skriftlig "kunnskap". Fiskernes kunnskap ble formidlet fra fisker til fisker, innen båtlag, bygdelag eller familie. Oppsynets kunnskap ble formidlet gjennom rapporter, samlet og bearbeidet av oppsynssjefen og mer sentrale myndigheter som amtmann og departement. Denne overgangen fra muntlig viten til skriftlig kunnskap resulterte i at én type kunnskap ble betraktet som gjeldene i forhold til en annen som var mer irrasjonell og ufornuftig. Den moderne formen for rasjonalitet, fornuft og kalkyle hadde tatt over etter fiskernes og væreiernes erfaringsbaserte viten som grunnlag for styring.

Beretningenes statistiske "kunnskap"

Kunnskap som kontroll

Et annet trekk ved de offentlige fiskeriberetninger, som også er et eksempel på at den "moderne" for kunnskapsoppbygging tar over etter den "vitens"baserte, er at beretningene fikk et større og større innslag av statistikk utover i perioden 1859-1884.

På slutten av 1870-tallet gjorde oppsynssjef Juel enkelte forsøk på å bestemme fiskernes utbytte i forhold til hjemsted, fordi, som han sa, det eksisterte antakelser om "fiskernes ulike driftighet" etter hvor de kom fra. Hvorfor ble nå dette et forhold som var verdt å undersøke? I amtmannsberetningene fra Ordenslovperioden ble "fiskets problem" hovedsakelig beskrevet som "nordlendingenes hang til å dra på fiske", til tross for at utkommet var usikkert og med stor risiko for liv og helse. Tilbøyeligheten til å oppsøke et usikkert fiske ble betraktet som en sløsing med tid og krefter i forhold til det nødvendige "stadige arbeid" på land. Frilovens hovedprinsipp "fritt hav" medførte muligheter for en ekspansjon i deltakelsen ved at flere fiskere fikk tilgang til de beste fiskeplassene. Etter midten av 1870-årene gikk fisket inn i en kraftig ekspansjonsperiode der deltakelsen steg fra omkring 17.000 fiskere rundt 1872/73, til 27.000

fiskere i 1880 og 31.000 fiskere i 1883 (Se diagram 10, vedlegg B). Ved å tilføre fiskerne kunnskap om fisket, gjennom beretningene, håpet oppsynssjefen på at fiskerne nyttiggjorde seg denne. Forhåpentligvis ville det resultere bedre utbytte, enten for fisket totalt, eller for den enkelte fisker. For at Friloven skulle bli betraktet som "vellykket", var den avhengig at fiskerne i større grad enn tidligere ble i stand til å utnytte sin mulighet for mobilitet. Noe som betød at de gjorde valg som kunne gi et større utbytte, slik Motzfeldt hadde "spådd". Prinsipielt kunne imidlertid fiskets "frihet" også føre til at flere som ikke hadde den nødvendige "driftighet" søkte fisket, i håp om fortjeneste. Som antydnet i amtmannsberetningene, og i Sundts undersøkelser omkring ulykkene på havet, ble kombinasjonen jordbruk/fiske, eller fiske og annet arbeid, der fisket ikke var hovedbeskjeftigelse, sett på som uheldig fordi det skapte mindre "driftige og dyktige" fiskere.

Etter at Friloven var satt i kraft bemerket oppsynssjefen at han hadde registrert at fiskere fra gode jordbruksdistrikter og eldre fiskere, hadde trukket seg ut av fisket. Loven hadde dermed virket etter sin hensikt. Dette, synes jeg, gir grunn til å tro at Friloven ikke bare ga fiskerne en frihet til å oppsøke fisket, den førte også etterhvert til at det ble lagt vekt på å skille ut, gjennom "et naturlig utvalg", "gode" fra "dårlige" fiskere. Det betyr altså at kunnskapen om fisket, og fiskerne, ikke bare var med på å legge forholdene til rette for en effektivisering av fisket, men også for en utvikling mot et mer "profesjonalisert" fisket, en yrkesfisker, som i sin ytterste konsekvens burde vært spart for å konkurrere med de mange "amatører" om de gode fiskeplassene. Slik sett kan beretningene og forskningen om den "den driftigste" fisker også betraktes som en "normalisering" av fiskeren, altså et spørsmål om hvilke fiskere som ble ansett som best egnet til å drive fiske.

Noe av intensjonen med Friloven var at fisket skulle endres fra å bestå av flere lokale, mindre fiskeri, til å bli et større, helhetlig lofotfiske. Spredning av kunnskap om fiskets "tilstand og utvikling" innen hele distriktet ble derfor viktig hvis fiskerne skulle kunne dra nytte av de muligheter friheten på havet skapte. Dette gjaldt ikke bare spredning av kunnskap gjennom beretningene fra år til år, men også daglig informasjon om fiskets utvikling innen hele området pr. telegraf. Spredningen av kunnskap om fisket kan også betraktes, som jeg har antydnet overfor, som et

forsøk på å spre en “mening” om fisket. Dette var oppsynssjefens redskap for å bekjempe fiskernes “ufornuft” og mangel på kunnskap.

Sett under ett, ble beretningene om årets lofotfiske, dels en beretning om hvordan fisket hadde foregått, dets omfang og utbytte, dels en beretning om hvilke forhold (variable) som hadde innvirket på fisket. I den grad disse beretningene var rettet mot fiskerne, kunne de fortelle om hvilke forhold de burde ta med i betraktning, når de skulle drive fisket, om forventet utbytte i forhold til tid og sted. Selv om fisket skiftet fra ett år til neste, ga beretningene et bilde av et fiske, som i enkelte henseende gjennomgikk periodiske skiftninger over lengre tid. Oppsynssjefen skrev i beretningene at et godt fiske i ett distrikt, ett år, ga fiskerne forhåpninger om at det samme ville skje året etter og de innrettet seg deretter. Statistikken ble altså et hovedredskap for å gi et bilde av fisket over flere år, med muligheter til å følge utviklingen av fiskets variasjoner. Slik sett spilte statistikken en avgjørende rolle mht. til å forutsi hvordan fisket ville bli i framtiden. Fiskets vekslende karakter var et mysterium, både for fiskere og oppsyn, og muligheter for å vite noe om hvordan fisket ville forløpe, kunne være med på å si noe om hvordan fiskerne skulle forholde seg til en usikker framtid.

Lofotberetningene gjennomgikk generelt en meget kraftig ekspansjon etter 1876, og da spesielt på det statistiske område. Vi kan også si at da oppsynssjef Juel i 1878 for første gang kunne gjengi antallet avsendte og mottatte telegrammer ved 12 stasjoner i Lofoten, viser det nettopp i hvor stor grad moderniseringen av fisket avhang av formidling av informasjon og kunnskap både til fiskerne, myndigheter og kommersielle interesser, andre steder i landet. Ideelt sett skulle alle disse aktørene forholde seg til disse informasjonene og denne statistikken på en slik måte at de ble i stand til å beregne og vurdere egne valg her og nå, i forhold til et ønsket framtidig resultat eller utbytte. Som igjen blir synonymt med å vurdere risiko, eventuelt minimalisere risiko. Beretningenes statistiske informasjoner ble derfor etterhvert det viktigste redskap for å gi et “korrekt” bilde av fisket. Opplysninger (kunnskap) som kunne opplyse om og korrigere fiskernes antagelser om hvordan fisket hadde vært, og hvilke forhold som påvirket fisket, ble i økende grad gitt i statistisk form. Beretningene gikk slik sett over fra å være en kvalitativ fortelling til å bli en kvantitativ beskrivelse. Etterhvert som de statistiske tabellene ble bygd

ut, ble det mulig å se *hvor* fiskerne hadde plassert seg i Lofoten, hvor fisket hadde vært *best*, *når* det beste fisket hadde vært og *hvilke redskap* som fisket mest. Ved å ta hensyn til fiskernes utgifter la oppsynssjefen vekt på å beregne et nettoutbytte i penger for hver fisker. Det ble også gjort konkrete undersøkelser i fiskeværene om maksimums-, minimums- og gjennomsnittlige lotter blant fiskerne.

Disse opplysningene utgjorde ikke bare en beskrivelse av fisket, men kan også betraktes som et forsøk på å skape en kunnskap om fisket som skulle gjøre fiskerne i stand til å ta "riktige" valg i forhold til tilpasningsform (tid/sted/redskap). I et foucaultsk perspektiv blir dette et eksempel på ikke-personlig maktutøvelse/kontroll eller en såkalt indrestyrt disiplinering. Ved hjelp av "riktig" kunnskap skulle fiskerne selv "velge" å gjøre det rette. Lyktes det, slapp man å "tvinge" dem til det ved å regulere adferd strengere ved hjelp av lov.

Etter å ha analysert beretningenes statistiske materiale, ser jeg klart at det ligger sterke føringer i en slik statistisk basert "kunnskap om fisket". I en viss forstand kan vi godt si at de "valg" fiskerne ble stilt overfor ikke var reelle, iallefall ikke hvis en ønsket å ta hensyn til fiskernes forskjellige bakgrunn, ulike ønsker og behov osv. Var beretningenes hensikt å gi fiskerne et grunnlag for å foreta "frie" valg, lå det i så fall klare forutsetninger inne om hva "riktige, frie valg" var. Dessuten var kanskje disse valgene bare riktige i forhold til *en* bestemt "mening" med fisket, eller en forståelse av hva en fisker var, og hvilken hensikt fisket hadde. Sagt med andre ord: Beretningene fortalte rimelig tydelig hva fiskets "norm" skulle være, i forhold til det skulle fiskerne "velge selv".

Liberalisme og kontroll

Det er viktig å huske på at fiskeriberetningene ble bygd opp i en periode der liberalismen slo igjennom for fullt i norsk næringsliv og handel. Den liberale idé om like muligheter og lik rett til å velge sto høyt i kurs. Derfor avskaffet også staten så mange særretter og privilegier som mulig, og forsøkte legge forholdene til rette for en friest mulig næringsutøvelse. Likevel ble det oppfattet som et problem at det frie marked i sin ytterste konsekvens kunne føre til en alles kamp mot alle, der hensynet til egen profitt ble satt over mer kollektive verdier (Webers indre og ytre etikk). Fiskerilovgivninga spilte dette dilemmaet: På den ene siden satte den i

gang en prosess hvis hensikt var å bidra til forandring gjennom å stimulering til en slags næringsmessig dynamikk, basert på frie valg. På den andre siden satte lovgivninga også strenge grenser for hvor langt fiskerne kunne gå i kampen for føda. Selv om liberalismen ønsket frihet, forsvant langt fra ønsket om å kontrollere og styre. Det ligger opplagt paradoks her. Hvordan kan aktører få velge selv, samtidig som myndighetene skal kontrollere? Lovgivning og lovutøvelse i forbindelse med fisket gir oss en åpenbar og konkret illustrasjon på dette: Fiskerne skal få velge selv, men de skal velge det staten vil! Historikeren Jens Arup Seip skriver følgende om dette styringsparadokset:

Det viste seg at når gamle reguleringer ble tatt vekk strømmet nye inn. Forklaringen på dette kan søkes i at et samfunn hvor næringslivet er i ekspansjon, har behov for statens mellomkomst.⁴

Dels var dette statlige initiativ kanalisering av ressurser, penger, kunnskap og teknologi, dels var det også et ønske om å redusere de uønskede konsekvenser av et liberalt marked. Sett i et slikt perspektiv innebar liberaliseringa av markedet, i mitt tilfelle fisket, et formelt større handlingsrom for utøverne. Samtidig tok styringa nye former, fra styring gjennom å regulere til styring gjennom å kontrollere adferd. Beretningenes rolle ble her å kartlegging mulighetene for endret adferd i forhold til et ønsket resultat. Slik jeg ser det blir det derfor mer fruktbart å betrakte liberaliseringa av fisket som en overgang fra et reguleringsregime til et kontrollregime, istedenfor som en å betrakte det som en overgang fra et statisk system med privilegier til et mer dynamisk system med frihet, slik Motzfeldt framla det. Seip er antakelig inne på noe av det samme når han, mer generelt, hevder at den liberale stat også inneholder elementer av sterk styring i en slik grad:

...at man kan si at flukten fra frihet er innebygget i friheten selv.⁵

Beretningene som kontroll

Jeg har flere ganger vært inne på fiskeriberetningenes rolle i liberaliseringa av fisket. Både før, under og etter debatten/vedtaket/iverksettinga av

⁴ Seip 1993: 137.

⁵ Ibid.: 137.

Friloven, spilte beretningene en avgjørende rolle som meningsprodusent og grunnlag for argumentasjon. Jeg har også gjentatt ganger i oppgaven kommet tilbake til hvordan beretningene (og annen offentlig tekst) hele tiden fungere som et ledd i myndighetenes forsøk på å styre fiske, det være seg ved å regulere eller å kontrollere det. Etterhvert ble styringen i økende grad knyttet til behovet for tilfredstillende informasjon om fiskets omfang og "fiskets gang", slik at det ble mulig å "forstå", forutsi og "beregne" det.

Da Stortinget vedtok de to lovene for fisket i min periode, ble de begge utformet på bakgrunn av de offentlige beretningene og den informasjonen, dvs kunnskapen og meningen, de inneholdt. Da loven av 1857 liberaliserte fisket, kan dette betraktes som en konsekvens av et gjennomslag for én forståelse av fisket, eller at en forståelse var blitt akseptert: Fisket på havet skulle være fritt, den gamle bindinga mellom fisker og fiskevær skulle fjernes og selve fisket skulle kontrolleres av et offentlig fiskerioppsyn. Før lovvedtaket, og kommisjonsarbeidet som ledet fram til det, var meningene delte om hvordan fisket skulle organiseres. I forbindelse med kommisjonsarbeidet og debatten om loven i Stortinget utkrystalliserte det seg imidlertid en allianse mellom visse interesser i Lofoten og sterke interesser på sentralt hold, bl.a. i departementet. Denne alliansen ble høyst sannsynlig utslagsgivende for innholdet i lovutkastet. Og bakgrunnen for alliansens virkelighetsforståelse og argumentasjon lå nettopp i de offentlige beretningene om fisket. Men verken de som utarbeidet lovutkast, debatterte i Stortinget eller skrev beretninger var selv fiskere. Beretningenes kunnskap (til forskjell fra fiskernes "viten") var derfor eneste bakgrunnsmateriale. Beretningene fikk alene bidra med beskrivelser av de rådende forhold, og de fikk tematisere hva som ikke fungerte (som argumenter for endring). Da loven av 1857 ble vedtatt og nyordninga etablert, fortsatte beretningene å gi argumenter til diskusjonen omkring gjeldende ordning ved å gi en virkelighetsbeskrivelse som støttet opp om den nye loven. Den lokale "viten", som hadde hatt vært en ressurs i forhold til loven av 1816, var nå for godt manøvrert bort av beretningenes kunnskaper. Fiskeren selv sto igjen som ufornuftig, irrasjonell og "umoderne".

9.3 Fra “kunnskap” til “vitenskap”

Årsakene til “bestandens variasjon”

De praktisk-vitenskapelige undersøkelser “vedrørende” saltvannsfiskeriene ble startet på grunn av den bekymring som ble knyttet de store variasjonene i bestand og oppfisket kvantum. Fiskets “ustøhet” var et problem som kom fram allerede i amtmannens tidligste beretninger. Usikkerheten vanskeliggjorde planlegging. Den la grunnlag for kombinasjonsdrift blant fiskerne. Den medførte uheldige ringvirkninger for arbeidsmarkedet på landsiden. Den skapte sosiale problemer og, ikke minst, genererte den en svært uheldig holdning til “det vedvarende arbeid”. Hvis det kunne gjøres noe med fiskets usikre karakter, ville det i større grad bli mulig å drive økonomisk planlegging, både offentlig og privat. Det var dette forholdet “Comittéen for det Indre” la vekt på så tidlig som i 1816 når den ønsket å fremme havfiske med større båter lenger fra kysten. Dette kunne gjøre fiskeryrket mer likt andre yrker på land, og det ville skape en stabilitet som ville gi ringvirkninger til samfunnet generelt. På dette tidspunktet ble fisket betraktet som uten begrensninger i seg selv. Fisken var i havet i enorme mengder, problemet var å finne ut *hvor* den var, og så fiske den opp så effektivt som mulig.

Da Sars startet sine undersøkelser i Lofoten i 1864, som offentlig stipendiat, utførte han et nybrottsarbeid på et felt som tidligere hadde vært lite utforsket. Sars var på dette tidspunktet enda ikke etablert innenfor et akademisk nettverk. Han var også uten den i dag utbredte aksept og forståelse for betydningen av vitenskapelig kunnskap. Stortingsdebatten omkring de praktisk-vitenskapelige undersøkelser forteller oss noe om på hvilken måte “nytte” ble stilt opp mot vitenskap..

I likhet med fiskerioppsynet, hadde Sars et offentlig oppdrag som gikk ut på å undersøke forhold omkring fisket. Mens oppsynet allerede hadde “tatt kommando” over fisket i Lofoten, kom Sars alene, og drev sine enkle undersøkelser fra en liten lettboat med leidd rorskar langs land. Selv om oppsynet ikke hadde fungert i mer enn fem år, betraktet de seg likevel (og spesielt oppsynssjef Olsen) som forvaltere av den offentlige kunnskap om fisket. Slik sett brøt derfor Sars seg inn på deres enemerker.

Med Sars inntreden i bildet, kan vi derfor si at en ny kamp om kunnskap og fisket startet. Det skulle bli en kamp om hvilken kunnskap som var den "beste" eller "rette", oppsynets eller vitenskapens. I tillegg ble det også en kamp om hvilken type kunnskap som skulle være beslutningsgrunnlag, eller som det skulle følge makt med. Oppsynsjef Olsen mente at hans etat skaffet tilveie og forvaltet den rette kunnskap, og derfor at de også burde ha vurderingsansvar, og dermed være leverandør av kunnskap som grunnlag for beslutninger på sentralt hold. Sars utgangspunkt var at fiskerioppsynets oppgave var å være betjenter, dvs. drive med lovutøvelse og formidlere av informasjon om "fiskets gang". I den sammenheng kunne de godt samle inn opplysninger, men vurderingene skulle gjøres på bakgrunn av hans type kunnskap, den vitenskapelige.

Da Sars ble medlem av en kommisjon som skulle vurdere eventuelle endringer i Friloven i 1865, ser vi tegn på at denne konflikten begynte. Han og Oppsynsjef Olsen støtte sammen i spørsmålet om garnbruk. Oppsynssjefen ga i den sammenheng klart uttrykk for hva han mente om Sars manglende erfaringer med observasjoner og kunnskapsoppsamlig av/om fisket over tid. Da Sars avsluttet sine undersøkelser i Lofoten, kvitterte han så med et kraftig angrep på "ordningen" under fisket, noe som indirekte kunne betraktes som et angrep på oppsynet.

Konflikten mellom Sars og oppsynssjef Olsen forteller også noe om ulike syn på hva som nå skulle betraktes som "fiskets problem", og hvordan en så for seg at fisket skulle utvikle seg. Lofotberetningene og oppsynet tilkjennega en skepsis til "hva som foregikk på havets bunn". Oppmerksomheten skulle konsentreres om hva som kunne gjøres for å effektivisere fisket "på overflaten", og de ville i utgangspunktet begrense seg til å se på, og vurdere, fisket innenfor oppsynsdistriktet. Sars derimot, ville i vitenskapelig ånd forsøke å se dette fisket i en større sammenheng. Da han kom med sitt kraftige utfall mot Friloven omkring 1870, måtte oppsynssjefen forsvare både loven og fisket slik det foregikk. Sars poeng om å utvide perspektivet gikk oppsynssjefen hus forbi. Med bakgrunn i sin egen forskning mente Sars at det etter all sannsynlighet kunne drives fiske andre steder og lenger fra land. Han så på sammenstimlingen av fiskere i Lofoten som et problem og mente løsningen lå i en spredning og utvidelse av fisket til andre steder på kysten. Han fant senere ut at loddetorsken og torsken ved Spitsbergen etter all sannsynlighet tilhørte samme fiskestamme og at disse

fiskeriene måtte sees i sammenheng.⁶ Han mente at skreifisket ikke bare var et lokalt sesongfiske, men en del av et større biologisk system. Oppdagelsen av de pelagiske torskeegg i havet i Lofoten, gjorde også at Sars straks så muligheten for å befrukte og klekke ut egg på kunstig måte, på samme måte som det nylig hadde vært gjort med ferskvannsfisk. Både kartlegginga av skreiens vandringer og oppdagelsen av torskeeggene kunne resultere i store endringer for fisket over tid. Torskefisket i Lofoten kunne nok effektiviseres for å øke utbyttet, slik som oppsynet forsøkte, men for Sars kunne utvidelsen av fiskeområdet og kunstig klekking av torskeegg gi muligheter for langt større resultater over tid.

Oppsynssjefer etter Olsen følte seg også truet av den nye "vitenskapelige" rammen å forstå fisket innenfor. Juel bestred i 1878 Sars antydninger om en sammenheng mellom temperatur, vær og fiskets variasjoner. De målinger av havtemperatur som oppsynet hadde foretatt viste riktignok besynderligheter; vannet var nemlig varmest et godt stykke under havflaten. Men oppsynet fortsatte sine målinger, også kanskje fordi de vitenskapelige undersøkelser av lofotfisket tok slutt i Lofoten allerede i 1870.

Etterhvert trengte imidlertid også den vitenskapelige tenkemåten inn i oppsynets virke. Da fisket påny gikk igjennom en dårlig periode på 1880-tallet etterlyste til og med oppsynsjefen, denne gang Brodtkorb, nye og mer omfattende vitenskapelige undersøkelser rundt torskefisket. Oppsynsjefen spurte seg om årsaken til det reduserte fiske, og kom for første gang med en bekymring for at fiskets ekspansjon hadde ført til en for stor beskatning av bestanden. Fiskets store betydning som inntektskilde og arbeidsplass for titusenvise fiskere gjorde det nødvendig med nærmere undersøkelser. Sars, og hans tenkemåte, ble derfor sakte, men sikkert, en del av det mer institusjonelle rammeverk rundt fisket.

Da Sars startet sine undersøkelser, trengte vitenskapen altså ennå legitimering. Dette gjenspeilte seg bl.a. i at hans innberetninger i starten inneholdt lange begrunnelser for hvorfor han brukte en vitenskapelig metodikk, som ikke nødvendigvis ville gi umiddelbare praktiske resultater.

⁶ Denne påstanden belegger Sars med funnet av en torsk med angel og forsyn ved Spitsbergen. Angelen var av en type som kun ble brukt ved fisket i Finnmark og Lofoten. Innberetning 1878, Sars 1878: 220.

Da Sars sluttet undersøkelsene i Lofoten i 1870, var situasjonen helt annerledes. Nå hadde han skaffet seg legitimitet som vitenskapsmann og skulle fortsette arbeidet sitt fra dampskipet "Hansteen" utenfor kysten av Vestlandet i samarbeid med H. Mohn fra Meteorologisk Institutt. Sars hadde også mottatt en stilling ved Universitetet i Kristiania i 1870 (I 1874 overtok han et professorat). I 1865 fungerte han, som vi husker, som fiskerisakkyndig i en komité som skulle vurdere revisjon av fiskeriloven i Lofoten. Og ved flere andre tilfeller ble også Sars sendt ut på oppdrag fra departementet for å undersøke forholdene rundt konflikter og problemer innen fiskeriene langs kysten. Kunnskapen om fiskeriene var altså nå definitivt ikke lenger bare knyttet til oppsynet. Sars anstrengelser for å legitimere nytten av sitt arbeid hadde altså ført frem. Den vitenskap Sars representerte var nå blitt knyttet til myndighetenes utrednings- og planleggingsarbeid. Oppsynet måtte også forsones seg med sin rolle som innsamlere av data og lovutøvere. Etterhvert forsøkte de også å gjøre sin kunnskapsoppsamling viktigere ved å dra med seg en vitenskapslik "form" - blant annet ved hjelp av økende bruk av statistikk i beretningene.

Ulykkene på havet

Statistikkens store "kraft" var at den kunne betraktes som et av det mest effektive utgangspunkt for beregninger. Etterhvert fremsto da også statistikk som et utmerket verktøy for å beregne det som etterhvert skulle ble definert som et av fiskets store "nye" problemer, nemlig risikoen knyttet til forholdene på havet, og risikoen knyttet til fiskens tilstedeværelse (bestandens svingninger).

De første forlisberetninger i oppsynssjefens arkiv stammer fra 1886.⁷ Her var det ført journal over forlisene og omstendighetene rundt dem. Journalføring av ulykker hadde foregått før også, helt siden oppsynets start, men i begynnelsen bare tilfeldig og summarisk. Etterhvert skiftet imidlertid oppgavene over forlis og dødsulykker karakter. De ble mer presise på sted og tid, og det ble nå også vurdert nøye hvilke ulykker som kunne vært forutsett ("tilregnelige"), og hvilke ikke. Denne journalføringa ble gjort etter et skjema som Eilert Sundt hadde utviklet og offentliggjort i folkeopplysningsbladet "Folkevennen".

⁷ Vedlegg C.

I utgangspunktet var Sundt sjokkert over sine innsamlede opplysninger om drukningsdøden i de nordligste amtene. Tapstallene kunne sammenliknes med de verste epidemier eller kriger lenger sør i Europa. Sundt gikk videre i sine undersøkelser og mente å kunne se at svært mange av ulykkene burde vært forutsett av de involverte. Vesentlige faktorer var også at svært få hadde lært seg å svømme og at den båttypen som ble brukt nordpå ikke var særlig sjøsterk hvis den ble ukyndig brukt eller for mye lastet. Folk langs kysten, og fiskerne spesielt, tok for store sjanser mens de ferdet på havet, mente Sundt. Botemidlet mot dette skulle være opplysning om hvor farlig det faktisk var, slik at fiskerne kunne legge inn større marginer og kunnskap om hvordan de kunne sikre seg med enkle midler. På mange måter kan vi si at det Sundt her begynte å tematisere var en såkalt "moderne" risikoproblematikk.

Hans arbeid omkring risiko på havet fikk etterhvert konsekvenser for hvordan oppsynet samlet inn opplysninger om forlisene. Da friloven ble vedtatt var ett av ankepunktene at loven åpnet for "frie valg", f.eks. skulle det være opp til det enkelte båtlag å bestemme om de ville dra på havet eller ikke, i forhold til været. Den gamle Ordensloven hadde gitt oppsynsmennene ansvar for å fatte kollektive bestemmelser om "landligge" i fiskeværet, hvis været eller værutsiktene var for dårlige. Den nye friheten plaget nok oppsynssjef Juel noe, selv om han støttet ordningen. Han tok likevel flere ganger opp problemet om oppsynet burde ha anledning til å regulere fiskernes adgang til å fiske, hvis risikoen var for stor. Men han endte alltid opp med å forsvare gjeldende ordning med det argument at fiskerne var svært ulike med hensyn til dyktighet og utrustning. Kollektive avgjørelser måtte ha tatt hensyn til de med minst erfaring og dårligst utstyr, og ville derfor ramme de "driftigste". Dette ville stått i direkte motsetning til frilovens intensjon om å fremme utvikling og effektivitet. Likevel går det fram av beretningene at dette var et dilemma. Det ble altså oppfattet som et alvorlig problem, men løsningen skulle være en "bevisstgjøring" av fiskerne omkring egen risiko, og deretter la det være opp til dem selv om de ville ta hensyn til dette eller ikke. Denne gangen skulle altså fiskerne "overtales" til å forstå at faren på havet ikke var skjebnebestemt, noe man ikke selv kunne influere på. Fra nå av burde også fiskerne bli så "moderne" at de lærte seg å beregne den sannsynlige risiko og ta ansvar for den selv. Det kunne de bare

bli gjennom å ta inn over seg "kunnskap", nå vitenskapelig kunnskap, og gi slipp på sin egen bakstreverske "viten".

Beretninger og "vitenskap"

Etterhvert slo altså de vitenskapelige arbeidene til Sars og Sundt tydelig inn i beretningene på slutten av 1870-tallet, og ikke minst den vitenskapelige metodikken knyttet til statistikk og beregning. Sars undersøkelser pekte framover mot en ekspansjon av fisket utover Lofoten, men også mot undersøkelser omkring havtemperaturens innvirkning på bestand og lokalisering av fisk. Oppsynet tok denne kunnskapen ad notam og begynte selv å gjøre egne undersøkelser, for å produsere statistikk. Også risikoen for forlis og død fikk større og større plass.

Etterhvert er det mulig å se sammenfall mellom statistiske beregninger i beretningene og faktiske hendelser i fisket, noe som førte til at statistikken styrket sin stilling. Om det var snakk om mer eller mindre tilfeldige sammenfall eller kausale sammenhenger er umulig å si. Uansett ga det opplagt legitimitet både til statistikken og beretningene. Et eksempel er statistikken over antall druknede i Lofoten. Riktignok følger den et noe varierende forløp (se tabellene 29 og 30). Enkelte år, som 1868, ga voldsomme utslag på statistikken, men sett over tid går det tydelig fram at tapstallene for perioden 1868-1876 var langt høyere enn de neste åtte år.

Det havgående oppsynet ble bygd ned, samtidig som det statistiske materialet i beretningene ekspanderte. Beretningene økte så mye i omfang at de fra 1879 kun ble gjengitt i utdrag som offentlig norsk statistikk. I begynnelsen samlet oppsynssjefen inn statistikk over en mengde og varierende forhold, for å innsirkle hva som hadde effekt på hva, spesielt oppsynssjef Juel var ivrig i denne tjenesten. Etter 1881 ble beretningenes form og innhold standardisert, og oppsynssjefens utprøving av ulike statistiske sammenhenger innen fisket ble strammet inn. Jeg har tidligere antydnet at dette kunne ha sammenheng med etableringen av et sentralt statistisk apparat i Bureauet. Statistikken i oppsynssjefens beretninger kom etterhvert under kontroll av den sentrale statistikketaten, og den lokale ekspansjonen og utprøvingen stoppet opp. Under oppsynssjef Juel, i den perioden da statistikken ekspanderte mest (1875-1881), ble det lagt vekt på å undersøke alle tenkelige forhold som kunne ha innvirkning på fisket; og

Juel beveget seg her langt inn på naturvitenskapens område, noe som illustrerer konkurransen mellom Sars og Juel om hvem som kunne avsløre fiskets "hemmeligheter", dvs. hvilke forhold som innvirket variasjonen i fisket. Juel synes å ha hatt en fast tro på at hans statistiske undersøkelser én dag ville kunne fortelle ham hvorfor fisken noen år uteble fra Lofoten. Slik sett kom oppsynssjefen til å bevege seg inn på fagfelt (statistikk og havforskning) som strengt tatt lå innenfor det vitenskapelige domene. Oppsynssjefens beretninger på begynnelsen av 1880-tallet gjennomgikk dermed en endring mht. ambisjoner. Mens først fasen i overgangen fra "kunnskap" til vitenskap" handlet om at oppsynssjefen (først og fremst Olsen) kjempet for å få "oppsynets kunnskap" til å være underlag for sentrale *beslutninger* om fisket, fikk Juel etterhvert større ambisjoner. Han forsøkte å ta opp kampen med vitenskapen (Sars og Sundt) om også å finne *forklaringer* (ikke bare hente inn opplysninger), f.eks. på variasjoner i bestanden. En ambisjon om å generere informasjon til beslutningsgrunnlag ble altså utvidet til en ambisjon om å være leverandør av "vitenskapelig" kunnskap" (forklaringer) til departementet.

Juel og hans beretninger tapte kampen. Fra nå av var kunnskapen i beretningene blitt vitenskapelige i den forstand at de inneholdt mye statistikk og beregninger. De store sammenhenger og forklaringer ble derimot overlatt til de sentrale vitenskapelige institusjonene. Likevel førte vitenskapeliggjøringa av beretningene til at "meningen med fisket" gikk fra å være "kunnskapsbasert" til vitenskapsbasert, i den forstand at nå ble "fiskets mening" definert til å handle om statistiske beregninger om fiskets risikoforhold.

9.4 Risiko

Risiko og kontroll

Dette har vært en fortelling om beskrivelser av hvordan fisket var, og hvordan det burde være. Ett vesentlig trekk i denne perioden, er overgangen fra regulering til kontroll av fisket. Kontrollen innebar, og baserte seg på, at det ble bygd opp ulike "kunnskaper" om fisket, "vitenskap" og "kunnskap", i konkurranse med fiskernes utøverbaserte

“viten”. Med Friloven ble fiskerne løst fra reguleringssystemet under Ordensloven, og underlagt fiskerioppsynets og myndighetenes kontroll. Denne kontrollen ble delvis utøvd gjennom oppsynets direkte maktutøvelse, delvis som produksjon og formidling av “kunnskap” om fisket. Som jeg har antydnet, kan forsøket på å styre fisket gjennom å tilføre fiskerne “kunnskap” (som opplysning), sees på som et meget viktig bidrag til “kontrollen med fisket”. Korrekt og objektiv “kunnskap” om fisket, skulle gi fiskerne et bedre grunnlag for å velge hvor og når de skulle fiske og med hvilket redskap. Dessuten fikk de også vite noe om hvilket utbytte de kunne forvente seg og “opplysning” om “ulykkenes tilregnelighet”. Flere steder i de offentlige beretninger støtte vi på beskrivelser av “fiskernes fatalisme”; fiskernes manglende evne til å ta hensyn til de rådende forhold. Fiskernes fatalisme, eller tro på skjebne (“slik det var laget”), ble i beretningene beskrevet som en manglende vilje til å se at de hadde et valg, at de kunne redusere den fare de utsatte seg for med hensyn til “liv og død”, økonomi og fiske. Når forståelsen av fare endres, slik at de som utsettes for fare forsøker å redusere muligheten for tap, enten det gjaldt liv, helse eller verdier, oppstår det som Giddens kaller en “risikobevissthet”. Fare for tap blir dermed noe som du kan inkorporere i ditt valg av handling på en slik måte at du forsøker å beregne hvilken sjanse for tap du utsetter deg for. Overgangen fra regulering til kontroll, blir i dette perspektivet, en fortelling om hvordan kontrollen forsøkte å påvirke fiskernes forståelse av risiko som et personlig valg. Fiskerne hadde en mulighet for å tilegne seg en kunnskap om hvilke valg de kunne gjøre, hvis de ville øke sine sjanser for å overleve eller hvis de ønsket et større utbytte.

Det statlige ansvar for å sikre fiskerne et sikkert utkomme var foreløpig begrenset til å opplyse fiskerne om at de hadde en mulighet til å forholde seg til den kunnskapen som produsert/samlet inn. Fortellingen om det risikofylte fiske tilførte fisket ny mening gjennom å forsøke å endre fiskernes forståelse av risiko. Myndighetene ønsket og håpet på at fiskerne skulle kunne la seg styre og kontrollere gjennom en slik meningskonstruksjon, mer effektivt enn gjennom direkte intervensjon, påbud og reguleringer. Dette var da også kjernen i den liberale ide. Gjennom en slik “konstruksjon av mening” kunne det skapes en “norm”

for hva som skulle være fiskets mening, hvorfor fiskerne fisket og hvordan fisket skulle være.

I et nasjonalt perspektiv fungerte beretningene om fisket som myndighetenes forsøk på å håndtere risiko. Under Ordensloven ble det i første omgang lagt vekt på opplysninger om fiskets "hovedresultat"; størrelse og mengde i beretningene. Under friloven ble det, som vi så, skapt en "kunnskap" om ulike forhold som kunne virke inn på fisket.

Friloven, som et uttrykk for liberaliseringen av fisket, ble dels begrunnet ut fra et ønske om å fordele verdiene til flest mulig, dels ble den begrunnet utifra et ønske om effektivisering og modernisering. Beretningene om fisket viser tydelig at den informasjon som ble samlet ikke bare skulle gi en fortelling om det som hadde hendt. Like viktig var ønsket om å få fiskerne til å forholde seg til den kunnskapen som var innsamlet og ved at de vurderte ulike handlingsalternativer opp mot ønsket resultat eller risiko. Liberaliseringen fulgt av ideologien om frie valg forutsatte kunnskaper å velge ut fra, slik at valgene ble "rasjonelle". Denne "moderne" forståelsen av valg, og beregning av utfall av valg (risiko) utgjør en kjerne i det jeg kaller moderniseringen av fisket.

Overgangen fra regulering til kontroll, gjennom liberalisering, bar det eksplisitte ønsket om å skape en nye dynamikk og effektivitet i fisket, men man så også en fare for at dynamikken kunne "løpe løpsk" eller at fisket ville utvikle seg i en uønsket retning. Opplysningene om fisket ble samlet inn, formidlet til et sentralt byråkrati og ført tilbake til næringen gjennom beretningene. "Kunnskapen" om fisket var trolig ikke bare myndighetenes forsøk på å "overvåke" fisket, men også et forsøk på å tilføre fisket opplysninger og kunnskap om forhold som kunne endre selve fiskets utøvelse og fiskernes forståelse av fisket. "Kunnskapen" om fisket var altså det Giddens kaller reflektiv. I det minste var det et ønske om at den skulle fungere reflektivt, mellom beskrivelser av fisket og hvordan fisket faktisk foregikk.

"Kunnskapen om fisket" ble i beretningene først og fremst lagt fram som fram som statistikk, og gjennom statistikken kunne fiskerne få en forståelse av hvilke valg som "var mulig", og som Ian Hacking sier:

The bureaucracy of statistics imposes not just by creating administrative rulings, but by determinining classifications within

*which people must think of themselves and of which actions that are open to them.*⁸

Hacking hevder altså at statistikken kan være med på å skape en selvforståelse hos "kunnskapens objekt", i tillegg til at den kan være en illustrasjon av ulike handlingsvalg. På den måten kunne "kunnskapen om fisket", hvis den ble internalisert av fiskerne, bli et foucaultsk panopticon: Ikke bare en måte å overvåke på, men også en måte å få fiskerne til å kontrollere seg selv gjennom en bevissthet om at de selv ble overvåket.⁹ Under Ordensloven gjaldt den personlige og direkte kontroll, inndelingen av havet utgjorde det "rom" fiskerne skulle forholde seg til. Under Friloven ble "rommet" utvidet, fiskerne kunne flytte på seg hvor de ønsket. Det personlige og direkte "blikk" (Foucault) ble erstattet av et annet blikk: statistikken.

Beretningene om fisket ble på mange måter fortellingen om hvilken risiko fiskerne utsatte seg for. De ulike vurderingene fiskerne ble stilt ovenfor, og som tidligere var blitt overlatt til fiskernes skjønn ("viten"), ble i økende grad isolert og kvantifisert slik at de kunne utgjøre et felles informasjonsgrunnlag som skulle si noe om "de faktiske forhold" og brukes til å vurdere risiko. Fiskeriloven satte grenser for hvor langt fiskerne kunne gå i forhold til hverandre i kampen for føda. Den utgjorde på mange måter et sett med spilleregler på havet, men satte få, eller ingen grenser for hvor langt fiskerne kunne gå i forhold til å risikere liv og helse. Beretningene åpnet et risikofelt som staten i utgangspunktet hadde svært liten kunnskap om, og som på mange måter gjorde at staten ble stilt overfor dilemmaet om hvorvidt dette kunne, eventuelt burde reguleres og kontrolleres.

⁸ Hacking 1991: 194.

⁹ Foucault 1994. Egentlig mener jeg Foucaults forståelse av det benthamske panopticon.

Risiko og mening

Den prosessen jeg har beskrevet, med elementer som fra regulering til kontroll, dannelse av offentlig kunnskap om fisket, kunnskapens refleksivitet, fra personlig/privat til offentlig/nasjonal styring av fisket, “kunnskapens” profesjonalisering og vitenskapeliggjøring, vitenskapens binding til et statlig byråkrati, og sammenhengen mellom kunnskap og statlig maktutøvelse, er alle deler av det både Giddens, Weber og Foucault kaller en moderniseringsprosess. Alle disse tre beskriver modernisering som endringer i samfunnsmessige strukturer: forholdet mellom lov, kunnskap og former for makt og kontroll. Jeg har her avdekket hvordan beretningene og “kunnskapen om fisket” kom til å inngå som deler av en strukturell moderniseringsprosess. Jeg har samtidig vist hvordan dette skjedde gjennom “beretternes” formidling av sin forståelse av fisket og fiskerne. Bevissthet om risiko vil alltid innebære en forståelse av muligheter og handlingsvalg; av hva som er “meningsfullt”. Risiko er ikke bare noe som “er”, det er også noe som må “oppdages”, forstås og forklares. Enten forståelsen av fisket innebærer det Giddens kaller en “fare” eller en “risiko”, vil denne forståelsen gi “mening” til hva det vil si “å være fisker” og “å drive fiske”.

Slik som jeg bruker begrepet “mening” her, ligger det i denne prosessen en avgrensning mellom det “meningsfylte” og det som er “uten mening” eller det som virker urimelig, uforståelig eller irrasjonelt. Med dette forsøker jeg å si at en forståelse av risiko ikke bare er en “oppdagelse” av hittil ukjente forhold, vunnet gjennom større kunnskap, men også i høy grad kan være en utelukkelse av kunnskap, eller “viten”, som har eksistert og eksisterer. Oppsynssjefens holdninger til garnbruk tidlig i sesongen kan stå som et eksempel på hvordan risiko kan fortolkes innenfor et regime som bestemmer hva som skal være “fornuftig”. Grensen for oppsynets kunnskap ble først satt ved det som foregikk på havets overflate. Sars derimot, var mer villig til å lytte til fiskernes erfaringer omkring garnbrukens innflytelse på torskens innsig og gikk inn for restriksjoner i 1865. Uten å ta stilling til hvem som hadde rett i dette tilfellet, vil jeg antyde at “forståelse av risiko” er spredt utover det jeg vil kalle for et komplekst felt.

Fra mitt perspektiv vil “økt forståelse av risiko” kunne fortone seg som dels en lineær og kumulativ prosess, der ny kunnskap bidrar til økt

forståelse, og dels som en vertikal prosess der “vitenskap” har fått en større beviskraft, framfor “viten” og “kunnskap”, til å definere hva som skal være en risiko og beregne den. I dette perspektivet, er min historie om fisket, en fortelling om modernisering, om framskrittet, om økt rasjonalitet og fornuft. Ved siden av denne fortellingen ligger det mange andre som sannsynligvis vil kunne bryte med oppfatningen av “modernisering” som en lineær prosess. Historien om fisket kan også leses som en fortelling om forståelser av risiko der eldre forståelser veves sammen med nyere, der de ulike lag av forståelse (her begrepsfestet som “viten”, “kunnskap” og “vitenskap”) spiller sammen, forhandles og påvirker hverandre fram mot nye forståelser.

I den perioden jeg har beskrevet skjedde det en overgang fra det jeg har kalt et reguleringsregime til et kontrollregime. Jeg har referert Seip som hevder at “flukten fra friheten er innebygget i friheten selv”. Seip sikter da til statens tilrettelegging i forhold til næringslivet under den såkalte “liberale periode”, da idealet, etter teorien, skulle være en passiv, tilbaketrukket stat. I min fortelling om fisket har jeg forsøkt å vise noe av det samme, men med et noe annet perspektiv. Mens Seip i hovedsak legger vekt på statens tilrettelegging mht. økonomi og infrastruktur, har jeg fokusert på at statens “tilrettelegging” også innbefatter måter å styre/kontrollere på som hviler på sammenhengen mellom makt og kunnskap. Kunnskapen, i mitt tilfelle om fisket, skapte en diskurs om fiskernes risiko og statens ansvar for å administrere fiskets risiko. Slik sett peker dette arbeidet videre over i neste stadium, etter 1884, der staten mer aktivt grep inn for å regulere den enkeltes personlige risiko.

Samlet er derfor min analyse blitt en historie om hvordan fortellingene om fisket på den ene siden avdekker et komplekst forhold mellom ulike typer kunnskap, og mellom kontroll, styring og makt på den andre. Jeg har også vist hvor komplekst det "nettverket av utsagn, hjelpemidler, praksiser og institusjoner som bestemmer gjeldende som gyldig" var i kampen for "den rette" fortellingen om fisket.¹⁰

¹⁰ Schaanning 1996: 63.

Hva var fiskernes forståelse av risiko?

Åpningssitatet fra Bjørnstads "saga" tyder på at de fremdeles eksisterer i alle fall to kulturer i forhold til vurdering av risiko i fisket. Jeg har i denne oppgaven beskrevet hvordan forsøket på å kontrollere fisket gjennom en "normalisering" av fiskets utøvelse, gjennom forvaltning av kunnskapen om fisket og utøvelse av statlig makt, kunne gjenspeile seg som forhandlinger mellom de ulike nivåene "vitenskap", "kunnskap" og "viten". Som jeg gjorde klart i starten har jeg i mindre grad sett på hvordan fiskerne lot seg påvirke av "kunnskapen" og "vitenskapen" om fisket, og da særlig om dette fikk et uttrykk gjennom fiskernes strategiske valg (vurdering av risiko) under utøvelsen. I en viss utstrekning kan beretningene om fisket fortelle oss noe om hva fiskerne gjorde, men som jeg har antydnet tidligere, vil det være et (historiefaglig) problem å slutte fra fiskernes praksis til fiskernes forståelse. Et vesentlig forhold er at fiskernes "viten" var (er) muntlig og svakt dokumentert. Det er imidlertid mulig at kilder, som ligger nærmere oss i tid, kan fortelle oss noe mer om dette.

Kontroverser i forhold til fiskerienes utvikling og struktur i dag tyder på at det fremdeles eksisterer ulike prioriteringer innen næringen i forhold til arbeid, verdi og risiko. For staten har fisket til ulike tider representert "et styringsproblem", som har vært forsøkt løst på forskjellige måter. Sentrale myndigheters forsøk på å forvalte risiko innen fiskerinæringen, enten denne har hatt distriktpolitiske, økonomiske eller ressursmessige mål, har vært karakterisert av konflikter mellom stat og næring og innad i næringen. Denne konflikten har vært ofte vært karakterisert som motsetninger mellom sentrum og periferi (en styringskonflikt) og mellom hav- og kystfiskere (en økonomisk konflikt). Slik sett handler dette om en "forhandling" av økonomiske og materielle strukturer. Hensikten med mitt arbeid har vært å vise at "problemet fisket i Lofoten" også innbefatter en forhandling mellom ulike typer kunnskap og forståelser av fisket. Jeg vil, som en spissformulering, hevde at den offentlige kunnskapen om fisket (som "kunnskap" eller "vitenskap") har hatt som ambisjon å kartlegge det som har vært betraktet som vesentlige faktorer i forhold til en statlig administrasjon av fisket. Likevel har det vært en "restfaktor", noe ved fisket som ikke har latt seg innordne eller kategorisere og som har representert noe "ukontrollerbart" eller uforståelig, men kanskje også det mest interessante? Og egentlig var det

med dette utgangspunkt jeg begynte dette kapitlet: Hvorfor tok ikke bestefar på seg redningsvesten? Hvorfor tok ikke fiskerne hensyn til at de hadde en råttent båt? I disse enkle spørsmålene kan det ligge undring som dels kan fortelle noe om de det gjelder, men som også kan fortelle noe om oss selv.

Vedlegg

Lov angaaende fiskeriet i Lofoden - 1.juli 1816¹

Os er bleven forelagt det nu forsamlede stortings beslutning af 18de mai d.aa. saalydende:

§ 1. Udi ethvert fiskevær bør det være opsynsmænd, hvis antal retter sig efter antallet af de baade, som kunne erholde sæt paa sjøen ved fiskeværet, saaledes, at een opsynsmand opnævnes for 10 linebaade og een for 15 garnbaade. Den fiskende almue vælger disse opsynsmænd af sin egen midte efter stemmegivning, dog saaledes, at ikkuns høvedsmændene (formændene for enhver baad) have stemmeret. Saadant valg bør skje, naar almuen er forsamlet, eller saasnart 2/3 dele af den, der eie eller have leiet roerboder, ere ankomne til fiskeværet, og maa ingen, der vælges til opsynsmand, vægre sig for at modtage saadan udnævnelse, eller frasige sig opsymet, saalenge fiskeriet varer, under en mulkt af 1/5 del spesie daglig. Den, som beboer fiskeværet - værten - eller om dette beboes af flere, da een af dem, er bestandig overopsynsmand paa stedet.

§2. Opsynsmændene udnevnes aarligen paa den foreskrevne maade. Skulde valget i tvende paa hinanden følgende aar falde paa samme person, er han pliktig at modtage det; men det tredje aar, om han atter vælges, har han ret at undslaae sig derfor, og denne ret tilkommer ham siden hvert andet aar eller hver anden gang, han bliver valgt. Som løn for det opsynsmændene paalagte arbeide bør enhver mand fra de baade, som ere henlagte under deres tilsyn, erlegge een spærre eller tvende fiske til dem.

§3. Til overopsynsmanden anmelder sig strax ved ankomsten til fiskeværet høvedmanden for enhver baad, som angiver, hvilket slags fiskeredskab han vil bruge. Dette indfører overopsynsmanden udi en hertil indrettet bog, samt høvedmandens navn, og fra hvilket præstegjeld og gaard han er. Førrend saadant er skeet, maa ingen begynde at fiske, under

¹ Kilde: *Love, Anordninger, Kungjøreiser, aabne Breve, Resolutioner m.M. der vedkomme Kongeriget Norges Lovgivning og offentlige Bestyrelse, i tidsfølgende Orden og udtogsviis samlede og udgivne af Edw. Mørch og L.J. Vogt, Christiania 1861.*

mulkt af 4 specier og fangstens confiscation. Skulde fiskeriet der falde misligt, maa fiskerne søge hen til et andet fiskevær, hvor der maatte være plads tilovers; men i dette tilfælde iagttages, hvad der forhen i denne § ere foreskrevet.

§4. For at opnaae den beste orden under fiskeriet, skal enhver opsynsmand have et lige antal og bestandig de samme baade under tilsyn, alt ifølge den inddeling, som efter overlæg indhyrdes mellem opsynsmændene ved fiskeriets begyndelse finder sted, og enhver høvedsmand har saaledes at holde sig til og rette sig efter sin foresatte opsynsmand.

§5. Da erfaring har godtgjort, at liner saavel som dybsagn til enhver tid ere uskadelige for fiskeriet, saa kunne disse redskaber bruges strax ved fiskeriets begyndelse, naar linerne ikkun udsættes i den havstrækning, som for dette redskab ere anvist. Men garn bør ikke bruges, førend fisken har standset sit indsig fra havet og fæstet bunden. Da fisken ikke til en bestemt tid indtæffer under Lofodens kyster, men kommer et aar tidligere, et andet sildigere, saa kan for garnbruget ingen bestemt regel gives med hensyn til, hvad tid det skal begynde. Overopsynsmændene, i forening med opsynsmændene, maa derfor bestemme dette, og til den ende skal overalt i Lofoden disse i hvert trende nærmest hinanden liggende fiskevære forsamles og ved fleste stemmer afgjøre tiden, paa hvilken garnbruget tager sin begyndelse. Skulde det tilfælde indtreffe, at stemmerne ere lige, har overopsynsmanden i det største af de trende fiskevære den afgjørende stemme. Bruger nogen garn førend den bestemte tid, skal han have fangsten forbrudt og bøde hver gang 4 specier².

§6. Grændserne imellem ethvert fiskevær bør nøie bestemmes efter med fra landet og vist compassstrøg. Dette iversættes af overopsynsmændene og opsynsmændene, naar den fiskende almue eller naar 2/3 dele (§1) af samme er ankommen til fiskeværene.

² Den ældre udgave har urettelig: 3 spd. See dog den med nærværende § væsentlig overeenstemmende 8de § i lov om fiskeriene i Finmarken 13de Septbr. 1830, hvor mulcten er 3 spd. for samme brøde.

§7. I forhold til den etvært ethvert fiskevær tillagte havstrækning bør ligeledes opsynsmændene afgjøre, hvormange baade med garn og hvormange med liner der bestemt skal indtages. Denne bestemmelse rettes efter rummet paa søen, saaledes, at der ikke maa være mere end 25 favne imellem hver linebaad, og 20 favne imellem hver garnbaad.

§8. Skulde det befindes, at udi et fiskevær er opført flere roerboder, end der er havstrækning til sæt paa sjøen, og at tvistighed i denne anledning opstaaer, da bør eierne af de roerboder, som beviislig lægst have sæt paa søen, have fortrinsret dertil³.

§9. Opsynsmændene udvise hver baad af dem, som staae under deres tilsyn, det sær paa søen, hvor den har at udstille sine fiskeredkaber, hvilket sæt den bestandig beholder. Selv skulle opsynsmændene have sine sæt paa de uderste grændser imod de tilstødende fiskevære, paadet at de desto lettere kunne have tilsyn med, at ingen fra et fiskevær kommer ind paa et andet fiskeværs havstrækning. Sætter nogen sine fiskeredskaber udi et andet fiskeværs havstrækning end det, hvortil han henhører, da have han den fangede fisk forbrudt, og bøde hver gang 2 specier. Herfra undtages dog dagliner, hvilke maae bruges i et andet fiskevær, saalenge der er plads tilovers.

§10. Fiskeredskaberne bør ei udsættes, førend opsynsmændene dertil have varslet ved et givet tegn. Naar dette er skeet, samler sig inden 1/2 time i det længste enhver baad til den opsynsmand, under hvilken den sorterer. Under hans anførsel reise de samtligen ud, og tage da hver sit paa søen bestemte sæt. Skulde en eller anden baad formedelst forfald ei kunne følge med, da har høvedmanden for samme at underrette sin opsynsmand derom, inden denne tager fra landet, og maa en saadan tilbagebleven baad ikke den dag senere reise ud paa søen, for at udsætte sine fiskeredskaber. Den samme orden, som er foreskrevet ved fiskeredskabernes udstilling, bør og have sted ved sammes optagelse. Et bestemt klokkeslet bør være for begge dele, dog at der tages hensyn paa veiens længde, den længere eller kortere dag, veirligets beskaffenhed m.m., hvilket opsynsmændene, der selv ere

³ Lov om fiskeriet i Lofoden 7de aug. 1827 §§2,3 og 4.

fiskere, bestemme: men fiskeredskaberne bør hverken udsættes eller optages, uden det er saa lyst, at man kan skjelne medene i landet. Hvo, som forseer sig herimod, have fangsten forbrudt og bøde 2 specier.

§11. dersom nogen, for at forvilde almuen, bruger det tegn eller signal, som af opsynsmændene bruges, bøder han første gang 4 specier og siden for hver gang, forseelsen begaaes, 8 specier.

§12. I sterk storm og uroligt veir bør intet signal gives til at fare ud paa søen; men skulde opsynsmændene derom være uenige, da afgjøres sagen ved de fleste stemmer. Naar stemmerne ere lige, gjør overopsynsmandens stemme udlaget. Reiser nogen ud paa søen, førend signal er givet, have den fangede fisk forbrudt og erlegge i mulkt 3 specier.

§13. Fra den tid, fiskeredkaberne om aftenen ere udsatte i søen, og indtil de igjen næste dags morgen ere optagne, maa ingen være paa søen, for at fiske med dybsagn eller andet fiskeredskab, under en mulkt af 2 specier, og skal han tillige have den fangede fisk forbrudt.

§14. Ligesom liner og dybsagn maae bruges overalt i Lofodens fiskevære, og tillige med hvilket som helst salgs madding, fiskerne finde tjenligt, saa maa og garnbruget der være tilladt, dog saaledes, at ethvert redskab bruges paa den det af opsynsmændene anviste havtsrækning, og det være i almindelighed en ufravigelig regel, at linerne bruges nærmest fiskeværet og garnene udenfor. redkaberne maae ikke udsættes langs ved landet, men stedse lige ud fra det. Med hensyn til, at havtsrækningen ved de fiskevære, som ligge østenfor Henningsvær, er snæver, bør linebrugere efter omstendighederne tæt ved landet udsætte deres redskaber, for at garnbrugere udenfor kan faae den for deres fiskeredskaber fornødne plads paa søen. Vestenfor Hennionsvær derimod, hvor havstrækningen er mindre indskrænket, men hvor der ogsaa tildels er noget længere, inden man naaer den saakaldte eg eller bakke, maa garnbrugere anvises plads, enten østen- eller vestenfor linebrugere, eftersom opsynsmændene finde det tjenligst for den fiskende almue.

§15. Hvor tilfældet er, at havtstrækningen udenfor et fiskevær er mer indskrænket end for andre, og hvor fiskernes mængde end mere gjør det fornødent, der bør tvende eller om muligt, flere baades redskaber udsættes i en række ud fra landet - ende til ende - og det saavel garn som liner. Bruger nogen, for enkelt baad, mere end een garn eller liner, og derved forarsager andre fiskere skade, da haver han den fangede fisk forbrudt og bøder hver gang 2 specier.

§16. Ingen fisker maa, under fangstens forbrydelse og en mulkt af 2 specier, for enkelt baad paa en og samme tid bruge baade garn og liner til at udsætte om natten; men af to baade, som have indgaaed fellesskab under fiskeriet, kan den ene bruge liner og den anden garn, hver paa det sted, der er anvist for ethvert af disse redskaber.

§17. De fiskere, som om natten have deres garn udsatte, maae ikke ved om morgenen at optage dem, strax udsætte samme, eller andre i deres sted, under en mulkt af 3 specier og fangstens forbrydelse for hver gang, saadan brøde befindes; men hvor veiens længde, i forbindelse med dagens korthed, gjør det vanskeligt for fiskerne strax at søge landet, for at deres redskaber, naar de skulle faae dem samme dags aften udsatte, maa det tilades dem at foretage dette ude paa havet, der at løse fisken af og udkaste dens indvolde; dog, paadet at de fiskere, som bruge dagliner, ikke skulle forhindres i deres næring, maae ingen garn udsættes, førend daglinebrugerne have optaget sine redskaber. Sætter nogen garn til skade for hiint fiskeredskab, bør han erstatte skaden og bøde 2 specier.

§18. Liners brug om dagen - dagsæt - er tilladt overalt i Lofoden, dog saaledes, at naar daglinerne bruges paa de steder, som saaledes, at naar daglinerne bruges paa de steder, som ere anviste garnbrugerne, maae linerne saa tidlig paa dagen være optagne, at garnbrugerne ved dagslyset, kunne faae deres redskaber udsatte.

§19. Ingen maa, naar veirliget ikke hindrer det, lade sine fiskeredskaber blive staaende længere i søen end sædvanligt. Saaledes bør de om aftenen udsatte fiskeredskaber være optagne næste dags morgen. Lader nogen

forsætlig sine fiskeredsaber blive overstaaende, skal han have fangsten forbrudt og bøde 3 specier.

§20. Dersom uveir ei tillader om lørdagen at optage de dagen tilforn udsatte redskaber, kan dette skee om søndagen paa den i 9de § foreskrevne maade. Ingen fiskeredsaber maae, under en mulkt af 2 specier og fangstens forbrydelse, udsættes lørdagen, for igjen at optages søndagen, men vel søndags aften, for at optages mandags morgen.

§21. Hvor det, som iblant indtræffer i stormveir, skeer, at tvende eller flere baades fiskeredsaber sindes sammenviklede med hinanden, da, for den ene, i henseende til den derpaa fangede fisk, ei skal forurette den anden, bør en mand af hver baad stige over til den anden, for at paasee, hvormeget fisk enhver tilkommer.

§22. Fisken maa ei, førend den ophænges eller raa selges, lægges hen i sneen længere end 24 timer. I søen maa den derimod aldeles ikke udlægges. Det samme bør iagttages med den til saltning bestemte fiskeravn, som alene maa tages, naar den er haard og fast; ei heller maa nogen tønne saadan saltet ravn være nedlagt med mindre salt end 3/16 tønne. Forseer nogen sig herimod, bøde hver gang 3 specier og have fiskevarerne forbrudt. Den uforsvarlig tilvirkede ravn bør styrtes i søen.

§23. Fiskehjeldene bør opføres saa høit fra jorden, at den ophængte fisk ikke beskadiges af sneen; ligesaa maa, naar det kan undgaaes, ingen fiskehjeld opføres, hvor der er fugtig grund, da saadant har skadelig indflydelse paa fiskens tørring. Fiskehjeldene bør og være saa tilstrækkelig forsnyede med raaved (stenger), at fisken ikke hænger for tæt til hinanden.

§24. Efter 14de april, om fiskeriet ellers skulde vedvare saalenge, maa man ei tilvirkes rundfisk, og hvis veiret fra først i april lader til at blive fugtigt, bør fra den tid strax begyndes med at tilvirke rodskjær, der bør ophænges enkelt og ikke tvende fiske sammenfødiede.

§25. Førend 12te juni maa fisken ikke nedtages af hjelødene, og skulde der iblandt den nedtagne fisk findes en eller anden, som endda ikke var tør, bør

denne legges for sig selv i fartøiet, paadet at den ei skal bedærve den tørre fisk. Dersom nogen nedtager sin fisk førend den her bestemte tid, bøder han 1 specie for hvert 120 tal fiske. Den samme mulkt skulle de handlende og enhver anden, som i fiskeværene kjøber eller modtager saadann for tidlig af hjelden nedtagen fisk, være undergivne.

§26. De, som udleie roerbod, have fortrinsret til at holde hjeldbrug tilleie for de fiskende, som benytte sig af roerboden, og dersom nogen fisker bortsælger raa fisk, saalenge den betingede hjeld kan rumme, da har eieren af hjelden ret til at fordre hjeldleie af den bortsolgte fisk ligesaa fuldt, som om den havde været ophængt paa hjelden⁴.

§27. Dersom nogen eier af roerboder lader disse saaledes forfalde, at fiskernes helbred lider derved, eller holder hjeldbruget i saa mislig stand, at den ophængte fisk ikke forsvarlig kan blive tørret, og ikke inden to aar istandsætter de forfaldne boder og hjelde, da har han tabt sin ret til at holde bod og hjeld for de fiskende paa det sted, som da ryddiggjøres og indrømmes en anden til at opføre roerbod og fiskehjeld, mod aarlig afgift til grundens eier⁵.

§28. Udi havnene i fiskeværene eller i indløbene dertil maa fra baade eller fartøier ingen baglast udlastes, under en mulkt af 2 indtil 10 specier efter omstændighederne. Heller ikke maae fiske-involde eller fiske-hoveder udkastes saa nær landet, at de i ebben falde tør. Hvad der af forraadnet madding eller deslige er bleven henlagt under fiskeriet udenfor roerboderne eller ved fiskehjeldene, bør forinden de fiskendes afreise fra fiskeværene være styrtet i søen. Forseer nogen sig herimod, bøde 2 specier.

§29. Skulde overopsynsmændene eller opsynsmændene selv begaae noget, som i denne anordning er forbudt, ansees de med dobbelt mulct mod, hvad ellers er bestemt, foruden fiskevarenes forbrydelse. I dette tilfælde udsættes en opsynsmand fra sin bestilling, og almuen vælger en anden i hans sted paa den i §1 foreskrevne maade.

⁴ Ved §§26 og 27 see lov om fiskeriet i Lofoden 7de aug.1827 især §10.

⁵ See foregående note.

§30. Overtredelser af denne anordning anmeldes for fogden og behandles ved politiret. Til den ende have vedkommende rettens betjente - foged og sorenskriver⁶ - at indfinde sig under vinterfiskeriet paa efterskrevne trende steder i fiskeværene, sc: 1) paa Finnæsset eller Storvaagen i Vaagens præstegjeld, hvor det agtes meest beqvemt, 2) paa Baldtadsøen i Buxnæs præstegjeld, og 3) paa Reine i Flakstads præstegjeld. Paa det første sted sættes retten første søndag i mars, hvortil indankes de sager, som maatte opkomme i alle de fiskevære fra Riisvær til Henningsvær, begge inclusive, samt Skraaven med underliggende fiskevære, og continuerer saalenge, som udfordres. Til Baldtadsøen indstævnes alle sager fra de fiskevære som ligge vestenfor Henningsvær til Strømøen, det sidste sted inclusive, og til Reine indstævnes sager fra alle fiskeværene i Flakstads præstegjeld. Private sager, som maatte opstaae imellom den fiskende almue indbyrdes under fiskeriet, kan og indankes til overmeldte Steder og behandles ved Gjæsteret.

§31. De som forsee sig imod denne anordning og i mindelighed ville rette for sig, bør ikke tiltales ved retten, naar de betale den lovbestemte mulct.

§32. Mulcter og confiscationer, som maatte falde ved overtredelser af foregaaende anordning, blive at dele saaledes: at stedets fattigkasse nyder 2/3 dele og vedkommende opsynsmand 1/3 deel; men bøder, som overopsynsmændene og opsynsmændene maae erlegge, tilfalde alene fattigkassen.

§33. Ved denne anordning er forordningen af 1ste februar 1786, dens første avdelinh, angaaende fiskeriet i Lofodens fogderi, sat ud af kraft. - Thi have vi antaget og bekræftet, ligesom vi herved antage og bekræfte denne beslutning som lov.

⁶ Lov om diæt for rettets betjente i denne anledning 12te april 1821, lov om betaling ved retterne 13de septbr. 1830 §85.

Lov ang. torskefiskeriet i Nordlands amt og Senjens og Tromsø fogderi, 23. mai 1857

Os er bleven forelagt det nu forsamlede ordentlige stortings beslutning af 22de april dette aar. saalydende:

§1. Til ordens overholdelse under det i tidsrummet fra 16de januar til 14de april paa strekningen af Lofoten fra Brettesnæs til Lofotodden foregaaende torskefiskeri anordner kongen det fornødne opsyn, forsaavidt midler dertil ere bevilgede, og udfærdiger de nærmere forskrifter for dets virksomhed i henhold til denne lov. Lignende forføining kan ogsaa til enhver tid af aaret treffes paa ethvert sted i Nordlands amt eller Senjens og Tromsø fogderi, hvor torskefiskeriet maatte være af saadan betydenhed, at districtets almindelige øvrigheds tilsyn dermed ikke kan ansees tilstrækkeligt.

§2. Det af kongen anordnede opsyn skal have politimyndighed. Imedens opsynet saaledes i almindelighed har at søge den lovlige orden opretholdt, skal det i særdeleshed hindre overtredelser af denne lovs bestemmelser, og, naar saadanne begaaes, see vedkommende dragne til ansvar. Saa skal opsynet ogsaa paasee god skik og orden i hvad der angaaer havnevæsenet.

§3. De personer, der henhøre til opsynet, skulle i henseende til fornærmelser imod dem i ord eller gjerning betragtes lige med poilitiets betjente. De skulle være forsynede med behørigt kjennetegn.

§4. Ligesom opsynet har ret til at hefte lovovertredere, skal det aagsaa have myndighed til at kalde og i fornødent fald lade afhente til møde for sig enhver, af hvem forklaring om noget lovovertrædelse tiltrenges.

§5. Under særegne omstændigheder skal opsynet være berettiget til iblandt den fiskende almue at tilsige til sin bistand et saa stort antal, som skjønnes at være nødvendigt. I saa tilfælde kan den fornødne hjælp søges efter omgang, fortrinsvis hos de større baadmandskaber, og saaledes at ikkuns een mand udtages af hvert baadmandskap. Undlatelse af at etterkomme

opsynets tilsigelse straffes med bøder fra 1 til 5 specidaler, hvorhos ungjældende kan tilsiges paanyt.

§6. Hvis nogen under fiskeriet ved utilbørlig adfærd forstyrrer den almindelige rolighed, ansees han med bøder fra 2 til 20 specidaler.

§7. Hvis nogen ikke ufortøvet efterkommer de forskrifter, som til ordens overholdelse paa havnene under fiskeriet maatte gives af opsynet, ansees han med bøder fra 2 til 50 specidaler, hvorhos den ved saadan overhørigheid forvoldte skade erstattes. Derhos skal opsynet naar dets advarsel om at slakke eller løslade varp, spring, landtoug og andet deslige ikke uoppholdeligt efterkommes, være beretighet til at løskaste eller endog at kappe saadanne touge, og har vedkommende selv at tilskrive sig den skade, han derved maatte lide.

§8. Hvor opsyn er anordnet, skal kyststrækningen inddeles i visse districter, i ethvert af hvilke der skal anvises almuen, et bestemt sted, hvor anmeldelser til opsynet til alle tider under fisket kunne gjøres.

§9. Enhver høvedsmann for et baadmannsskab, der fra et af de i foregaaende § omnævnte districter, i ethvert vil drive fiskeri, skal derom forud gjøre anmeldelse til opsynet og opgive sit navn og hjemsted, tilligemed antallet af hans medhavende mandskab, samt erholde sig udleveret 2de mærker, der hvert udviser districtets nummer og baadens løbenummer, hvilke mærker, saaledes som af opsynet bestemmes, blive paasætte baaden. Saafremt baadmandskabet flytter til et andet district, bliver ny anmeldelse at gjøre samt nye mærker at erholde og paasætte baaden, forinden fiske fra det nye district begyndes. Mærkerne udleveres af opsynet uden betaling, og bliver efetr afbenyttelsen at levere tilbage. Hvo, som antreffes i at drive fiskeri, uden at baaden er forsynet med anordnetmærke, ansees med bøder fra 2 til 30 specidaler.

§10. Hvor opsyn er anordnet, maa ingen optage eller udsætte noget redskab sildigere om aftenen, og heller ikke nogen, som har redskab udestaaende, begive sig paa søen tidligere om morgenen end ved de klokkeslet, som efter de forskjellige aarets tider af overøvrigheden bestemmes, og som dagligen skulle signaliseres for ethvert af de i §8

omhandlede districters vedkommende. Forinden det nævnte klokkeslet om morgenen maa heller ikke dagline trækkes. Forseelse med disse bestemmelser straffes med bøder fra 2 til 20 specidaler.

§11. Til forebyggelse af tvistigheder mellom brugerne af garn og natline skal overøvrigheden eller den af opsynetspersonalet, til hvem overøvrigheden overdrager saadan myndighed, være berettiget til at anvise til benyttelse for ethvert af de nævnte redskaber visse strækninger paa havety, hvor det andet saaledes ikke maa bruges. Deslige havsstrækningers grændser, bestemte efter kompasstreg og efter med paa landet, skulle ved opslag paa nærmeste gaarde og navnlig paa nærmeste handelssteder bringes til almuens kundskab. Hvo der sætter sit redskab paa et for dette saaledes utilladeligt sted ansees med bøder fra 2 til 30 specidaler.

§12. Hvor opsyn er anordnet, skal enhver garn- eller nattline-lenkes nærmeste land staaende ile, eller forsaavidt sætningen er skeet langs landet, da den vestligste ile være forsynet med et anordnet mærke. Forseelse imod denne bestemmelse straffes med bøder fra 2 til 20 specidaler.

§13. I havne eller indløp maa ballast ikke udlastes. forseelse herimod straffes med bøder fra 2 til 20 specidaler.

§14. Hvo som beskadiger andenmands redskab ved at udkaste anker, dræg eller krake, eller lægge sin baad satt i andemands ile, ansees med bøder fra 2 til 20 specidaler.

§15. Udsætter nogen utilbørligen og efter derimod at være advaret sine redskaber saaledes, at andenmands allerede udsatte redskaber saaledes, at andenmands allerede udsatte redskaber deraf nedtryktes, ansees han med bøder fra 2 til 20 specidaler.

§16. findes flere baaders fiskeredskaber saaledes sammenviklede, at det ene baatmandskap ikke kan optage ef søen sine redskaber uden at tilføie andres redskaber skade, da skal optagningen skee i fellesskab af de

vedkommende baatmandskaber, som maatte være tilstede, og ethvert af dem skal have ret til, for at ivaretage sit tarv at sætte en mand ombord til ethvert af de øvrige. Ere ikke alle eierne tilstede, skulle om muligt samtlige sammenviklede redskaber bringes i land af de baatmandskaber, som have deeltaget i trækningen, og med den enhver tilkommende anpart af fangsten overleveres eierne. Med hensyn til de redskaber med tilhørende fangst, hvortil ingen eiermand fremstiller sig, forholdes saaledes som i efterfølgende § angaaende bjergede redskaber er bestemt. Hvo som til eget redskabs optagelse er nødt til at løse fra hinanden aller at kappe andenmands redskab, skal igjen tilbørligen sammenknope dette. overtredelse af disse forskrifter straffes med bøder fra 2 til 20 specidaler, hvorhos den forvoldte skade erstattes.

§17. Hvo der bjerges fiskeredskab, som findes fordrevet eller tabt, skal, hvor der er opsyn anordnet, saasart skee kan anmelde bjergingen for dette, og i andet fald bringe den til almindelig kundskab ved opslag paa nærmeste gaarde og handelssteder eller paa anden brugelig maade. Udsætter han hermed i mer end 24 timer efter at være kommen i land, ansees han, som for fordølgelse af hittegods. I henseende til bjergelønnens størrelse forholdes overeenstemmende med det sædvanmæssige. bjergelønnen for de redskaber, som anmeldes for og afleveres til opsynet, skal strax af dette udbetales.

§18. Naar bjergede redskaber anmeldes for opsynet, har dette at søge afhændet den fisk, som maatte være paa redskaberne, og at opbevare disse paa dertil for almuen beleilige steder, hvor det bringes til almindelig kundskab, at de af eierne kunne afhentes imod godtgjørelse af bjergelønnen og andre paaløbne omkostninger. Ved fiskeriets slutning bliver en fortegnelse over samtlige bjergede og ikke afhentede fiskeredskaber af opsynet at besørge bekjendtgjort paa hensigtsmæssigste maade saaledes, som af overøvrigheden bestemmes, hvorefter det fremdeles indtil udgangen af nærliggende februar maaned staar eierne frit for at hente dem. De redskaber, som til den tid ikke ere afhentede, sælges ved offentlig auction; det derved indkommede beløb, tilligemed de til disse redskaber herhørende fangstværdier tilfalde statskassen. Bjergende

redskaber, som ikke for noget opsyn ere anmeldte, behandles, som hittegoods.

§19. Løerdags aften og aften før helligdag skulle alle fiskeredskaber være optagne af søen, forsaavidt veiret ikke derfor har været til hinder. Intet redskab maa udsættes fra den nævnte tid til søndags eller helligdags aften kl.5, hvorimod det skal være tilladt under iagttagelse af den i §10 givne regel, i dette tidsrum at optage de redskaber, som paa grund af uveir maatte være udestaaende. Forseelse imod disse bestemmelser straffes med bøder fra 5 til 30 specidaler.

§20. Før 12te juni maa der ikke paa strækningen fra Brettesnæs til Lofotodden nedtages fisk af hjæld, heller ikke maa nogen dersteds modtage saadan ham vitterlig for tidlig af hjælden nedtagen fisk. Forseelse herimod straffes med bøder fra 1 til 2 specidaler for hvert stort hundrede af den omhandlede fisk.

§21. Til opførelse af roerbod eller af hjæld paa statens eller benificered eiendom udsteder fogden efter forlangende bevillings-seddel. Ved foreviisning af denne bliver, forsaavidt ledig plads befindes, behørig tomt til roerbod eller til hjæld at udvise ved opsynet eller, hvor opsyn ikke er anordnet, ved beboeren, hvilken sidstes udviisning kan undergives fogdens afgjørelse. Oplysning om udviisningen paategnes bevillings-seddelen. Denne er ugyldig, naar bod eller hjæld ikke i henhold til samme er opført inden et aar efter dens udstedelse. Den hjemler udtageren eller hans enke besiddelsen af grunden og saaledes at enhver, som senere bliver eier af den opførte roerbod, skal have fortrinnsret til hos fogden at erholde ny bevillings-seddel paa dens grund.

§22. Som aarlig grundleie af roerbod eller hjæld paa statens eller benificered eiendom skal der, hvor opsyn er anordnet, erlægges 12 skilling for hver mand, som roerboden er bestemt til at huse, og 2 skilling for hvert stort hundrede fisk, som man vil være berettiget til at hænge paa hjælden; i andre districter respective 6 og 1 skilling. Dog skal det for de roerboders og hjælders vedkommende, der findes opførte naar denne lov udkommer, have sit forblivende ved den hidtil bestemte grundleie indtil de overgaa i

andet eie, fra hvilken tid de ogsaa de i alle henseender blive at henføre under de i denne lov givne regler. For udstedelse af bevillings-seddell har erhververen at betale fogden 1 specidaler.

§23. I tilfælde af, at der med hensyn til grundleiens størrelse for nogen paa statens eller benificeret eiendom opført roerbod eller hjæld reises spørgsmaal om hvormange mand der i boden antagelig kan huses, eller hvormange fisk paa hjælden hænges, afgjøres dette ved skjøn.

§24. Naar der under fisket klages over, at en roerbod, der staar paa offentlig eller benificeret eiendom i et district, hvor opsyn er anordnet, forfalder saaledes, at den ikke er tjenlig til beboelse, skal derover optages skjøn, og i tilfælde af at klagen befindes grundet, gjøres indberetning til fogden, som foranlediger skjøn atter optaget under næste aars fiske. Findes boden heller ikke da at være i tjenlig stand, skal tomten ryddiggjøres af eieren. Er dette ikke skjedd inden 6 maaneder, ryddiggjøres tomten paa eierens bekostning og ny bevillings-sæddel kan udstedes.

§25. Ved bestemmelse af den skadeserstatning, som nogen maatte tilpliktes i anledning af forseelse imod denne lovs bestemmelser angaaende orden paa søen, bliver der ikke at tage hensyn til fiskespilde, men alene til den af redskaberne tilføjede skade.

§26. For bøder eller skades-erstatning som nogen er tilpliktet eller har vedtaget at udrede for forseelse imod denne lov, hefter det fartøi, hvortil den skyldige maatte høre, eller om han hører til et baadmanskab, da dettes baad, redskab og fangst.

§27. Hvor opsyn er anordnet, skal der efter kongens nærmere bestemmelse af overøvrigheden beskikkes en eller flere extraordinære dommere. I henseende til grændseren imellem dommernes virkekretse inbyrdes bliver at forholde efter overøvrighedens anordning.

§28. For overtrædelse af denne lov, begaaed i et district, hvor opsyn er anordnet, skal dette forelægge angjældende at udrede den i loven fastsatte bod, med et bestemt beløb. Vedtager angjældende den forelagte bod,

mældes dette til vedkommende dommer, som antegner ved vedtagelsen i sin protocol, hvilken vedtagelse derefter har samme virkning som endelig dom. Vedtager angjældende ikke sagens afgjørelse i mindelighed, anmeldes den for dommeren, som uopholdelig udfærdiger indkaldelse samt derefter behandler og paakjender sagen, saaledes som for offentlige politisager er bestemt, og uden at nogen aktor fornødiges. Hvor opsyn ikke er anordnet, bliver boden at forelægge angjældende ved districtets foged, og i tilfælde af, at den ikke vedtages, fortsættes sagens behandling ved districtets ordinaire dommer paa ovenangivne maade. Sager, der ikke kunne tilendebringes af den extraordinaire dommer, blive at oversende districtets ordinaire dommer til videre behandling.

§29. Forseelse imod denne lov kunne, naar de ere forøvede paa strækningen af Lofoten fra Brettesnæs til Lofotodden og i tidsrommet fra 16de januar til 14de april, ikke paatales efter 30te april og i andre tilfælde ikke senere end 3 maaneder, efterat forseelsen er begaaet.

§30. Paa samme maade som i 28 er sagt har opsynet og de extraordinare dommere at forholde med sager angaaende opsætsighed eller fornærmelse mod opsynet, samt angaaende forseelse imod brændeviins- eller handelslovgivningen, forsaavidt de findes at kunne afgjøres med bøder, da i modsat fald bestemmelserne i §31 komme til anvendelse.

§31. I andre sager angaaende lovovertrædelser end de, der ere omhandlede i §§28 og 30, skulle de extraordinare dommere optage forhør og derunder efter omstændighederne edfæste vidnerne samt afgive beslutning om, hvorvidt de angjældende skulle belægges med arrest. Forsaavidt sagen gaer ind under bestemmelsen i lov af 6te desember 1845 angaaende forandringer i den criminelle retspleie, bliver den ogsaa af den extraordinaire dommer at paakjende; men i andet fald skal forhøret indhendes til overøvrigheden til behandling paa sedvanlig maade.

§32. Private sager angaaende tvistigheder, som reise sig af fiskeriet eller handel, som der foregaaer og med fiskeriet staar i forbindelse, anhæggjøres for de extraordinare dommere, og blive gjæsteretsvis at behandle og paakjende. Ved deslige sager skulle dommernes gebyrer være

de samme som for ordinaire thinglager er bestemt, og der skal ikkuns udkræves 2 retsvidner, som hver tilkommer 48 skilling dagligt.

§33. Skjøn paa stedet i anledning af nogen mellom de fiskende i det i §16 omhandlede tilfælde oppstaaet tvistighed angaaende deling af fangst, skal, naar en af parterne begjærer det, afgives af den nærmest tilstedeværende af de opsynsbetjente, hvem saadan myndighed efetr den for opsynet gjældende anordning er tillagt, i forening med 2de af ham iblandt den fiskende almue opnævnte mænd. Hvor denne lov forøvrigt bestemmer afgjørelse ved skjøn eller taxt eller hvor skjøn udfordres til bestemmesle af skades-erstatning eller andet, der staar i forbindelse med nogen under de extraordinære dommeres paakjendelse hørende retsag, bliver det at afgive ved dommeren tilligemed 4 af ham dertil opnævnte mænd, hvilket skjøn skal være endeligt. Enhver af de opnævnte skjønsmænd tilkommer 24 skilling, hvorimod der ikke tillegges opsynsbetjenten eller dommeren noget gebyr i anledning af skjønnetts afholdelse.

§34. Blive vedkommende enige om at afgjøre et tvistemaal ved voldgift, har dommeren imod det lovbestemte protocollationsgebyr paa forlangende at indføre volgiftskjendelsen i sin protocol. Ligeledes er den nærmest tilstedeværende opsynsbetjent forpligtet til paa forlangende at optræde som opmand.

§35. De forannævnte dommere skulle i sager, der henhøre under deres behandling udøve den fogdernes ellers tilkommende myndighed i henseende til dommes fuldbyrdelse, arrest, beslag og deslige.

§36. Indkaldelse eller stevnemaal til de i det forgaaende omhandlede retshandlinger forkyndes ved de 2de af vedkommende dommer enten blandt opsynet eller udenfor samme antagne mænd, som for ham aflægge den for stevnevidner foreskrevne ed.

§37. Omkostningerne ved opsynet saavelsom de i overenstemmelse med §27 af overøvrigheden beskikkede dommeres løn og erstatning for deres befordringsudgifter udredes af statskassen.

§38. Denne lov træder i kraft fra 1te januar 1859, fra hvilken tid følgende anordninger og love skulle være ophævede: Af forordningen af 12te september 1753 og fiskeri og torskehandel nordenfjelds 1ste Cap. §§1,2 og 3 samt 2det Cap. §11. Fiskeriforanstaltningen af 29de januar 1772. Den kongelige resolution af 29de mai 1775 angaaende fornævnte fiskeriforanstaltning.

Rescript af 12te oktober 1775 og den i henhold dertil i aarene 1776-1778 avholdte forretning.

Af forordningen af 1te februar 1786 angaaende fiskeriene i Nordlandene, 2det Cap., forsaavidt toskefiskeriet angaaer, og 4de Cap. Placaten af 13de oktober 1797 om fiskeri paa søn- og helligdage, forsaavidt den vedkommer Nordlands amt og Senjens og Tromsø fogderi.

Lovene af 1te juli 1816, 7de august 1827 og 24de september 1851 angaaende fiskeriet i Lofoten. Lov af 12te april 1821 om rættens betjentes diæter paa deres reises til og fra samt under opholdet ved fiskeriet i Lofoten. -Thi have vi antaget og bekræftet, ligesom vi herved antage og bekræfte denne beslutning som lov.

Diagram 10

Antall registrerte fiskere og oppfisket kvantum i Lofoten 1859-1884
etter fiskerioppsynets oppgaver

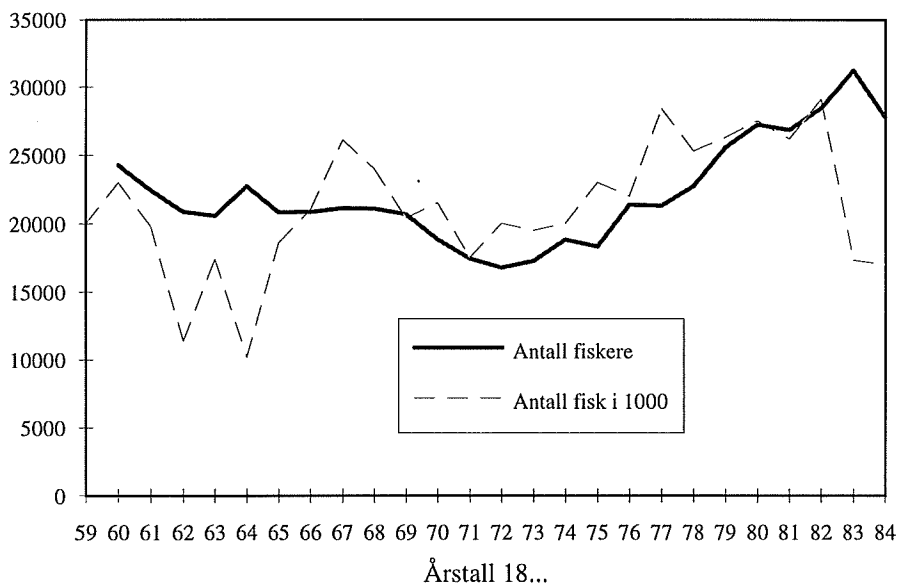

Diagram 11

Antall registrerte fiskere og fordeling på redskaper 1859-1884
etter fiskerioppsynets oppgaver

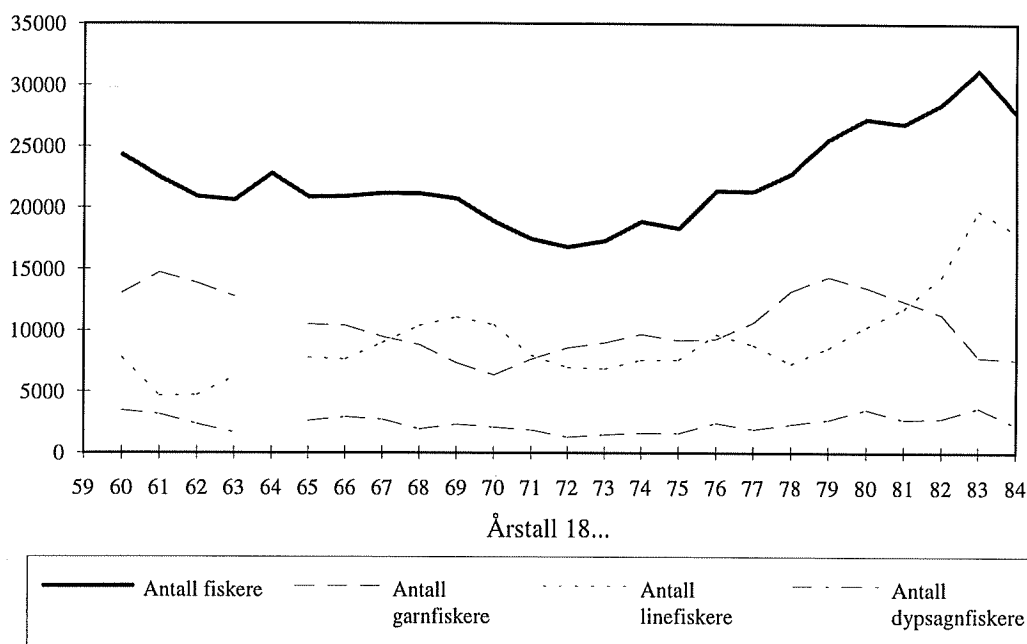
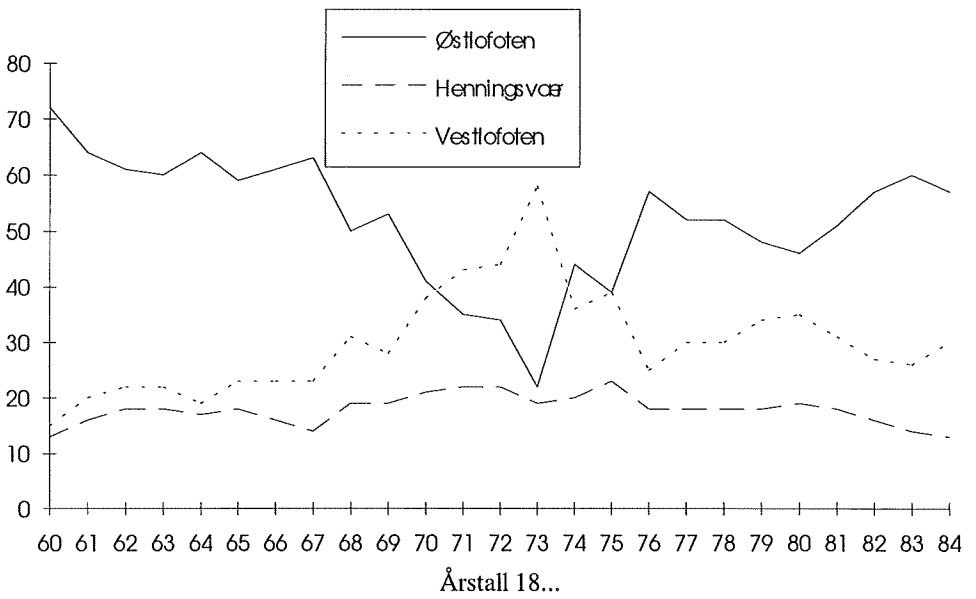

Diagram 12

Fiskernes fordeling i Lofoten 1860-1884 etter fiskerioppsynets oppgaver

Hr. Opsynschefen
ved Lofotfiskeriet

Herved tilader jeg mig foreløpig at inberette til hr. opsynschefen, at her i dag hendte den ulykken, at høvedsmand Johan Nicolaisen Hysvær af Vogø idag druknede under udsætning af sine liner, derved at en braksø væltede baaden. Denne og baadens øvrige besætning blev reddet. Jeg har i dag pr. telegram underrettet Vogø Sogneprest om dødsfaldet med henmodning om at overbringe den afdødes paarørende sørgebudskabet. Nærmere beretning senere.

Balstad, 29. mars 1886
Ærbødigst

H. Olsen

Baadforlis.

Nufsfjord den 3. april 1886

1/8 mil indpaa havet i syd for Wæret,
blev fyllet af braadtsjø
3 rumsbaad bygningssted ukjent, men antagelig Nordranen
Weirets beskaffenhet S.S.V. storm med høi sø

Anledningen Var under seil paa vei til Sund.

Påregnelighed Ingen

Redningen udførtes af fisker Arent Eriksen Nap Flakstad
Den medførte ingen vanskeligheder, da de
var nærværende.

De reddedes navne

Høvedsmand	1. Martinius Wellusen	Sund Busnæs
	2. Hans Larsen	
	3. Ole Larsen	Mo i Ranen

Baaden med seil blev reddet men tabtes en del
line og fisk.

Werd i af tabet ca. kr. 45.00

Nufsfjord den 5. april 1886

I. Hansen

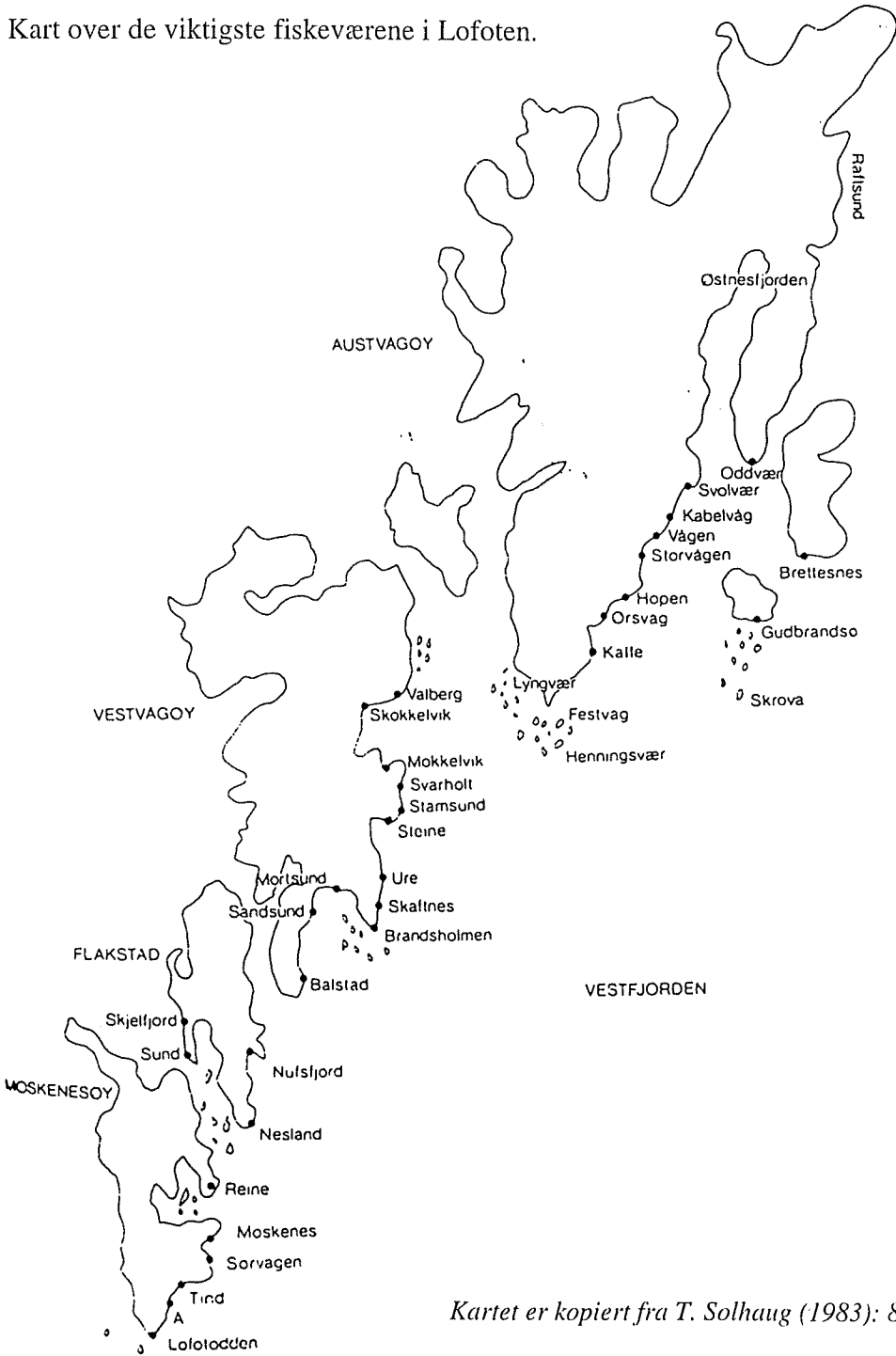
Forklaring om baadforlis i Henningsvær 1886

Tiden	Stedet	Maaden	Anledningen	Tilregnelighed	Redningsforsøg	Personerne	Verdi af Tabet
Febr. 7	ca. 8 km. i syd for Været	Baadet, der var en almindelig otringsbaad bygget i Ranen, kantrade paa toppen af en Bølge. Søgangen ualmindelig høi og vinden sterk, 3 kjør var sat. Baaden var ny og godt udrustet samt ordentlig ballastet.	Paa opreise til været efterat man forgæves havde forsøgt at trekke liner	Ulykken anlages vedkommende utilregnelig. Der udvistes al mulig forsigtighed af baadens besætning, som skal være dygtige søfolk.	Redningen foretages af høvedsmand Teodor Pettersen Brøstad og mandskab alle af Dyrø. Denne styrede samme kurs, som den forulykkede baad og stod et stykke akterud for denne. Saasnaart ulykken observeredes gav høvedsmannen ordre til at klargjøre et stykke tong forind i baaden, og befalede at touget, saasnaart baaden nærmede sig hvelvet, hvorpaa de forulykkede sad, skulde kastes over til disse. Ved hjælp af touget og aarene hvelvet, at alle de forulykkede ved et raskt spring kom sig over i baaden. Saafremt hjælpen da ikke var kommen vilde samtlige de forulykkede være omkomne. Redningsmandens mandskab lagde under redningen for dagen stor dygtighed og udsatte sig selvfølgelig ogsaa selv for fare.	Høvedsmand Søren Hansen Dalen, 23 aar Adolf Pedersen indreagaard, 21 aar gl. Peder Johansen Samuelsgaard, 22 aar gl. Anton Nilsen Dalen, 20 aar gl. Karl Adriansen Præstbakken, 23 aar gl. Alle af Ibestad	Baadet er igjenfundet ubeskadiget, saa vedkommende intet har lidt.
Febr. 7	ca. 11 km. i sydøstlig retning af været	Baadet, der var en gammel otring, bygget i Ranen, revnede under seiladsen og gik fuld af vand.	Ligesaa	Ulykken tilskrives baadens daarlige forfærdning. Den var raadden.	Mikal Kristoffersen Aakenes af Ibestad, der laa i Nærheden af den tilskadekomne baad og som saa at mandskabet ikke kunde holde baaden lens, tog besætningen inn paa sin baad. Nogen væsentlig fare for ham var ikke hermed forbunden. Baaden maatte forlades.	Høvedsmand Johan Eilertsen, Aarbostad, 33 aar gl. Martinius Jensen, 22 aar gl. Karl Eilertsen, 25 aar gl. Nils Kr. Kleven, 20 aar gl. Thomas Pedersen, 50 aar gl. Alle af Ibestad	Baadet med seil og inventarium taxeres til kr.80,00

Tiden	Stedet	Maaden	Anledningen	Tilregnelighed	Redningsforsøg	Personerne	Verdi af Tabet
Febr. 13	Anstellig ca. 8 km. S. O. fra værret	En gl. ottringsbaad, bygget i Ranen. Da ingen har sett hvorledes ulykken er opstaaet, kan intet derom anføres.	Anstellig paa opreise efter endt linetrækning	Hvorom intet kan oplyses	Ulykken er saavidt vides, ikke observeret af nogen.	Høvedsmand Martinus Hansen Tortena af Hamnerø Kristian Hansens ibid Rasmus Pedersen Tranø Berni Iversen Botten af Tysfjord Konrad Levionsen alle ugifte	Takst anslås til Kr. 100,00
Mars 6	ca. 3 km. indfor værret	En ny ottringsbaad, bygget i Ranen. baaden kastedes rundt af en kastevind, som ikke viste seg graa på søen. Vinden var i regelen ikke sterk og man gik for fuldt seil.	Paa opreise efter endt linetrækning.	Anstellig utilregnelig.	Redningen fortages af linetfisker høvedsmand Johan Olsen Sørtherø, der opholdt sig i nærheden af ulykkesstedet. Da vinden var spag og ingen søgang, foregik bjergingen let og uden nogen fare. Alle de forulykkede sad paa hvelvet	Høvedsmand Einar Ingebrigtzen Skjeggesnes, 40 aar gl. Peder Olsen Alteren, 22 aar Peder Edvardsen Balsvog, 19 aar gl. Jens Johansen Alteren, 30 aar gl. Alle af Alstadhaug.	Baaden blev bjergtet Liner og fisk tabt for Kr. 100,00
Mars 17	Paa Strømmen	Baaden, der var en ottring fra Stadsbygden, blev fyldt af en stor bølge under reising af masten. Man havde fuldført linetrækningen og skulde gjøre sig færdig til at seile paa land. Vinden var meget sterk og søgangen høi. Baaden maatte de træde rundt og alle mand kom sig paa hvelvet.	Paa opreise efter endt linetrækning	Baaden var muligens vel meget lastet af fisk.	Redningen foretages af dampskibet "Kong Eystein" der satte 2de baade ind. Bjergingen foregik i ly af dampskibet, saa nogen fare hermed ikke var fortunden. høvedsmanden døde efterat være kommen ombord i dampskibet.	Høvedsmand Just Eriksen Sandmo, 33 aar Hans Daniel Keran, 20 aar Nils Sivertsen Sandmo, 20 aar Edvard Antonsen Krogvær, 19 aar gl. Martinus Nilsen Bergfjord, 19 aar Alle af Bjørnøi	Tabet anslaaes til Kr. 300,00 Baaden bjergedes af dampskibet, men herunder blev beksadiget.

Henningsvær 14 april 1886
Tønseth

Kart over de viktigste fiskeværerne i Lofoten.

Kartet er kopiert fra T. Solhaug (1983): 83.

Kilder

Utrykte kilder - arkiv

- **Arkivet for fiskerioppsynet - Sjefen for lofotoppsynet, Statsarkivet i Trondheim**

Arkivnr./signatur Protokoller

20	Oppsynets politiprotokoll 1859-1877
65	Oppsynsjournal for oppsynsskøyten "Maasen" 1859-1877
148	Oppsynsjournal for oppsynsskøyten "Havhesten" 1859 -1886
149	Oppsynsjournal for oppsynsskøyten "Skreien" 1859-1899

Pakkesaker

1, 2	Korrespondanse innen oppsynet 1859-1887
9	Annen korrespondanse 1859-1888
23	Instrukser
170	Forlisberetninger
178	Fiskernes selvhjelpskasse, korrespondanse, søknader 1880-1906.

- **Arkivet for Nordlands Amt, Statsarkivet i Trondheim**

III/A1, A2, A3	Rettsprotokoller for den ekstraordinære dommer ved lofotfisket 1859-1896
----------------	--

Trykte kilder

- Amtmannsberetninger

Oversikt over de av amtmennene avgitte rapporter angående Norges økonomiske tilstand m.m. ved utgangen av året 1829.

Beretninger om den økonomiske tilstand m.m. i Norge ved utgangen av året 1835 underdanigst avgitt av rikets amtmenn med anhang.

Beretning om kongeriket Norges økonomiske tilstand i årene 1836-1840.

Beretning om kongeriket Norges økonomiske tilstand i årene 1840-1845 med tilhørende tabeller.

Beretning om kongeriket Norges økonomiske tilstand i årene 1846-1850 med tilhørende tabeller.

Beretning om kongeriket Norges økonomiske tilstand i årene 1851-1855 med tilhørende tabeller.

Beretning om kongeriket Norges økonomiske tilstand i årene 1856-1860 med tilhørende tabeller.

- Oppsynssjefen ved lofotfiskets årlige beretninger

1859- Som vedlegg i Departements-tidende

1868-1878 Som en del av Beretninger om Norges Fiskerier

1876-1887 De årlige hefter innbundet,

Statsarkivet i Trondheim, arkivnr.639.2056

- Beretninger om Norges fiskerier (NOS)

1868-1874 Beretninger om Norges fiskerier utgitt av Departementet for det Indre

1875 Beretninger om Norges fiskerier utgitt av Det Statistiske Centralbureau

1876-1878 Statistik over Norges fiskerier samt beretninger angaaende deres drift m.v.

1879- Tabeller vedkommende Norges fiskerier samt beretninger angaaende deres drift m.v.

- Departements-Tidende

- 1852/no.11 Amtmannen i Nordland gis myndighet til å ansette inntil 7 personer som skal føre politioppsyn i fiskeværene i Lofoten under lofotfisket, s.170-173.
- 1852/no.42 Oppsynssjef Ketil Motzfeldts beretning fra vårsildfisket 1851/52 samt hans forslag til framtidig organisering av fiskerioppsyn under fisket, s.677-735.
- 1853/no.12 Om fortsatt politioppsyn under lofotfisket med amtmannen i Nordlands betenkning om hvordan dette oppsynet skal organiseres, avgitt på bakgrunn av erfaringer med politioppsynet i 1852, s.191-212.
- 1853/no.49 Beretning fra vårsildfisket 1852/53 avgitt av oppsynssjef Ketil Motzfeldt, s.793-878.
- 1858/no.49 Ketil Motzfeldts forslag til organisering av fiskerioppsyn under lofotfisket, s.781-793.
- 1862 Om en bevilgning på 600 Spd. til stud.med Axel Boeck til praktisk-vitenskapelige undersøkelser under vårsildfisket i 1862, s.183-186.
- 1864/no.1 Om en bevilgning på 1500 Spd. til praktisk-vitenskapelige undersøkelser omkring saltvannsfiskeriene. Stud.med O. Sars skal starte undersøkelser i Nordlands og Finmarkens amter i år.
- 1865 Om nedsettelsen av en kommisjon som skal vurdere nødvendigheten av en revisjon av lov av 23. mai 1857 om torskefiskeriet i Nordlands amt og Senjen og Tromsø fogderier, s.454-461.

- Stortingstidende

- 1857 Odelstings- og Lagtingsdebatt om ny lov om torskefiskeriet i Nordlands amt og Senjens og Tromsø fogderier.

- Stortingsforhandlinger

- 1857 O.no.2

Proposisjon om ny lov for torskefiskeriet i Nordlands Amt og Senjens og Tromsø fogderier inneholdende følgende:

- Regjeringens innstilling av 14. september 1853 om nedsettelse av en kommisjon for å undersøke fiskeriforholdene i Lofoten og komme med forslag til lov om disse fiskerier (Berg/Nielsen-kommisjonen).
- Regjeringens innstilling av 29. november 1854 om nedsettelse en kommisjon som skal komme med et forslag til lov om fiskeriene i Lofoten og nærliggende distrikter (Motzfeldt-kommisjonen).
- Regjeringens innstilling av 2. mai 1855 om medlemmer i Motzfeldt-kommisjonen.
- Regjeringens innstilling av 19. november 1856 inneholdende Motzfeldt-kommisjonens innstilling med lovutkast.

1860 Indst. S. no.81

Innstilling fra Næringskomité no.1 i anledning av et forslag fra representantene Danielssen, J. Holboe, Steen, H. Holmboe, Prante og Rosendahl om å bevilge 4000 Spd. årlig til undersøkelser omkring saltvandsfiskeriene.

1865 O.no.11

Om lovbestemmelser angående torskefiskeriet i Nordlands Amt samt i Senjens og Tromsø fogderier (innstilling fra kommisjonen).

• Andre trykte beretninger

Baars, Herm. (1862), *Beretning om fiskeriutstillingen i Amsterdam i 1861*, Christiania. Beretning afgiven av kjøbmenn i Bergen, H. Baars, der mødte som norsk kommisær ved utstillingen.

Blom, G.P. (1830), *Bemærkninger paa en Reise i Nordlandene og igjennem Lapland til Stockholm i Aaret 1827*, Kristiania.

- Colban, Erik Andreas (1995) *Forsøg til en beskrivelse over Lofodens og Vesteraalens fogderie i Nordlands amt, Tronhjem 1818*, trykt av J.D. Monssen, Rognan.
- Kraft, Jens (1835), *Topografisk-statistik beskrivelse over kongeriget Norge av. Sjette del: Det nordenfjeldske Norge*, Christiania.
- Rathke, Jens (1907), *Afhandling om de norske Fiskerier og Beretninger om Reiser i Aarene 1795-1802 for at studere fiskeriforhold m.v.*, Bergen.
- Sars, Georg Ossian (1879), *Indberetninger til Departementet for det Indre am de af ham i aarene 1864-1878 anstillede undersøgelser angaaende saltvandsfiskeriene*, Christiania.
- Schønnebøl, Erik Hansen (1895), *Lofodens og Vesteraalens beskrivelse 1551 i Historisk-topografiske skrifter om Norge og norske landsdele forfattede i det 16de aarhundre*, utgitt av det norske historiske kildeskriftfond ved dr. G. Storm, Christiania.
- Sundt, Eilert (1975), *Om dødeligheden i Norge/Om Giftermaal i Norge*, Verker i utvalg bd.2, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
- Sundt, Eilert (1976), *På havet*, Verker i utvalg bd.7, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.

- Oppslagsverk

- Cappelen, J. (1885), *Hovedregister til Stortingsforhandlinger 1814-1879*, Kristiania.
- Haffner, Vilhelm (1925), *Innstillinger og betenkninger fra kongelige og parlamentariske kommisjoner, departementale komiteer m.m. 1814-1924*, Oslo.
- Halvorsen, J.B. (1908), *Norsk Forfatterlexicon 1814-1880*, Kristiania 1885-1908
- Lindstøl, Tallak (1892), *Stortingsrepresentanter og suppleanter 1814-1891*, Kristiania.
- Norsk Biografisk leksikon* (1923-1983), Aschehoug, Oslo

Litteraturliste

- Andersen, Håkon og Sørensen, Knut Holtan (1992), *Frankensteins dilemma, En bok om teknologi, miljø og verdier*, Ad Notam Gyldendal, Oslo.
- Beck, Ulrich (1992), *Risk Society, Towards a New Modernity*, Sage, London.
- Bijker, Wiebe E., Hughes, Thomas P. & Pinch, Trevor (1993), *The Social Construction of Technological Systems*, MIT Press, Cambridge.
- Bjørnstad, Hans J. (1970), *Av lofotfiskerens saga. Myten på nært hold*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
- Bojer, Johan (1966), *Den siste viking*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
- Burchell, G., Gordon, C. og Miller, P. (eds.) (1991), *The Foucault Effect, Studies in Governmentality*, Harvester Wheatsheaf, London.
- Burke, Peter (1992), *History and Social Theory*, Polity Press, Cambridge.
- Callon, Michel (1986), *Some elements of a sociology of translation: domestication of the scallops and the fishermen of St. Brieuc Bay*, i *Power, Action and Belief - A New Sociology of Knowledge*, John Law (ed.), Routledge, London.
- Dahl, Ottar (1993), *Forklaring og fortelling i historievitenskapen*, Historisk tidsskrift 1/1993.
- Drivenes, Einar-Arne (1982), *Fiskarbonden og de nordnorske bygdesamfunn*, artikkel i R. Nilsen, J.E. Reiersen, N. Årsæter (red.), *Folkemakt og regional utvikling*, Pax Forlag, Oslo.
- Elster, Jon (1983), *Explaining Technical Change*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Eriksen, Magne (1978), *Fritt hav-fritt fiske-offentlig oppsyn, En undersøkelse om hvordan hovedprinsippene i Lofotloven av 23.mai 1857 fungerte*, hovedoppgave Universitetet i Trondheim.
- Fasting, Kåre (red.) (1946), *Lofotfisket, smådrift eller storbruk i nye former*, Bruns Forlag, Trondheim.
- Foucault, Michel (1993), *Diskursens ordning*, Brutus Östlings Förlag Symposium, Stockholm.
- Foucault, Michel (1994), *Overvåkning og straff. Det moderne fengsels historie*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.

- Fulsås, Narve (1987), *Husholdsøkonomi og kapitalistisk økonomi i Nordland 1850-1950*, Historisk tidsskrift 1/1987.
- Giddens, Anthony (1990), *Consequences of Modernity*, Polity Press, Stanford.
- Gordon, Colin (1991), *Governmental Rationality: An Introduction*, artikkel i Burchell, Gordon & Miller (1991).
- Hacking, Ian (1991), *How Should We do the History of Statistics?*, artikkel i Burchell, Gordon & Miller (1991).
- Hjort, Johan (1914), *Vekslingen i de store fiskerier*, Aschehoug, Kristiania.
- Hughes, J.A., Martin, P.J. og Sharrock, W.W. (1995), *Understanding Classical Sociology*, Sage, London.
- Hunt, Lynn (ed.) (1989), *The New Cultural History*, UCLA Press, Berkeley.
- Kaldal, Ingar (1993), *Å Fortelje, å forklare og å tenke historisk*, Historisk tidsskrift 1/1993.
- Kjeldstadli, Knut (1992), *Fortida er ikke hva den engang var. En innføring i historiefaget*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Klepp, Asbjørn (1983), *Nordlandsbåter og båter fra Trøndelag. Norske båter bind IV*, Grøndahl, Oslo.
- Latour, Bruno (1987), *Science in Action*, Harvard, Cambridge.
- Lindbekk, Tore (1991), *Introduksjon til Eilert Sundts sosiologi*, Ad Notam, Oslo.
- Liotard, Jean-Francois (1994), *The Postmodern Condition*, Manchester University Press, Manchester.
- Nilsen, Rune Åkvik (1995), *Max Weber og det europeiske miraklet*, Sosiologi i dag, 2/1995.
- Nordby, Trond (1991), *Det moderne gjennombruddet i bondesamfunnet. Norge 1870-1920*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Nordgaard, O. (1918), *Michael og Ossian Sars*, Steenske Forlag, Kristiania.
- Porter, Theodor M. (1986), *The Rise of Statistical Thinking 1820-1900*, Princeton University Press, Princeton.
- Pryser, Tore (1993), *Norsk historie 1800-1870*, Det Norske Samlaget, Oslo.
- Rabinow, Paul (1984), *The Foucault Reader*, Pantheon, New York.

- Sakshaug, Egil (red.) (1976), *Norsk oseanografi - status og perspektiver*, Norges Almenvitenskapelige forskningsråd, Oslo.
- Schaanning, Espen (1992), *Modernitetens oppløsning*, Oslo 1992.
- Schaanning, Espen (1996), *Diskursens materialitet*, ARR nr.1/1996.
- Seip, Anne-Lise (1983), *Eilert Sundt: Fire studier*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Seip, Anne-Lise (1994), *Sosialhjelpsstaten blir til. Norsk sosialpolitikk 1740-1920*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
- Seip, Jens Arup (1993), *Utsikt over Norges historie. Bind I: Tidsrommet 1814-ca.1860*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
- Sejersted, Francis (1993), *Demokratisk kapitalisme*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Solhaug, Trygve (1976), *Kulturformer, økonomiske og sosiale mekanismer i det førindustrielle "Fisker-Norge" (1790-1870)*, Heimen XVII/1976.
- Solhaug, Trygve (1983), *De norske fiskeriers historie 1815-1880*, Universitetsforlaget, Bergen.
- Statistisk Sentralbyrå (SSB 1976), *Statistisk Sentralbyrå 100 år 1876-1976*, Samfunnsøkonomiske studier nr.28, Oslo.
- Statistisk Sentralbyrå (SSB 1952), *Sosialstatistikkens historie i Norge gjennom 100 år (1850-1950)*, Oslo.
- Stearns, Peter og Chapmann, Herrick (1992), *European Society in Upheaval, Social History Since 1750*, Macmilan, New York.
- Steen, Sverre (1942), *Det gamle samfunn*, Norsk kulturhistorie bd.5, Oslo.
- Schwach, Vera (1994), *Fisk og forskning til sjøs*, Forskningspolitikk 4/1994.
- Schwach, Vera (1996), *Marin akvakultur mellom politikk og vitenskap*, Forskningspolitikk 1/1996.
- The National Museum of Denmark, *Nordlandsbåten - analysert og prøvesejlet af Vikingskipshallens Bådelaug* (1980), Working Papers, København.
- Thomassen, Øyvind (1993), *Sikkerhetsregulering og samfunnsverdiar*, Den nasjonale forskningsetiske komité for naturvitenskap og teknologi (NENT), publikasjon nr.6, Oslo.

Tveite, Stein (1959), *Jord og gjerning, Trekk av norsk landbruk i 150 år, Det Kongelige Selskap for Norges Vel 1809-1959*, Oslo.

Tvinnereim, Jon (1961), *Lofotlova av 23.mai 1857*, hovedoppgave
Universitetet i Bergen.

Weber, Max (1995), *Den protestantiske etikk og kapitalismens ånd*, Pax
Forlag, Oslo.